

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Hittudományi Kar

**A vallásközi párbeszéd
fundamentálteológiai megalapozása
az ökumenikus mozgalomban
(1979–2004)**

Doktori dolgozat

(Dissertatio ad Doctoratum)

Készítette: NAGYPÁL Szabolcs

Konzulens: Dr. KRÁNITZ Mihály

Budapest, 2009

Tartalom

Bibliográfia	7
A téma megközelítése: a kutatás módszertana, a vallásközi párbeszéd lehetséges kapcsolódási és kitekintési pontjai	54
1. A téma felvetése és megközelítése	54
2. A kutatás rendszertani helye és módszertana	57
3. Az ökumenikus teológia és a vallásközi párbeszéd lehetséges kapcsolódási pontjai	61
I. A vallásközi párbeszéd szentírási alapjai	65
1. A különböző emberek és csoportok közötti <i>kiengesztelődés és megbékélés szentírási alapjai</i>	65
1.1 A tisztességes eljárás kívánalma a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	66
1.2 A vezetők és a nép felelősségének kérdése a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	68
1.3 A Szentlélek és ajándékainak szerepe a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	69
1.4 Az imádság elengedhetlensége a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	71
1.5 Az egyetemes közösségvállalás a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	72
1.6 A vendéglátás és a vendégbarátság a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	74
1.7 Az önküresítés, a <i>kenózis</i> és a feltétel nélküli szeretet eszménye a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben	75

1.8 A megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédre vonatkozó szentírási szövegek lelkiismereti teológiai összefoglalása	76
2. A vallásközi párbeszéd és a más vallású emberekkel főnálló kapcsolatok a Szentírásban	77
2.1 A <i>párbeszéd</i> szó előfordulásai az Újszövetségben	78
2.2 A <i>párbeszédes helyzet</i> lépcsőfokai egy újszövetségi példán	82
2.3 Néhány vallásközi megfontolás az <i>Ószövetség</i> ben	86
2.4 Néhány vallásközi megfontolás az <i>Újszövetség</i> ben	88
II. A vallásközi párbeszéd történeti kibontakozása az ökumenikus mozgalomban	90
1. A vallásközi párbeszéd néhány jelentősebb teológiai történeti szempontja a keresztény teológiában	90
2. A vallásközi párbeszéd teológiája az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) történetében (1948–2006)	95
2.1 A vallásközi párbeszéd <i>előzményei</i> az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) megalakulása (1948) előtt	96
2.2 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a <i>nairobi</i> közgyűlésig (1975) terjedő időszakában	98
2.3 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a <i>vancouveri</i> közgyűlésig (1983) terjedő időszakában: <i>Stanley Jedidiah Samartha</i> és a vallásközi párbeszéd teológiája	100
2.4 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a <i>canberrai</i> közgyűlésig (1991) terjedő időszakában	103
2.5 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a <i>hararei</i> közgyűlésig (1998) terjedő időszakában: <i>S. Wesley Ariarajah</i> és a vallásközi párbeszéd teológiája	104

2.6 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a <i>Porto Alegre</i> -i közgyűlésig (2006) terjedő időszakában	105
3. A vallásközi párbeszéd teológiája a Római Katolikus Egyház történetében a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) után	107
3.1 A vallásközi párbeszéd <i>előzményei</i> a II. Vatikáni Zsinatot (1962–1965) megelőzően és a Zsinaton	108
3.2 A <i>Nostra Ætate: Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról</i> (1965) című megnyilatkozás tanítása a vallásközi párbeszéd teológiájáról	111
3.3 A <i>Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa</i> rövid története és részvétele a vallásközi párbeszédben	112
4. A vallásközi párbeszéddel foglalkozó hivatalos megnyilatkozások rövid elemzése fundamentálteológiai szempontból	114
4.1 Az <i>élő vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei</i> (1979) rövid teológiai elemzése	115
4.2 A <i>Párbeszéd és igehirdetés: Megfontolások és útmutatások a vallásközi párbeszédről és Jézus Krisztus örömhírének hirdetéséről</i> (1991) rövid teológiai elemzése	117
4.3 Az <i>Ökumenikus megfontolások a párbeszédről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata</i> (2004) rövid teológiai elemzése	121
III. A vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának rendszerző, szisztematikus kifejtése	124
1. A vallásközi párbeszéd jelentősége és fogalmi megalapozása	124
1.1 A <i>vallás (religio)</i> fogalmának meghatározása	126
1.2 A <i>párbeszéd</i> (dialógus) fogalmának meghatározása	128

1.3 A jóindulat hermeneutikája	
mint a vallásközi párbeszéd legfontosabb lehetőségi feltétele	132
2. Az ökumenikus párbeszéd mint előzetes módszertani párhuzam	
a vallásközi párbeszéd számára	138
2.1 Az ökumenikus párbeszéd <i>szentírási</i> megalapozása	139
2.2 Az ökumenikus párbeszéd fundamentálteológiája	
egy hivatalos megnyilatkozásban: <i>Megfontolások és javaslatok az ökumenikus párbeszédrel kapcsolatban</i> (1970)	140
2.3 A közösség (<i>koinónia</i>) és a <i>célrendszer</i> gyökeres	
különbözősége az ökumenikus és a vallásközi párbeszédben	144
2.3.1 Az ökumenikus párbeszéd célrendszere	
<i>fundamentálteológiai szempontból</i>	145
2.3.2 Az ökumenikus párbeszéd célrendszere	
<i>lelkiségteológiai szempontból</i>	154
3. A vallásközi párbeszéd hármass teológiai célrendszere	158
3.1 A vallásközi párbeszéd a <i>másikért</i>	160
3.1.1 A történelmi emlékezet megtisztítása	160
3.1.2 Párbeszéd és hithirdetés (<i>misszió</i>) kapcsolata	164
3.2 A vallásközi párbeszéd <i>önmagamért</i> :	
elmélyülés a saját hagyományban	166
3.3 A vallásközi párbeszéd a <i>párbeszédért és Istenért</i> : ajándékok	
kölcsönös cseréje, gazdagodás a hitben, párbeszéd Istennel és Istenben	172
4. A vallásközi párbeszéd négy dimenziója	176
4.1 Az egymás mellett élés (<i>coexistentia</i>)	
mint a vallásközi párbeszéd első dimenziója:	
a <i>vallásszabadság</i> kérdése	179
4.2 Az együttélés (<i>conviventia</i>) egymással	
mint a vallásközi párbeszéd második dimenziója	181

4.3 Az együttműködés (<i>cooperatio</i>) egymással és a közös tevékenység mint a vallásközi párbeszéd harmadik dimenziója	184
4.4 A közös tanúságtétel egymás és a világ előtt mint a vallásközi párbeszéd negyedik dimenziója	187
4.4.1 A közös tanúságtétel <i>fogalomtörténete</i> a hivatalos egyházi megnyilatkozásokban	187
4.4.2 A közös tanúságtétel <i>tartalma</i> a vallásközi párbeszédben	191
5. A vallásközi párbeszéd hármastipológiája	194
5.1 A vallásközi párbeszéd mint <i>életközösség</i> : a szeretet és a közösség építése mint a vallásközi párbeszéd kiindulópontja és eredménye	195
5.2 A vallásközi párbeszéd mint <i>teológiai eszmecsere</i> : az igazság kérdése a vallásközi párbeszédben	197
5.2.1 Az igazság ontológiai, egzisztenciális és episztemológiai <i>fogalma</i>	199
5.2.2 Az igazság <i>birtoklása</i> és a kizárólagosság igénye	202
5.2.3 Az igazság párbeszédese <i>természete</i>	206
5.3 A vallásközi párbeszéd mint a <i>lelkiségi tapasztalatok</i> kölcsönös megosztása: a <i>megettérés</i> és az <i>üdvösség</i> kérdése a vallásközi párbeszédben	209
6. A vallásközi párbeszéd határai	213
6.1 A vallásközi párbeszéd egyik határa: a <i>fundamentalizmus</i> és a vallási türelmetlenség	215
6.2 A vallásközi párbeszéd második határa: a vallási eklekticizmus és a vallási <i>szinkretizmus</i>	220
6.3 A vallásközi párbeszéd harmadik határa: az átcsábítás, a vallási <i>prozelitizmus</i>	224

7. Az egyéni és a közösségi felelősségvállalás a vallásközi párbeszédben	228
7.1 Az egyéni és a közösségi felkészülés (<i>præparatio</i>)	
a vallásközi párbeszédre: a vallásközi párbeszéd megalapozása	231
7.1.1 A nevelés és a képzés kérdése és jelentősége	
a vallásközi párbeszédben	231
7.1.2 Erkölcsi és lelki felkészülés a vallásközi párbeszédre	238
7.2 A tevékeny egyéni és közösségi részvétel (<i>participatio</i>)	
a vallásközi párbeszéd folyamatában	243
7.2.1 A részvétel módszertana	
a vallásközi párbeszéd folyamatában	244
7.2.2 Az önküresítés, a <i>kenózis</i> döntő jelentősége	
és reménye a vallásközi párbeszédben	250
7.3 A vallásközi párbeszéd eredményeinek befogadása és elfogadása	
(<i>receptio</i>) az egyén által és a kulturális közösségben	258
Összefoglalás és kitekintés: A vallásközi párbeszéd	
fundamentálteológiájának helyzete, kihívásai és feladatai	264
Függelék	271
I. Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT):	
<i>Az élő vallású és világnézetű emberekkel</i>	
<i>folytatott párbeszéd irányelvei (1979)</i>	271
II. Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT):	
<i>Ökumenikus megfontolások a párbeszédéről és kapcsolatokról</i>	
<i>más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése</i>	
<i>és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata (2004)</i>	286
English Summary	294

Bibliográfia

1. Szentíráskiadások

Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem, Deutsche Bibelgesellschaft (DBG), Stuttgart 1983.

Biblia: Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott kijelentése, Magyar Bibliatanács, Budapest 1992.

Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat (SzIT), Budapest 1992.

Das neue Testament: Griechisch und Deutsch (NESTLE–ALAND), Deutsche Bibelgesellschaft (DBG) – Katholische Bibelanstalt (KBA), Stuttgart 1986.

Szent Biblia: Istennek az Ó- és Újtestamentumában foglaltatott egész Szent Írás, Bibliatársulat, Budapest 1963.

The Greek New Testament, Deutsche Bibelgesellschaft (DBG), Stuttgart 1993.

The Holy Bible, Containing the Old and New Testaments, Oxford University Press, Oxford 1991.

The Holy Bible: Today's English Version, American Bible Society (ABS), New York (NY) 1993.

The Modern Language Bible: The New Berkeley Version in Modern English, Zodervan Publishing House, Grand Rapids 1971.

Újszövetségi Szentírás, Bencés kiadó, Pannonhalma 1999.

Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat (SzIT), Budapest 1985.

2. Szótárak és lexikonok

LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002.

3. Önálló művek

- ARAI, T. (Tosh) – ARIARAJAH, S. W. (Wesley) (szerk.), *Spirituality in Interfaith Dialogue* (Lelkiség vallásközi párbeszédben), Genf 1989.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour. Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985.
- BAUM, G. (Gregory) – GREELEY, A. (Andrew) (szerk.), *Communication in the Church* (A közléscsere az Egyházban), in *Concilium* (1978/1).
- BÉKÉS, G. (Gellért), *Egyház a Lélek erőterében*, Pannonhalma 1999.
- BÉKÉS, G. (Gellért), *Krisztusban mindnyájan egy: A keresztények egysége – utópia?*, Pannonhalma 1993.
- BEUKEN, W. (Wim) – FREYNE, S. (Sean) – WEILER, A. (Anton) (szerk.), *The Bible and its Readers* (A Szentírás és az olvasói), in *Concilium* (1991/1).
- BOSCH, D. (David) J., *Paradigmaváltások a misszió teológiájában: Átalakuló küldetés*, Budapest 2005.
- BOSCH, D. (David) J., *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Átalakuló küldetés: Paradigmaváltások a misszió teológiájában), New York (NY) 1991.
- BÖCKLE, F. (Franz) – OUWERKERK, C. (Coenraad) A. J. VAN (szerk.), *Moral Problems and Christian Personalism* (Erkölcsei nehézségek és a keresztény személyelvűség), in *Concilium* (1965/5).
- BRAND, P. (Paul) – SCHILLEBEECKX, E. (Edward) – WEILER, A. (Anton) (szerk.), *Twenty Years of Concilium: Retrospect and Prospect* (A Concilium húsz éve: visszatekintés és előrettekintés), in *Concilium* (1983/10).
- BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETISIS, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004.
- CONGAR, Y. (Yves) OP, *Szeretem az Egyházat*, Budapest 1994.
- DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *Fifty Years of History (1895–1945)* (Ötvenéves történelem (1895–1945)), Genf 1995.
- DOLHAI, L. (Lajos), *Bevezetés az ökumenizmusba*, Budapest 2002.

- DOMBES, Groupe des, *For the Conversion of the Churches* (Az egyházak megtéréséért), Genf 1993.
- FEY, H. (Harold) E. (szerk.), *The Ecumenical Advance: A History of the Ecumenical Movement (1948–1968)* (Az ökumenikus előrehaladás: Az ökumenikus mozgalomnak egyfajta története (1948–1968)), Genf 1970.
- GÁNÓCZY, S. (Sándor), *Az Egyház*, Szeged 1995.
- GREINACHER, N. (Norbert) – METTE, N. (Norbert) (szerk.), *The New Europe: A Challenge for Christians* (Az új Európa: kihívás a keresztények számára), in *Concilium* (1992/2).
- GURNEY, R. (Robin) E. (szerk.), *Mission in Unity: Ethnicity, Migration and the Unity of Church* (Misszió egységben: nemzetiség, vándorlás és az Egyház egysége), Genf 1995.
- HICK, J. (John) – HEBBLETHWAITE, B. (Brian) (szerk.), *Christianity and other Religions* (A kereszténység és más vallások), London 1980.
- JATHANNA, C. D. (szerk.), *Dialogue in Community: Essays in Honour of Stanley Jedidiah Samartha* (Párbeszéd közösségben: Tanulmányok Stanley Jedidiah Samartha tiszteletére), Mangalore 1982.
- JEANROND, W. (Werner) G. – RIKE, J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and the Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Az alapvető sokszínűség és az igazság: David Tracy és a vallás értelmezéstana), New York (NY) 1991.
- KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: kulcsszövegeknek és megszólalásoknak egy szöveggyűjteménye), Genf 1997.
- KRÁNITZ, M. (Mihály) – TÖRÖK Cs. (Csaba), *Teológiai módszertan: Elméleti és gyakorlati bevezetés*, Budapest 2008.
- KRÁNITZ, M. (Mihály), *Az Egyház: Alapvető hittan III.*, Budapest 1999.
- KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since Vatican II* (A vallásközi párbeszédnek a gyakorlata és a hittudománya: Az indiai keresztény kísérleteknek a megkülönböztető tanulmányozása a II. Vatikáni Zsinat óta), Bangalore 1995.

- KÜNG, H. (Hans) – MOLTSMANN, J. (Jürgen) szerk., *Christianity among World Religions* (A kereszténység a világvallások között), in *Concilium* (1986/1).
- KÜNG, H. (Hans) (szerk.), *Post-Ecumenical Christianity* (Az ökumené utáni kereszténység), in *Concilium* (1970/4).
- KÜNG, H. (Hans), *Ki a keresztény?*, Bécs 1990.
- KÜNG, H. (Hans), *Mi az Egyház?*, Győr 2001.
- LINES, T. A. (Timothy Arthur), *Functional Images of the Religious Educator* (A hitoktatónak a szerepmmodelljei), Birmingham 1992.
- METZ, J. B. (Johann Baptist) (szerk.), *The Development of Fundamental Theology* (Az alapvető hittan fejlődése), in *Concilium* (1969/4).
- METZ, J. B. (Johann Baptist) – JOSSUA, J.-P. (Jean-Pierre) (szerk.), *The Crisis of Religious Language* (A vallásos nyelvnek a válsága), in *Concilium* (1973/5).
- MIHÁLYI, G. (Gilbert), *Új módon vagyunk Egyház*, Budapest 1998.
- POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First One Hundred Years of the World Student Christian Federation (WSCF)* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének (WSCF) első száz esztendeje), Genf 1997.
- PROVOST, J. (James) – WALF, K. (Knut) (szerk.), *Roman Catholic Identity* (Római katolikus önazonosság), in *Concilium* (1994/5).
- ROUSE, R. (Ruth) – NEILL, S. Ch. (Stephen Charles) (szerk.), *The History of the Ecumenical Movement (1517–1948)* (Az ökumenikus mozgalom története (1517–1948)), Genf 1953.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Between two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996.

- SCHILLEBEECKX, E. (Edward) – WILLEMS, B. (Boniface) (szerk.), *Who is Jesus Christ of Nazareth?* (Ki a Názáreti Jézus Krisztus?), in *Concilium* (1966/11).
- SCHILLEBEECKX, E. (Edward) (szerk.), *Human as Human and Believer* (Az ember mint ember és hívő), in *Concilium* (1966/21).
- SCHILLEBEECKX, E. (Edward) (szerk.), *Tension between Church and Faith* (Feszültség az Egyház és a hit között), in *Concilium* (1970/1)
- Search for a New Just World Order: Challenges to Theology* (Egy új és igazságos világrend keresése: kihívások a teológia számára), in *Voices from the Third World (VThW)* (1997/1).
- SOANS Ch. Sh. (Chandra Shekar), *Dialogue and/or Mission: An Approach to the Theology of Stanley Jedidiah Samartha* (Párbeszéd és/vagy hit hirdetés: Stanley Jedidiah Samartha hittudományának egy megközelítése), Ann Arbor 1999.
- SZABÓ, F. (Ferenc), *Henri de Lubac az Egyházzól*, Róma 1972.
- SZABÓ, L. (Lajos) (szerk.), „...és akik mást hisznek?”, Budapest 2000.
- SZENTMÁRTONI, M. (Mihály), *A vallásoktatás akkordjai: A hitoktatás technikája és művészete*, Szeged 2001.
- Theological Perspectives on Other Faiths* (Teológiai nézőpontok más hitekről), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (A Lutheránus Világszövetség (LVSz) Megnyilatkozásai) (1997/41).
- TRACY, D. (David), *Dialogue with the Other* (Párbeszéd a másik emberrel), Louvain 1990.
- WOJTYŁA, K. (Karol), *Sources of Renewal: The Implementation of the Second Vatican Council (1972)* (A megújulás forrásai: A II. Vatikáni Zsinat életre váltása (1972)), San Francisco 1980.

4. Kötetben megjelent tanulmányok

- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), “*Not without my Neighbour*” (A felebarátom nélkül nem), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999. 1–10.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *A Biblical Basis for Dialogue?* (Egyfajta szentírás alap a párbeszéd számára?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible*

- and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 29–38.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue and Conflict: Are there Limits to Dialogue?* (A párbeszéd és az összetűzés: Vajon vannak-e a párbeszédnek határai?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 11–25.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue and Spirituality: Can we Pray Together?* (A párbeszéd és a lelkeség: Vajon tudunk-e együtt imádkozni?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 26–58.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue or Mission: Can the Tension be Resolved?* (A párbeszéd vagy a hithirdetés: Vajon fölöldható-e a feszültség?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 100–130.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Interreligious Marriage: Problem or Promise?* (A vallásközi házasság: Nehézség vagy ígéret?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 85–99.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Jesus Christ the only Way?* (Jézus Krisztus-e az egyetlen út?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 19–28.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *No other God* (Nincsen más Isten), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 1–12.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Socio-Political Issues and the Credibility of Dialogue* (A társadalmi és a közéleti kérdések, valamint a párbeszéd hitelessége), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 73–84.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Understanding and Practice of Dialogue: Its Nature, Purpose and Variations* (A párbeszéd értelmezése és gyakorlata: természete, célja és változatai), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.),

- Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 50–60.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Towards a Theology of Dialogue* (A párbeszéd teológiája felé), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 58–71.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Two Encounters* (Kettő találkozás), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 13–18.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Witness and Dialogue* (Tanúságtétel és párbeszéd), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 39–47.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Witnessing in Dialogue* (Tanúságtétel a párbeszédben), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Biblia és a más vallású emberek), Genf 1985, 48–57.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Women and Dialogue: Is Dialogue Compromised?* (A nők és a párbeszéd: Vajon lejáratódik-e a párbeszéd?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A felebarátom nélkül nem: a vallásközi kapcsolatok kérdései), Genf 1999, 59–72.
- BALTHASAR, H. U. (Hans Urs) VON, *Truth and Life* (Igazság és élet), in SCHILLEBEECKX, E. (Edward) (szerk.), *Human as Human and Believer* (Az ember mint ember és hívő), in *Concilium* (1966/21), 85–93.
- BANAWIRATMA, J. B., *A Vision of Ecumenical Unity and Mission* (Az ökumenikus egység és küldetés látomása), in *Search for a New Just World Order: Challenges to Theology* (Egy új és igazságos világrend keresése: kihívások a teológia számára), in *Voices from the Third World (VThW)* (1997/1), 112–125.
- BARTHOLOMÄUS, W. (Wolfgang), *Communication in the Church: Aspects of a Theological Theme* (Közléscsere az Egyházban: Egy teológiai kérdés nézőpontjai), in BAUM, G. (Gregory) – GREELEY, A. (Andrew) (szerk.), *Communication in the Church* (Közléscsere az Egyházban), in *Concilium* (1978/1), 95–110.
- BENT, A. (Ans) J. VAN DER, *Stanley Jedidiah Samartha (1920–2001)* (Stanley Jedidiah Samartha (1920–2001)), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez)

- POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 1014–1015.
- BIRMELÉ, A. (André), *Roman Catholic Identity as Seen by a Partner in the Ecumenical Dialogue* (A római katolikus önazonosság, ahogy azt egy társ látja az ökumenikus párbeszédben), in PROVOST, J. (James) – WALF, K. (Knut) (szerk.), *Roman Catholic Identity* (Római katolikus önazonosság), in *Concilium* (1994/5), 118–126.
- BOOTH, W. (Wayne) C., *Rhetoric and Religion: Are they Essentially Wedded?* (Szónoklattan és vallás: Lényegileg összetartoznak?), in JEANROND, W. (Werner) G. – RIKE, J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Az alapvető sokszínűség és az igazság: David Tracy és a vallás értelmezéstana), New York (NY) 1991, 62–80.
- BRIGGS, J. (John), *The Changing Shape of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalomnak a változó alakja), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETISIS, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004. 659–674.
- BROWN, M. B. J., *The Theological Significance of People of other Faiths and Ideologies in the Christian Perspective* (A más vallású és világnézetű emberek teológiai jelentősége keresztény nézőpontból), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben). Genf 1977, 80–84.
- CERTEAU, M. (Michel) DE, *Is there Language of Unity?* (Létezik vajon az egység nyelve?), in SCHILBEECKX, E. (Edward) (szerk.), *Tension between Church and Faith* (Feszültség az Egyház és a hit között), in *Concilium* (1970/1), 79–93.
- DESCHNER, J. (John), *Aspects of „Community” as Christians could Understand it in Dialogue with People of Other Faiths and Ideologies* (A „közösség” vonatkozásai, ahogy a keresztények érthetik a más vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszédben), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 38–47.

- DEVANANDA, Y. (Yohan), *Living Dialogue* (Élő párbeszéd), in ARAI, T. (Tosh) – ARIARAJAH, S. W. (Wesley) (szerk.), *Spirituality in Interfaith Dialogue* (A lelkiesség a vallásközi párbeszédben), Genf 1989, 67–77.
- DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Christian Theology of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd keresztény teológiája), in DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Christian Theology of Religions: A Systematic Reflection on the Christian Understanding of World Religions* (A vallások keresztény teológiája: Rendszeres megfontolások a világvallások keresztény megértésére), Bern 1998, 201–226.
- DIETRICH S. (Suzanne) DE, *The Second World War (1939–1945)* (A második világháború (1939–1945)), in DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *Fifty Years of History (1895–1945)* (Ötvenéves történelem (1895–1945)), Genf 1995, 70–80.
- DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *A Time of Growth and Testing (1895–1920)* (A növekedés és a megpróbáltatás ideje (1895–1920)), in DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *Fifty Years of History (1895–1945)* (Ötvenéves történelem (1895–1945)), Genf 1995, 30–40.
- DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *Fifty Years of History (1895–1945)* (Ötvenéves történelem (1895–1945)), Genf 1995.
- DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *From one World War to another: Federation Seeks Identity (1920–1928)* (Egyik világháborútól a másikig: A Világszövetség keresi önazonosságát (1920–1928)), in DIETRICH, S. (Suzanne) DE, *Fifty Years of History (1895–1945)* (Ötvenéves történelem (1895–1945)), Genf 1995, 40–55.
- ENGLAND, J. (John), *Experience of Spirituality in Dialogue* (Lelkiség tapasztalat párbeszédben), in ARAI, T. (Tosh) – ARIARAJAH, S. W. (Wesley) (szerk.), *Spirituality in Interfaith Dialogue* (Lelkiség vallásközi párbeszédben), Genf 1989, 78–80.
- GEFFRÉ, C. (Claude), *Towards a Hermeneutics of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd megértéstana felé), in JEANROND, W. (Werner) G. – RIKE, J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Gyökeres sokszínűség és igazság: David Tracy és a vallás megértéstana), New York (NY) 1991, 250–269.
- KÜNG, H. (Hans), *Dialogability and Steadfastness: On two Complementary Virtues* (Párbeszédesség és állhatatosság: két kiegészítő erényről), in JEANROND, W.

- (Werner) G. – RIKE, J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Alapvető sokszínűség és igazság: David Tracy és a vallás értelmezéstana), New York 1991, 237–249.
- KÜNG, H. (Hans), *Towards an Ecumenical Theology of Religions: Some Theses for Clarification* (A vallások ökumenikus teológiája felé: néhány tisztázandó tétel), in KÜNG, H. (Hans) – MOLTMANN, J. (Jürgen) (szerk.), *Christianity among World Religions* (A kereszténység a világvallások között), in *Concilium* (1986/1), 119–125.
- KÜNG, H. (Hans), *Twenty Years of Ecumenical Theology: What for?* (Az ökumenikus teológia húsz éve: mi célból?), in BRAND, P. (Paul) – SCHILLEBEECKX, E. (Edward) – WEILER, A. (Anton) (szerk.), *Twenty Years of Concilium: Retrospect and Prospect* (A Concilium húsz éve: visszatekintés és előretekin-tés), in *Concilium* (1983/10), 45–52.
- LARSSON, B. (Birgitta) – CASTRO, E. (Emilio), *From Missions to Mission* (A hithirdetésektől a hithirdetésig), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETSI, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004, 125–148.
- LERCARO, G. (Giacomo), *The Decree on Ecumenism and the Dialogue with Non-Catholic Eastern Churches* (Az ökumenéről szóló határozat és a párbeszéd nemkatolikus keleti egyházakkal), in BÖCKLE, F. (Franz) – OUWERKERK, C. (Coenraad) A. J. VAN (szerk.), *Moral Problems and Christian Personalism* (Erkölc-si nehézségek és a keresztény személyelvűség), in *Concilium* (1965/5), 156–174.
- LÖFFLER, P. (Paul), *Representative Christian Approaches to People of Living Faiths: A Survey of Issues and its Evaluation* (A más vallások jellegzetes keresztény megközelítései: A kérdéskörök fölmérése és értékelésük), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 16–27.
- MACQUARRIE, J. (John), *Religious Language and Recent Analytical Philosophy* (A val-lásos nyelv és a legújabb elemző bölcselet), in METZ, J. B. (Johann Baptist) (szerk.), *The Development of Fundamental Theology* (Az alapvető hittan fejlődése), in *Concilium* (1969/46), 159–172.

- MEYER, H. (Harding), *Bilateral Dialogue* (Kétoldalú párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 310–311.
- MOLTMANN, J. (Jürgen), *Theology in Interfaith Dialogue* (Teológia a vallásközi párbeszédben), in MOLTMANN, J. (Jürgen), *Experiences in Theology: Ways and Forms of Christian Theology* (Teológiai tapasztalatok: A keresztény teológia módjai és alakjai), London 2000, 18–22.
- MWAKABANA, H. (Hance), *Introduction: Theological Perspectives of other Faiths* (Bevezetés: Más vallásokra vonatkozó teológiai nézőpontok), in *Theological Perspectives of other Faiths* (Más vallásokra vonatkozó teológiai nézőpontok), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (1997/41), 11–19.
- NEUNER, P. (Peter), *Intrafaith Dialogue* (A hiten belüli párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 317–321.
- NEWBIGIN, L. (Lesslie), *Mission to Six Continents* (A hithirdetés hat szárazföld számára), in FEY, H. (Harold) E. (szerk.), *The Ecumenical Advance: A History of the Ecumenical Movement (1948–1968)* (Az ökumenikus előrehaladás: Az ökumenikus mozgalomnak egyfajta története (1948–1968)), Genf 1970, 171–198.
- OTT, H. (Heinrich), *The Horizons of Understanding and Interpretative Possibilities* (A megértés látóhatárai és értelmezési lehetőségek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 85–89.
- PIERIS, A. (Aloysius), *The Place of Non-Christian Religions and Cultures in the Evolution of Third World Theology* (A nem keresztény vallások és kultúrák helye a harmadik világbéli teológiák kialakulásában), in FABELLA, V. (Virginia) – TORRES, S. (Sergio) (szerk.), *Irruption of the Third World: Challenge to Theology* (A harmadik világ föltörése: Kihívás a teológia számára), New York (NY) 1983, 113–139.

- POTTER, PH. (Philip), *Christian Students and World Mission: 1895–1913* (Keresztény diákok és a világmisszió: 1895–1913), in POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First Hundred Years of the World Student Christian Federation* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének első száz éve), Genf 1997, 13–45.
- POTTER, PH. (Philip), *Crisis of Faith and Fellowship: 1920–1928* (A hit és a testvériség válsága: 1920–1928), in POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First Hundred Years of the World Student Christian Federation* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének első száz éve), Genf 1997, 61–91.
- POTTER, PH. (Philip), *Faith and Fellowship in the Second World War: 1939–1945* (Hit és testvériség a második világháborúban: 1939–1945), in POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First Hundred Years of the World Student Christian Federation* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének első száz éve), Genf 1997, 136–155.
- POTTER, PH. (Philip), *Students and the Life and Mission of the Church: 1953–1960* (Diákok és az Egyház élete és küldetése: 1953–1960), in POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First Hundred Years of the World Student Christian Federation* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének első száz éve), Genf 1997, 182–200.
- POTTER, PH. (Philip), *The Christian Community in the Academic World: 1960–1968* (A keresztény közösség a tudományos világban: 1960–1968), in POTTER, Ph. (Philip) – WIESER, Th. (Thomas), *Seeking and Serving the Truth: The First Hundred Years of the World Student Christian Federation* (Az igazság keresése és szolgálata: A Keresztény Diákok Világszövetségének első száz éve), Genf 1997, 201–225.
- RAGUIN, Y. (Yves), *Dialogue: Differences and Common Grounds* (Párbeszéd: Különbségek és közös alapok), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédről a közösségben), Genf 1977, 74–78.

- RASOLONDRAIBE, P. (Péri), *Response to Israel SELVANAYAGAM on Christian Theology and Mission in the midst of many Theologies and Missions* (Válasz Israel SELVANAYAGAMnak a keresztény teológiáról és küldetésről a számos teológia és küldetés között), in *Theological Perspectives on Other Faiths* (Teológiai nézőpontok más hitekről), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (A Lutheránus Világszövetség (LVSz) Megnyilatkozásai) (1997/41), 202–205.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Missions and Movements of Innovation* (Küldetések és az újításnak a mozgalmi), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 78–87.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations Today* (Társak közösségben: Néhány megfontolás a hindu és keresztény kapcsolatokról), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 129–141.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség utáni kutatás), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 15–34.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (Vallási sokszínűség és az emberi közösség kutatása), in NELSON J. R. (Robert) – BRILL E. J. (szerk.), *The Unity of Humankind in the Perspective of Christian Faith: Essays in Honour of Willem Adolf VISSER'T HOOFT on His Seventieth Birthday* (Az emberiség egysége a keresztény hit távlatában: Esszék Willem Adolf VISSER'T HOOFT tiszteletére a hetvenedik születésnapja alkalmából), Leiden 1971, 15–34.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Sojourn: Via Genève; The Anatomy of a Study Process; Ajaltoun: A New Beginning; Moving towards Guidelines; A Bend in the River; A Tale of Two Cities (1): Colombo; A Tale of Two Cities (2): Nairobi; From "Interim" to Enduring Guidelines* (Utazás: Genfen keresztül, Egy tanul-

- mányi folyamat fölépítése, Ajaltoun, Egy új kezdet, Elmozdulás az Irányelvek felé, Egy kanyarulat a folyón, Két város meséje (1): Colombo, Két város meséje (2): Nairobi, Az „ideiglenes” irányelvektől a véglegesig), in SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 28–130.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Future of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd jövője), in SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 167–186.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of other Faiths* (A Szentlélek és a más vallású emberek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 187–202.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of Various Faiths, Cultures and Ideologies* (A Szentlélek és a más vallású, kultúrájú és világnézetű emberek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 63–77.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of Various Faiths, Cultures and Ideologies* (A Szentlélek és a más vallású, kultúrájú és világnézetű emberek), in KIRKPATRICK, D. (Dow) (szerk.), *The Holy Spirit* (A Szentlélek), Nashville 1974. 63–77.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Kingdom of God in a Religiously Plural World* (Isten országa egy vallásilag sokszínű világban), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 105–120.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 88–104.

- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in ANDERSON, G. (Gerald) – STRANSKY, Th. (Thomas) (szerk.), *Consultation on Jesus Christ's Lordship and Religious Pluralism, Richmond, Virginia, October 24–27, 1979*, New York (NY) 1980. 88–104.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Return of the Native* (Az őslakos visszatérése), in SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 132–145.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Uniqueness: A Noun in Search of Adjectives?* (Egyediség: Egy főnév, amely mellékeveket keres?), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 146–166.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *World Religions: Barriers to Community or Bearers of Peace?* (Világvallások: A közösség akadályai, vagy a béke hordozói?), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 121–128.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobi vitának egyfajta értelmezése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 49–62.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd, mint egy folytatódó keresztény érdekeltség), in HICK, J. (John) – HEBBLETHWAITE, B. (Brian) (szerk.), *Christianity and other Religions* (A kereszténység és más vallások), London 1980.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd, mint egy folytatódó keresztény érdekeltség), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 1–14.

- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Ganga and Galilee: Two Responses to Truth* (A Gangesz és a Galilea: Kettő válasz az igazságra), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 142–157.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Ganga and Galilee: Two Responses to Truth* (A Gangesz és a Galilea: Kettő válasz az igazságra), in HICK, J. (John) – ASKARI, H. (Hassan) (szerk.), *Diversities of Religious Experience* (A vallásos tapasztalatoknak a sokfélesége), London 1981.
- SCHILLEBEECKX, E. (Edward) OP, *The Crisis in the Language of Faith as a Hermeneutical Problem* (A hit nyelvének válsága mint hermeneutikai kérdés), in METZ, J. B. (Johann Baptist) – JOSSUA, J.-P. (Jean-Pierre) (szerk.), *The Crisis of Religious Language* (A vallásos nyelv válsága), in *Concilium* (1973/5), 31–45.
- SCHOONENBERG, P. (Piet), *He Emptied Himself: Philippians 2,7* (Kiüresítette Önmagát: Filippieknek írt levél 2,7), in SCHILLEBEECKX, E. (Edward) – WILLEMS, B. (Boniface) (szerk.), *Who is Jesus of Nazareth?* (Ki a Názáreti Jézus?), in *Concilium* (1966/11), 47–66.
- SEGUNDO, J. (Juan), *Fundamental Theology and Dialogue* (Alapvető hittan és párbeszéd), in METZ, J. B. (Johann Baptist) (szerk.), *The Development of Fundamental Theology* (Az alapvető hittan fejlődése), in *Concilium* (1969/46), 69–79.
- SELVANAYAGAM, I. (Israel), *Interfaith Dialogue* (A vallásközi párbeszéd), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETSI, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004, 149–174.
- SELVANAYAGAM, I. (Israel), *Christian Theology and Mission in the midst of many Theologies and Missions* (Keresztény teológia és küldetés a számos teológia és küldetés között) in *Theological Perspectives on Other Faiths* (Teológiai nézőpontok más hitekről), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (A Lutheránus Világszövetség (LVSz) Megnyilatkozásai) (1997/41).
- SIEBERT, R. (Rudolf), *Communication without Domination: Jürgen HABERMAS* (Az uralkodás nélküli közléscsere: Jürgen HABERMAS), in BAUM, G. (Gregory) –

- GREELEY, A. (Andrew) (szerk.), *Communication in the Church* (Közléscsere az Egyházban), in *Concilium* (1978/1), 81–94.
- SONG, Ch.-S. (Choan-Seng), *Culture*, in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 285–288.
- STRANSKY, T. (Tom), *Roman Catholic Church and Pre-Vatican II Ecumenism* (A római katolikus egyház és a II. Vatikáni Zsinat előtti ökumené), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 996–998.
- STRANSKY, T. (Tom), *Roman Catholic Conference for Ecumenical Questions* (Ökumenikus Kérdések Római Katolikus Konferenciája), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 151–152.
- SWIDLER, L. (Leonard), *The Dialogue Decalogue: Ground Rules for Interreligious Dialogue* (A párbeszédnek a tízparancsolata: Alapvető szabályok a vallásközi párbeszédhez), in *Journal of Ecumenical Studies (JES)* (1983/1), 1–4.
- SWIDLER, L. (Leonard), *The Dialogue Decalogue: Ground Rules for Interreligious Dialogue* (A párbeszéd tízparancsolata: Alapszabályok a vallásközi párbeszédhez), in KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: kulcsszövegek és megszólalások szöveggyűjteménye), Genf 1997, 413–414.
- THILS, G. (Gustave), *From Ecumenism to Ecumenicity* (Ökumenétől ökumenikusságig), in KÜNG, H. (Hans) (szerk.), *Post-Ecumenical Christianity* (Az ökumené utáni kereszténység), in *Concilium* (1970/4), 134–142.
- TOMKINS, O. S. (Oliver Stratford), *The Roman Catholic Church and the Ecumenical Movement (1910–1948)* (A Római Katolikus Egyház és az ökumenikus mozgalom (1910–1948)), in ROUSE, R. (Ruth) – NEILL, S. Ch. (Stephen Charles) (szerk.), *The History of the Ecumenical Movement (1517–1948)*

- (Az ökumenikus mozgalom története (1517–1948), Genf 1953, 677–693.
- TRACY, D. (David), *A Plurality of Readers and a Possibility of a Shared Vision* (Az olvasók sokszínűsége és egy közös látomás lehetősége), in BEUKEN, W. (Wim) – FREYNE, S. (Sean) – WEILER, A. (Anton) (szerk.), *The Bible and its Readers* (A Biblia és olvasói), in *Concilium* (1991/1), 115–124.
- TRACY, D. (David), *Beyond Foundationalism and Relativism: Hermeneutics and the New Ecumenism* (A megrögzöttségeken és a viszonylagosságaiton túl: a hermeneutika és az új ökumené), in GREINACHER, N. (Norbert) – METTE, N. (Norbert) (szerk.), *The New Europe: A Challenge for Christians* (Az új Európa: kihívás a keresztények számára), in *Concilium* (1992/2), 103–111.
- TRACY, D. (David), *Roman Catholic Identity amid the Ecumenical Dialogues* (Római katolikus önazonosság az ökumenikus párbeszéd között), in PROVOST, J. (James) – WALF, K. (Knut) (szerk.), *Roman Catholic Identity* (Római katolikus önazonosság), in *Concilium* (1994/5), 109–117.
- TYSOE-DÜLKEN, E. (Erika), *World Alliance of Young Men's Christian Associations (YMCA)* (A Keresztény Fiatalember Szövetségeinek (YMCA) Világszervezete), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 1219–1220.
- VAZQUEZ, A. C. (Abel Clemente), *The Christian Community in the Search for Unity* (A keresztény közösség az egységet keresve), in GURNEY, R. (Robin) E. (szerk.), *Mission in Unity: Ethnicity, Migration and the Unity of Church* (Misszió egységben: a nemzetiség, a vándorlás és az Egyház egysége), Genf 1995, 119–124.
- VISCHER, L. (Lukas), *The Ecumenical Movement and the Roman Catholic Church (1948–1968)* (Az ökumenikus mozgalom és a római katolikus egyház (1948–1968)), in FEY, H. (Harold) E. (szerk.), *The Ecumenical Advance: A History of the Ecumenical Movement (1948–1968)* (Az ökumenikus előrehaladás: Az ökumenikus mozgalomnak egyfajta története (1948–1968)), Genf 1970, 313–352.
- WAINWRIGHT, G. (Geoffrey), *Multilateral Dialogue* (Többoldalú párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of*

- the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 321–323.
- WILFONG, M. (Marsha) M., *From Babel to Pentecost* (A Bábeltől a Pünkösdig), in GURNEY, R. (Robin) E. (szerk.), *Mission in Unity: Ethnicity, Migration and the Unity of Church* (Misszió egységben: nemzetiség, vándorlás és az Egyház egysége), Genf 1995, 115–118.
- WOJTYŁA, K. (Karol), *The Ecumenical Attitude* (Az ökumenikus hozzáállás), in WOJTYŁA, K. (Karol), *Sources of Renewal: The Implementation of the Second Vatican Council (1972)* (A megújulásnak a forrásai: A II. Vatikáni Zsinatnak az életre váltása (1972)), San Francisco 1980, 310–329.
- ZABOLOTSKY, N. (Nicholas) A., *Dialogue in Community: Initial Points and Conditions* (Párbeszéd a közösségben: kiindulópontok és föltételek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 59–73.

5. Folyóiratban megjelent tanulmányok

- ALVES, R. (Rubem), *An Invitation to Dream* (Meghívás egy álmra), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/1), 59–62.
- ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Christian Minorities amidst other Faith Traditions: A Third-World Contribution* (Keresztény kisebbségek más vallási hagyományok között: Egy harmadik világbeli hozzájárulás), in *The Ecumenical Review (ER)* (1989/1), 20–29.
- ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Hindu Spirituality: An Invitation to Dialogue?* (A hindu lelkiség: Egy meghívás a párbeszédre?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1986/1), 75–81.
- ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Interfaith Dialogue*. In LOSSKY Nicholas – BONINO José Míguez – POBEE John – STRANSKY Tom – WAINWRIGHT Geoffrey – WEBB Pauline, *Dictionary of the Ecumenical Movement*, in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 311–317.

- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Can we Pray Together? Interreligious Prayer: A Protestant Perspective* (Tudunk-e együtt imádkozni? Vallásközi imádság: Egy protestáns nézőpont), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1998/2), 258–265.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Religion and Violence: A Protestant Christian Perspective* (A vallás és az erőszak: Egy protestáns keresztény nézőpont), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_106560166. (A kutatás ideje: 2009. február 1.)
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Challenge of Building Communities of Peace for all: The Richness and Dilemma of Diversities* (Annak a kihívása, hogy a békeségnek a közösségeit építsük föl mindenkinek a számára: A különbözőségeknek a gazdagsága és a kétségessége), in *The Ecumenical Review (ER)* (2005/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_n15954369. (A kutatás ideje: 2009. február 2.)
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Pluralism and Harmony* (Sokszínűség és összhang), in *Current Dialogue (CD)* (1993/25), 17–19.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The “Otherness” of the Other: Peggy STARKEY* (A másik „mássága”: Peggy STARKEY), in *International Review of Mission (IRM)* (1985/4), 477–479.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Ecumenical Impact of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd ökumenikus hatása), in *The Ecumenical Review (ER)* (1997/2), 212–221.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Tent and the Gym (Vancouver, 1983)* (A sátor és a tornaterem (Vancouver, 1983)), in *The Ecumenical Review (ER)* (1984/2), 150–154.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Towards a Theology of Dialogue* (A párbeszéd egy teológiája felé), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/1), 3–11.
- ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Wider Ecumenism: A Threat or a Promise?* (Szélesebb ökumené: fenyegetés vagy ígélet?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1998/3), 321–328.
- ARINZE, F. (Francis), *Spirituality in Dialogue* (Lelkiség a párbeszédben), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1977/3), 371–376.
- ARINZE, F. (Francis), *The Place of Dialogue in the Church’s Mission: Reflection on Redemptoris Missio* (A párbeszéd helye az Egyház küldetésében: Meg-

- jegyzések a *Redemptoris Missi*óról), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/1), 20–35.
- ARINZE, F. (Francis), *Letter to Presidents of Bishop's Conferences on the Spirituality of Dialogue* (Levél a püspöki konferenciák elnökeinek a párbeszéd lelkeségéről), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1999/2), 264–268.
- BASSET, J.-C. (Jean-Claude), *Decalogue of Dialogue* (A párbeszéd tízparancsolata), in *Current Dialogue (CD)* (1992/23), 35–39.
- BAVINCK, J. H., *The Problem of Adaptation and Communication* (Az alkalmazkodás és közléscsere nehézsége), in *International Review of Missions (IRM)* (1956/3), 307–313.
- BENEDIKTER, R. (Roland), *Politik und Religion: Zur gegenwärtigen Neu-Annäherung zweier gesellschaftlicher Felder* (Közélet és vallás: Két társadalmi terület jövőbeli közeledéséről), in *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science* (2008/2), 189–208.
- BENT, A. (Ans) J. VAN DER, *Seventeen Promises for Entering in the Dialogue with People of Living Faiths and Practising Religious Pluralism* (Tizenhét ígélet a más vallású emberekkel folytatott párbeszédbe lépés és a vallási sokszínűség gyakorlata esetére), in *Current Dialogue (CD)* (1988/15), 33–39.
- BERGER, P. (Peter) L., *God in a World of Gods* (Isten az istenek világában), in *First Things (FTh)* (1993/8), 25–31., <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9308/articles/berger.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 23.).
- BERGER, T. (Teresa), *Church in the World. Ecumenism: Postconfessional? Consciously Contextual?* (Az Egyház a világban. Ökumené: Felekezetek utáni? Tudatosan összefüggéseibe helyezett?), in *Theology Today (ThT)* (1996/2), 213–219.
- BERNHARDT, R. (Reinhold), *Hans-Martin Barth: Dogmatics: The Protestant Faith in the Context of World Religions: A Textbook* (Hans-Martin Barth: A dogmatika: A protestáns hit a világvallásoknak az összefüggésrendszerében: Egy szöveggyűjtemény), in *The Ecumenical Review (ER)* (2004/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_n6172657. (A kutatás ideje: 2009. február 4.)
- BISMARCK, K. (Klaus) VON, *The Christian Vocabulary: An Obstacle to Communication?* (A keresztény szóhasználat: A közléscsere egyik akadály?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1957/1), 1–15.

- BLACK, A. (Alan) W., *Ironies of Ecumenism* (Az ökumené iróniái), in *The Ecumenical Review* (ER) (1993/4), 469–481.
- BLANCY, A. (Alain), *From Sign to Symbol: A Change of Register* (A jeltől a jelképig: Hangterjedelem-váltás), in *The Ecumenical Review* (ER) (1981/4), 378–382.
- BORTNOWSKA, H. (Halina), *The Hermeneutical Process in Evangelism: Inviting others to Learn with us* (A hermeneutikai folyamata az evangelizálás során: Mások meghívása, hogy velünk együtt tanuljanak), in *International Review of Mission* (IRM) (1974/1), 64–76.
- BRIDSTON, K. (Keith), *The Ministry of Reconciliation* (A kiengesztelődés szolgálata), in *The Student World* (SW) (1950/3), 202–213.
- BROWN, S. (Stuart) E., *Interreligious Dialogue in the Roman Catholic Church since Vatican II: An Historical and Theological Study* (Vallásközi párbeszéd a Római Katolikus Egyházban a II. Vatikáni Zsinat óta: Egy történeti és teológiai tanulmány), in *The Ecumenical Review* (ER) (1989/4), 633–634.
- BROWN, S. (Stuart) E., *John W. Miller: Interfaith Dialogue: Four Approaches* (John W. Miller: Vallásközi párbeszéd: Négy megközelítés), in *The Ecumenical Review* (ER) (1986/4), 480–481.
- BROWNSON, J. (James) V., *Speaking the Truth in Love. Elements of a Missional Hermeneutic* (Az igazságot mondani szeretetben: Egy küldetési értelmezés-tan elemei), in *International Review of Mission* (IRM) (1994/3), 479–504.
- CARMAN, J. (John) B., *Continuing Tasks in Interreligious Dialogue* (A folytatólagos célok a vallásközi párbeszédben), in *The Ecumenical Review* (ER) (1970/3), 204–210.
- CASSIDY, E. I. (Edward Idris), *That they may all be one: The Imperatives and Prospects of Christian Unity* (Hogy mindnyájan egy legyenek: A keresztény egység fölhívásai és távlatai), in *First Things* (FTh) (1997/1), 33–38., <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9701/articles/cassidy.html> (A kutatás ideje: 2009. január 22.)
- CHAPPUIS, J.-M. (Jean-Marc), *Jesus and the Samaritan Woman: The Variable Geometry of Communication* (Jézus Krisztus és a szamáriai asszony: A közléscsere változatos mértana), in *The Ecumenical Review* (ER) (1982/1), 8–34.

- COONS, J. (John) E., *A Grammar of the Self* (Az Énnek a nyelvtana), in *First Things (FTh)* (2003/1), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=422. (A kutatás ideje: 2009. január 4.)
- CRACKNELL, K. (Kenneth), *Ambivalent Theology and Ambivalent Policy: The World Council of Churches (WCC) and Interfaith Dialogue 1938–1999* (Kétértelmű teológia és kétértelmű eljárás mód: Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) és a vallásközi párbeszéd (1938–1999)), in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1999/1), 87–111.
- CUNLIFFE-JONES, H. (Hubert), *Philosophical Theology* (Bölcséleti teológia), in *The Ecumenical Review (ER)* (1964/2), 229–230.
- CSERHÁTI, S. (Sándor), *Elkülönés vagy azonulás: Mi őrzi meg az Egyház önazonosságát?*, in *Lelkipásztor (LP)* (1999. Beiheft), 7–10.
- DEEGALLE, M. (Mahinda), *Is Violence Justified in Theravada Buddhism?* (Vajon az erőszak igazolva van-e a théraváda buddhizmusban?), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_106560164. (A kutatás ideje: 2009. február 11.)
- DEVANANDA, Y. (Yohan), *Understanding Conversion in the Context of Dialogue* (A megtérés értelmezése a párbeszéd szövegösszefüggésében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1992/4), 433–441.
- DEVANANDAN, P. D. (Paul David), *The Christian Attitude and Approach to non-Christian Religions* (A keresztény hozzáállás a nem keresztény vallásokhoz, és a megközelítésük), in *International Review of Missions (IRM)* (1952/2), 177–184.
- DEVANANDAN, P. D. (Paul David), *The Shock of Discovery of World Religions* (A világ-vallások fölfedezésének sokkja), in *The Student World (SW)* (1960/1–2), 217–224.
- DEVANANDAN, P. D. (Paul David), *Whither Theology in Christian India?* (Merre tart a teológia a keresztény Indiában?), in *International Review of Missions (IRM)* (1944/2), 121–127.
- DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Mgr. Pietro Rossano's Contribution to the Theology of Religions* (Pietro Rossano hozzájárulása a vallások teológiájához), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/3), 365–370.
- DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Towards a Theology of Dialogue in Interreligious Ritual Participation* (A vallásközi szertartásokon részvételre vonatkozó

- párbeszéd teológiája felé), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1990/3), 290–303.
- Dialogue in Community* (Párbeszéd a közösségben), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/3), 254–264.
- DIETRICH, G. (Gabrielle), *Dialogue and Context* (Párbeszéd és szövegösszefüggés), in *The Ecumenical Review (ER)* (1981/1), 29–36.
- DJURIĆ, M. (Marko) P., *From Religious Tolerance to Mutual Cooperation* (A vallási türelemtől a kölcsönös együttműködésig), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1999/2), 1–10.
- DJURIĆ, M. (Marko) P., *What shall we Talk about Today? Righteousness as an Important Issue of Christian and Islamic Dialogue* (Miről beszéljünk ma? Az igazságosság mint fontos kérdéskör a keresztény és muszlim párbeszédben), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2000/4), 1–10.
- DULLES, A. (Avery), *Saving Ecumenism from itself* (Az ökumené megmentése önmagától), in *First Things (FTh)* (2007/10), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=6081. (A kutatás ideje: 2009. január 1.)
- DULLES, A. (Avery), *The Church in a Postliberal Age* (Az Egyház egy szabadelvűség utáni korban), in *First Things (FTh)* (2003/8), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=523. (A kutatás ideje: 2009. január 2.)
- DURASINGH, Chr. (Christopher), *Issues in Mission and Dialogue: Some Reflections* (A küldetés és a párbeszéd kérdései: néhány megjegyzés), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 398–411.
- ECK, D. (Diana), *Dialogue and Community*, by Carl F. HALLENCREUTZ (A párbeszéd és a közösség, Carl F. HALLENCREUTZ könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1978/2), 191–193.
- Ecumenical Chronicle: Religion and Violence: A World Council of Churches (WCC) Multifaith Conference (Saint Petersburg, Florida, 2002)* (Ökumenikus krónika: A vallás és az erőszak: Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) egy vallásközi találkozója (Saint Petersburg, Florida, 2002)), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_106560172. (A kutatás ideje: 2009. február 7.)

- EL-MESKEEN, M. (Matta), *True Unity: An Inspiration for the World* (A valódi egység: Egyfajta ihlet a világ számára), in *One in Christ* (1993/3), 187–198.
- ELSHTAIN, J. B. (Jean Bethke), Proselytizing for Tolerance (Átcsábítás a türelem oldalára), in *First Things (FTh)* (2002/10), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=2094. (A kutatás ideje: 2009. január 3.)
- EPTING, C. Chr. (Christopher), *Exercises in Spiritual Ecumenism* (Gyakorlatok a lelki-ségi ökumenében), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_110575460. (A kutatás ideje: 2009. február 9.)
- FALCONER, A. (Alan) – ROBRA, M. (Martin), *When Christians Meet: Signposts for an Ecumenical Pilgrimage* (Amikor a keresztények találkoznak: Útjelzők egy ökumenikus zarándoklathoz), in *The Ecumenical Review (ER)* (2004/3), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_n14919367. (A kutatás ideje: 2009. február 12.)
- FALCONER, A. (Alan) D., *Towards Unity through Diversity: Bilateral and Multilateral Dialogues* (Az egység felé a különbözőségben: Kétoldalú és többoldalú párbeszéd), in *One in Christ* (1993/4), 279–285.
- FITZGERALD, M. (Michael) L., *Witness and Dialogue* (Tanúságtétel és párbeszéd), in *International Review of Mission (IRM)* (1997/1–2), 113–117.
- FONDI, E. M. (Enzo Maria), *The Focolare Movement: A Spirituality at the Service of Interreligious Dialogue* (A Focolare-mozgalom: Lelkiség a vallásközi párbeszéd szolgálatában), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1995/2), 155–166.
- FORTE Bruno, *Jesus Christ, Lord and Saviour, and the Encounter of Religions: The Paradox of Christianity and the Way of Dialogue* (Jézus Krisztus, Úr és Megváltó, valamint a vallásoknak a találkozási: A kereszténység ellentmondásossága és a párbeszéd útja), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1994/1), 58–68.
- FÖLDESI, T. (Tamás), *The Main Problems of Religious Freedom* (A vallásszabadság legfőbb nehézségei), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1994/5), 1–8.
- FRIELING, R. (Reinhard), *Ökumenikus perspektívák ma*, in *Theológiai Szemle (ThSz)* (1996/3), 140–150.

- FUETER, P. (Paul) D., *The Therapeutic Language of the Bible* (A Biblia gyógyító nyelve), in *International Review of Mission* (IRM) (1986/3), 211–221.
- GEENSE, A. (Adriaan), *The Christian and other Religion*, by Kenneth CRAGG. (A keresztény és más vallások, Kenneth CRAGG könyve), in *The Ecumenical Review* (ER) (1978/3), 303–304.
- GENSICHEN, H.-W. (Hans-Werner), *The Significance of Hindu Worship* (A hindu istentisztelet jelentősége), in *The Ecumenical Review* (ER) (1965/4), 413–414.
- GEORGE, T. (Timothy), *The Pattern of Christian Truth* (A keresztény igazságnak az eljárás módja), in *First Things* (FTh) (2005/6), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=210. (A kutatás ideje: 2009. január 10.)
- GEYER, A. (Alan), *Pluralism and Religious Freedom* (Sokszínűség és vallásszabadság), in *Religion in Eastern Europe* (REE) (1995/4), 1–9.
- GONÇALVES, T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1997/3), 386–393.
- GONÇALVES, T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *The Ecumenical Review* (ER) (2000/4), 465–470.
- GRIFFITHS, P. (Paul) J., *Proselytizing for Tolerance* (Átcsábítás a türelem oldalára), in *First Things* (FTh) (2002/10), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=2094. (A kutatás ideje: 2009. január 3.)
- GRIFFITHS, P. (Paul) J., *Why we need Interreligious Polemics* (Vajon miért is van szükségünk vallásközi vitákra?), in *First Things* (FTh) (1994/6–7), 31–37.
- GRZYMALA-MOSZCZYNSKA, H. (Halina), *Established Religion versus New Religions: Social Perception and Legal Consequences* (Bevett vallás az új vallások ellen: Társadalmi fölfogás és törvényi következmények), in *Religion in Eastern Europe* (REE), (1996/2), 1–10.
- HALÍK, T. (Tomáš), *Elzárkózás, avagy nyitás?*, in *Mérleg* (2001/1), 50–59.

- HALL, M. (Mary), *Ecumenics and Interfaith Dialogue: An Interfaith Methodology* (Az ökumené és a vallásközi párbeszéd: Egy vallásközi módszertan). in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/4), 451–454.
- HALLENCREUTZ, C. (Carl) F., *Dialogue and Community: Reflections from a European Periphery* (Párbeszéd és közösség: megjegyzések európai egyik széléről), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/1), 12–17.
- HAYWARD, V. (Victor) E. W., *Rethinking Missions still Required* (Még mindig szükség van a küldetések újragondolására), in *The Ecumenical Review (ER)* (1962/4), 538–541.
- HEIM, S. M. (Mark), *Gavin D’Costa: The Meeting of Religions and the Trinity* (Gavin D’Costa: A vallásoknak a találkozása és a Szentháromság), in *The Ecumenical Review (ER)* (2002/1), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_87425989. (A kutatás ideje: 2009. február 5.)
- HENRY, P. (Patrick), *New Geometries of Ecumenism* (Az ökumené új mértanai), in *Theology Today (ThT)* (1997/4), 491–502.
- HEUVEL, A. (Albert) VAN DEN, *The Need of Clear Answers: Paul TILlich* (Világos válaszok igénye: Paul TILlich), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/3), 399–400.
- HOLLENWEGER, W. (Walter) J., *The Miraculous Gift of Language* (A nyelvnek a csodálatos adománya), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 110–111.
- HOLLENWEGER, W. (Walter) J., *The Ecumenical Significance of Oral Christianity* (A szóbeli kereszténység ökumenikus jelentősége), in *The Ecumenical Review (ER)* (1989/2), 259–265.
- HOUTEPEN, A. (Anton), *Uniatism and Models of Unity in the Ecumenical Movement* (Uniatizmus és egységmodellek az ökumenikus mozgalomban), in *Exchange* (1996/3), 202–221.
- HROMÁDKA, J. (Josef), *Church–State Relationship in a Changing Society* (Állam és Egyház kapcsolata egy változó társadalomban), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1990/4), 1–6.
- HUDSON, D. (Donald), *Ecumenism: Plea for Rationality* (Ökumené: Kiáltvány ésszerűségért), in *Theology* (1997/6), 428–435.
- HUFF, P. (Peter) A., *Separation Incomplete, Communion Imperfect: Vatican II’s Ecumenical Strategy* (Nem teljes elszakadás, nem tökéletes közösség: A II.

- Vatikáni Zsinatnak az ökumenikus terve), in *One in Christ* (1995/1), 52–62.
- IISAKA, Y. (Yoshiaki), *Dialogue, Dialect, Dialectic and Diakonia* (Párbeszéd, nyelvjárás, dialektika és szolgálat), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1992/2), 186–189.
- Interreligious Dialogue: Fresh Horizons for Communion and Cooperation Today: Hua Hin, 1991* (A vallásközi párbeszéd: A közösségnek és az együttműködésnek a friss távlatai ma: Hua Hun, 1991), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/1), 24–35.
- JACOBS, A. (Alan), *What Narrative Theology Forgot* (Amit az elbeszélő hittudomány elfelejtett, in *First Things (FTh)* (2003/7), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=517. (A kutatás ideje: 2009. január 6.)
- JAI SINGH, H. (Herbert), *Christian Conversion in a Hindu Context* (Keresztény megtérés hindu szövegösszefüggésben), in *The Ecumenical Review (ER)* (1967/3), 302–306.
- JENKINS, D. (David), *Commitment and Openness: A Theological Reflection* (Elkötelezettség és nyitottság: Teológiai megjegyzések), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/4), 404–413.
- JENSON, R. (Robert) W., *On Hegemonic Discourse* (Az elnyomó beszédmód), in *First Things (FTh)* (1994/8), <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9408/opinion/jenson.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 21.)
- KALDAWI-KILLINGBACK, Muna, *Searching for Interfaith Dialogue: An Interview with S. Wesley ARIARAJAH* (A vallásközi párbeszédnek a nyomában: Beszélgetés S. Wesley ARIARAJAH-val), in *Common Concern (CC)* (1997/6), 10–15.
- KAMATH, R. S. (Ravi Santosh), *Inculturation or Inreligionization?* (Kultúrába vagy vallásba ágyazás?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 173–179.
- KARAMAGA, A. (André), *Dialogue and Evangelical Adventure* (Párbeszéd és evangéliumi kaland), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/1), 56–59.

- KASPER, W. (Walter), *The Nature and Purpose of Ecumenical Dialogue* (Az ökumenikus párbeszéd természete és célja), in *The Ecumenical Review (ER)* (2000/3), 293–299.
- KHODR, G. (Georges), *Christianity in a Pluralistic World: The Economy of the Holy Spirit* (Kereszténység egy sokszínű világban: A Szentlélek üdvökonómiája), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/2), 118–128.
- KIM, K. (Kirsteen), *Postmodern Mission: A Paradigm Shift in David BOSCH's Theology of Mission?* (A modern utáni küldetés: Egy paradigmaváltás David BOSCH küldetési teológiájában?), in *International Review of Mission (IRM)* (2000/2), 172–179.
- KROEGER, J. (James) H., *Milestones in Interreligious Dialogue* (Mérföldkövek a vallásközi párbeszédben), in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1997/2), 232–239.
- KUZNETSOV, A. (Anatolij), *Ecumenism, Evangelism, and Religious Freedom* (Ökumené, az örömhír hirdetése és a vallásszabadság), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1996/2), 1–7.
- LAPORTE, J.-M. (Jean-Marc), *Kenosis and Koinonia: The Path ahead for Anglican–Roman Catholic Dialogue* (Önkiüresítés és közösség: az anglikán–római katolikus párbeszéd eljövendő útja), in *One in Christ* (1985/2), 102–120.
- LEE, J. Y. (Jung Young), *The Yin-Yang Way of Thinking: A Possible Method for Ecumenical Theology* (A jin-jang gondolkodásmód: egy lehetséges módszer az ökumenikus teológia számára), in *International Review of Mission (IRM)* (1971/3), 363–370.
- LEITHART, P. (Peter) J., *When Theology and Rhetoric Embrace* (Amikor a hittudomány és a szónoklattan összefonódik), in *First Things (FTh)* (2004/5), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=339. (A kutatás ideje: 2009. január 8.)
- LEO, P. (Paul), *Jesus Christ and Language* (Jézus Krisztus és a nyelv), in *The Ecumenical Review (ER)* (1954/3), 351–353.
- LINN, G. (Gerhard), *Inviting Others to Learn with us: Some Remarks on the Meaning of Evangelism* (Mások meghívása, hogy velünk együtt tanuljanak: néhány megjegyzés az örömhír átadásának jelentéséről), in *International Review of Mission (IRM)* (1974/1), 77–80.

- LINZEY, Sh. (Sharon) – KROTOV, I. (Iakov), *The Future of Religion and Religious Freedom* (A vallás és a vallásszabadság jövője), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2001/5), 1–15.
- LIPNER, J. (Julius), *Maurice Wiles: Christian Theology and Interreligious Dialogue* (Maurice Wiles: keresztény teológia és vallásközi párbeszéd), in *The Ecumenical Review (ER)* (1993/2), 238–239.
- LOHFINK, G. (Gerhard), *Milyennek akarta Jézus Krisztus a közösséget?*, Luzern 1990.
- MACKAY, J. (John) A., *The Ecumenical Spirit and the Recognition of Jesus Christ* (Az ökumenikus szellemiség és Jézus Krisztus fölismerése), in *International Review of Missions (IRM)* (1929/3), 332–345.
- MARSHALL, B. (Bruce), *Who Really Cares about Christian Unity?* (Igazán kit érdekel a keresztény egység?), in *First Things (FTh)* (2001/1), 29–34., <http://www.firstthings.com/ftissues/ft0101/articles/marshall.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 20.).
- MBITI, J. (John), *In Search of Dialogue in Community* (A párbeszédnek a keresése a közösségben), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 192–196.
- MCDONALD, K. (Kevin), *Dialogue and Proclamation: A Comment from an Ecumenical Perspective* (A párbeszéd és a hithirdetés: egy megjegyzés egy ökumenikus nézőpontból), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1993/2), 127–134.
- MILBANK, J. (John), *The Ethics of Self-Sacrifice* (Az önföláldozás erkölcstana), in *First Things (FTh)* (1999/3), 33–38., <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9903/articles/milbank.html> (A kutatás ideje: 2009. január 20.)
- MIRESCU, A. (Alexander), *Religion and Ethnic Identity Formation* (A vallás és a nemzeti hovatartozás kialakítása), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2003/1), 1–18.
- MITRI, T. (Tarek), *Reflections on Confrontation and Dialogue* (Megjegyzések az összetűzésről és a párbeszédéről), in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1999/1), 76–86.
- MOJZES, P. (Paul), *Ecumenism, Evangelism, and Religious Liberty* (Ökumené, az örömhír hirdetése és a vallásszabadság), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1996/2), 1–4.

- MULDER, D. C. (Daniel Cooper), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships*, by Stanley. Jedidiah SAMARTHA (A bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdéskörök a vallásközi kapcsolatokban, Stanley Jedidiah SAMARTHA könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1982/2), 192–193.
- MULDER, D. C. (Daniel Cooper), *The Dialogue between Cultures and Religions: Hendrik KRAEMER's Contribution in the Light of Later Developments* (A kultúrák és a vallások párbeszéde: Hendrik KRAEMER hozzájárulása a későbbi fejleményeknek a fényében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1989/1), 13–19.
- MULDER, D. C. (Daniel Cooper), *None other Gods – No other Name* (Ne legyenek más isteneid – Nincsen más név), in *The Ecumenical Review (ER)* (1986/2), 209–215.
- MURAY, L. (Leslie) A., *A Transformative Model of Pluralism* (A sokszínűségnek egy átalakító mintája), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1990/1), 1–4.
- NEILL, S. (Stephen), *The Miracle of Pentecost* (A Pünkösöd csodája), in *The Student World (SW)* (1959/4), 385–394.
- NEUHAUS, R. J. (Richard John), *The One True Church* (Az egyetlen igaz Egyház), in *First Things (FTh)* (2009/4), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=6509. (A kutatás ideje: 2009. április 1.)
- NEUHAUS, R. J. (Richard John), *That they may be one: Ut Unum Sint, 1995* (Hogy mindnyájan egy legyenek: Ut Unum Sint, 1995), in *First Things (FTh)* (1995/10), <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9510/public.html>. (A kutatás ideje: 2009. január. 20.)
- NEUHAUS, R. J. (Richard John), *Truth and Tolerance* (Igazság és türelem), in *First Things (FTh)* (1994/10), <http://www.firstthings.com/ftissues/ft9410/public.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 21.).
- NEUBIGIN, L. (Lesslie), *The Form and Structure of the Visible Unity of the Church* (Az Egyház látható egységének alakja és szerkezete), in *One in Christ* (1977/1), 107–126.
- NILES, D. P. (Preman), *How Ecumenical must the Ecumenical Movement be? The Challenge of Justice, Peace and the Integrity of Creation (JPIC) to the Ecumenical Movement* (Mennyire kell ökumenikusnak lennie az ökumenikus

- mozgalomnak: Az igazságosság, béke és a teremtés épsége (JPIC) kihívása az ökumenikus mozgalom számára), in *The Ecumenical Review (ER)* (1991/4), 451–458.
- NISSIOTIS, N. (Nikos), *Types and Problems of Ecumenical Dialogue* (Az ökumenikus párbeszédnek a fajtái és a nehézségei), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 39–57.
- NOIA, J. A. DI, *Jesus Christ and the World Religions* (Jézus Krisztus és a világvallások), in *First Things (FTh)* (1995/6), 24–28.
- OAKES, E. (Edward) T., *The Monotheists: Jews, Christians, and Muslims in Conflict and Competition* (Az egyistenhívők: A zsidók, a keresztények és a muszlimok összetűzésben és versengésben), in *First Things (FTh)* (2004/2), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=290. (A kutatás ideje: 2009. január 12.)
- OUTLER, A. (Albert), *From Disputation to Dialogue* (Megvitatótól a párbeszédig), in *The Ecumenical Review (ER)* (1963/1), 14–23.
- ÖRSY, L. (László), *Kenosis: The Door to Christian Unity* (Önkiüresítés: a keresztény egység kapuja), in *Origins* (1993/3), 38–41.
- ÖRSY, L. (László), *Struktúrák és egyházkép*, in *Mérleg* (1996/1), 20–26.
- PARTIN, H. (Harry) B., *Christians in a Multireligious World* (A keresztények egy sokvallású világban), in *The Ecumenical Review (ER)* (1961/1), 128.
- PARTIN, H. (Harry), *Missions, Culture and Religions* (A hirdetések, a kultúra és a vallások), in *The Ecumenical Review (ER)* (1961/3), 381–384.
- PEACHEY, P. (Paul), *Intolerance and Tolerance are Historical Phenomena* (A türelmetlenség és a türelem történelmi jelenségek), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1990/2), 1–4.
- PEURSEN, (C. A.) Cornelis Anthonie VAN, *Gospel and Culture: Experience and Conceptualisation* (Az örömhír és a kultúra: tapasztalat és elméletalkotás), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 187–191.
- PICKARD, W. M. (William Michael), *Truth in Religious Discourse* (Az igazság a vallásos beszédmódban), in *The Ecumenical Review (ER)* (1985/4), 437–444.
- PIERIS, A. (Aloysius), *Interreligious Dialogue and Theology of Religions: An Asian Paradigm* (Valásközi párbeszéd és a vallások teológiája: Egy ázsiai gondolko-

- dásmód), in *A Rainbow in an Unjust World: Voices from the Third World (VThW)* (1992/2), 176–188.
- POTTER, Ph. (Phillip), *Dialogue Meeting Identifies Five New Areas of Concern* (A párbeszéd találgató öt új érdeklődési területet határoz meg), in *The Ecumenical Review (ER)* (1980/3), 336–337.
- POWERS, G. (Gerard) F., *Religious Liberty: The State Church and Minority Faiths* (Vallásszabadság: Az államegyház és kisebbségi vallások), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1996/1), 1–4.
- PUFFERT, H. (Heinrich), *Kirche als Dialog*, by VÁLYI NAGY Ervin and Heinrich OTT (Az Egyház mint párbeszéd: VÁLYI NAGY Ervin and Heinrich OTT könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/3), 322–324.
- RAISER, K. (Konrad), *That the World may Believe: The Missionary Vocation as the Necessary Horizon for Ecumenism* (Hogy elhiggye a világ: A hirdetés (missziós) küldetés, mint az ökumenének a szükségszerű látóhatára), Ariccia 1999.
- RAISER, K. (Konrad), *The Nature and Purpose of Ecumenical Dialogue: Proposal for a Study* (Az ökumenikus párbeszédnek a természete és a célja: Egy javaslat egy tanulmánynak a megírására), in *The Ecumenical Review (ER)* (2000/3), 287–292.
- RAJASHEKAR, J. P. (Paul), *Dialogue with People of other Faiths and Ecumenical Theology* (A párbeszéd a más hitű emberekkel és az ökumenikus teológia), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/4), 455–461.
- RAMBACHAN, A. (Anantanand), *The Coexistence of Violence and Nonviolence in Hinduism* (Az erőszaknak és az erőszakmentességnek az együttes létezése a hinduizmusban), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_106560163. (A kutatás ideje: 2009. február 10.)
- RATZINGER, J. (Joseph), *Culture, Identity and Church Unity* (A kultúra, az önazonosság és az Egyháznak az egysége), in *The Ecumenical Review (ER)* (2005/3), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_n16118604. (A kutatás ideje: 2009. február 12.)
- RAUBER, K.-J. (Karl-Josef), *A jövő Egyháza*, in *Mérleg* (2000/3), 258–269.
- RAYAN, S. (Samuel), *Mission after the Second Vatican Council (1962–1965): Problems and Positions* (Küldetés a II. Vatikáni Zsinat után (1962–1965): nehézsé-

- gek és álláspontok), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/4), 413–426.
- RICŒUR, P. (Paul), *Ye are the Salt of the Earth* (Ti vagytok a Föld sója), in *The Ecumenical Review (ER)* (1958/3), 264–276.
- ROEST CROLLIUS, A. (Ary) A., *Harmony and Conflict* (Összhang s összetűzés), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1992/3), 360–377.
- ROGERS, C. M. (Murray), *The Far away Look: Reflections on the Tao of Interfaith Dialogue* (A messzire tekintő pillantás: Néhány megjegyzés a vallásközi párbeszédnek a taójáról), in *The Ecumenical Review (ER)* (1985/4), 430–436.
- RUNCIE, R. (Robert), *The Nature of the Unity we Seek: Lambeth Conference, 1988* (Az egység természete, amelyet keresünk: lambethi találkozó, 1988), in *One in Christ* (1988/4), 328–341.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Missions and Movements of Innovation* (Küldetések és az újításnak a mozgalmi), in *Missiology: An International Review* (1975/4), 78–87.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations Today* (Társak közösségben: Néhány megfontolás a hindu és keresztény kapcsolatokról), in *Occasional Bulletin of Missionary Research (OBMR)* (1980/2), 46–58.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations Today* (Társak közösségben: Néhány megfontolás a hindu és keresztény kapcsolatokról), in *Voices from the Third World (ThW)* (1985/4), 46–58.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of Other Faiths* (A Szentlélek és a más vallású emberek), in *The Ecumenical Review (ER)* (1990/3–4), 250–261.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *The Kingdom of God in a Religiously Plural World* (Isten országa egy vallásilag sokszínű világban), in *The Ecumenical Review (ER)* (1980/2), 152–165.
- SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *World Religions: Barriers to Community or Bearers of Peace?* (A világvallások: A közösségnek az akadályai, vagy a békének a hordozói?), in *Insight: A Journal of World Religions* (1979/1–2), 121–128.

- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Living Faiths and Ultimate Goals: Introducing a Discussion* (Az élő vallások és a végső célok: Egy megbeszélésnek a fölvezetése), in *The Ecumenical Review (ER)* (1973/2), 137–147.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), “... *And Ideologies*” („... És világnézetek”), in *The Ecumenical Review (ER)* (1972/4), 479–486.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Christian Study Centres and Asian Churches* (Keresztény tanulmányi központok és ázsiai egyházak), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/2), 173–179.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobi vitának egyfajta értelmezése), in *World Faiths (WF)* (1976/3).
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobi vitának egyfajta értelmezése), in *Religion and Society (RS)* (1976/3).
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd, mint egy folytatódó keresztény érdekeltség), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/2), 129–142.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue: Significant Issues in the Continuing Debate* (A párbeszéd: Jelentős kérdéskörök a folytatódó vitában), in *The Ecumenical Review (ER)* (1972/3), 330–340.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Early Years, Remembered Moments: Teaching and Learning*, in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Between Two Cultures: Ecumenical Ministry in a Pluralist World* (Két kultúra között: Ökumenikus szolgálat egy sokszínű világban), Genf 1996, 2–26.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A párbeszéd vezérelve az élő hitek és gondolatrendszereknek az embereivel), in *The Ecumenical Review (ER)* (1979/2), 155–162.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *In Search of a Revised Christology: A Response to Paul KNITTER* (Egy fölülvizsgált krisztológia keresése: válasz Paul KNITTERnek), in *Current Dialogue (CD)* (1991/21), 30–37.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Mission in a Religiously Plural World: Looking beyond Tambaram 1938* (A hithirdetés egy vallásilag sokszínű világban:

- Tamparam, 1938 mögé tekintve), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 311–324.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *More than an Encounter of Commitments: An Interpretation of the Ajaltoun Consultation on „Dialogue between People of Living Faiths“* (Több, mint elkötelezettségeknek egyfajta találkozója: „Az élő vallású emberek közötti párbeszéd”-ről tartott ajaltouni megbeszélésnek egyfajta értelmezése), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/4), 392–403.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Paul David DEVANANDAN (1901–1962)* (Paul David DEVANANDAN (1901–1962)), in *International Review of Missions (IRM)* (1963/2), 182–190.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Reflections on a Multilateral Dialogue: An Interpretation of a Meeting Held at Colombo, Sri Lanka, 17–26 April 1974* (Megjegyzések egy többoldalú párbeszédéről: egy Colombóban, Srí Lankán, 1974. április 17–26 között tartott találkozó egyik értelmezése), in *The Ecumenical Review (ER)* (1974/4), 637–646.
- SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The World Council of Churches (WCC) and People of other Faiths and Ideologies* (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT), valamint a más vallású és másvilágnézetű emberek), in *The Ecumenical Review (ER)* (1970/3), 190–198.
- SANDYS-WUNSCH, J. (John), *The Uneasy Alliance between Uncertainty and Commitment* (A bizonytalanság és elkötelezettség közötti nehézkes szövetség), in *Theology* (1997/4), 334–340.
- SCHUEGRAF, O. (Oliver), *Finding Bilateral Agreement: The Rules of the Game* (A kétoldalú megegyezésnek a megtalálása: A játéknak a szabályai), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_110575459. (A kutatás ideje: 2009. február 8.)
- SCHWEITZER, W. (Wolfgang), *The Message and the Myths* (Az üzenet és a mítoszok), in *The Ecumenical Review (ER)* (1950/3), 311–313.
- SHANNON, W. (William) H., *Testvéries Egyházért*, in *Mérleg* (1999/4), 412–415.
- SHARMA, A. (Arvind), *Towards a Theory of Dialogue* (A párbeszéd egy elmélete felé), in *Current Dialogue (CD)* (1998/32), 36–39.

- SHENK, G. (Gerald), *What Went Right: Two Best Cases in Islam* (Mi ment jól: Az iszlám két legjobb példája), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2006/4), 1–14.
- SINNER, R. (Rudolf) VON, *Trust and Convivencia: Contributions to a Hermeneutics of Trust in Communal Interaction* (A bizodalom és az együttélés: Hozzájárulások a bizodalomnak a megértéséhez a közösségi kölcsönhatások során), in *The Ecumenical Review (ER)* (2005/3), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_n16118602. (A kutatás ideje: 2009. február 3.)
- SKURATOVSKAYA, L. (Larisa), *Freedom of Religion and the Legal Status of Religion* (A vallásszabadság és a vallás jogi helyzete), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1997/2), 1–10.
- SKYDSGAARD, K. E. (Edward), *From Monologue to Dialogue* (A magánbeszéd a párbeszédig), in *The Ecumenical Review (ER)* (1962/4), 429–436.
- SLY, V. (Virgil) A., *The Ecumenical Era and Denominational Sovereignty* (Az ökümenikus korszak és a felekezeti önrendelkezés), in *International Review of Missions (IRM)* (1961/3), 265–270.
- SMART, J. (James) D., *The Language Problem in Evangelism* (A nyelvi nehézség az örömhír hirdetésében (az evangelizációban)), in *The Ecumenical Review* (1969/3), 238–244.
- SMITH, W. C. (Wilfred Cantwell), *Man and the Universe of Faiths*, by M. M. THOMAS. (Az ember és a vallások világegyeteme, M. M. THOMAS könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/4), 429–430.
- SMITH, W. C. (Wilfred Cantwell), *Human and the Universe of Faiths*, by Madathilparampil Mammen THOMAS (Az ember és a hitek világegyeteme: Madathilparampil Mammen THOMAS könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/4), 429–430.
- SOEJATNO, A. (Ardi) R., *The Church as a Dynamic Instrument: Creative, Progressive and Constructive* (Az Egyház mint egy lendületes eszköz: teremtő, haladó, és alkotó), in *International Review of Mission (IRM)* (1974/3), 417–428.
- SONG, Ch.-S. (Choan-Seng), *The Power of God's Grace in the World of Religions* (Isten kegyelmének ereje a vallások világában), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/1), 44–55.

- SPENGLER, J. (John), *Christian, Muslim, Jew: Franz Rosenzweig and the Abrahamic Religions* (A keresztény, a muszlim és a zsidók: Franz Rosenzweig és az ábrahámi vallások), in *First Things (FTh)* (2007/8), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=6040. (A kutatás ideje: 2009. január 13.)
- STECHER, R. (Reinhold), *A vezetési stílusról*, in *Mérleg* (1994/4), 20–30.
- SZENTPÉTERY, P. (Péter), *Minőségi ugrást az ökumenében*, in *Lelkipásztor (LP)* (1997/1), 20–22.
- TAVARD, G. (George) H., *Ecumenical Theology and the Roman Catholic Church* (Az ökumenikus teológia és a római katolikus egyház), in *One in Christ* (1989/2), 103–113.
- TAVARD, G. (George) H., *For a Theology of Dialogue* (A párbeszédnek egy teológiájáért), in *One in Christ* (1979/1), 11–20.
- TAVARD, G. (George) H., *Lessons of Ecumenism for Roman Catholic Theology* (Az ökumené tanulságai a római katolikus teológia számára), in *One in Christ* (1991/4), 346–351.
- TAVARD, G. (George) H., *The Bilateral Dialogues: Searching for Language* (A kétoldalú (bilaterális) párbeszéd: A nyelv keresése), in *One in Christ* (1980/1–2), 19–30.
- TAVARD, G. (George) H., *The Bilateral Dialogues: Speaking Together* (A kétoldalú (bilaterális) párbeszéd: Együtt megszólalni), in *One in Christ* (1980/1–2), 30–42.
- TAYLOR, J. (John) V., *The Theological Basis of Interfaith Dialogue* (A vallásközi párbeszéd teológiai alapja), in *International Review of Mission (IRM)* (1979/4), 373–384.
- TAYLOR, R. J., *The Meaning of Pluralism in Ecumenism* (A sokszínűség jelentése az ökumenében), in *One in Christ* (1974/4), 369–380.
- THANGARAJ, M. Th. (Thomas), *Thinking Together: A Narrative: Interreligious Meeting on Religion and Violence* (Saint Petersburg, Florida, 2002) (Közösen gondolkodva: Egy elbeszélés: Egy vallásközi találkozó a vallásról és az erőszakról (Saint Petersburg, Florida, 2002)), in *The Ecumenical Review (ER)* (2003/2), in http://findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_/ai_106560162. (A kutatás ideje: 2009. február 6.)

- The Notion of Hierarchy of Truths: An Ecumenical Interpretation* (Az igazságok rangsorának kérdése: Egy ökumenikus értelmezés), in *One in Christ* (1991/3), 285–293.
- THOMAS, T. K., *Cleaning up the Christian Vocabulary, by Vernard ELLER* (A keresztény szóhasználat megtisztítása: Vernard ELLER könyve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/1), 100–101.
- THORNHILL, J. (John), *The Way to Reunion* (Az út az újraegyesülés felé), in *One in Christ* (1986/3), 220–227.
- TILLARD, J. (Jean) M.-R., *Reconciliation and Unity* (Kiengesztelődés és egység), in *One in Christ* (1977/3.), 201–206.
- TILLARD, J. (Jean) M.-R., *Rome and Ecumenism: From Conversion to Rome to Conversion of Rome* (Róma és az ökumené: A Rómához megtéréstől Róma megtéréséig). <http://www.wcc-coe-org/wcc/what/faith/tillard.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 19.)
- TIMIADIS, E. (Emilianos), *Disregarded Causes of Disunity* (A megosztottságnak a figyelembe nem vett indokai), in *The Ecumenical Review (ER)* (1969/4), 299–309.
- TOMKINS, O. S. (Oliver Stratford), *A Beginner's Guide to Ecumenism* (Kezdőknek a bevezetése az ökumenébe), in *The Student World (SW)* (1937/2), 123–128.
- TOMKINS, O. S. (Oliver Stratford), *The Nature of Ecumenical Cooperation* (Az ökumenikus együttműködés természete), in *International Review of Missions (IRM)* (1945/3), 301–305.
- UZZELL, L. (Lawrence) A., *Do not Call it Proselytism* (Ne hívják ezt átcsábításnak), in *First Things (FTh)* (2004/8), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=382. (A kutatás ideje: 2009. január 9.)
- VANIER, J. (Jean), *The Interreligious Experience of l'Arche and Faith and Light* (A Bárka és a Hit és Fény vallásközi tapasztalata), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1996/2), 260–266.
- VERGHESE, P. (Paul), *Will Dialogue do?* (Megteszi a párbeszéd?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 27–38.
- VISCHER, L. (Lukas), *Az ökumenikus gondolkodásnak teológiai fordulatra van szüksége*, in *Theologiai Szemle (ThSz)* (1997/1), 16–20.

- VISCHER, L. (Lukas), *What is Dialogue? Œcumenica*, by Vilmos VAJTA and F. W. KANTZENBACH (Mi a párbeszéd? Œcumenica, F. W. KANTZENBACH és VAJTA Vilmos szerkesztésében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1969/4), 378–379.
- VLK, M. (Miroslav), *Uralkodják vagy szolgáljon az Egyház?*, in *Mérleg* (1998/1), 20–30.
- VRCAN, S. (Srdjan), *Proselytism, Religion and Ethnicification of Politics: A Sociological Analysis* (Átcsábítás, vallás és a közélet nemzetiesítése: Egy társadalomkutatási elemzés), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (1997/5), 1–15.
- WAINWRIGHT, G. (Geoffrey), *The Beauty of the Infinite: The Œsthetics of Christian Truth* (A határtalannak a gyönyörűsége: A keresztény igazságnak a szépségtaga), in *First Things (FTh)* (2004/3), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=306. (A kutatás ideje: 2009. január 7.)
- WARD, ÍG. (Graham), *Theology and Postmodernism* (Teológia és posztmodernizmus), in *Theology* (1997/6), 435–440.
- WEBER, H.-R. (Hans-Ruedi), *Interpreting Biblical Images* (Bibliai képek értelmezése), in *The Ecumenical Review (ER)* (1982/3), 210–220.
- WEST, Ch. (Charles), *The Role of Faith in the midst of Transformed Societies* (A hit szerepe az átalakuló társadalmakban), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2007/4), 33–38.
- WICKREMESINGHE, L. (Lakshman), *Living Faiths in Dialogue* (Élő hitek párbeszédben), in *International Review of Mission (IRM)* (1979/4), 385–393.
- WICKREMESINGHE, L. (Lakshman), *Christianity in the Context of other Faiths* (A kereszténység más vallások összefüggésrendszerében), in FABELLA, V. (Virginia) (szerk.), *Asia's Struggle for Full Humanity: Towards a Relevant Theology* (Ázsia küzdelme a teljes emberiségért: Egy alkalmas teológia felé), New York (NY) 1980, 28–36.
- WILES, M. (Maurice), *Belief, Openness and Religious Commitment* (A hiedelem, a nyitottság, és vallásos az elkötelezettség), in *Theology* (1998/3), 163–171.
- WILKEN, R. L. (Robert Louis), *Christian Figural Reading and the Fashioning of Identity* (A keresztény képletes olvasás és az önazonosságának a szabászata), in

- First Things* (*FTh*) (2003/4), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=462. (A kutatás ideje: 2009. január 5.)
- WILKEN, R. L. (Robert Louis), *Christianity Face to Face with Islam* (A kereszténység szemtől szemben az iszlámmal), in *First Things* (*FTh*) (2007/8), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=6442. (A kutatás ideje: 2009. január 14.)
- WILKEN, R. L. (Robert Louis), *The Church's Way of Speaking* (Az Egyháznak a beszédmódja), in *First Things* (*FTh*) (2005/7), in http://www.firstthings.com/article.php3?id_article=224. (A kutatás ideje: 2009. január 11.)
- WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Ecumenical Dialogue and its Reception* (Az ökumenikus párbeszéd és a befogadása), in *One in Christ* (1985/3), 217–225.
- WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Ecumenical Movement: Its Problems and Driving Force* (Az ökumenikus mozgalom: a nehézségei és a hajtóerői), in *One in Christ* (1975/3), 210–223.
- WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Future of Ecumenism* (Az ökumené jövője), in *One in Christ* (1975/4), 310–323.
- WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Passion for Unity* (Az egység szenvedélye), in *One in Christ* (1987/4), 285–297.
- YARNOLD, E. (Edward), *Mutual Enrichment: Pope JOHN PAUL II's Ecumenical Philosophy* (Kölcsönös gazdagodás: II. JÁNOS PÁL pápa ökumenikus bölcselete), in *One in Christ* (1996/3), 212–221.
- YUNG, H. (Hwa), *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*, by David J. BOSCH (Átalakuló küldetés: Paradigmaváltások a misszió teológiájában: David J. BOSCH könyve), in *International Review of Mission* (*IRM*) (1992/2), 319–324.
- ZAGO, M. (Marcello), *The Spirituality of Dialogue* (A párbeszéd lelkesége), in *Bulletin* (*Pro Dialogo*) (1999/2), 233–246.
- ZANDER, L. (Louis) A., *The Essence of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalomnak a lényege), in *The Student World* (*SW*) (1937/2), 157–169.

ŽIVKOVIĆ, G. (Gordana), *Is Religious Freedom Possible?* (Lehetséges-e a vallásszabadság?), in *Religion in Eastern Europe (REE)* (2004/2), 29–32.

6. Forrásművek, hivatalos egyházi megnyilatkozások

A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai, Szent István Társulat (SzIT), Budapest 2007.

Ad Gentes: Határozat az Egyház missziós tevékenységéről (AG, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 517–558.

Christian Encounter with People of other Beliefs: A Statement Adopted by a Commission of the East Asia Council of Churches (EACC) Assembly, Bangkok, 1964 (A keresztények találkozása más vallású emberekkel: A Kelet-Ázsiai Egyházak Ökumenikus Tanácsa közgyűlése által elfogadott nyilatkozat, Bangkok, 1964), in *The Ecumenical Review (ER)* (1964/4), 451–455.

Christian–Muslim Conversations: Summary of the Results (Keresztény és muszlim megbeszélések: Az eredmények összefoglalása), in *The Ecumenical Review (ER)* (1969/3), 270–271.

Christians in Dialogue with Men of Other Faiths (Zürich, 1970) (Keresztények párbeszédben a más vallású emberekkel (Zürich, 1970)), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/4), 382–391.

Codex Iuris Canonici (CIC), Vatikán, 1917.

Dei Verbum: Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról (DV, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 427–441.

Dignitatis Humanae: Nyilatkozat a vallásszabadságról: A személy és a közösségek jogáról a társadalmi és polgári szabadsághoz a vallás dolgában (DH, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 493–506.

Ecclesiam Suam (ES, 1964), in http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_19640806_ecclesiam_lt.html. (A kutatás ideje: 2009. január 15.)

Ecumenical Considerations on Jewish–Christian Dialogue (Ökumenikus megfontolások a zsidó és keresztény párbeszédéről), Genf 1983.

ECUMENICAL PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE (Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus), *Unto the Churches of Christ Everywhere, 1920* (Krisztus egyházaihoz mindenfelé, 1920), in KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: kulcsszövegek és megszólalások szöveggyűjteménye), Genf 1997, 11–14.

Evangelii Nuntiandi (EN, 1975), in http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi_it.html. (A kutatás ideje: 2009. január 14.)

FAITH AND ORDER (F & O) COMMISSION OF THE WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) Hit és Egyházszervezet Bizottsága), *A Treasure in Earthen Vessels: An Instrument for an Ecumenical Reflection on Hermeneutics* (Egy cserépedénybe rejtett kincs: Egy eszköz az ökumenikus megfontolásokhoz a megértéstanról (hermeneutikáról)), Genf 1998.

Gaudium et Spes: Lelkipásztori konstitúció az Egyházzól a mai világban (GS, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 649–739.

II. JÁNOS PÁL, pápa, *Ut Unum Sint (UUS)* (Hogy mindnyájan egy legyenek), Budapest 1996.

Issues in Christian–Muslim Relations: Ecumenical Considerations (A keresztény és muszlim kapcsolatok kérdéskörei: Ökumenikus megfontolások), Genf 1992.

JOINT WORKING GROUP (JWG) between the World Council of Churches (WCC) and the Roman Catholic Church (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) és a Római Katolikus Egyház közös munkacsoportja (JWG)), *On the Ecumenical Dialogue: A Working Paper* (Az ökumenikus párbeszédéről: egy munkatanulmány), in *The Ecumenical Review (ER)* (1967/4), 469–473.

JOINT WORKING GROUP (JWG) between the World Council of Churches (WCC) and the Roman Catholic Church (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) és a Római Katolikus Egyház közös munkacsoportja (JWG)), *On the Ecumenical Dialogue: A*

- Working Paper* (Az ökumenikus párbeszédéről: egy munkatanulmány), in *Information Service (IS)* (1967/1), 33–36.
- Lumen Gentium: Dogmatikus konstitúció az Egyházzól* (LG, 1964), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 141–207.
- MISSION AND EVANGELISM (M & E) COMMISSION OF THE WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) Misszió és Evangelizálás Bizottsága), *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism* (Közös tanúságtétel felé: főlhívás a felelős kapcsolatok kialakítására a küldetésben és a nyájlopás elutasítására), Genf 1997, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-commissions/mission-and-evangelism/19-09-97-towards-common-witness.html> (A kutatás ideje: 2009. január 17.)
- Mortalium Animos (MA)* (A halandók lelkeit), Vatikán 1928, http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19280106_mortalium-animos_en.html. (A kutatás ideje: 2009. január 17.)
- Nostra Aetate: Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról* (NÆ, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 399–403.
- PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE (PCIRD) (A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa), *Dialogue and Proclamation: Reflection and Orientations on Interreligious Dialogue and the Proclamation of the Gospel of Jesus Christ* (Párbeszéd és hithirdetés: Megjegyzések és útmutatások a vallásközi párbeszédéről és Jézus Krisztus örömhírének hirdetésére), Vatikán 1991, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html. (A kutatás ideje: 2009. január 16.)
- PONTIFICAL COUNCIL FOR PROMOTING CHRISTIAN UNITY (PCPCU) (A Keresztény Egység Előmozdításának Pápai Tanácsa), *Reflections and Suggestions concerning Ecumenical Dialogue: A Working Instrument at the Disposal of Ecclesiastical Authorities for Concrete Application of the Decree on Ecumenism* (Megjegyzések és javaslatok az ökumenikus párbeszédéről: Munkaeszköz az egyházi hatóságok rendelkezésére, hogy az ökumenéről szóló

- határozatot konkrétan alkalmazzák), in *Information Service (IS)* (1970/4), 5–11.
- Redemptoris Missio* kezdetű pápai körlevél a minden időre érvényes missziós megbízatásról, in <http://www.katolikus.hu/roma/pe20.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 13.)
- The Attitude of the Church towards the Followers of other Religions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission* (Az Egyház hozzáállása más vallási hagyományok követőihez: Megfontolások és iránymutatások a párbeszédéről és a hithirdetésről), in *Bulletin (Pro Dialogo)*, (1984/56), 126–141.
- Towards a Theology of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd teológiája felé), in *Study Encounter (SE)* (1976/3), 33–39.
- Unitatis Redintegratio: Határozat az ökumenéről* (UR, 1964), in *A Második Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 251–269.
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *The Church, the Churches and the World Council of Churches. Toronto, 1950* (Az Egyház, az egyházak és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa, 1950), in KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: Kulcsszövegek és megszólalások szöveggyűjteménye), Genf 1997, 463–468.
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A párbeszéd vezérelvei az élő hitek és gondolatrendszerek embereivel), Genf 1979, <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/77glines-e.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 16.).
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *My Neighbour's Faith and mine: Theological Discoveries. A Study Guide* (A felebarátom hite és az enyém: teológiai fölfedezések. Tanulmányi segédlet), Genf 1986, <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/mfm-e.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 15.)
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the Setting of the World Council of Churches: A Provisional Report Submitted to the Member Churches*

for their Consideration (Keresztény tanúságtétel, átcsábítás és vallásszabadság az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) köreiben: Ideiglenes jelentés a tagegyházak részére megfontolásra), in *The Ecumenical Review (ER)* (1956/4), 48–56.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Revised Report on “Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the Setting of the World Council of Churches (WCC)” (CWPRL, 1961)* („A keresztény tanúságtétel, az átcsábítás és a vallásszabadság az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a köreiben” című tevékenységről készült jelentés), in FRY, F. C. (Franklin Clark) (szerk.), *Evanston to New Delhi (1954–1961): Report of the Central Committee to the Third Assembly of the World Council of Churches (WCC)* (Evanstontól Új Delhiig (1954–1961): A központi bizottságnak a jelentése az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a harmadik közgyűléséhez), Genf 1961, 239–245.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Common Witness and Proselytism: A Study Document (CWP, 1970)* (A közös tanúságtétel és az átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/1), 9–20.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group of the Roman Catholic Church and the World Council of Churches (WCC) (CW, 1980)* (A közös tanúságtétel: A Római Katolikus Egyház és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) közös munkacsoportjának (JWG) egy tanulmányi szövege), Genf 1980.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *The Challenge of Proselytism and the Calling to Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group (JWG) (CPCCW, 1996)* (Az átcsábításnak a kihívása és a közös tanúságtételre vonatkozó elhívás: A közös munkacsoportnak (JWG) egy tanulmányi szövege), in *The Ecumenical Review (ER)* (1996/2), 212–221.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism (TCW, 1997)* (A közös tanúságtétel felé: Egy fölhívás a felelős kapcsolatoknak a kialakítására az

örömhírnek a hirdetésében, illetve az átcsábításnak az elutasítására), Genf 1997.

WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Ecumenical Considerations for Dialogue and Relations with People of other Religions: Taking Stock of Thirty Years of Dialogue and Revisiting the 1979 Guidelines* (Ökumenikus megfontolások a párbeszédéről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata), Genf 2004. <http://www.oikoumene.org/index.php?id=3445>. (A kutatás ideje: 2009. január 24.)

XXIII. JÁNOS, pápa, *Ad Petri Cathedram* (Péter székéhez), Vatikán 1959, http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_29061959_ad-petri_en.html. (A kutatás ideje: 2009. január 18.).

A téma megközelítése, a kutatás módszertana, a vallásközi párbeszéd lehetséges kapcsolódási pontjai

1. A téma felvetése és megközelítése

Ami a *vallásközi* párbeszédnek a hatalmas lehetőségeit és a kérdésköreit, a tematikáját illeti, a teológiai gondolkodásnak eme területe sajnos egyelőre még meglehetősen ismeretlen a legtöbb keresztény gondolkodó előtt. Legalább is azt mondhatjuk, hogy bizony igen sokan vannak, akik más vallási és hitrendszereknek az évezredek és az emberek millióit érintő szellemi világegyetemeit, univerzumait egy-egy jól bevált véleményel elintézik, és nem vállalják az ezek által a keresztény teológia elé támasztott kopernikuszi kihívást. Átlépve immár a harmadik évezred küszöbén is, némelyek még ama véleményt is megkockáztatják, hogy előbb-utóbb a keresztények kénytelenek lesznek fölismerni, hogy a világ talán sosem lesz teljesen keresztény. Sőt, továbbmennek: szerintük a kereszténység ennek következtében mindig is viszonylagosan kisebbségi helyzetben, relatív minoritásban fog maradni a világon, ezáltal pedig a Földgolyó sokszínű vallási térképének csupán egyetlen, noha talán egy ideig még mindig a legnagyobb szeglete vagy darabkája lesz. Eme becsületes szembenézés természetesen nem kell, hogy a keresztényeket a reménynek a csökkentésére vagy egyenesen a föladására sarkallja; pusztán arról van szó, hogy az életnek és a világnak egy világos tényét és faktumát alázatosan, ugyanakkor valószerűen és reális módon a maguk számára belátják és azt el is fogadják. Azután pedig mindezek fényében esetleg újra kell gondolniuk az arra vonatkozó hivatásukat és a küldetésüket, hogy az örömhírt, az evangéliumot elvigyék a teremtett és a lakott Földre, az *oikumené* legvégső határáig. Eme lehetséges továbbgondolás adja a témakörünknek a kapcsolódását a hithirdetéstannak, a *missziológiának* a tudományához.

A párbeszédes módszer, metódus egyszerűen egy főnálló *tény*, egy faktum, amelyet minduntalan számításba kell venni az ökumenikus területen éppúgy, mint a vallásközi színtéren. Sajnos azt kell mondanunk viszont, hogy a *vallásközi párbeszéd* még gyermekcipőben jár a teológiai kutatásban. Ezen állapot és eme helyzet, szituáció részben ama hamis tudatnak volt köszönhető, hogy a földrészünknek, Európának nem kell a vallásközi párbeszéd terepének lennie, és igazából nem is lehet az. A már most is ör-

vendetesen létező kezdeményezések, noha sokszor meglehetősen reményteliek és szív-melengetők, ugyanakkor szinte kizárólag alulról indulnak és elszigetelt vállalkozások maradnak. A legfelsőbb, hivatalos egyházi, egyházvezetői szinteken viszont főként közéleti, politikai vagy jobbára csak diplomáciai és udvariassági kapcsolatok és viszonyok léteznek. A vallásközi párbeszéd módszertanilag, metodológiaiilag tehát még egyáltalán nem eléggé reflektált és átgondolt, nyilvánvaló tehát az igény és a kíváncsi eme párbeszéd teológiai tárgyalására. A meggyőződésünk ugyanakkor az, hogy a teológiai szakirodalomnak a meglátásai jelentősen gazdagíthatják az eme kérdéskörrel és tematikával nemzetközi szinten is folyó és zajló párbeszédnek, dialógusoknak a színvonalát. A rendszerezés és a továbbgondolás tehát nagyon is megtermékenyítően, fertilizáló módon hathat a már zajló vallásközi párbeszédre és azok teológiájára. Ez pedig megihletheti, katalizálhatja az ezekkel kapcsolatban álló és ezekre építő, ezeket továbbgondoló és továbbfejlesztő tudományos reflexiókat, az egyházi, az egyetemi és az akadémiai tárgyalásukat.

A valódi párbeszédnek a megteremtődésére és a kibontakoztatására általában és igazán akkor nyíthat és nyílik is komoly esély, amennyiben valamilyen feszültség, egyfajta ellentét, bizonyos *viszály* vagy valamiféle konfliktus üti föl a fejét egy meghatározott közösségen belül, illetve bizonyos közösségek és adott embercsoportok között. A párbeszédnek a közelebbi oka lehet például az áhítozás és a törekvés egy még szélesebb és még teljesebb önzonosságra, önmeghatározásra és identitásra; vagy éppen a vágyakozás külső világ jelenségeinek az egyes hatásaira. A közelebbi okok között sejtjük sok esetben a dialektikus antinómiák ellentétekre épülő törvényének megfelelően a tétel (tézis) és az ellentétel (antitézis) nyomán magának az összetételnek (szintézisnek) a megszületését és a fölfénylését is. A párbeszédnek a *célkitűzését* természetesen alapvetően különbözőképpen kell meghatároznunk, amennyiben az elvallástalanodott, az elvilágiasodott és a szekuláris, vagy amennyiben az ökumenikus és a felekezeti, illetve amennyiben a vallások közötti párbeszédre van szó. Mindig óvatosan és gondosan el kell kerülnünk, hogy például az ökumenikus párbeszédre szóló szövegek és írások ugyanazon gondolkodásmódot, ugyanazon paradigmát és célkitűzésrendszert alkalmaznak magára a vallásközi párbeszédre is.

Valójában maga az emberek viszonya az *igazsághoz* az, ami talán nem is lehet más, mint a párbeszédre alapuló kapcsolat, attól és abból igazolást nyerő viszony, leg-

alább is a modern utáni (a posztmodern, vagy a késő modern, esetleg a hipermodern) korunkban. Kénytelenek vagyunk mindamellet az azt mondani, hogy rendkívül nehéz, igen bonyolult és meglehetősen kemény történelmi korok és időszakok vannak az emberiség mögött a vallások (és természetesen a felekezetek) közötti találkozások, kölcsönhatások és interakciók területén. Mindezen idő alatt a vallásos gondolkodók sokszor az erőiket akár a végsőig is megfeszítve keresték az igazságnak, különösen is a vallási igazságoknak a valódi fogalmát és a pontos meghatározását, és rendkívül hevesen vitatkoztak, sőt sokszor veszekedtek is rajta: következőképpen, mára már nemigen maradt más út, más esély és egyéb lehetőség előttük, mint magának a párbeszédnek a módszere és az eljárás módja.

A vallási sokszínűség és a pluralizmus immár évszázadok, sőt akár évezredek óta létező és fönnálló emberi valóság a társadalomban, ugyanakkor a keresztény teológia, hittudomány csak mostanában kezdett érdemben, komolyan és alaposabban, vagyis a párbeszéd lelkületében foglalkozni vele. A *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa* (PCID) és az *Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT)* a vallásközi párbeszéddele foglalkozó alegysége (DFI) egyes hivatalos egyházi megnyilatkozásainak a behatóbb elemzése fokozatosan föltárja a jelenlegi irányokat, az erősségeket és a hiányosságokat eme folyamatban. A *vallásközi párbeszéd* terén a 2004-es év bizonyult megújító erejűnek és jelentőségűnek, hiszen pont ezen esztendőben fogalmazták újra az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a vallásközi *Irányelveit*. A megújult irányelveknek a hosszú és rögzös elfogadási, receptív, illetve továbbgondolási és továbbfejlesztési folyamatához remélhetőleg a dolgozatunk is valamiféle szerény hozzájárulást jelenthet majd. A Szentszék, a Vatikán egy hivatalos megnyilatkozás kiadását tervezi hamarosan a párbeszéd lelkiségéről, ahogy azt a *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa* 1999-es fölhívása is mutatja, amelyet a püspöki konferenciák elnökeihez intéztek.

Napjainkban a kereszténységben nyilvánvalóan és szemmel látható módon egy párbeszédés gondolatrendszer-módosítás és paradigmaváltás megy végbe, eme korszakot pedig valószínűleg a párbeszéd korszakának fogják majd nevezni az egyháztörténészek és a teológiai eszmetörténészek. Egy gyökeresen elvilágiasodott és radikálisan szekularizálódott világban ama nagyívű kihívás előtt állnak tehát a világvallások, hogy újraértékeljék és újragondolják a sokszor talán meglehetősen előítéletes és prejudikált képüket a valódi ellenségről és a tulajdonképpen fő fenyegetésről. Akik ugyanis nincse-

nek ellenük, ezúttal talán éppen velük vannak.¹ Ennek következtében egyáltalán nem szabad figyelmen kívül hagyniuk ama mérhetetlen hatást sem, amelyet a vallásközi párbeszéd a vallásos emberekre, a tulajdon önértésükre és az identitásukra gyakorolt és továbbra is gyakorol.

2. A kutatás rendszertani helye és módszertana

A dolgozatunk, amely egy csaknem egy évtizedes kutatási folyamat és a vallásközi párbeszédekben tevékeny és aktív részvételnek az összegzését jelenti, a kortárs keresztény teológia egyik leggyakrabban használt és egyik legfontosabb fogalmát, vagyis a *párbeszédet* járja körül. A munka a következő *forrástípusokra* épül: először is, természetesen, a Bibliára, hiszen a keresztény *Szentírás* és a (szent)*hagyomány* minden teológiai értekezés alapvetése. Másodszor, az elemzéseink a különböző *hivatalos egyházi megnyilatkozásokra* támaszkodnak, amelyek közül kettő szövegnek az első, jelenleg megjelenés alatt álló, és általunk készített magyar fordítását a Függelékben közöljük. Harmadszor, a kortárs modern ökumenikus *teológiai szakirodalom* alapegységének a tudományos *tanulmányt* tekintjük, következésképpen a jelentősebb nemzetközi ökumenikus és vallásközi teológiai folyóiratoknak az összes évfolyamát és lapszámát végigkutatottuk a kérdéskörben. Ehhez járulnak a fontosabb idetartozó könyvek, tekintetbe véve azonban, hogy a párbeszéd elméletének átfogó kifejtésére mindezidáig még egyáltalán nem került sor a szakirodalomban. És végül, negyedszer, meg kell jegyeznünk, hogy a *ténylegesen folyó* különböző kétoldalú vagy többoldalú, bilaterális vagy multilaterális vallásközi *párbeszédeknek az elemzése* sajnos mindenképpen meghaladta volna az írásunknak a kereteit. Ugyanakkor a vizsgálódásunk, illetve az arra épülő teológiai elméletalkotásunk a tényleges vallásközi párbeszédekben részvételünk alapján szerzett különböző meglátásainkra is támaszkodik, hiszen az elméleti, teoretikus kereteket mindig szembesítettük a gyakorlat követelményeivel is.

A dolgozatunk elsősorban szisztematikus fölépítésű *rendszeres teológiai* munka, ugyanakkor nem annyira a keresztény tanításnak a kifejtésével foglalkozik, ezért nem dogmatikai mű.² Sokkal inkább a vonatkozó teológiai alapelveknek a vizsgálatára össz-

¹ Lk 9,50.

² A *Bibliográfiában* és a *lábjegyzetekben* mindenben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) és annak Hittudományi Kara (HTK) vonatkozó szabályozásait követtük, a következő szükséges

pontosít, ezért a jelenlegi tudományfölosztás szerint *alapvető hittani*, fundamentális teológiai munkának minősül. A nemzetközileg bevett fölosztások szerint pedig emellett még az egységre törekvő, *ökumenikus teológiának*, hittudománynak az egyik legfontosabb, megalapozó jellegű fejezetével is foglalkozik. Bizonyos fejezeteinek *erkölcstani*, etikai és morális teológiai vonatkozásai is vannak, ahol a párbeszéd módszertanának a részeként az abban résztvevő vallási közösségeknek és a vallásos embereknek az elvárt erényeivel és a kifejlesztendő jellemével foglalkozunk. Ezáltal pedig spirituális, *lelkiségi teológiai* dimenziói is keletkeznek az írásnak, ahol a vallásközi párbeszédet mint bizonyos lelkiségi magaslatok elérésére vezető folyamatot mutatjuk be. A témának a *bölcséleti*, a filozófiai, valamint a bölcsellettörténeti megalapozása az írásunkban csak vázlatos, ez meghaladta volna az írás kereteit, az elméleti keretek lefektetésére és rövid ismertetésére azonban sor kerül.

A párbeszédhez hozzáállásnak a kialakítása mindenképpen egy rendkívül hosszú folyamat, amely részben a párbeszéd előtt, részben közben, részben pedig azt értékelve kell, hogy történjék. Ezen igyekezetnek és eme törekvésnek a kialakítása nemcsak egy szűk értelemben vett *módszertani*, metodikai, hanem legalább annyira *erkölcstani*, etikai és morális kérdés is. A párbeszédhez bűnöknek, vétkeknek és erényeknek a kérdése a kortárs modern erkölcstannak az egyik legfontosabb területét kell, hogy alkossa, különösen hogy a személyközi, interperszonális kapcsolatoknak számos bűne, vétké és erénye is ide kapcsolható. A keresztény *lelkiség*, spiritualitás is alapvetően párbeszédhez, dialogikus: az embernek az Istennel fönnálló kapcsolatával foglalkozik ugyanis (vagyis az imádsággal és a fohászkodással), továbbá viszonyával az embertársai felé (vagyis a

kiegészítésekkel. Az idegen nyelvű címeket lefordítottuk magyarra is, a pontosság és a magyar teológiai szaknyelv ápolása miatt, és eme fordításokat az eredeti cím után zárójelben, álló betűkkel közöljük. A folyóiratok címeit azonban nem fordítottuk le, viszont a bevett rövidítésüket minden esetben föltüntettük a teljes név után, zárójelbe téve. A keresztneveket a rövidítésük után minden esetben a maguk egészében is kiírtuk, zárójelbe téve, de a családnévvel ellentétben nem tettük kiskapitálisba. A kiadó megjelölését kénytelenek voltunk elhagyni, szerencsére a kiadás helyéből és évéből a mű mindig egyértelműen beazonosítható. Hasonló okokból kénytelenek voltunk elhagyni folyóiratok esetén az évfolyamnak a számát, hiszen szerencsére a megjelenés évéből és az adott éven belüli sorszámából a folyóirat mindig egyértelműen beazonosítható. A *Conciliumot*, a *Voices from the Third World*-öt (Megszólalások a harmadik világból) és a *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (A Lutheránus Világszövetség (LVSZ) Megnyilatkozásai), amelyek egyszerre tanulmányköteteknek a könyvsorozatai (hiszen az esetükben minden egyes kiadványnak külön címe van, és a *Concilium* esetében még külön szerkesztője vagy szerkesztői is), ugyanakkor folyóiratok is, az előbbieknél megfelelő szabályok szerint tüntettük föl, és oda is soroltuk őket. Az oldaltartománynak, vagyis a kötetben megjelent tanulmány vagy a cikk terjedelmének a jelölésekor az oldalszámokat, továbbá a kettős folyóiratszámoknak a jelölésekor a két lapszámot a *Magyar Helyesírás Szabályainak* (Budapest 1985) megfelelően (263. c) pont) nagyköjtőjellel (–) kapcsoltuk egymáshoz.

szeretetkapcsolattal), illetve a viszonyával önmaga iránt (vagyis a szemlélődéssel és a kontemplációval).

A párbeszéd fogalmának az *elméleti*, a teoretikus *megalapozása* elsősorban a következő főbb kérdéseknek a tisztázását igényli, mégpedig pontosan eme sorrendben: először is, a fogalomnak, a technikai terminusnak, a szakkifejezésnek a tudományos meghatározását, a definícióját. Ezután, másodszor, a párbeszéd egyes céljainak a föltárását; harmadszor a nehézségeinek a beható föltérképezését, továbbá a nyelvi eszközeinek a kimunkálását, végül pedig a teológiai módszereinek és a metodológiájának a tisztázását. A dolgozatnak a fejezetei is eme *fölosztás* és séma szerint foglalkoznak a vallásközi párbeszédnek az általános szellemtudományi fogalmával, illetve az ökumenikus vonatkozásaival, példát adva ezáltal bármely párbeszédnek a tudományos és egyben rendszeres, szisztematikus elemzésére és analízisére.

A *nyelvezetét* tekintve a tudományos dolgozat számos hittudományi, *teológiai fogalom* kidolgozására, lefordítására és használatára, esetleg szélesebb elterjesztésére is törekszik. Ezek lehetnek olyan szakkifejezések, amelyek esetleg nem is léteznek még a magyar teológiai szakirodalomban: például az „átcsábítás” használata a „prozelitizmus” helyett, az „egyebmosásé” a „szinkretizmus” helyett, vagy éppen a „mindent meghaladóé” a „transzcendens” helyett. Más alkalommal lehetnek olyanok is, amelyek esetében valamilyen okból az idegen nyelvi változat elterjedtebb: például a „dialógus” helyett a „párbeszéd” következetes alkalmazása.

A párbeszéd módszertana talán legfontosabb alapelvének a kreatív, alkotó és *teremtő feszültséget* tartjuk. Eme fogalom kettő, egymást kiegészítő és komplementer erénynek az egyszerre és egy időben, szimultán működtetését jelenti, amely folyamatban a megkülönböztetésnek a bölcsességi képessége és a készsége siet a segítségünkre. Ilyen teremtő feszültség áll fenn például az elkötelezettség és a nyitottság, az igazság és a szeretet, vagy a tanúságtétel és a megtérés, konverzió között a vallásközi párbeszédben. A teremtő feszültségben tartott és tartandó egyes fogalmaknak a megkülönböztetésével és a diszkréciójával párhuzamosan szükség van az eddigi eredményeknek és a meglátásoknak az *összefoglalására*, a summázatára is. Elengedhetetlen továbbá az *összehasonlító*, a komparatív elemzés és analízis. A dolgozatunk eme módszereket igyekszik minden egyes esetben együttesen alkalmazni, amennyire ez csak lehetségesnek látszik.

Az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd a *kultúraközi* és hagyományközi párbeszéd, vagyis az interkulturális és az intertradicionális dialógus egyik részének is tekinthető. A meggyőződésünk szerint eme kettő párbeszéd-típus kiemelkedik, és talán vezető szerepet is visz az egyes párbeszéd-ek között; noha elméletileg esetleg még mindig nem kellően tűnnek megalapozottnak. A gyakorlatban azonban az esetükben az egyik legtevékenyebb, a legtöbb eredményt fölmutató és minden bizonnyal a legtöbb eredménnyel is kecsegtető párbeszéd-típusokkal találkozhatunk. Az ökumenikus párbeszéd-ről ezt szinte bizonyosan megállapíthatjuk, míg a vallásközi párbeszéd-ről, dialógusról pedig más értelemben, illetve bizonyos fönntartásokkal.

Az elemzésünkben kiemelt jelentőséget tulajdonítunk az úgynevezett „harmadik világbéli” (*Third World*) teológusoknak és gondolkodóknak, ahogy ők magukat általában nevezik, a különböző szervezeteikben, egyesületeikben és a tudományos szakfolyóirataikban. Ezek közül is különösen az ázsiai, főként az Indiából és a Srí Lankából származó gondolkodók, vagyis mindenekelőtt Stanley Jedidiah SAMARTHA-nak és S. Wesley ARIARAJAH-nak a rendszerezett meglátásai tettek szert széleskörű figyelemre, és ezen belül elismertségre is. Ennek oka pedig természetesen nem más, mint hogy a legtöbb más vallású ember Ázsiában található (beleértve ebbe ezúttal a Közép-Keletet is),³ Ázsia keresztény Egyháza tehát elkerülhetetlenül is arra hivatott, hogy a vallásközi párbeszédnek az egyik vezető ereje és a mozgatórugója legyen.⁴ Indiának a példájára tekintve egy olyan országot látunk, amelynek páratlan és más vidékekkel össze sem hasonlítható történelme van, tudniillik ami a vallási és a vallásközi türelmet és a megértést illeti.⁵

A tapasztalataink szerint a vallási párbeszédnek a folyamatai és az eredményei a *tudományos közéletben* egyelőre még nem a súlyukhoz és a jelentőségükhöz méltó mó-

³ Stanley Jedidiah SAMARTHA idézi George MENENZESnek eme meglátását: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations today* (Társak a közösségben: Néhány megfontolás a hinduk és a keresztények mai kapcsolatairól), in SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 130.

⁴ Emre fontos megállapítás forrása: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations today* (Társak a közösségben: Néhány megfontolás a hinduk és a keresztények mai kapcsolatairól), in *Occasional Bulletin of Missionary Research (OBMR)* (1980/2).

⁵ Indiának a jelentőségét a következő írás emeli ki: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Partners in Community: Some Reflections on Hindu-Christian Relations today* (Társak a közösségben: Néhány megfontolás a hinduk és a keresztények mai kapcsolatairól), in *Voices from the Third World (VThW)* (1985/4), 47.

don vannak jelen. Mindez azt is magában foglalja, hogy a módszertani tanulságaik meg-
 lehetőszen kevésbé, inkább csak módjával és alkalomszerűen épülnek be a bölcsészet- és
 a szellemtudományok gondolkodásrendszerébe. A vallási párbeszédnek eme kettő típu-
 sa fontos esettanulmány lehet eme tudományközi, interdiszciplináris tekintetben is,
 amelynek egyre nagyobb a jelentősége szellemi téren. Mindezek alapján úgy látjuk,
 hogy a párbeszédelméletnek, vagyis a dialógusra vonatkozó teóriának a teológiai meg-
 közelítése, sokszor talán nem eléggé áll párbeszédben a társtudományokkal. Főként a
 szellemtudományok, valamint a bölcsészettudományok területén rendkívül sokat kínál-
 hat a vizsgálódásunk a tudományos élet számára, mert a célkitűzései, az igyekezete és a
 törekvései szerint a közös kérdéseinkre kínál érdemi megoldási módozatokat. Egy fon-
 tos példa a lehetséges továbbgondolásra és a további alkalmazásra, applikációra a pár-
 beszédelméletnek a nyilvánvaló *kommunikációtudományi* vonatkozása, különösen ami
 azon belül a szakrális kommunikációt, illetve annak az elméletét, teóriáját illeti. Ezen
 irányban a meglátásaink könnyedén továbbfejleszthetők. Eme párbeszédnek a lelki-
 sége, a spiritualitása, továbbá a lelkülete, a mentalitása, illetve a hozzáállása, az attitűdje
 pedig példaként szolgálhatnak a más tudományterületeken folyó párbeszédnek számára
 is.

3. Az ökumenikus teológia és a vallásközi párbeszéd

Lehetséges kapcsolódási pontjai

Előjáróban fontos még azt is megjegyeznünk és megállapítanunk ezenkívül,
 hogy a párbeszédnek, a dialógusnak a komplex elméleti és teoretikus összefüggéseit a
filozófiának a története során kezdték el először is bölcséletileg alaposabban kidolgozni
 és átfogóbban rendszerezni, tematizálni és szisztematizálni. Eme tudományterületen vi-
 szont eleinte elsősorban, sőt csaknem kizárólag a személyközi, az interperszonális és az
 egyes emberek között létrejövő és fennálló találkozásokra és az ilyen kapcsolatokra vo-
 natkoztatták ezeket, és azoknak a jellemzőiből is indultak ki mindig. A párbeszéd elmé-
 leti kikristályosításának a lendületében és a dinamikájában a tizenkilencedik század vé-
 gén, valamint a huszadik század egész folyamán meghatározó szerepet játszott a keresz-
 tény Egyháznak az 1895-ben elinduló *ökumenikus* mozgalma. Az ennek során és ennek
 a segítségével fölépített, tesztelt és kipróbált, illetve a szükség vagy igény esetén to-

vábbfejlesztett módszereket és eljárásmodokat alkalmazhatták és applikálhatták azután a saját illetékességi területükön a hagyományok, a tradíciók és a világnézetek, az ideológiák közötti párbeszédet művelő, gyakorló, praktizáló és vizsgáló más tudomány-szakok és gondolkodási területek is.

Ökumenikus szempontból Walter KASPER és Konrad RAISER 2000-ben szólította föl az ökumenikus teológusokat az *ökumenikus párbeszéd természetének és céljának* az újragondolására és az újrafogalmazására. Eme folyamat első lépése a szintén 2004-ben elfogadott megnyilatkozás a Közös Munkacsoport (JWG) tollából, amelyet tanulmányozásra küldtek szét a világba. Az ezzel kezdetét vevő folyamatnak a tágabb célja az egész *ökumenikus mozgalomnak az átalakulása* és újrafogalmazása. A már javában itt lévő huszonegyedik század kívánalmainak, igényeinek, kihívásainak, illetve az elvárásainak megfelelően kívánja magát értelmezni tehát mind az ökumenikus mozgalom, mind pedig maga a vallásközi párbeszéd is. Az *ökumenikus párbeszédnek* a módszertana, a metodológiája még nem eléggé kidolgozott, és főleg nem általánosan ismert és elfogadott a felek között. A szakirodalomban ökumenikus témák tárgyalásra kerülnek, de a fontosságukhoz és az elvárhatóhoz képest meglehetősen ritkán. Nagy szükség van tehát eme párbeszédfajtának a teológiáját, a hittudományát rendszerező, szisztematizáló, egységbe rendező, azt strukturáló tudományos értekezésekre.

Az ökumenikus mozgalomban a vallásközi nyitásra többek között azon alapvető tapasztalat adta a végső indíttatást, hogy ugyanazon személyek, akik már a felekezetközi gondolkodásukban a párbeszédnek a módszerét, a hozzáállását és a lelkeségét alkalmazták, a vallásközi terepen sem lehetnek kevésbé elkötelezettjei a párbeszéd elméletének és a lassan kidolgozott gondolatrendszerének. Pontosan ezért alkották meg a *szélesebb ökumenének* a fogalmát, amely tudniillik nemcsak a keresztény felekezetek és mozgalmak látható egységének a megteremtését tűzné ki célul, hanem a különböző világvallások közötti megértésnek és együttműködésnek a gondozását, az ihletését is.⁶ Némelyek, hasonlóképpen, befelé irányuló (*ad intra*, centripetális, középponti) és kifelé irányuló (*ad extra*, centrifugális, középponthagyó) ökumenéről beszélnek eme vonatkozásban.⁷ Egy idevonatkozó elmélet például a bolygómeretű, a planetáris ökumené is.⁸

⁶ S. Wesley ARIARAJAH áll ki határozottan eme szakkifejezésnek, terminus technicusnak a használata mellett: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Wider Ecumenism: A Threat or a Promise?* (Szélesebb ökumené: Fenyegetés vagy ígért?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1998/3), 321–328.

⁷ Hans KÜNG ama fontos szerzőknek az egyike, akik az ökumenikus mozgalomnak, valamint a *Concilium* című folyóiratnak a fejlődését értékeli az elmúlt mintegy húsz évben: KÜNG, H. (Hans),

Ám amennyiben eme szakkifejezéseket szélesebb értelemben kezdjük el használni, akkor nem volna elkülöníthető és sajátos nevünk magára az ökumenikus mozgalomra és a felekezeti közötti gondolkodásra. Márpedig mindez előbb vagy utóbb esetleg fölvezethető, fölhangíthatná az ökumenikus párbeszédnek a sajátos, a különleges és a meglehetősen egyedi célkitűzéseit, a vágyait és a törekvéseit.

Ami bennünket illet, mi nem használjuk eme szélesebb értelmű fogalmakat, minthogy az ökumenikus vállalkozásban mindenekelőtt is az Egyház hitelességének és az összetartásának a megteremtését célzó, a Szentlélek vezetése alatt álló mozgalmat látunk és remélünk. Következésképpen, a magunk részéről nem az *ökumené* szót ajánljuk összekötő kapocsnak az ökumenikus és a vallásközi törekvés összekapcsolására, hanem a *párbeszéd* szót. Eme szakkifejezés ugyanis mindkét nagy területet magában foglalja; hatásosan aláhúzza és hangsúlyozza az elszakíthatatlan közös vonásaikat, ugyanakkor elegendő területet hagy a különbségeiknek az érthető és a szemléletes fölmutatására, az elemzésére, az analizálására és a kibontására is.

A keresztény teológiai eszmélődés és gondolkodás rendkívül sokat tanult a párbeszédre vonatkozó, már máshol viszonylag megfelelően és relatíve alkalmasan körvonalazott és kidolgozott néhány bölcséleti, filozófiai elméletből és elképzelésből, ugyanakkor az ökumenikus mozgalomban kidolgozott párbeszédelmélet mégis valamiféle sajátos és különleges hatékonyságra tett szert. Eme sajátosság ténye pedig az emberi gondolkodás és a humán tudomány más területeinek a művelői számára is ihletet, ösztönzést, indíttatást adhat és remélhetőleg folyamatosan ad is. Érdekes módon, úgy tűnik, hogy a vallásközi párbeszédnek a módszertana, a fundamentális teológiája sokkal jobban kidolgozott, mint az ökumenikus, a felekezeti közötti párbeszédé.

A kutatás során magunk is azt tapasztalhattuk, hogy a tudományos szakirodalom jóval kifinomultabban és mélyebben tárgyalja a vallások közötti közeledés módszertani kérdéseit, mint az ökumenikus párbeszédét. Ennek egyik fontos oka lehet talán, hogy

Twenty Years of Ecumenical Theology: What for? (Az ökumenikus teológia húsz éve: Mi célból?). In BRAND P. (Paul) – SCHILLEBEECKX E. (Edward) – WEILER A. (Anton) (szerk.), *Twenty Years of Concilium: Retrospect and Prospect (A Concilium húsz éve: Visszatekintés és előretekintés)*, in *Concilium* (1983/10), 52.

⁸ Claude GEFFRÉ eme szakkifejezése, a bolygó méretű, planetáris ökumené talán egy kissé túl széles, mindazonáltal méreteiben föltétlenül a legtekintélyesebb, amellyel a tudományos irodalomban találkozunk: GEFFRÉ, C. (Claude), *Toward a Hermeneutics of Interreligious Dialogue (A vallásközi párbeszéd megértéstana felé)*, in JEANROND W. (Werner) G. – RIKE J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion (Gyökeres sokszínűség és igazság: David Tracy és a vallás megértéstana)*, New York (NY) 1991, 263.

noha a kortárs ökumenikus mozgalom jóval korábban kezdődött, mégsem a *párbeszéd* elnevezés alatt folyt és zajlott, hanem más hasonló összefoglaló nevek alatt (mozgalom, közeledés, megbeszélés). Sőt kezdetben egyáltalán nem is a párbeszédnek a módszerét alkalmazták, hanem inkább az összehasonlító, a komparatív eljárást: a korai keresztény ökumenikus mozgalom ugyanis a különböző elméleteknek és a teológiáknak az összehasonlító tanulmányozására törekedett. Amikor pedig elkezdődött a gondolkodás magának a párbeszédnek az elméletén, a kifejezést egyre inkább a vallásközi találkozásokra kezdték alkalmazni, az ökumenikus gondolkodás kérdésföltevéseinek és tematikájának a vizsgálata pedig másfajta elnevezéseknek az égboltja és az égisze alatt zajlott. Az írásunkban a teológiának a vallásközi (*interreligious*), vagy ahogy néhányan nevezik, a hittek közötti (*interfaith*) területével foglalkozunk, különösen a Genf- és Róma-központú ökumenikus mozgalmaknak az ihletése alatt, vagyis az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) és a vatikáni Szentszéknek a köreiben.⁹ Eme gondolatkörnek, a vallásközi párbeszéd fundamentálteológiai megalapozásának a vizsgálatára vállalkozik a dolgozatunk az ökumenikus mozgalomban.

⁹ Az általunk *Egyházak Ökumenikus Tanácsának* (EÖT) nevezett szervezet másik bevett magyar elnevezése az *Egyházak Világtanácsa* (EVT). Míg az előbbi az öt hivatalos nyelv közül a német, francia és orosz fordítása, az utóbbi az angol és a spanyol elnevezésen alapul. Eme két utóbbi nyelven ugyanis a *tanács* és a *zsinat* ugyanaz a szó, és így az elnevezésben az *ökumenikus* szó használata félreértésekre adhatott volna okot az Egyház hét egyetemes, ökumenikus zsinatával kapcsolatban. A másik három nyelven és a magyarban azonban ilyen nehézség szerencsére nem áll fenn, így nyugodtan használhatjuk az *ökumenikus* szót az elnevezésben, amely az egész szervezet lényegét tökéletesen kifejezi. Minta lehet eme szóhasználatra az 1946-ban alapított *Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa* (MEÖT) elnevezése, névválasztása is.

I. A vallásközi párbeszéd szentírási alapjai

Dolgozatunk három részre tagolódik, egy biblikus, egy történeti és egy rendszeres teológiai részre. A vallásközi párbeszéd *szentírási* megalapozásával foglalkozó első rész először a különböző emberek és csoportok közötti kiengesztelődés és megbékélés szentírási alapjait tárja föl, mégpedig ószövetségi példák alapján. Itt olyan kérdéskörök körvonalazódnak, mint a tisztességes eljárás kívánalma (Ter 8,20–9,17), a vezetők és a nép felelősségének kérdése (Kiv 24,1–18), a Szentlélek és ajándékainak szerepe (Ter 33,1–11), az imádság elengedhetlensége (Ter 18,20–33), az egyetemes közösségvállalás (Szám 12,1–16), a vendéglátás és a vendégbarátság (Ter 45,1–28), valamint az önkiüresítés, a kenózis és a föltétel nélküli szeretet eszménye (Óz 1–3) a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben.

A doktori dolgozatunknak a most következő, legelső főbb fejezetében tehát a vallásközi párbeszédnek, dialógusnak a különböző szentírási, azaz mind ószövetségi, mind pedig az újszövetségi alapjaival és a bibliai vonatkoztatási pontjaival foglalkozunk. A vallásközi párbeszédnek a különböző szentírási vonatkozásai természetesen nem csak eme részben kerülnek majd elő az írásunkban, hanem a szövegben végig, szinte mindenhol előbukkannak a gondolatmenetünknek a logikai vonalvezetése és az érvelésünk során. Keresztény hívőként és krisztushívő teológusként minden egyes új lépés megtételekor a Bibliában kell és érdemes keresnünk Isten akaratának a különböző megnyilvánulásait, valamint az egyes jelentősebb viszonyítási pontokat, a megfelelő viselkedésmintákat, illetve az alkalmas példákat is.

1. A különböző emberek és csoportok közötti

kiengesztelődés és megbékélés szentírási alapjai

Számos példát találunk az Ószövetségben a viszálykezelésre, vagyis a konfliktusok megoldásának módszereire; eme példák elemzése és értelmezése pedig igen sokat segíthet nekünk a vallásközi párbeszéd módszertanának és lelkiségének a kialakításakor. Minthogy azonban ez a célkitűzésünk, az alábbi elemzés nem szentírástudományi, biblikus teológiai szempontból tekint az szemlélt bibliai történetekre, hanem mintegy

allegórikus szentírás-értelmezéssel, hermeneutikával, lelkeségi, vagyis spirituális teológiai meglátásokhoz jut el.

Isten ugyanis folyamatosan különböző kihívások elé akar bennünket állítani, és ezáltal meg is kívánja változtatni hozzáállásunkat a más vallású emberek és közösségek iránt. Jónás próféta egyik különlegessége például, hogy a történetét leíró egész könyvben Isten mély együttérzéssel és beleérzéssel fordul Ninive városának lakói felé, minthogy őket is a népéhez tartozónak tekinti.

Márpedig igaz az (és ahogy láttuk, erre számos más ószövetségi szöveg is utal), hogy Isten kivétel nélkül minden egyes vallásos közösséggel törődik, kinyilvánítja Magát nekik, elfogadja följánlásaikat és áldozataikat. És amennyiben ez még nem volna elég, akkor ráadásul az egész világ számára is áldásnak tekinti őket, és valódi közösségvállalással fordul feléjük; nekünk is módosítanunk kell tehát a magatartásunkon más vallású testvéreink irányában.

Az Ószövetségből ezúttal hét kiemelkedő szöveget választottunk ki, amelyekben különböző módokon viszályokat, konfliktusokat kezelnek, és ezzel kapcsolatban emberek engesztelődnek ki egymással és természetesen Istennel. Eme szövegeknek rendkívül messze ható következményeik vannak a számunkra, miközben Isten Országát és az egész kereszténység közösségét építjük, azokról tanúságot teszünk, és várjuk a teljes megvalósulásukat.

1.1 A tisztességes eljárás kívánalma

a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Amikor egy fölmerülő viszályhelyzetet valamiképpen meg kell oldani, akkor a legegyszerűbb eljárás (amely ugyanakkor sokszor egyszersmind a leghatékonyabb is), hogy felelősen, tisztán, egyenesen, áttekinthetően, nyíltan és előremutatóan járunk el: vagyis hogy mindenkor tisztességes játékot játszunk. Eme magatartásnak az a lényege, hogy szembenézünk a nehézségekkel és azok következményeivel, ráadásul olyan megfelelő alapelveket állítunk föl, amelyek a jövőben képesek elejét venni a hasonló ese-

mények kialakulásának: *Noé vízözön utáni áldozatából*¹⁰ elsősorban a következőket tanulhatjuk meg.¹¹

Mivel Noé¹² vízözön¹³ utáni áldozatára egyrészt az emberi bűn miatt került sor, másrészt pedig mert Isten szövetséget ajánlott Noénak, az első fontos lépés talán az lehet, hogy elfogadjuk és letöltjük a büntetésünket, és nem fordítjuk el tekintetünket a kihívások elől. Mindeközben rádöbbenhetünk arra, hogy mindaz, amit büntetésként éltünk meg (például a bezártság, az elszigeteltség, a szegénység, az éhség, vagy éppen a túlélés vágya) tulajdonképpen a szabadulásunkat, valamint az egymásra találásunkat segítette elő Istennel és az embertársainkkal (a családtagjainkkal). Amennyiben pedig mindezt felismertük, akkor már továbbléphetünk, és szemügyre vehetjük a bűnös cselekedeteinknek a következményeit, és szembenézhetünk a törekenységünkkel és a meghasadtásunkkal. Mindezt azonban anélkül érdemes megtennünk, hogy kizárólag másokra hárítanánk a felelősséget a történekekért, különösen, hogy a történelmi bajok okozói a legtöbbször már nem is élnek. Csak akkor tudunk továbblépni, amennyiben fölállaljuk és hordozzuk életünkben a történelem hozadékait. Elemeznünk kell az indítékainkat, a gyöngé és a sötét oldalainkat; ezenkívül annak is tudatában kell lennünk, hogy mennyire függünk más embereknek a véleményeitől, mi az általános vélekedés a társadalmunkon, a kultúránkon, a vallási hagyományunkon, a tradíciókon belül, illetve milyen messzire vagyunk hajlandóak elmenni Isten akaratának a követésében. Állandóan készen kell állnunk a töredelemre, a penitenciára, mind a saját nevünkben, mind pedig azok képviselőiben, akik többé már nem lehetnek jelen. Készen kell állnunk arra is, hogy áldozatot hozzunk, sőt a saját javainkat fölajánljuk; tudniillik ama kevéskét, ami a vízözön után esetleg még megmaradt. Hiszen még az életünknek a leges-legnagyobb szerencsétlenségei után is még mindig marad valamink, valami ajándéknak való, amelyet fölajánlhatunk áldozatként, és így új alapokat vethetünk a kapcsolatainknak Istennel és a társainkkal. Még véletlenül sem a maradéokra vagy a morzsákra gondolunk itt, hanem valami olyasmire, ami rendkívül drága a szívünknek. Amikor áldozatot ajánlunk föl, akkor

¹⁰ *Ter* 8,20–9,17.

¹¹ A Noéval a vízözön után kötött egyetemes szövetség története az egyik olyan alapvető szentírási elbeszélés, amely Istennek az egész emberiségre és az egész Földre kiterjedő gondoskodását írja le. Amíg csak Föld lesz, nem szűnik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és tél, a nappal és az éjszaka. Valóban képesek leszünk tevékeny szerepet vállalva élni testvéreinkkel, megbékélt különbözőségben, vagyis egységben és sokszínűségben. Isten számos utóddal áldja majd meg a gyermekeinket, akik már egy másik világban fognak felnőni, és ott is fognak majd élni.

¹² A protestáns szóhasználatban: Nóé.

¹³ A protestáns szóhasználatban: özönvíz.

egyáltalán nem másoknak a hibáira vagy a bűneire gondolunk: mi többé már nem hibáztatjuk őket. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy megmásítanánk a történelmet, vagy elrejtjénénk a múltat, és annak a következményeit, tudatosítjuk ugyanakkor, hogy mi a jelenben élünk és a jövő felé tekintünk. Az áldozatunknak az illatát Isten nem hagyja válasz nélkül. Ő sohasem fog újra vízözönt bocsátani a Földre, átokként azért, ahogy az emberek itt élnek és cselekszenek. Sőt jónak tartja, hogy szövetséget kössön mivelünk. Ezáltal ugyanis lehetségessé válik egy másik, egy teljesen megújult világ, egy gyökeresen más jövő; új szabályokkal, új szerepekkel, új ígéretekkel és természetesen új felelősségekkel.

Lehetségessé vált ugyanis egy másik világ, ahová nem kell átörökítenünk a régi megosztottságainkat, a vétkeinket és a bűneinket, és ezekkel nem kell vég nélkül terhelnünk a következő nemzedékeket, generációkat sem.

1.2 A vezetők és a nép felelősségének kérdése

a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Isten valahányszor csak felhőkkel borítja be az égboltot, és nyomában föltűnik a szivárvány, Ő megemlékezik ígétéről és örök szövetségéről, amely Közte és a Föld minden élőlénye között jött létre. Az egész lakott Földdel (*oikumené*) kötött szövetség a teljes emberiség és az egész teremtett világ számára adott, és a végidőre, az *eszkhatonra* vonatkozó jel. Eme lépés különleges üzenetet hordoz az egész emberiség számára: Isten egyedülálló szeretetét és különleges gondoskodását közvetíti ugyanis, egyszersmind egyedi felelősséggel ruház föl bennünket egymás iránt. A magunk részéről azonban először is tisztáznunk kell a pontos helyzetünket Istennel kapcsolatban: a lehető legtisztábban kell látnunk, hogy mi milyen módon tartozunk Hozzá, illetve hasonlóképpen, más emberek miként tartoznak Őhöz. Ezután pedig fokozatosan egyre inkább engednünk kell Istennek, hogy a kifürkészhetetlen szeretetével forduljon minden egyes ember és minden létező emberi közösség felé, és az ő életükben is működjék ott és akkor és oly módszerekkel és oly utakon, ahogyan csak Ő jónak látja. Ezzel kapcsolatban vizsgáljunk meg most közelebbről egy másik igen különleges történetet, amely a *Mózesrel kötött szövetségről*¹⁴ és Mózes útjáról szól a Sínai-hegyre.

¹⁴ Kiv 24,1–18.

Egy szövetség vagy szerződés egyik legfőbb szerepe az életben az, hogy minden érintett előtt világossá tegyen bizonyos helyzeteket, szerepeket, föladataköröket, adott jogokat, illetve ezekkel párhuzamos kötelezettségeket. A vezetőknek általában kulcsfontosságú szerepe van a megosztottság létrejöttében és annak begyógyításában, a zúgolódás engedésében és elcsöndesítésében, az Istenhez közeledésben és a Tőle távolodásban, a közösség szétdúlásában és újjáépítésében.

Az új szövetség utáni lét föltétele, hogy olyan vezetők álljanak a nép élén, akik látták Istent és tudnak egymással, együtt enni és inni. Egy szövetség kölcsönös megtartásához szükség van a másik fél beható ismeretére és szeretetére: eme célok eléréséhez pedig nélkülözhetetlen a hívek egyetértése (*consensus fidelium*). Tehát miközben a lelki vezetők Istennel találkoznak, a lent maradt nép szertartásokat, liturgiákat, ünnepléseket és istentiszteleteket mutat be. A népnek szintén el kell köteleznie magát; hiszen a vezetők önmagukban nem köthetik meg a szövetséget Isten egész népének a nevében. Isten ezen esetben is a lehető legszélesebb körű elfogadottságot akarja; hiszen máskülönben a szövetségekötés vállalkozása hamarosan megbuknék, vagy a feledés homályába vesznék, ahogy azt számos történelmi példa mutatja.

1.3 A Szentlélek és ajándékainak szerepe a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Találkozni és őszintén egymás szemébe nézni alapvető szükséglet, még akkor is, amennyiben a múltban van valami fontosnak tűnő dolog, ami egyelőre még szétválaszt bennünket: ezt figyelhetjük meg a *Jákob és Ézsau kibéküléséről* szóló történetben.¹⁵ A Földön élő emberek a szó legszorosabb és legteljesebb értelmében is a testvéreink, hiszen egyazon Atyánk van, Aki mindannyiunkat megszabadított a bűn é félelem kötelékei alól, és megnyitotta előttünk az utat az embertársaink felé, hogy aztán együtt térhesünk vissza Őhozzá. Minél több áldást örököltünk az őseinktől, annál nagyobb a felelősségünk, ugyanakkor annál erősebbek is vagyunk. Mindig a legerősebbnek és a leg hatalmasabbnak kell kezdeményeznie a megbékélést. Nem lehet és nem is szabad senkitől sem elvárni azt, hogy mint a gyöngébb fél kezdeményezzen egy szembesítést, anélkül,

¹⁵ Ter 33,1–11.

hogy meg ne teremődjék a megaláztatásnak, az egyenlőtlenségnek, az alávetettségnek a légköre.

Az erősebbnek ezen felül azt is érdemes szem előtt tartani, hogy nem illik üres kézzel érkeznie, hanem ajándékokat kell vinnie az időközben megszerzett javakból, ki-mutatva ezzel a tiszteletét és a nagyrabecsülését a gyöngébb fél iránt. Az emberi természetünk-nél fogva is különböző ajándékokkal, talentumokkal vagyunk megáldva, de még inkább áldottak vagyunk a viszályainkon, a konfliktusainkon, az összetűzéseinken keresztül: ezek átalakítanak, vezetnek és fejlesztenek bennünket. Isten akkor is jó volt hozzánk, amikor még egymástól elkülönülve és egymás nélkül éltünk. Ő mindent megadott, amire csak szükségünk volt, sőt még sokkal többet is annál: igaz alázatot ültetett a szívünkbe. Hiszen bennünket is és a többieket is mint az Ő saját képmását tartott meg. Gondoskodott a közösségeinkről is: családdal és különféle javakkal látott el bennünket, továbbá biztosította a jólétünket is. Egy ajándék addig nem ajándék, amíg meg nem osztjuk másokkal. Az ajándékaikat azért kapták az emberek, hogy másoknak, elsősorban az embertársaiknak a javára és Istennek a nagyobb dicsőségére használjuk azokat, nem pedig azért, hogy magunknak tartsuk meg őket.¹⁶ A világon mindenki különböző kincseket gyűjtött és gyűjt is az életének a folyamán: meg kell tehát tanulnunk, hogy miként ajánlhatjuk föl az ajándékainkat, és ezzel párhuzamosan, hogy miként fogadhatjuk el mi magunk is másoknak az ajándékait. Azon esetben pedig, amikor a másik ember elénk szalad és átölel bennünket, fölkészültnek kell lennünk, hogy mi is ki tudjuk tárni a karjainkat, hogy végre egymásra találjunk és helyreállítsuk a hajdanán fönálló jó kapcsolatainkat. Amennyiben különféle ajándékokat ajánlunk föl egymásnak, például pénzt vagy munkaerőt adományozunk a másik fél templomépítésekor, ez segít megelőzni, hogy a másik haragja vagy a sérelme elárasszon bennünket, mielőtt még igazán megpillantanánk és ennek nyomán megismernénk egymást.

Mindig bátran és merészen hagyatkozhatunk a Szentlélek támogatására és ötleteire, hogy kifejezésre juttassuk a szeretetünket. Amikor végre ki akarunk békülni valakivel, az egyik alapvető föladatot az jelenti, hogy kimutassuk jó szándékunkat és tiszteletünket már a kezdetek kezdetétől fogva: vagyis hogy nyilvánvalóvá tegyük az első szeretetet szívünkben. Amennyiben nem vagyunk képesek boldogságot érezni, illetve azt érzékelhetővé is tenni a találkozásaink során, akkor nem fogunk tudni őszintén kien-

¹⁶ Istennek a nagyobb dicsőségére jelszószerűen és latin nyelven: *ad maiorem Dei gloriam* (AMDG).

gesztelődni a másik emberrel. Engedjük tehát, hogy az ajándékaink és a talentumaink¹⁷ beszéljenek először, mi pedig örüljünk a társunk örömének. Eleinte, amikor a levegőben ott rezeget még a fájdalom és a gyanakvás, engedjük, hogy a tetteink és a magatartásunk mutassák meg az őszinte szándékunkat és az akaratunkat a kiengesztelődesre és a béke-teremtésre. Először is, legyen meg első kézből annak a tapasztalata, hogy tényleg teszünk valamit, és egymásért cselekszünk. Azután majd mindannyian hazamehetünk, ott-hon együtt leülhetünk, és mindent alaposan átbeszélhetünk egymással, immár egy olyan légkörben és atmoszférában amely már azt sugározza, hogy igenis nagyon fontosak vagyunk egymás számára, törődünk egymással, sőt egymásnak ténylegesen is a testvérei is vagyunk.

1.4 Az imádság elengedhetlensége

a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Egy alkalommal Ábrahám isteni ígéretet kapott, hogy az utódai nagy és hatalmas néppé válnak majd, és rajtuk keresztül Isten megáldja a Föld minden népét. Isten kiválasztott bennünket, Ábrahám utódait is, hogy a gyermekeinket Isten szeretetéhez vezessük, és a világnak a sójává és a világosságává váljunk. A most következő történetünk azonban borzalmas vádokról és a bűn nehéz súlyáról szól, amelyek ahhoz vezetnek, hogy *Ábrahám könyörögni kezd Szodomáért*.¹⁸

Amennyiben él mindössze tíz ártatlan ember közöttünk, akkor Isten az egész közösséget megmenti őmiattuk. Bátran kell vállalnunk, hogy Isten elé álljunk és könyörögjünk másokért, ne pedig ájtatos elégedettséggel és csöndes örömmel nézzük, hogyan éri el őket lassan a jól megérdemelt végzetük. Bátraknak kell lennünk, hogy imádkozunk és könyörgéseket mondjunk egymásért. Bátraknak kell lennünk, hogy megalázzuk magunkat mások érdekében Isten előtt. Bátraknak kell lennünk, hogy másokért éljük az életünket, hogy a mindennapi beszélgetéseinkben is a jóakarathoz a megértésünket, a benevolenciánkat a hermeneutikáját alkalmazzuk, hogy örüljünk a többi ember létezésének.

Istenadta lehetőségünk, hogy állandóan könyörgéseket mondhatunk a többi emberért. Isten ugyanis kész a „változásra”, még a saját terveit is hajlandó megváltoztatni,

¹⁷ A protestáns szóhasználatban: talentum.

¹⁸ *Ter* 18,20–33.

átgondolva az eredeti véleményét. Ő hajlik arra, hogy a lehetőségek közül azt válassza, amelyik a legjobban kifejezésre tudja juttatni a szeretetét, illetve az életünk értékét. Isten gyakran csak provokál bennünket, incselkedik velünk és (el)várja a könyörgéseinket, hogy jobbá legyen a világ. Isten ezért hív folyamatosan a megtérésre mindenkit. Bátor közösséggé kell válnunk, hogy meg merjünk állni Isten előtt sírva, könyörögve és imádkozva.

Az Ábrahámról és Szodomáról¹⁹ szóló elbeszélés nyitva hagyja a történet végét. Mi sem tudunk semmit a másokért elmondott könyörgéseinknek az eredményéről, és mégis folytatnunk kell azokat szüntelenül. Föl kell ismernünk a másik ember fontosságát: ő fontos Istennek és bizony fontos nekünk is. Szüntelenül imádkoznunk kell egymásért. Mi sem lehetünk boldogok, sem pedig áldottak nélkülük. Még akkor sem, amennyiben nem velük éljük a hétköznapijainkat, még akkor sem, amennyiben nem vagyunk részei a kultúrájuknak. Már csak azon alapon is, hogy egy az Isten, a mi Atyánk, folytatnunk kell a másokért mondott imáinkat. Meg kell találnunk még a legparányibb jót is a másik vallásban. Akkor is, amennyiben csupán tíz ártatlan és szent életű embert találnánk ott. A könyörgéseket és az imádságokat kizárólag azon esetben hagyhatjuk abba, amennyiben Isten kihirdette már a végső döntését.

1.5 Az egyetemes közösségvállalás

a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Minden egyes esetben rendkívül nehéz eldönteni, hogy közülünk ki is hibázott vagy vétkezett nagyobbat. A következő történetünkben, amely a *közösségvállalásról szól a megbüntetett Mirjámmal*,²⁰ egyetlen egy ember sincs, akinek a lelke folt nélküli volna.

Vezetőnek lenni azt jelenti, hogy felelősek vagyunk és elszámolással tartozunk Istennek az emberekért. Mózes feleségválasztását meg lehet kérdőjelezni, de a hatalmát nem, amelyet Istentől kapott. A történelem tanúsága szerint vannak kérdések, amelyek sokkal inkább ama személyben kérdőjeleznek meg valamit, aki fölteszi azokat, semmint abban, akinek szánják. Még a közösség vezetőjének is külföldi és természetesen más-vallású a felesége, ami ugyebár akkoriban teljes mértékben tilos volt. A rokonai tehát

¹⁹ A protestáns szóhasználatban: Sodoma.

²⁰ Szám 12,1–16.

ezen eset során egyszersmind a működését és a vezetői mivoltának jogosságát is megkérdőjelezzük. Valószínűleg az egész vallási közösség nevében vonják őt kérdőre, akik szintén tanúik annak, hogy a vezetőjüknek ilyen különleges jogai és kiváltságai is vannak. Azon emberek, akiket megbüntettek, általában egy dolgot rendszeresen elfelejtettek megtenni: nevezetesen, hogy megalázzák magukat Isten előtt. Isten úgy fogadja el Mózes személyét, ahogy van; ő pedig mindig készen áll arra, hogy megalázza magát Isten előtt. Isten egyedülállóan különleges módon beszél az Ő kiválasztott Szolgájával. Isten szemtől-szembe szól a Szolga-hoz, nem pedig rébuszokban: a Szolga még Istennek az arcát is láthatta. Aki a Szolga ellen mer beszélni, azt bizony kizárják a táborból egy időre, ám azután szépen visszatérhet. És ahogy az általában történni szokott, éppen a vezetők egyike kezd el Mózes ellen beszélni, ezért tehát őt is utoléri a büntetése. Büntetést kap, holott számos ember véleményét, sőt meggyőződését is képviseli a közösségből.

A történet tanulsága az, hogy minden ember ismerje föl, hogy senki sem jobb a saját vezetőjénél, és a többi embernél sem. Mindenki kaphatna büntetést: valaki ezért, más valaki pedig amazért. A büntetést tehát nem megkönnyebbüléssel kellene nézni, hanem osztozni a megbüntetett szenvedésében. Mózes is imádkozik nővéréért, és az egész nép várja, hogy leteljenek Mirjam²¹ büntetésének napjai, meggyógyuljon és visszatérhessen a közösségbe. Isten közössége egyáltalán nem a magányos harcok futamának a terepe. Akarjuk a többieket és szükségünk is van rájuk; *elhatároztuk, hogy együtt maradunk,*²² még akkor is, amennyiben a másikat büntetés vagy szenvedés sújtja. Föjlajánljuk a közösségvállalásunkat, a szolidaritásunkat, föjlajánljuk, hogy osztozunk a többiek szenvedésében; föjlajánljuk a hétköznapi életünket, és nem csupán az imádságainkat. Elhatároztuk, hogy segítünk és várunk, és nem haladunk tovább a zarándokutunkon, amíg a többiek vissza nem értek a táborunkba. Nem érezhetjük azt, hogy megnyertük a versenyt, amennyiben a saját testvéreinket magunk mögött hagytuk. Nem akarhatunk örvendezni és Isten Országának beteljesedését ünnepelni a saját testvéreink, embertársaink nélkül.

²¹ A protestáns szóhasználatban: Mirjám.

²² Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) 1948-as, amszterdami alapító ülésén megfogalmazott kifejező állítás, vagy szándéknyilatkozat: „We intend to stay together.”

1.6 A vendéglátás és a vendégbarátság a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Igazából semmi különleges nincs abban, amennyiben valaki a saját testvéreit látja vendégül. Egy családot alkotnak, természetes tehát, hogy nagylelkűen üdvözlik és látják egymást vendégül, ahogyan az is, hogy minden lehetséges támogatást megadnak egymásnak. A próféták azt mondják, hogy értékesebb ezért, amennyiben valaki az idegeneket, a szegényeket, vagy más szükségben szenvedő embereket lát vendégül, mert ők azok, akiknek igazán szükségük van a nagylelkűség és a vendéglátás tényleges megtapasztalására. Az étkezőasztalunk megosztásával annak is nyilvánvaló és messze fénylő jelét adjuk, hogy Isten közösséget vállal, vagyis szolidáris az egész emberiséggel, illetve hogy mi is közösséget vállalunk a többi emberrel a Földön. Előfordulhatnak természetesen olyan esetek is, amikor az élet legnehezebb dolga éppen az, hogy szembenézzünk a saját testvéreinkkel. Mindez éppen azért is nehéz, mert azt gondoljuk, hogy a külön töltött évek ellenére talán túl jól is ismerjük őket. Közös a történelmünk, amelyet sokszor feszültségek és összetűzések jellemeznek, végestelen végig. Amikor pedig rájuk nézünk, az összes álmunk fölsejlik, és velük az összes szenvedés is, amelyet a testvéreink miatt kellett az életünkben eleddig megtapasztalnunk. Sőt, ezenfelül azt sem tudjuk elfeledni, hogy miként is hagytuk el egymást annak idején az úton, és hogyan választottuk ezután a másik nélküli életet, mert azt éreztük, hogy a testvéreink veszélyeztetik az életünket. A soron következő történetünkben, ahol *Józsefet és testvéreit egy asztal körül* találjuk,²³ egy vészhelyzetnek, mégpedig pontosabban egy éhínségnek kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy az összehozza a testvéreket.

Boldogok, akiknek nem kell ilyen sokáig várniuk, mert képesek megtenni az első lépést a másik felé már jóval korábban. A legnehezebb ugyanis megtenni a legeslegelső lépéseket. Nem szabad megelégednünk egy udvarias, kimért és szabatos, úgymond politikailag korrekt kapcsolattal, vagy azzal, hogy csupán imádkozunk és fohászodunk egymásért. Nem elég, amennyiben csupán akkor vállalunk közösséget egymással, amikor különböző szenvedések érnek bennünket; mindez ugyanis sokszor éppen hogy a valódi találkozás szándékos elkerülését szolgálja. Sokkal inkább azon kell igyekeznünk, hogy megelőzzük egymást a segítségnyújtásban, és élő és közeli kapcsolatot

²³ Ter 45,1–28.

alakítsunk ki egymással, és úgy viselkedjünk velük, mint a nővéreinkkel és a fivéreinkkel, a saját családukból származó testvéreinkkel.

Mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy helyreállítsuk az egyetlen, világméretű közösséget és az emberiség egyetlen családját. Ezután föl kell ismernünk, hogy valóban Isten küldött el bennünket a testvéreink előtt. Mégpedig ama küldetést bízta ránk, hogy az emberek életét mentjük meg, és mások megszabadulását készítjük elő csodálatos módon, sőt gondoskodjunk arról is, hogy mind ők, mind pedig az utódaik túléljék a veszélyt.

1.7 Az önküresítés, a *kenózis* és a feltétel nélküli szeretet eszménye a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben

Az Ószövetség egyik leggyönyörűbb története *Ozeás próféta házasságáról* szól.²⁴ Az elbeszélés Isten mérhetetlen szeretetéről mesél, és ennek egyszersmind egy kiemelkedő példáját is adja. A történet szerint Isten, rendkívül meglepő módon, arra kéri Ozeás²⁵ prófétát, hogy vegyen feleségül egy utcanőt.

Arra is kéri emellett, hogy legyenek gyermekei tőle. Amikor eme felesége később elhagyja őt, Isten arra kéri a prófétát, hogy vegye vissza és ismét szeresse, még annak ellenére is, hogy a felesége nyilvánvalóan nem fog megváltozni, és minden bizonynyal folytatni fogja az eddigi életvitelét. Olyasvalakit szeret, aki folyamatosan szégyent hoz a fejére, ráadásul a gyermekei fejére is. Egy olyan személyt szeret, aki folyamatosan kérdéssé teszi mindenki más előtt, hogy egy ilyen hivatással, egy ilyen küldetéssel, és ilyen feleséggel rendelkező ember valóban próféta-e, és vajon tényleg az Isten embere-e.

Ozeás egyedül a hit által él, egyedül Isten kegyelméből, egyedül Isten szeretetéből. Üres, mint egy cserépedény, mert kiüresítette magát: Istennek az alázatos és az engedelmes szolgálja lett; egyedül Istené. Senki másra nem hallgat, senki másnak a megjegyzéseit vagy a parancsait nem veszi figyelembe, egyedül Istenét, és ekképpen tölti be a hivatását és a küldetését. Nekünk is egyedül Istennek az akaratát kell követnünk, és az Ő parancsainak kell engedelmeskednünk. Van úgy, hogy figyelmen kívül kell hagynunk a történelemnek, a kultúrának, vagy éppen a szokásoknak az akaratát. Akár az is előfor-

²⁴ Óz 1–3.

²⁵ A protestáns szóhasználatban: Hóseás.

dulhat, hogy a nekünk csak jót akaró, de a félelemben élő többi ember kívánságára sem szabad odafigyelnünk, különben még a saját életünk is istenkáromlásként fog megjelenni, akár még magunk előtt is. A szeretetben és a jótékonykodásban ugyanis egyáltalán nincs félelem, a teljes szeretet pedig egyébként is tökéletesen megsemmisíti a félelmet. Szilárdan kell tehát Istennek az akaratára alapoznunk az életünket. Aki azt szeretné látni, hogy az emberek feleségként és férjként szeretik egymást, és jó házasságban élnek egymással, ezzel is jelképezve Istennek a szeretetét minden egyes ember és minden emberi közösség iránt.

1.8 A megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédre vonatkozó szentírási szövegek lelkeségi teológiai összefoglalása

Áttekintve a különböző emberek és az emberek egyes csoportjai között létrejövő *kiengesztelődésnek* és *megbékélésnek* néhány bibliai alaptörténetét, összefoglalóan kijelenthetjük, hogy szeretnünk kell egymást, mégpedig ugyanúgy, ahogyan Isten mindig is szerette a kiválasztott népét. Az Ószövetségből vett hét eddig felsorakoztatott példa is rámutat arra, hogy lehetséges egy másik világ is. Mégpedig egy olyan világ, ahol a megosztottságunk miatti szenvedések eltűrésének évszázadai után, készen állhatunk arra, hogy önvizsgálatot, vagyis önkritikát gyakoroljunk, és ezután őszintén megvalljuk a bűneinket.

Rászánhatjuk magunkat arra is, hogy megalázkodjunk, hogy bűnbánatot tartunk, illetve hogy a megbékélésért áldozatokat is hozzunk. Mindezek pedig lehetővé teszik majd, hogy találkozzunk a többiekkel, akik párhuzamos történelemben és parallel kultúrában élnek mivelünk. A másik ember, mint Istennek az egyik kiábrázolása, mindig is kiemelten fontos volt és marad a mi számunkra. Az ajándékainknak és a följánlásainknak is előttünk kell megérkezniük, hogy a hatékony jelei lehessenek az első szeretetünknek.

Az akár egészen az önkiüresítésig is elmenő imádság, a fohászkodás és a közbenjárás kell, hogy a zarándoktársunk legyen egy gyógyító, egy megbékéltető, egy kiengesztelő, illetve egy elégedettséget hozó viszálykezelés, a konfliktusok megoldása felé. A párbeszéd egyik előfeltétele a nyelv megtisztítása; az önazonosság kötelékei ugyanis sokszor csak akadályt jelentenek, mivel a fő célkitűzés az egység közös értel-

mezésének a kialakítása. A párbeszédünket az egymás iránti jóindulat megértéstana, vagyis a hermeneutikája, valamint az egyre növekvő tudás és a gyarapodó ismeret egyaránt táplálja és erősíti is.

Isten az ingyenes kegyelméből kifolyólag megment minden olyan közösséget, ahol van akár tíz ártatlan hívő, vallásos ember is. A legfontosabb dolgunk tehát, hogy be kell biztosítanunk, hogy a mi közösségünkben is van legalább tíz ártatlan és szent életű ember. A lelki vezetőink Isten szolgálóiként és a közösséggel összhangban, vagyis harmóniában irányítják a lépteinket az ígéretnek és a szövetségnek a szivárványíve alatt. Közösséget vállalva, vagyis szolidaritásban a szomszédainkkal és embertársainkkal, elhatároztuk, hogy együtt maradunk.

Hadd zárjuk az ószövetségi kiengesztelődésről és a megbékélésről szóló, lelki-ségi, vagyis spirituális teológiai elmélkedésünket Ozeás próféta egyik látomásával: „Akkor ahelyett, hogy ezt mondanák nekik: »Nem vagytok népem!« – ezt mondják: »Az élő Isten fiai vagytok!« Júda fiai és Izrael fiai végre ismét egyesülnek majd. Egyetlen vezetőt választanak maguknak és jólét köszönt rájuk. Igen, nagy lesz még *Jiszreel napja!*²⁶ Mondjátok hát testvéreiteknek: »Isten népe!«, és nővéreiteknek: »Van irgalom!«»²⁷

2. A vallásközi párbeszéd és a *más vallású emberekkel* főnálló kapcsolatok a Szentírásban

A megbékélés ószövetségi alapjainak az áttekintése után ránközelítünk magára a vallásközi párbeszédre és a más vallású emberekkel főnálló kapcsolatokra a Szentírásban, azáltal, hogy megvizsgáljuk a *párbeszéd* szó igei alakjának tizenhárom újszövetségi előfordulását, illetve a samáriai asszonyról szóló történet példáján (Jn 4,1–42) végigkövetjük egy konkrét jézusi párbeszédes helyzet lépcsőfokait. A vallásközi párbeszéd tíz lépcsője eszerint a következő: az előítéletek meghaladása, a hétköznapi beszélgetés, az elválasztó falak ledöntése, a közös nyelv megtalálása, a személyes találkozás, a művészi vonatkozások működésbe hozása, az egzisztenciális megérintettség, a lelki-ségi elmélyülés, a tanúságtétel, illetve az elnémulás a misztérium előtt. Végül néhány olyan

²⁶ A protestáns szóhasználatban: Jezeél.

²⁷ Óz 2,1–3.

vallásközi megfontolásra irányítjuk a figyelmünket az Ó- és az Újszövetségben, amelyek segíthetnek a továbblépésben a hosszú ideig uralkodónak számító kizárólagossági, exkluzivista fölfogástól a vallásközi párbeszéd módszertana felé.

Legelőször is tehát a *párbeszéd* szónak a különböző előfordulásait kell szemügyre vennünk a Szentírásban, amely szöveghelyek a párbeszéd keretfeltételeinek a szövegbéli, szövegszerű, a textuális megalapozását jelentik számunkra. Egy kiemelten fontos újszövetségi párbeszéd helyzet, szituáció elemzésére vállalkozunk ezután, amely híres történetnek a jelentőségét többek között az adja, hogy maga a názáreti Jézus Krisztus a párbeszédben részt vevő egyik fél. A számunkra ezen igehely és eme szentírási történet azért is különösen fontos és rendkívül érdekes, mert tulajdonképpen arra világít rá élesen, hogy miként is viselkedett maga Jézus Krisztus akkor, amikor az életében és a működése során a párbeszédnek, a dialógusnak a sajátos helyzetébe került.

A szentírási szövegek most következő elemzése során együtt használjuk a magyar nyelvű római katolikus és a protestáns bibliafordításokat, eme kettő hagyományban eltérő tulajdonnevekre, főként a személynevekre pedig lábjegyzetekben hívjuk föl a figyelmet. Az ószövetségi héber nyelvben nincs a *párbeszédnek* megfelelő szó vagy kifejezés, miként a görög *dialogosz*, dialógus szó változatai sem szerepelnek sem az Ószövetség görög fordításában, a Septuagintában, sem pedig a vonatkozó modern fordításokban, ideértve természetesen a magyar nyelvű fordításokat is. Ezért vagyunk kénytelenek a *párbeszéd* szónak a vizsgálatát a továbbiakban kizárólag az újszövetségi szentírásra korlátozni.

Először tehát a párbeszéd szentírási alapjait tekintjük át röviden, majd ezután rátérhetünk arra, hogy Isten egyetemes, vagyis univerzális üdvözítő tervének, az Ő üdvökonómiai programjának a körvonalait és a lényegi pontjait megvizsgáljuk az Ószövetség könyveiben, amelyek hajtóerőként, egyszersmind iránymutatóként szolgálhatnak a haladásunkkor a vallásközi ösvényen.

2.1 A *párbeszéd* szó előfordulásai az Újszövetségben

Maga a párbeszéd vagy dialógus szó (ó)görög eredetű (*dialogosz*), eredeti jelentése pedig a *számla kiegyenlítése*, vagyis a tartozások és követelések (aktívák és passzív-

vák) kiegyenlítése (*διαλογομοια*)²⁸. Minthogy az eredeti görög szó a *δια* (amelynek jelentése át vagy keresztül), valamint a *λόγος* (amelynek jelentése többek között ész, szó vagy értelem), szótörténetileg, etimológiailag a kifejezést úgy írhatjuk körül, mint megtárgyalt és átgondolt beszédet. A párbeszéd egyik ellentéte a magánbeszéd vagy monológ, amely tudniillik meghatározás szerint egyszemélyes, elszigetelt és kizárólagos, öngazoló és gyakorta önző.

A párbeszédben állást, illetve magát a párbeszélést jelentő görög *διαλεγομαι* szó összesen pontosan tizenhárom alkalommal fordul elő az újszövetségi Szentírásban, ebből is nem kevesebb, mint tízszer az Apostolok Cselekedeteiben (ApCsel). Nyilvánvaló, hogy Szent Lukács evangélista, akinek eme szentírási művet általában tulajdonítják, igencsak kedvelte eme szót, és gyakran jellemezte Szent Pál apostol tetteit is eme kifejezéssel. Mint látni fogjuk azonban, a fogalom a szóhasználat és a szövegösszefügés, a kontextus szerint nagyon különböző dolgokat is jelölhet.

Szent Pál apostol a tesszalónikai²⁹ zsinagógában egymás után három hét szombatján keresztül vitatkozott (*διελέξατο*) a zsidó közösség képviselőivel, érveit mindig az Szentírásból indítva és onnét kifejtve, és ama szöveghelyeket magyarázva.³⁰ Az athéni zsinagógában pedig Szent Pál apostol ezután vitába szállt, illetve vitatkozott (*διελέγετο*) mind a zsidókkal, mind az istenfélő emberekkel, a város főterén pedig mindennap az éppen ott lévő járókelőkkel.³¹

Továbbmenve, Korinthosz³² városában minden egymás utáni szombaton fölszólt (*διελέγετο*) a zsinagógában, és ott igyekezett meggyőzni a jelenlévő zsidókat és a görögöket egyaránt.³³ Epheszosz³⁴ városába érve pedig Szent Pál apostol bement a zsinagógába, ama célból, hogy ott beszédet mondjon (*διελέξατο*) az éppen ott tartózkodó és ünneplő összegyülekezett zsidók előtt.³⁵

²⁸ A most következő vázlatos történeti visszatekintést egy kis részben a következő kiváló tanulmány is ihlette: VERGHESE, P. (Paul), *Will Dialogue Do?* (Megteszi-e a párbeszéd?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 27–38.

²⁹ A protestáns szóhasználatban: thesszalónikai.

³⁰ ApCsel 17,2.

³¹ ApCsel 17,17.

³² A bibliai szóhasználatban a város neve latinosan Korintus (a római katolikus szóhasználat szerint), vagy Korinthus (a protestáns szóhasználat szerint).

³³ ApCsel 18,4.

³⁴ A bibliai szóhasználatban a város neve latinosan Efezus (mégpedig egységesen mind a római katolikus, mind pedig a protestáns szóhasználat szerint).

³⁵ ApCsel 18,19.

Eltávozván onnét, egy kis idő után ismét visszatért Epheszosz városába, ahol a zsinagógába rendszeresen elment mintegy három hónapon át, és ott meggyőző beszédek mondott (*διαλεγόμενος*) Isten országáról.³⁶ Miután pedig el kellett távoznia az epheszoszi zsinagógából, a tanítványokat is határozottan különválasztotta az őt gyalázóktól, és Türrannosz mester iskolájában mindennap beszélt (*διαλεγόμενος*) is őhozzájuk.³⁷

Troászban, amikor a hétnek a legelső napján egybegyűltek kenyértörésre, Szent Pál apostol beszédet intézett (*διελέγχετο*) a gyülekezethez, és mivel másnap el akart utazni, egészen éjfélig elnyújtotta a beszédét, hogy minél több dologról szót ejthessen.³⁸ Szent Pál apostol rendkívül, talán túlságosan is hosszasan beszélt (*διαλεγόμενον*) az egybegyűltekhez, olyannyira, hogy egy Eutükhosz nevű fiatalember, aki az ablaknál ült, mély álomba merült.³⁹

Félix, Jeruzsálem helytartója előtt Szent Pál apostol azt állította, hogy egyetlen egyszer sem találtak rá úgy vagy a zsinagógában vagy a templomban, de még magában a városban sem, hogy valakivel veszekedett volna (*διαλεγόμενον*). Sem pedig úgy nem lelték rá semmikor, hogy akárhol valamiféle csődületet idézett volna elő.⁴⁰ Ez az állítás egyébként az eddig elhangzottak ismeretében eléggé meglepőnek hat. Néhány nappal később egy magánkihallgatáson Szent Pál apostol az igazságosságról, az önmegtartóztatásról és a jövőendő életről magyarázott (*διαλεγόμενον*) Félix helytartó, és annak felesége, Druszilla előtt.⁴¹

Az Apostolok Cselekedetei főntebb idézett tíz előfordulási helyén kívül az egész Újszövetségi szövegegyüttes, vagyis korpusz mindösszesen három helyen említi a párbeszédet. Amikor Jézus Krisztusnak a tanítványai Kafarnaum⁴² városába tartottak, akkor végig arról vitatkoztak (*διελέχτησαν*) egymással, hogy ki a nagyobb közülük.⁴³ Mielőtt a Zsidókhoz írt levél szerzője a Példabeszédek könyvét⁴⁴ idézné, figyelmezteti a

³⁶ *ApCsel* 19,8.

³⁷ *ApCsel* 19,9.

³⁸ *ApCsel* 20,7.

³⁹ *ApCsel* 20,9.

⁴⁰ *ApCsel* 24,12.

⁴¹ *ApCsel* 24,25.

⁴² A protestáns szóhasználatban: Kapernaum.

⁴³ *Mk* 9,34.

⁴⁴ *Péld* 3,11–12.

híveket, hogy megfélekedtek a vigasztalásról, amely hozzájuk mint gyermekekhez szólt (*διαλέγεται*).⁴⁵

A rövid újszövetségi áttekintésünknek a legvégére hagytuk a párbeszéd talán legérdekesebb említését, amely szintén bizonyos értelemben az Ószövetség könyveihez kötődik. Júdás apostol levele egy Szentíráson kívüli, szóbeli hagyományra utal, amely szerint az angyalok Mózes tetemét ismeretlen helyre temették, hogy elkerüljék a sír tisztetét. Érdekességként jegyezzük meg ezzel kapcsolatban, hogy többek, például ÓRIGENÉSZ véleménye szerint a történet a *Mózes mennybemenetele* című könyvből származik.

A Második Törvénykönyv szerint Mózes valahol Moáb földjén, mégpedig egy völgyben lett eltemetve, Bét-Peórral szemben; de sírját mind a mai napig nem ismeri senki.⁴⁶ Júdás apostol pedig azt állítja, hogy még maga Mihály főangyal (arkangyal) sem mert káromló ítéletet mondani, amikor az ördöggel küzdve Mózes holtteste miatt vitatkozott (*διελέγεται*).⁴⁷

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy az eddig felsorolt szövegekből mindenképpen az tűnik ki, hogy igenis lehetséges párbeszédben állni a saját vallási hagyományunkhoz tartozó embertársainkkal. Lehetséges ez még azon esetben is, amikor akár hatalmat gyakorolnak fölöttünk, akár a másik felet a saját tanítványaink alkotják; elmondható továbbá, hogy hasonlóképpen, még más vallási hagyományokhoz tartozó emberekkel; esetleg nem vallásos emberekkel; sőt magával az ördöggel is lehetséges a párbeszéd.

Ráadásul, még eme sajátos ördögi párbeszédben sem szabad semmiféle káromló vagy megvető ítéletet kimondanunk, ahogy maga Mihály főangyal sem mert; az egyetlen, amit tehetünk ezen esetben, hogy Magának Istennek a kezébe ajánljuk föl a párbeszédet. És pontosan ezen okból hivatkozik Júdás apostol is ezen érdekes történetre: mert bizony sokan vannak, akik mindent könnyedén megvetnek, amit nem ismernek vagy értenek.

Eme parabiblikus történeten keresztül mi magunk is bepillantást nyerhetünk a párbeszéd egyik fontos előfeltételébe, mégpedig a nyelvünk és a nyelvezetünk megtisztásába. Megismerkedhetünk továbbá a párbeszéd egyik legfőbb akadályával, az ön-

⁴⁵ Zsid 12,5.

⁴⁶ MTörv 34,6.

⁴⁷ Júd 9.

azonosság kötelékeihez túlzott ragaszkodással; valamint a párbeszéd egyik legjelentősebb céljával, a kölcsönös megértéssel. Mindezekről természetesen a későbbiekben még részletesen szólunk.

2.2 A párbeszédes helyzet lépcsőfokai egy újszövetségi példán

Miután megnéztük a *párbeszéd* szó előfordulásait a Szentírásban, a következők részben a közléscsere, vagyis a kommunikáció egyik kulcsfontosságú kérdéskörével foglalkozunk egy meghatározott szentírási, újszövetségi hely kissé részletesebb elemzésével. A közléscserével kapcsolatos elméletek természetesen a nyelvtudományban, a lingvisztikában kifejlesztett gondolatrendszerekhez, vagyis paradigmákhoz kapcsolódnak, azoknak mintegy az alkalmazásainak tekinthetőek.

A Szentírásban, különösen is annak az újszövetségi részében van néhány olyan jelentős és tanulságos beszélgetés, amely méltán tarthat számot a párbeszédnek a nevére. Eme sajátos tekintetben viszont akár korszakalkotónak avagy a gondolkodásmódunkat máig is döntően meghatározónak is mondhatók eme szövegrészek és eme történetek.

Maga a pusztán közléscsere vagy beszélgetés azonban még nem párbeszéd a szó legteljesebb értelmében, hanem annak csupán egy jelentős, de korántsem kimerítő eszköze. A közléscserét úgy is meghatározhatjuk, mint bizonyos gondolatok, érzések és cselekvési tervek kölcsönös cseréjét, egyenlő felek között, jelek segítségével, egy jelképes viszony során, mégpedig tartalmi szempontból a megértés kifejezett szándékával és reményében.⁴⁸

Az elnyomást és a másik fejére növést ekként meghaladó, vagyis metahegemonikus beszélgetés bármely értelmes közléscserének az ősmintája és a példája. Ez olyan lelkülettel és lelkeséggel rendelkezik, amely a beszélgetésben részt vevő felek lényéből, lényegéből fakad. Sajátos módon így Maga a Szentháromság is méltán nevezhető Párbeszédnek.⁴⁹

⁴⁸ Wolfgang BARTHOLOMÄUS kínálja nekünk a közléscserének, vagyis a kommunikációnak eme pontos meghatározását: BARTHOLOMÄUS, W. (Wolfgang), *Communication in the Church: Aspects of a Theological Theme* (Közléscsere az Egyházban: Egy hittudományi kérdés szempontjai), in BAUM, G. (Gregory) – GREELEY A. (Andrew) (szerk.), *Communication in the Church* (Közléscsere az Egyházban), *Concilium* (1978/1), 97.

⁴⁹ Robert W. JENSON egy teljes tanulmányban foglalkozik eme fontos nyelvtudományi kérdéssel:

Szent János evangéliumában található a jól ismert történet Jézus Krisztusról és a samáriai asszonyról.⁵⁰ A találkozásukat és a beszélgetésüket a kútnál néhány jelentős, szám szerint pedig mintegy tíz lépcsőben írhatjuk le a közléscsere fajtáinak a szempontjából.⁵¹ A vallásközi párbeszédnek a tíz lépcsője eszerint a következő: az előítéleteknek a meghaladása, a hétköznapi beszélgetés, az elválasztó falaknak a ledöntése, a közös nyelvnek a megtalálása, a személyes találkozás, a művészi vonatkozásoknak a működésbe hozása, az egzisztenciális megérintettség, a lelkeségi elmélyülés, a tanúságtétel, végül pedig az elnémulás a misztérium előtt.

Az első lépésben az elbeszélés egy torz, sőt káros közléssel indít: különböző pletykákból a farizeusok úgy értesültek, hogy Jézus Krisztus több tanítványt szerzett és többet is keresztelt, mint Keresztelő Szent János. Az eme tényállásra vonatkozó híresztelés nyilvánvalóan hamis volt, hiszen minden jel arra mutat, hogy Jézus Krisztus maga egyáltalán nem keresztelt, hanem csak a tanítványai. Amikor a hír Jézus Krisztus fülébe is eljutott, ezen igaztalan rágalom annyira megrázta őt, hogy azon nyomban elhagyta Júdeát, és ezután ismét Galilea vidéke felé tartott. Ehhez természetesen keresztül kellett mennie Szamárián;⁵² így jutott el Szikár városába, ahol Jákob⁵³ kútja is megtalálható, amely mellé a megtett úttól fáradtan, más vándorokhoz hasonlóan, ő maga is leült. A párbeszéd során meg kell haladnunk az *előítéleteinket*, a félreértésektől és a féligazságoktól pedig el kell határolódnunk, hogy megnyíljunk a másik ember valódi igazsága felé.

Ahogy a szentírási történet folytatódik, a kommunikáció második lépcsőfokán a közléscserének a szokásos és a mindennapi szintjével ismerkedhetünk meg. Egy átlagos személyes találkozás és az abból kibomló kapcsolat során Jézus Krisztus megkérte az éppen arra járó samáriai asszonyt, hogy merítsen neki is vizet, és adjon neki is inni. Mindennek a háttérben az áll, hogy a Mester tanítványai, vagyis akik segíthettek volna neki a kútnál, előzőleg elmentek a városba, hogy ott mindannyiuknak enivalót vegye-

JENSON R. (Robert) W., *On Hegemonic Discourse* (Az elnyomó beszélgetésről), *First Things (FTh)* (1994/8).

⁵⁰ *Jn* 4,1–42.

⁵¹ Az eddig elmondottaknak voltaképpen csaknem az egész gondolatmenete nyomon követhető Jean-Marc CHAPPUISnak az egyik kimagaslóan ötletes szentírás-magyarázatában. Ehelyütt az ő érvelését és osztályozását követjük a közléscsere tíz szakaszával kapcsolatban. A Szentírást elemző fontos tanulmányának a címe: CHAPPUIS, J.-M. (Jean-Marc), *Jesus Christ and the Samaritan Woman: The Variable Geometry of Communication* (Jézus Krisztus és a samáriai asszony: A közléscsere változatos mértana), *The Ecumenical Review (ER)* (1982/1), 8–34.

⁵² A protestáns szóhasználatban: Samária.

⁵³ A protestáns szóhasználatban: Jákób.

nek. A párbeszéd *hétköznapi* dimenziója minden további elmélyítésnek az alapföltételét jelenti.

A harmadik lépcső a közléscsere lehetetlensége, például a beszélgetésbe bocsátkozni akaró felek közötti különböző elválasztó korlátok vagy falak megléte, illetve azoknak a mérete és a szilárdsága miatt. Az asszony ugyanis méltán csodálkozott el, hogy a Rabbi, zsidó léte, tőle, vagyis egy számáriai asszonytól kért inni; hiszen a zsidók akkoriban egyáltalán nem érintkeztek a számáriaiakkal. Eme csodálkozásával, sőt eme döbbenetével az asszony mintegy emlékeztette Jézus Krisztust a két nép közötti fájdalom, szenvedés és gyűlölködés hosszú történetére, amelyet mindketten magukkal hordoztak. A párbeszéd során bizony elég sokszor nehéz túllépni a hétköznapi beszélgetésen, mert nagyon hamar, amint komolyabbra fordul a szó, már *elválasztó falakba* ütközünk.

A negyedik lépcső maga a nyelv és a beszéd nagy területe, vagyis az egész szóbeli közléscseréé. Hiszen a számáriai asszony a kútnál rögtön zsidóként ismerte föl a Mestert, többek között például a különös kiejtése, a sajátos nyelvjárása és az egyéni szóhasználata miatt. A párbeszéd mindig egy sajátos, méghozzá közös *nyelven* és *nyelvezeten* folyik, amelynek mint eszköznek és mint egész hagyományok hordozójának rendkívül fontos szerepe van.

A következő, szám szerint az ötödik szint a személyes találkozásnak a terepe, amelynek során a történet kettő szereplője meglehetősen kemény összeütközésre kényszerítette egymást. Amint azonban látjuk, pontosan ezen összetűzés, vagyis eme konfliktus volt szükséges ahhoz, hogy mindkettő szereplő belsőleg megváltozott emberként hagyhassa el a helyszínt. Amennyiben megvan a közös nyelv és az akarat a mélyre hatolásra, a párbeszéd előtt szabad az út, hogy elkezdje valóban megérinteni a feleket; ez pedig legelőször is általában a *személyes*, perszonális szint mozgásba hozásával érhető el.

A személyes találkozás és a beszélgetésbe bocsátkozás teremti meg a föltételeit a hatodik, vagyis a jelképes, metaforikus, szimbolikus avagy költői szintnek, amikor Jézus Krisztus a víz különböző jelentésszintjeivel játszik: „Ha ismernéd Isten ajándékát, és tudnád, hogy ki mondta neked: adj innom; akkor inkább te kérnéd őt, és ő élővizet adna neked. (...) Mindaz, aki e vízből iszik, ismét megszomjazik. De aki ama vízből iszik, amelyet én adok, nem szomjazik soha többé. Ama víz, amelyet én adok, örök élet-

re szökellő vízforrás lesz benne.”⁵⁴ A párbeszéd esetében nem elég, amennyiben személyesen megérint bennünket, bár ez kétségkívül elengedhetetlen, hanem az emberi beszéd összetettebb dimenzióit is lendületbe kell hoznia, mindenekelőtt a költői vagy *művészi* vonatkozásokat.

Az egymással folytatott beszélgetésnek azonban nem kell és nem is szabad eme szinten megmaradnia; hanem közvetlenül érdemes megszólítani az embert, a maga egész embert mozgásba hozó, vagyis az egzisztenciális valóságában. Amikor Jézus Krisztus az asszony ex-férjére, vagyis inkább a volt férjeire tereli lassan a szót, ezáltal belépünk a hetedik szintre, azaz a létező egész személyiségét, a lényének a föltárlását érintő szintre. A párbeszéd tehát *egzisztenciálisan* kell, hogy megérintse az embert, és hatással kell lennie az emberi létezés egészére.

Közvetlenül ezután következik a nyolcadik, mégpedig az elméleti, a *lelkiségi* vagy a teológiai szint, amelynek során Isten kinyilvánítja Magát a Földön, mégpedig Jézus Krisztus személyében, aki a Messiás, vagyis a Fölkent: „Én vagyok az, aki veled beszélek.”⁵⁵ A párbeszédben az ember megérintettsége megteremti a talaját és mintegy előhívja Isten beszédét, a teológiát.

A kilencedik lépésben az asszony otthagya a korsóját, a városba sietett, és elhíresztelte az ott lakó, illetve az ott tartózkodó embereknek mindazt, amit a találkozás és beszélgetés során maga is megtapasztalt. Az asszonynak tehát a városában mintegy keresztény, krisztusi tanúságtételt, bizonyosságot kell tennie a szavaival és az egész elbeszéléssel, amikor kijelenti, hogy „mindent megmondott, amit tettem.”⁵⁶ A párbeszédben a megélt és meghallott tapasztalatokat a *tanúságtétel*ünkben hirdetni kell és tovább is kell adnunk másoknak.

A kettőjük közléscseréjének a tizedik és egyben a legutolsó szintje voltaképpen mindannyiunk számára örök isteni *rejtély*, misztérium és titok, hiszen ez szolgáltatja az egész találkozásnak a távlatát, vagyis a perspektíváját. Minden egyes beszélgetésünk célkitűzésének tehát egy új, és még sokkal becsületesebb és tisztességesebb közösség megteremtésének kellene lennie, amelyben az összetartozásunkat majd megélhetjük és megszilárdíthatjuk, és akkor így egymásnál maradunk.

⁵⁴ Jn 4,10–14.

⁵⁵ Jn 4,26.

⁵⁶ Jn 4,29.

2.3 Néhány vallásközi megfontolás az Ószövetségben

Miután eddig magával a párbeszéddel kapcsolatban vizsgáltunk a Szentírásban, fordítsuk most a figyelmünket a szorosabban vett témánk, vagyis a vallásközi párbeszéd felé. A vallások teológiája és a vallásközi párbeszéd egyik kulcskérdése, hogy Istennek az egyetemes és minden egyes emberre kiterjedő üdvözítő terve milyen bibliai alapokra támaszkodhatik. Isten állandóan kihívások elé kíván állítani bennünket, hogy ezek által is egyfajta folyamatos megtérésben, vagyis metanoiában éljünk. A más vallású emberek irányába is kísérletet tesz arra, hogy őket használva eszközül és lelki tanítóul, megváltoztassa a hozzáállásunkat, és beljebb vezessen bennünket az isteni titkokba, vagyis a misztériumokba.

Az Ószövetség fő kérdése a vallásközi párbeszéd terén, hogy a más vallásúak vajon tényleg bálványimádók, vagyis Isten ellenségei; vagy istenkereső emberek-e, akik Izraelhez hasonlóan számot tarthatnak Isten figyelmére és gondviselésére. Vajon el kell-e őket pusztítani; vagy tanulni is lehet tőlük, esetleg párbeszédbe is lehet-e bocsátkozni velük. Az előbbi megoldásra, vagyis az erőszakra, a példák erősen helyezethez kötöttek, az adott idő és a történelmi szituáció befolyása alatt állnak. Az utóbbiak, a párbeszéd mellett tanúskodók, bár jóval kevesebben vannak, mégis általánosabb érvényűek, és a prófétai jellegüknél fogva a jövő meghatározó elveiként lettek meghirdetve. Vegyük most ezeket sorba.

Nézzünk tehát néhány meghatározott példát a Szentírásból, különösen is az Ószövetségből. A Zsoltárok könyvében azt olvashatjuk: „Az Úr a Föld, és ami betölti, a Földkerekség, és minden lakója.”⁵⁷

Ámosz próféta egyik kijelentése Isten egyetemes üdvözítő tervének egyértelmű kinyilvánítása: „Izrael fiai, nem vagytok-e ti is olyanok, mint az etiópok?”⁵⁸ – mondja az Úr. Én hoztam ki Izraelt Egyiptom földjéről, a filiszteusokat Kaftorból, az arámokat pedig Kirból.”⁵⁹

Izajás (Ézsaiás) próféta egy jövendölésében úgy beszél az egyiptomi emberekről, mint akik szintén alanyai, befogadói, illetve elfogadói Isten önmagára vonatkozó

⁵⁷ Zsolt 24,1.

⁵⁸ Más fordításban szudániak, illetve kusiták.

⁵⁹ Ám 9,7.

kijelentésének: „Ha a szorongatás idején az egyiptomiak az Úrhoz kiáltanak, szabadítót⁶⁰ küld nekik, hogy megoltalmazza és megmentse őket. Az Úr kinyilatkoztatja Magát nekik, és az egyiptomiak elismerik az Urat ama napon.”⁶¹

Néhány verssel később pedig Egyiptom és Asszíria birodalmi Izraellel egy szinten jelennek meg: „Ama napon Egyiptomhoz és Asszíriához harmadikként Izrael is csatlakozik, és áldás lesznek a Földön.”⁶²

Könyvének egy másik részében Izajás próféta Asszíria világméretű birodalmának uralkodójáról, Cirusról megváltóként, szabadítóként, fölmentőként, vagyis messiásként beszél. Ezen érdekes szentírási részlet pedig a következőképpen hangzik: „Így szól az Úr fölmentőjéhez, Cirushoz, akinek megfogja jobbját, hogy színe előtt meghódoltassa a nemzeteket.”⁶³

Jónás próféta egyik különlegessége, hogy történetének egész könyvén keresztül Isten Ninive városának lakóival mélyegyüttérzéssel és megértéssel bánik, minthogy ők is Isten gyermekei.⁶⁴

Malakiás próféta a következőképpen foglalja össze ezen igazságot: „Kelettől nyugatig nagy a nevem a népek között. Jó illatú áldozatot mutatnak be mindenütt, tiszta ételáldozatot a nevemnek. Mert nagy az én nevem a népek között – mondja a Seregek Ura.”⁶⁵

A Teremtés könyvében⁶⁶ a Noéval kötött egyetemes szövetség szintén ama nagy isteni elbeszélés, vagyis narratíva része, hogy a Teremtő az egész emberiség jólétével és üdvével törődik.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a felsorolt igehelyek a bibliai, szentírási gondolkodásnak a fősodornak tekintett gondolatmenetekkel párhuzamos, eleddig meglehetősen kevésbé hangsúlyozott helyei. Bennük egy olyan Isten tűnik elő, Aki bármilyen vallású emberre gondol és gondot is visel. Sőt, kinyilvánítja Magát nekik, illetve elfogadja az áldozataikat és a följajánlásaikat.

⁶⁰ A bibliai héber nyelvben ez ugyanaz a szó, mint a messiás, vagyis a megváltó, megszabadító, fölszabadító.

⁶¹ *Iz* 19,20–21.

⁶² *Iz* 19,24.

⁶³ *Iz* 45,1.

⁶⁴ S. Wesley ARIARAJAH elemzi és értelmezi a Szentírásból a Jónás könyvét eme teológiai, egyszerűs mind pedig vallásközi megközelítésben: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Two Encounters* (Két találkozás), in ARIARAJAH S. W. (Wesley), *The Bible and People of Other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 13–15.

⁶⁵ *Mal* 1,11.

⁶⁶ *Ter* 9,1–29.

Továbbá, kijelöli őket, hogy az egész világ és az egész emberiség számára áldássá legyenek; mindenekelőtt pedig valódi és mély együttérzéssel és közösségvállalással fordul feléjük. Mindezek alapján a keresztényeknek is gyökeresen meg kell változtatniuk hozzáállásukat a más vallású testvéreikhez, éljenek bár a világ akármely részén, és újra kell értelmezniük a megtérés és az üdvösség jelentését a teológiájukban és lelkiségükben.

2.4 Néhány vallásközi megfontolás az Újszövetségben

Az Ószövetség után fordítsuk a figyelmünket az Újtestamentum vizsgálatára, különösen is a Szent Pál apostol által írt vagy legalább is a neki tulajdonított levelek szövegeire. Ezekben a legfőbb kérdés nem is annyira az, hogy van-e másik isten a világegyetemben, az univerzumban, hanem hogy vajon Jézus Krisztus-e az egyetlen út az egyetlen Istenhez.

A Szentírásban más helyütt megismert és megszokott sajátos nyelv és nyelvezet nem kizárólag az egyetlen és föltétlen igazságnak a rendszeres és a kinyilatkoztató nyelve. A szentírási szövegek számos esetben sokkal inkább a hit és szeretet érzelmileg gazdag, ihlető és ösztönző nyelvezetét használják és alkalmazzák, különösen, amikor a gyermek mély és odaadó szeretetéről beszélnek szülője iránt, illetve a szülőéről a gyermeke iránt.

Máté evangélista örömhíre Isten alapvető és mindenkire kiterjedő részrehajlásmentességéről beszél:⁶⁷ A mennyei Atyánk “fölkelti napját jókra és gonoszokra, esőt ad igaznak és bűnösöknek.”⁶⁸

Szent Jakab apostol a levelében a bölcsesség lehetőségének egyetemességéről ír: „Ha valaki közületek bölcsességre szorul, kérjen Istentől, Aki mindenkinek bőven, szemrehányó szavak nélkül ad; és meg is kapja.”⁶⁹

Az Apostolok Cselekedeteiben Szent Péter apostol a következő kijelentést teszi:⁷⁰ “Isten nem tesz a személyek közt különbséget. Mindenki kedves előtte, aki féli, és az igazsághoz igazodik, bármely nép fia is.”⁷¹

⁶⁷ S. Wesley ARIARAJAH idézi a Szentírásnak eme fontos szakaszát az egyik jelentős könyvének a következő fejezetében: ARIARAJAH S. W. (Wesley), *A Biblical Basis for Dialogue?* (Szentírási alap a párbeszédre?), in ARIARAJAH S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 31.

⁶⁸ Mt 5,45.

⁶⁹ Jak 1,5.

⁷⁰ A következő, ismertető jellegű írás is idézi ezt: *Christians in Dialogue with People of other Faiths* (Zürich, 1970) (Keresztények párbeszédben más vallású emberekkel: Zürich, 1970), *International*

Az Apostolok Cselekedetei egy sokat idézett helyen leírja, hogy Szent Pál apostol az Areopágoszon elmondott beszédében utal arra, hogy a szentélyek között talált egy oltárt. Ezen oltár pedig az „ismeretlen istennek” volt szentelve. Némileg meglepő módon Pál ráadásul azt is kijelenti ezzel kapcsolatban: “Én Őt hirdetem nektek, Akit ti ismeretlenül is tiszteltek.”⁷²

Az Apostolok Cselekedetei szerzője az egyik igehelyen a természeti teológia (*theologia naturalis*) befogadó, inkluzív, ugyanakkor mindenkit magába foglaló fontosabb alaptételeit fekteti le, hivatkozva ARÁTOSZ, valamint KLEANTÉSZ Kr. e. III. századi ókori, antik görög költőkre is. Azt írja ehelyütt, hogy Isten azért telepítette le az embereket a Föld színén, “hogy keressék Istent, hátha rátalálnak, míg Utána tapogatóznak, hiszen nincs messze egyiküinktől sem. Benne élünk, mozgunk és vagyunk. (...) Az Ő fiai vagyunk.”⁷³

Az Apostolok Cselekedetei egyik verse tartalmazza a legdöntőbb kijelentést arról, hogy Isten a Föld minden egyes emberével törődik; továbbá Isten üdvtervéről, amelyben minden népnek fontos szerepet kell játszania. Eme szakaszt a szentírási értelmezéstörténetben igen gyakran idézik, és meglehetősen széleskörűen értelmezik. Ez a következőképpen hangzik: Isten “az elmúlt időkben megengedte, hogy minden nép a maga útját járja. Bár Ő ekkor sem maradt tanúságtétel nélkül.”⁷⁴

Az *irgalmas szamaritánusnak* az ismert története,⁷⁵ a renkívül érdekes vallásközi párbeszéd a *kánaáni* (avagy szír-főniciai) *asszonnyal*,⁷⁶ valamint az utalás a már említett *Jónás* prófétának az ószövetségi *jelére*⁷⁷ további olyan szentírási helyek, amelyek elemzése gazdagító lehet a vallásközi párbszéd szentírási megalapozása számára, de amelyek vizsgálata ezúttal meghaladja a dolgozatunknak a kereteit. Többek között tehát eme felsorolt szentírási szakaszok jelentik majd ama megfontolások alapját, amelyeket támogatásként és bátorításként mindenképpen számításban kell vennünk, amikor közösen bocsátkozunk a vallásközi párbeszéd folyamatába és embert próbáló kalandjába.

Review of Mission (IRM) (1970/4), 383.

⁷¹ *ApCsel* 10,34–35.

⁷² *ApCsel* 17,23.

⁷³ *ApCsel* 17,28.

⁷⁴ *ApCsel* 14,17.

⁷⁵ *Lk* 10,25–37.

⁷⁶ *Mt* 15,21–28.

⁷⁷ *Lk* 11,29–32.

II. A vallásközi párbeszéd történeti kibontakozása az ökumenikus mozgalomban

A dolgozatunk második része a vallásközi párbeszéd *történeti* kibontakozását vizsgálja az ökumenikus mozgalomban. Bevezetésként fölillantjuk a vallásközi párbeszéd néhány jelentősebb keresztény teológiatörténeti szempontját (például megváltás, üdvtörténet, sokszínűség és gondviselés). Annak az érdekében tehát, hogy a továbbiakban alaposabban körüljárhassuk, illetve még pontosabban meghatározhassuk a vallásközi párbeszédnek a különböző ökumenikus keretfeltételeit, először is alaposabban át kell tekintenünk eme nemes vállalkozásnak a történetét a huszadik századi ökumenikus mozgalomban. Eközben a figyelmünket mind a genfi központú Egyházak Ökumenikus Tanácsának, mind pedig a vatikáni székhelyű Római Katolikus Egyháznak a vonatkozó gondolati fejleményeire oda kell fordítanunk.

1. A vallásközi párbeszéd néhány jelentősebb *teológiatörténeti* szempontja a keresztény teológiában

Minthogy írásunk nem a vallásoknak a teológiájával foglalkozik, hanem a vallásközi párbeszédnek a fundamentális teológiájával, a világvallások teológiai helyére vonatkozó hittudományi elképzeléseknek a kimerítő felsorolásától és ismertetésétől ezúttal el kell tekintenünk. A történeti rész eme rövid bevezető fejezetében ezért csupán olyan teológiai gondolatoknak és megközelítésmódoknak a megemlézésére szorítkozunk, amelyek az ökumenikus és a vallásközi szakirodalomban valamilyen ok miatt kiemelt szerephez jutottak.

A párbeszédnek a korunkban kibontakozó teológiája a kizárólagosságra törekvő, és ezáltal exkluzivista üdvtörténettől, valamint a más világvallásoknak az elutasító és a leegyszerűsítő, a szimplifikáló álláspontjától mindenképpen döntő elmozdulást jelentett Jézus Krisztusnak az üdvterve, az üdvökonómiája felé.⁷⁸ Ezen ökumenikus gondolkodásmód, eme megértéstan és eme hermeneutika újra fölfedezett és újra étellel töltött meg olyan korai és ősi teológiai elméleteket, olyan teóriákat, hagyományokat, tradíciókat és hittudományi elgondolásokat, mint amilyen például az eredetileg sztoikus

⁷⁸ Az üdvtörténet fogalma a német nyelvben *Heilsgeschichte*, az angol nyelvben pedig *salvation history*.

filozófiai elképzelés az Igének a magvairól (*logoi szpermatikoi*). Hasonlóképpen, újra középpontba állított olyan teológiai megfogalmazásokat, mint például a létezést megelőzően is fönnálló Ige, vagyis a *preegzisztens Logosz*; vagy éppen az egyetemes, a *kozmosz Krisztus*ról beszélő gondolatmenetek, Aki mindig is párbeszédben állt és áll az egész teremtett világgal.

A párbeszédnek az egyháztanában, az ekkleziológiájában az olyan bibliai kifejezések és az afféle szentírási képek tekinthetők gyakorinak, mint az ideiglenes és provizórikus jel, az élesztő, a kovász, a só, a fény, a világosság, valamint a szolga és a szolgálat. Mindezen különböző költői képeket és az egyes szóképeket, a trópusokat azon alapvető jelkép fogja össze és domborítja ki, hogy a keresztény Egyház elsősorban az Isten országának az előképe és az előíze a világban.⁷⁹ Eme jelkép azt is jelentheti, hogy Isten Jézus Krisztusban a történelem folyamán a különböző korokban kapcsolatba lépett mindenféle hitű és sokféle vallású emberekkel is.⁸⁰ Isten az emberiség számára a megbocsátásnak, a kiengesztelődésnek, a megbékélésnek és az új teremtés közösségének az esélyét és a lehetőségét kínálta és kínálja föl, amelynek az Egyház a hatékony jele, az eszköze, a jelképe és a szimbóluma.⁸¹

A csaknem teljes elutasítást követően a vallásközi párbeszéd történetileg a kereszténységnek és az Egyháznak legalább is a harmadik típusú válasza az ázsiai vallási sokszínűségekre, és nem csak arra. Logikailag az első válasz az *átvétel* mozzanata volt: a keresztények különböző lélektani, pszichológiai elemeket és összetevőket, komponenseket sajátítottak el más vallásoktól és az ottani társadalomtól, kivéve, sőt sokszor kiragadva őket az összefüggésrendszereikből, a kontextusaikból, és Istennek a kezeibe rakva, oda helyezve ezeket.⁸² A második válasz, amelyet eme kihívásra adtak, a *termé-*

⁷⁹ Stanley Jedidiah SAMARTHA említi Isten eme párbeszédét az emberiséggel, mint ami a párbeszédet megalapozó három teológiai ok egyike: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd mint állandó keresztény kérdés), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/2), 139.

⁸⁰ Eme gondolat előtűnik a következő írásműben is: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd mint állandó keresztény kérdés), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 11.

⁸¹ A megállapítás forrása a következő fontos tanulmány: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue as a Continuing Christian Concern* (A párbeszéd mint állandó keresztény kérdés), in HICK, J. (John) – HEBBLETHWAITE, B. (Brian) (szerk.), *Christianity and other Religions* (Kereszténység és más vallások), London 1980.

⁸² John H. BAVINCK egy egész tanulmányt szentel a vallásközi találkozások ezen érdekes mozzanatának, és a közléscsere egyik eszközeként kezeli: BAVINCK, J. (John) H., *The Problem of Adaptation*

szetivé tétel, a naturalizáció mozzanata volt: a vallásnak az alapvető szintjére visszatérve igyekeztek különféle kiindulási és kapcsolódási pontokat meglelni. És végül, harmadszorra, csupán a napjainkban kezdte a keresztény vallás a vallásközi párbeszédet egyfajta *közösségépítési* módszerként használni az egyes nemzeteknek az összefüggésrendszerin belül.⁸³

Így érthető meg, hogy miért van kiemelkedően fontos szerepe a párbeszédnek: Isten ugyanis a párbeszéd által gyógyítja az emberiséget, és vezeti el egyszersmind az üdvösségre is. A párbeszédnek a teológiája, a dialógusnak a hittudományi rendszere egyfelől és bizonyos értelemben az egész emberiség eredendő és alapvető összetartozásának az újráfelfedezését és mindennek az újra elsajátítását is jelenti. Eme teológiai elgondolás, koncepció hasznosítja továbbá a befogadásnak, az elfogadásnak, a recepciónak, a kultúrába ágyazásnak, az inkulturációnak, továbbá a szövegösszefüggésbe helyezésnek, a kontextualizálásnak a különböző eljárás módjait és az eltérő módszereit. Az emberek közötti párbeszéd hozzáállásnak, attitűdnek mindenképpen az egyik meghatározó eleme egymásnak a kölcsönös kiegészítése, a javítása, a korrekciója, egyszersmind az állandó kapcsolatban állás: nem a valami fölött elhelyezkedés, hanem a valakivel kapcsolatban maradás; némely gondolkodók szerint pedig ez nem csak a személyközi, hanem a hagyományközi és a kultúráközi párbeszédben is ugyanígy igaz kell, hogy legyen.⁸⁴

A vallások teológiájának a kizárólagos, az *exkluzivista* modelljét, a mintáját nem számítva, számos más keresztény válasz is létezik a vallásközi helyzet, szituáció hozta és okozta kihívásokra. Eme modellek közül hadd emeljük ki legelőször is a megengedő, az *inkluzivista*, valamint az egyenrangú, a *pluralista* gondolkodási modelleket, bár egyelőre még mindegyik az alakuló, a módosuló és a formálódó időszakát és korát éli. A különböző vallásközi jellegű kihívásokra adott sokszínű és sokrétű válaszok tehát jelen-

and Communication (Az alkalmazás és a közléscsere nehézsége), in *International Review of Missions (IRM)* (1956/3), 307–313.

⁸³ Lakshman WICKREMESINGHE sorolja föl a tanulmányában a környezeti kihívásokra adott háromféle típusú választ: WICKREMESINGHE, L. (Lakshman), *Christianity in the Context of other Faiths* (A kereszténység más vallások összefüggésrendszerében), in FABELLA, V. (Virginia) (szerk.), *Asia's Struggle for Full Humanity: Towards a Relevant Theology* (Ázsia küzdelme a teljes emberségért: Egy megfelelő hittudomány felé), New York (NY) 1980, 29–31.

⁸⁴ S. Wesley ARIARAJAH mutat rá az egyik érdekes teológiai tanulmányában eme jelentős különbségre az alábbi írásában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue and Conflict: Are there Limits to Dialogue?* (Párbeszéd és viszály: Vannak-e a párbeszédnek határai?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not Without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 13.

leg a különböző kizárólagos, exkluzivista, a megengedő, inkluzivista, továbbá az egyenrangú, pluralista teológiai keretek és gondolkodási kísérletek modelljeiben lelhető föl.⁸⁵ Minthogy egy nem elfogadó és nem inkluzív teológia és hittudomány egyáltalán nem is lehet képes arra, hogy elfogadó embereket érleljen, képezzen és neveljen föl, a párbeszéd teológiájának az eddigi rendkívül lassú és igencsak megfontolt kibontakozását a teológiai ellenségeskedéstől, hosztilitástól először a semlegességnek, a neutralitásnak a megtartása, majd pedig lassanként az elfogadás, sőt a vendégbarátság, a hoszpitalitás felé eltolódás és elcsúszás kell, hogy jellemezze.

Mindenképpen megállapíthatjuk azt, hogy egyfajta változás, sőt egyenesen egy valódi váltás következett be az elmélet, a teória, valamint a kifejezőskultúra területén. A győzelemre irányuló, és ezért diadalittas, triumfalista hithirdetés, a proklamáció, a miszsió régi katonai, némiképpen még militarista szókészletét lassanként fölváltották a Jézus Krisztus szerepét előtérbe helyező különböző irodalmi, költői és poétikus kifejezések. Ezen expressziók, szakfogalmak, technikai terminusok egyszersmind az Egyháznak az üdvösségtörténetben, az üdvökonómiában betöltött hivatását is erőteljesebben és megfelelőbben hangsúlyozzák. Ilyen például az alkalmazkodásra, az adaptációra, a korábbi formák beteljesítésére, valamint a szentségi, a szakramentális jelentőségre utaló kifejezések.⁸⁶

Hasonlóképpen, a más világvallásoknak a megváltó és üdvözítő, a szótériológiai értékének és az erejének a rendkívül bonyolult, ugyanakkor összetett és komplex kérdésének a tárgyával a keresztény teológiai, a hittudományi gondolkodás immár behatóbban foglalkozott. Eddig a tudományos kutatásban és az elméletalkotásban nem kevesebb, mint öt főbb kortárs, modern elképzelést, vagyis koncepciót és paradigmát dolgoztak ki, amelyek pedig a következők. Először is, a szembenállásnak, vagyis a kontradikciónak; majd a beteljesítésnek; utána az önállóságnak, illetve az öntörvényűségnek, vagyis az autonómiának a modelljét említhetjük. Negyedszerre, föl kell sorolnunk a

⁸⁵ Israel SELVANAYAGAM összegzi a tanulmányában a vallási sokszínűségre adott eme három alapvető választ: SELVANAYAGAM I. (Israel), *Christian Theology and Mission in the midst of many Theologies and Missions* (Keresztény hittudomány és hithirdetés a számos hittudomány és hithirdetés között), in *Theological Perspectives on other Faiths* (A hittudomány szempontjai más vallásokkal kapcsolatban), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (1997/41), 185–187.

⁸⁶ S. Wesley ARIARAJAH osztályozza ekképpen a három klasszikus félelmet, beszél a hadászati támadás szókincséről, valamint az üdvtörténet három különböző elméletéről: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue or Mission: Can the Tension be Resolved?* (Párbeszéd vagy hithirdetés: Föloldható-e a feszültség?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszéd nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 102.

sokszínűségnek és az egyenrangúságnak, a pluralizmusnak; végül pedig az egymás ki-
 egészítésének, a kölcsönös komplementaritásnak a gondolkodási mintáját. Néhányan
 azon állásponton vannak, hogy a kereszténységben az Igazság teljes mértékben kien-
 gesztelhetetlen és kibékíthetetlen ellentétben áll, és homlokegyenest ellenkezik a többi
 vallásnak az igazságaival. Más gondolkodók azonban fönntartják ama véleményüket és
 ama meggyőződésüket, hogy a kereszténység háromszorosan is a beteljesítést jelenti a
 többi világvallás számára. Egyfelől, a beteljesedést jelenti számukra teológiailag, hittu-
 dományilag; másfelől, beteljesíti a többi vallást embertanilag, antropológiailag; végül
 pedig és harmadszorra, szintén a teljességüket jelenti krisztustani, krisztológiai tekintet-
 ben. Mindezzel szemben, más emberek ama megfontolt véleményen vannak, hogy a
 többi világvallás az üdvösség útjának teljesen független és a többiekkel párhuzamos, pá-
 rallel jele. Vannak mindezzel együtt olyan keresztény teológusok, hittudósok, valamint
 bölcsezők, filozófusok is, akik pedig a vallási sokszínűségnek és az egyenrangúságnak,
 a pluralizmusnak az érvényességéről, a validitásáról beszélnek a keresztény teológia te-
 rületén belül is. A jezsuita szerzetes, Karl RAHNER például a beteljesítés elméletének
 képviselője, Hans KÜNG és H. R. SCHLETTE a függetlenségi elméleté, míg H. MAURIER,
 A. THOMPSON és Paul KNITTER a sokszínűség elméletéé.⁸⁷

Érdekes gondolat, hogy amikor a keresztények azt tartják és vélik, hogy más vallá-
 sok más „isteneket” vagy „istenségeket” tisztelnek, mint ők, és mindezért határozottan el-
 utasítják azt, hogy másoknak az imádságos, a szertartási, a rituális és a liturgikus alkalmain
 részt vegyenek, gyakorlatilag a megbúvó és rejtett többistenhitben, a politeizmusban lesz-
 nek bűnösök és vétkesek, hiszen igazából csak egyetlen Isten van, Aki gondot visel min-
 den emberre.⁸⁸ Más vallású emberekkel természetesen számos teológiai kiindulási és
 kapcsolódási pontot lehet találni: Magát az egy Teremtőt, az emberek vágyakozását a
 mindent meghaladó, a transzcendens valóság iránt, a bűntöt és az alamizsnát, az imádsá-
 got, az elmélkedést, a meditációt, és a szemlélődést, a kontemplációt, a zarándoklatot,
 valamint még rengeteg más vallási jelenséget, fenomént is. A kortárs nyugati (és persze
 közép-keleti) modern egyistenhit, monoteizmus előtt álló legfontosabb kihívások közé

⁸⁷ Ravi Santosh KAMATH beszél eme négy kortárs gondolkodásmódról: KAMATH, R. S. (Ravi Santosh), *Inculturation or Inreligionization?* (Kultúrába vagy vallásba ágyazás?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 177–179.

⁸⁸ S. Wesley ARIARAJAHnak az egyik teológiai, hittudományi szakkifejezése a megbúvó vagy rejtett fölhasználói többistenhit, politeizmus: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *No other God* (Nincs más isten), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 10.

tartoznak viszont például a mitológiai összefüggésrendszerek, az üresség ázsiai fölfogásai, továbbá más kijelentéseknek a tapasztalatai.⁸⁹

Amennyiben a keresztények másokkal tényleg meg szeretnék osztani a párbeszédben fölhalmozódott szeretetüket és a tiszteletüket, akkor egy sajátos teológiai keretrendszer kifejlesztésére és kidolgozására szól a hivatásuk: eme keret ugyanis valamiképpen meg fogja tudni találni a többiek elbeszéléseinek a kapcsolódását vagy a helyét az üdvösségnek a történetében, amely üdvösséget Isten a Földön minden ember számára egyaránt fölkínál.

2. A vallásközi párbeszéd teológiája az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) történetében (1948–2006)

A teológiatörténeti szempontok után áttekintjük a vallásközi párbeszéd teológiájának a kibontakozását az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) történetében, 1948-tól 2006-ig, az előzmények bemutatása után a világközgyűlések (Amszterdam, Evanston, Új-Delhi, Uppsala, Nairobi, Canberra, Vancouver, Harare és Porto Alegre) szerinti bontásban. Külön kiemeljük a párbeszédeselegység két meghatározó vezetőjének, Stanley Jedidiah SAMARTHÁNAK (1920–2001) és S. Wesley ARIARAJAH-nak a szerepét az ökumenikus mozgalom vallásközi szerepvállalásában. Az újkori ökumenikus egyháztörténet ívéen szépen végigkövethető a párbeszédeselegység és a missziós irányzatok teremtő feszültsége. Látni fogjuk, hogy a párbeszédeselegység lassú kialakulását hamarosan a szabályozás igénye és szükségessége követte, rövid fölvirágzás, majd jelentős viták, visszaesés és újraszabályozás.

⁸⁹ Peter L. BERGER sorolja föl az egyistenhívő gondolat elé kihívást állító eme három jelenséget a tanulmányában: BERGER, P. (Peter) L., *God in a World of Gods* (Isten az istenek világában), in *First Things (FTh)* (1993/8), 29–31. www.firstthings.com/ftissues/ft9308/articles/berger.html. (A kutatás ideje: 2009. január 26.)

2.1 A vallásközi párbeszéd *előzményei* az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) megalakulása (1948) előtt

Az ökumenikus mozgalom kezdetét jelentő 1895-ös, *vadstenai*, svédországi, skandináviai összejövétel,⁹⁰ ahol megalakult a világ legelső ökumenikus szervezete, a Keresztény Diákok Világszövetsége (WSCF),⁹¹ még nem foglalkozott a többi világvallással.⁹²

A legelső nemzetközi ökumenikus összejövétel, amely a vallásközi párbeszéd és kapcsolatok kérdését behatóan tárgyalta, a skóciai, *edinburgh-i* híres hithirdetési, missziós találkozó volt, az 1910-es esztendőben.⁹³ A találkozónak az egyik hangsúlya a missziós derűlátás, az optimizmus volt: elengedhetetlennek tartották az egész világ számára az örömhírnek a hirdetését, az evangelizációt, mégpedig még ama nemzedék, ama generáció élete során. Eme gyűlés azután úgy határozott, hogy végérvényesen, egyszer s mindenkorra szakít az addig gyakorolt *előzékenység* eszméjével.⁹⁴ Az előzékenység ugyanis bizonyos területek teljes mértékű átengedését jelentette egy adott felekezetű és külföldiekből álló hithirdető szervezetnek. A következményei pedig hamarosan azok lettek ezen átengedésnek, hogy eme megegyezés alapján az adott területen egyáltalán nem működhetett más hithirdető, missziós szervezet. A találkozón született jelentések közül a közvélekedés szerint is a legkiválóbb a hithirdetési üzenettel foglalkozott a nem keresztény vallásokkal kapcsolatban. Ezen írás szerint a mélyebb találkozás eme világvallásokkal alapvető változásokat kíván meg a keresztény önmeghatározásnak és a teológiának a tekintetében is. A találkozó nyomán az edinburgh-i résztvevők elhatározták, hogy

⁹⁰ A *Keresztény Diákok Világszövetségének* (World Student Christian Federation) (WSCF) a világ-méretű, a globális honlapja jelenleg a következő helyen található: www.wscfglobal.org. (A kutatás ideje: 2009. január 14.).

⁹¹ A *Keresztény Diákok Világszövetsége* (World Student Christian Federation) (WSCF) európai régiójának, területi szervezetének a honlapja jelenleg a következő helyen található: www.wscf-europe.org. (A kutatás ideje: 2009. január 13.).

⁹² A *Keresztény Diákok Világszövetsége* (World Student Christian Federation) (WSCF) közép-európai alrégiójának, területi alszervezetének a honlapja jelenleg a következő helyen található: www.wscf-csr.org. (A kutatás ideje: 2009. január 12.).

⁹³ A vallásközi párbeszédnek az alaposabb történetéről a következő szótárban található szócikkben lehet például bővebben is olvasni: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Interfaith Dialogue* (Vallásközi párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 281–286.

⁹⁴ Virgil A. SLY beszél az előzékenységnek ezen világos eszméjéről a kora tizenkilencedik századi hithirdető és tanúságtévő mozgalomban: SLY, V. (Virgil) A., *The Ecumenical Era and Denominational Sovereignty* (Az ökumenikus korszak és a felekezeti önállóság), in *International Review of Missions (IRM)* (1961/3), 266.

megalakítják a *Nemzetközi Hithirdetési Tanácsot*, amelyre azonban az első világháború (1914–1918) miatt nem kerülhetett sor előbb, mint 1921-ben.⁹⁵

Az 1928-as *jeruzsálemi*, palesztinai hithirdetési találkozó egyfelől hangsúlyozta, majd pedig tételesen föl is sorolta a többi világvallásban megbúvó, illetve azokban nyíltan jelenlévő értékeknek egy-egy jó és találó példáját, mintegy mintául állítva azokat a keresztények elé; másrészt pedig sürgette a keresztényeknek az összefogását a különböző más vallású emberekkel, elsősorban az elvallástalanodás, a szekularizáció elleni küzdelemben, ahol a résztvevők meglátása szerint a különböző világvallások pontosan ugyanazon az oldalon állanak. Ezzel párhuzamosan viszont némelyek kifejezték afölötti aggodalmukat és azzal kapcsolatos fönntartásaikat is, hogy a vallások közötti megbeszélések nehogy valamiféle egyetemes, egyfajta univerzális vallásnak a létrejötte és a megalkotása felé mutassanak, tudniillik az egybemosó, a szinkretista gondolkodásmódnak megfelelően. Továbbá mindattól is óvtak, hogy a vallások felé irányuló megújult nyitottság nehogy aláássa a keresztény hithirdetésnek a fontosságát és az igen sürgető szükségszerűségét.

A párbeszédnek a jövőjére és a későbbi történetére nézve valószínűleg a legdöntőbb találkozó a *tambarami* összejövétel volt, Tamil Naduban, Indiában, 1938-ban, ahol a németalföldi protestáns, református teológus és lelkész, Hendrik KRAEMER (1888–1965) bemutatta a kifejezetten eme találkozóra megjelentetett jelentős könyvét, *A keresztény üzenet egy nem keresztény világban* (1938) címmel.⁹⁶ Eme könyvében a Karl BARTH (1886–1968) által bevezetett és kimerítően ki is fejtett fontos megkülönböztetést és különbségtételt használta föl és alkalmazta a *hitek* és a *vallásnak* a fogalma és jelensége között. A különbségtételének a lényege a kereszténység alapvető fölsőbbrendűségének állítása; tudniillik azt értve ezalatt, hogy a keresztény Egyház az Úr Jézus Krisztusba vetett hit köré szerveződik, míg más világvallások „csupán csak” vallások, azaz emberi kísérletek a kapcsolatfölvételre a mindent meghaladóval, a transzcendenssel. Már maga a találkozó folyamán megfogalmazódtak egyet nem értő, disszonáns hangok eme teológiai véleménnyel kapcsolatban: némelyek szerint ugyanis Istennek és az emberiségnek a kapcsolata a történelemben mindig is kétirányú volt, és nem korlátozódott pusztán Istennek

⁹⁵ A *Nemzetközi Hithirdetési Tanácsnak* az eredeti, angol nyelvű elnevezése a következő: *International Missionary Council (IMC)*.

⁹⁶ Eme megkerülhetetlen jelentőségű könyv angolul íródott, és az eredeti címe a következő: KRAEMER, H. (Hendrik), *The Christian Message in a Non-Christian World* (A keresztény üzenet egy nem keresztény világban), Tambaram 1938.

az önkinyilatkoztatására Jézus Krisztusban. Eme nézetnek a képviselői igen nehezen tartották elképzelhetőnek, hogy Isten évezredek át mindenfajta tanúságtétel nélkül maradt volna a Földnek a különböző népei, az országai, a kultúrái, a civilizációi, valamint a nemzetei között.⁹⁷

2.2 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a *nairobi* közgyűlésig (1975) terjedő időszakában

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa a második világháború (1939–1945) pusztítása és ellenségeskedései miatt végül csak 1948-ban, *Amszterdamban*, Hollandiában, Németalföldön alakult meg; és a keretei között az örömhír hirdetésével, az evangelizációval foglalkozó osztály vitte tovább a Tambaram városában fölvetett és számba vett különböző kérdéscsoportokat és tematikákat. A világtalálkozó ezenkívül megfogalmazott egy kiáltványt a zsidóellenesség, az antiszemitizmus ellen.⁹⁸

Egy nagyhatású válasz volt a vallások helyére vonatkozó döntő keresztény kérdésre az indiai Paul David DEVANANDAN 1956-ban (vagyis már az 1954-es *evanstoni*, az Amerikai Egyesült Államokban (USA) tartott közgyűlés után) írott nagyobb lélegzetű tanulmánya, az *Isten Igéje és az emberek élő hite*.⁹⁹ Ezen írás arra hívja föl a hithirdetők figyelmét, hogy a más vallású embereket ne pusztán egyfajta megtérítendő, misszionálandó, evangelizálandó alanyokként, szubjektumokként kezeljék, hanem mindig és kivétel nélkül valódi társakként, testvérekként bánjanak velük a párbeszéd folyamatában. Eme gondolat és eme meglátás nyomán az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a hasonló elnevezésű, ugyanakkor a legelső tanulmányi irányát (*Isten Igéje és az emberek élő hite*), amely kifejezetten más vallásokkal foglalkozott, az Egyházak Ökumenikus Tanácsa központi bizottsága 1956-ban, történetesen *Galyatetón*,

⁹⁷ Az ellenvéleményen lévők közül kiemelkedik többek között A. G. HOGG, H. H. FARMER, illetve T. C. CHAO.

⁹⁸ A kiáltványról további részletek olvashatók az alábbi, egy gyűjteményes kötetben megjelent tanulmányban: NEWBIGIN, L. (Lesslie), *Mission to Six Continents* (A hithirdetés hat szárazföld számára), in FEY, H. (Harold) E. (szerk.), *The Ecumenical Advance: A History of the Ecumenical Movement (1948–1968)* (Az ökumenikus előrehaladás: Az ökumenikus mozgalomnak egyfajta története (1948–1968)), Genf 1970. 195.

⁹⁹ A neves indiai szerző nagyhatású könyvének az eredeti, angol nyelvű címe a következő: DEVANANDAN P. D. (Paul David), *The Word of God and the Living Faith of Men* (Isten Igéje és az emberek élő hite), Madras 1956.

Magyarországon hagyta jóvá, és nevezte ki egyszersmind Victor HAYWARDot a kutatásnak a titkárává.¹⁰⁰

A Nemzetközi Hithirdetési Tanács és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa sokak által régóta várt és tervezett összeolvadására végül az Egyházak Ökumenikus Tanácsának az 1961-es *új-delhi* közgyűlésén került sor, Indiában. A két szervezetnek az akkori vezetői, többek között Sabapathy KULENDRAN püspök és Daniel Thambyrajah NILES (1908–1970) tudatában voltak ugyanis azon egyszerű társadalomtudományi, szociológiai vezérelvnek és törvénynek, hogy egy mozgalom vagy széthullik, vagy pedig intézménnyé válik, institucionálizálódik.¹⁰¹ A közgyűlés rámutatott a vallásközi együttműködésnek a kiemelt jelentőségére az ázsiai, különösen az újonnan függetlenné vált államoknak a nemzetépítési folyamatában, ahol a vallásközi együttműködés már akkorra is sok keresztény tisztelőt szerzett más világvallások vezetői és képviselői iránt.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a következő közgyűlésén, 1968-ban, *Uppsalában*, Svédországban, a résztvevők bevezették és elindították *Az Egyház egysége és az emberiség egysége* elnevezésű tanulmányi irányt. Eme tanulmányi irány látomásának és küldetésének a megfogalmazása szerint a párbeszédnek egyszerre kell emberinek, humánusnak, személyesnek, perszónálisnak, alkalmasnak, megfelelőnek, ugyanakkor a legmesszebb menőkig alázatosnak lennie. 1970-ben, a libanoni *Ajaltounban* került sor a legelső olyan többoldalú, multilaterális vallásközi találkozóra, amelyet az Egyházak Ökumenikus Tanácsa hívott össze, mégpedig hindu, buddhista, muszlim és természetesen keresztény részvétellel. A találkozóznak a kiértékelését és a továbbgondolását még ugyanazon esztendőben, 1970-ben, a (német-)svájci Zürich városában végezték el. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a központi bizottsága 1971-ben, *Leuvenben*, Flandriában, Belgiumban találkozott, ahol eldöntötték, hogy egy teljesen új tanulmányi irányt vezetnek be, mégpedig *Az Egyház egysége és a találkozás más élő hitekkel* elnevezés alatt.

¹⁰⁰ S. Wesley ARIARAJAH maga is hangsúlyozza eme *Galyatetőn*, Magyarországon elfogadott tanulmány kivételes jelentőségét: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Socio-Political Issues and the Credibility of Dialogue* (Társadalmi és közéleti kérdések, valamint a párbeszéd hitelessége), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 73.

¹⁰¹ David J. BOSCH hivatkozik Max WEBERnek eme nagyrészt magától értődő és bizonyos értelemben nyilvánvaló meglátására az Egyház küldetésére vonatkozó nagyszabású összefoglalásában és nagyívű áttekintésében, amely immár magyarul is megjelent és olvasható: BOSCH, D. (David) J., *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Átalakuló küldetés: Elméletváltások a küldetés teológiájában), New York (NY) 1991, 52.

Ezen összejövetelen egy indiai protestáns lelkészt, mégpedig Stanley J. SAMARTHÁT bíztak meg ama megtisztelő föladattal, hogy az Egyházak Ökumenikus Tanácsának az akkoriban létrehozott és életre hívott alegységét (*Párbeszéd az élő hitű és világnézeti emberekkel, Dialogue with Living Faiths and Ideologies (DFI)*) fölépítse és vezesse.¹⁰² A vallásközi párbeszédrel foglalkozó ezen alegység (vagyis a DFI) először is a közösségkeresésnek és a közösségépítésnek a különböző kérdésköreivel foglalkozott behatóbban és huzamosabban. Összefoglalásképpen azt azonban hangsúlyoznunk kell itt, hogy a párbeszéd intézményes kereteinek a megteremtésénél és a megalkotásánál bizony egyfajta óvatosságot, vagy inkább valamiféle kimért lassúságot figyelhetünk meg, amint azt majd később is látni fogjuk.

2.3 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a *vancouveri* közgyűlésig (1983) terjedő időszakában: *Stanley Jedidiah Samartha* és a vallásközi párbeszéd teológiája

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1975-ben, *Nairobi*-ban, Kenyában tartott közgyűlésén egy igen kemény, ám számos tekintetben rendkívül hasznos és tisztázó erejű vita bontakozott ki. Ez volt a legelső közgyűlés, amelyre más vallású megfigyelőket is meghívtak, szám szerint ötöt, akik különleges, speciális vendégként vettek részt a találkozón, elsősorban a közösségkeresésnek és a közösségépítésnek a témakörében hallatva a hangjukat. A szokásos félelmek fogalmazódtak meg ekkor a vallásközi párbeszédrel kapcsolatban: az egybemosásnak, a szinkretizmusnak a fenyegető árnya vetült a vallásközi párbeszédnek a javaslatára; a Jézus Krisztusnak az egyediségével és a végérvényességével kapcsolatos megalkuvás és kompromisszum rémisztően sejlett föl; illetve fölvetődött a hithirdetési sürgetésnek és a küldetésnek a lanygulása, esetleg a teljes elhalványodása is. A vallásközi párbeszéd oldalt egészen kivételes képességű ázsiai teológusok, például a Srí Lanka-i metodista lelkész, Lynn Alton DE SILVA (1919–1982), vagy a Dél-Indiai Egyházhoz (CSI) tartozó J. Russell CHANDRAN képviselték eme teológiai vitában. Ők elsősorban a kölcsönös tanúságtételnek és a tanúságtétel

¹⁰² Ezen, az Egyházak Ökumenikus Tanácsán belüli párbeszédés alegységnek az eredeti, angol nyelvű elnevezése a következő volt: *Dialogue with Living Faiths and Ideologies (DFI)* (Párbeszéd az élő hitű és világnézeti emberekkel).

sokszínűségének a szükségességére fektették a hangsúlyt.¹⁰³ Összességében azonban eme közgyűlésen a vallásközi párbeszéddel szembeni ellenállás hatalmasnak, csaknem lehengerlőnek bizonyult.

Az 1977-ben *Chiang Maiban*, Thaiföldön összehívott találkozó a közösségben folytatott párbeszéd gondolata nyomán vizsgálta tovább a közgyűlésen megfogalmazódott egyes kérdésköröket. A résztvevőknek a meglátása szerint a vallásközi párbeszéd nem jelenti és nem is jelenheti a hithirdetésre szóló keresztény hivatásnak az elárulását, és nem is képvisel valamiféle titkos fegyvert az átcsábításnak, a prozelitizmusnak a fegyvertárában, az arzenáljában, hanem csupán egy lehetséges mód arra, hogy a keresztények Jézus Krisztust manapság is hatékonyan megvallják a világban. A párbeszéddel foglalkozó alegységnek (és ami azt illeti, az egész Egyházak Ökumenikus Tanácsának, sőt az egész ökumenikus mozgalomnak is) az egyik legfontosabb megnyilatkozása az 1979-ben kiadott *Irányelvek az élő hitű és világnézetű emberekkel folytatott párbeszédre*. Az élő hitű és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéddel foglalkozó alegység (DFI) második találkozására egyébként éppen a magyarországi *Mátrafüreden*¹⁰⁴ került sor, mégpedig 1980-ban. Itt a vallásközi párbeszédnek a nagy területén öt kiemelt kérdést különítettek el: a közösségnek, a lelkiségnek és a spiritualitásnak, a világnézeteknek és az ideológiáknak, a tanúságtételnek és a bizonyoságtételnek, valamint a tudományos, a műszaki és a technikai ismereteknek a tágas kérdésköreit.

Eme vonatkozó az időszakban tehát Stanley Jedidiah SAMARTHA vezette a vallásközi párbeszéddel foglalkozó alegységet az Egyházak Ökumenikus Tanácsán belül. A kiemelt jelentősége miatt mindenképpen megéri, hogy egy rövid pillantást vessünk az életére. SAMARTHA az 1920-as évben született Dél-India Karkal nevű tartományában, és a 2001-es esztendőben halt meg, szintén Indiában, Bangalore tartományban.¹⁰⁵ Először a

¹⁰³ S. Wesley ARIARAJAH dolgozza ki és magyarázza el a kölcsönös tanúságtételnek eme fogalmát az egyik tanulmányában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Witness and Dialogue* (Tanúságtétel és párbeszéd), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 39–47.

¹⁰⁴ Philip POTTER, a *The Ecumenical Review* (ER) akkor szerkesztője számol be a mátrafüredi, magyarországi találkozóra vonatkozó e rövid hírről: POTTER, Ph. (Philip), *Dialogue Meeting Identifies Five New Areas of Concern* (Egy párbeszédes találkozó öt új kérdésterületet különít el), in *The Ecumenical Review* (ER) (1980/3), 336–337.

¹⁰⁵ Stanley Jedidiah SAMARTHA (1920–2001) életének tömör, ugyanakkor lényegretörő összefoglalását nyújtja: BENT, Ans J. VAN DER, *Stanley Jedidiah Samartha (1920–2001)* (Stanley Jedidiah Samartha (1920–2001)), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement*

madraszi egyetemen tanult, később a bangalore-i Egyesült Teológiai Főiskolán, végül pedig az Egyesült Államokban (USA), a New York-i Egyesült Teológiai Főiskolán. A teológiai doktori dolgozatát (ThD) a Hartford Főiskolai Alapítványnál védte meg, és ezt követően Svájcban, a bázeli egyetemen folytatott kettő évig diploma utáni, posztgraduális hittudományi tanulmányokat. A tanári és a kutatói pályáját a bázeli misszióknak az indiai, mangalore-i hittudományi főiskoláján kezdte, amely felsőoktatási intézményt később Karnataka Teológiai Főiskolának nevezték át.¹⁰⁶ Eme neves hittudományi központban SAMARTHA 1947-től kezdetben oktatóként és egyszersmind nevelőként, később (pontosabban 1952-től) előljáróként dolgozott, mégpedig egészen 1960-ig. Az ökumenikus mozgalomnak az egyik csodájaként, rendkívül széleskörű protestáns szerves, organikus egységben létrejött Dél-Indiai Egyház lelkészévé 1952-ben avatták. Már mint egyesült protestáns lelkész lett a szintén indiai, mégpedig nyugat-bengáli szerampore-i protestáns hittudományi főiskolának a vezető előljárója. Még ugyanezen évre tehető azon esemény, hogy kinevezték a bangalore-i Vallás és Társadalom Keresztény Tanulmányi Intézetének a szakértőjévé és a tanácsadójává. Ezzel párhuzamosan az egyik alma materének, a bangalore-i Egyesült Teológiai Főiskolának lett huzamosabb ideig a vendégprofesszora. A későbbi éveiben fokozottabb mértékben is részt vett a híres Dél-ázsiai Hittudományi Kutatóintézet oktatói és kutatói tevékenységében. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa *Párbeszéd az élő hitű és világnézetű emberekkel* (DFI) elnevezésű alegységének első vezetője volt, a létrehozásnak az 1970-es esztendejétől elkezdve egészen 1981-ig.¹⁰⁷ SAMARTHÁNAK mindenképpen megvolt a különleges képessége arra, hogy a párbeszéd és különösen is a vallásközi párbeszéd számára az ökumenikus mozgalmon belül széleskörű elfogadottságot biztosítson és tartson fenn huzamosabb ideig, beágyazva azt a párbeszédnek és a hithirdetésnek a teremtő feszültségébe is.¹⁰⁸

(Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 1014–1015.

¹⁰⁶ Eme főiskola oktatói kara külön ünnepi tanulmánykötettel köszöntötte a hatvanadik születésnapján a világhírű hittudományi professzort: JATHANNA, C. D. (szerk.), *Dialogue in Community: Essays in Honour of Stanley Jediah Samartha* (Párbeszéd közösségben: Tanulmányok Stanley Jediah Samartha tiszteletére), Mangalore 1982.

¹⁰⁷ A szövegben szereplő intézmények neve az eredeti nyelven: *Madras University* (MU), *United Theological College* (UThC), *Union Theological Seminary* (UThS), *Hartford Seminary Foundation* (HSF), *Universität Basel*, *Basel Mission Theological Seminary* (BMThS), *Karnataka Theological College* (KThC), *Church of South India* (CSI), *Serampore College* (SC), *Christian Institute for the Study of Religion and Society* (ChISRS), *United Theological College* (UThC), valamint *South Asia Theological Research Institute* (SATHRI).

¹⁰⁸ Egy kiváló doktori dolgozat (PhD) is foglalkozik az indiai gondolkodó teológiai tanításának összefoglalásával: SOANS, Ch. Sh. (Chandra Shekar), *Dialogue and/or Mission: An Approach to the Theology of Stanley Jediah Samartha* (Párbeszéd és/vagy hithirdetés: Stanley Jediah Samartha hittu-

2.4 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a *canberrai* közgyűlésig (1991) terjedő időszakában

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának az 1983-ban, *Vancouverben*, Brit-Kolumbiában, Kanadában tartott közgyűlésén a résztvevők többek között a *Tanúságtétel egy megosztott világban* témáját is megvitatták. A találkozón ekkor immár tizenöt más vallású hivatalos megfigyelő is jelen volt, akik közül négyen még a teljes ülésen, a plenárison is hozzászóltak, mégpedig egy-egy alkalommal. Számos közgyűlési résztvevő vitatta azt, hogy Istennek a keze bármilyen értelemben tevékeny volna a más vallású embereknek a vallásos életében is; illetve, hogy más vallások is Isten megváltó tervének és a tevékenységének az eszközei vagy az instrumentumai volnának. A világgözügyűlésen az említett írást érintő meglátásoknak a tárgyalása és a megvitatása igencsak viharosnak és érzelmekkel is bőven telítettnek bizonyult, a párbeszéd-alegységnek (DFI) a peremre szorulása, a marginalizálódása pedig a második számú tanulmányi egységen belül igazából pontosan eme világtalálkozó után kezdődött el és kapott szárnyra.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa párbeszéd-alegységének (DFI) az 1986-ban összeállított tanulmányi vezérfonala és a segédkönyve beszél a tanúságtételnek vagy a bizonyágtételnek a sokszínűségéről, a pluralitásáról; már a kötetnek a címe is sokatmondó: *Emberrársam hite és az enyém: Teológiai fölfedezések a vallásközi párbeszéd segítségével*.¹⁰⁹ Az 1989-es, az Amerikai Egyesült Államok-béli (USA), texasi *San Antoni*óban megrendezett hithirdetési találkozó volt a maga nemében a legelső missziós jellegű összejövetel, ahol más vallású megfigyelők is megjelentek, illetve részt vettek.

Az 1990-ben kiadott *Baari Nyilatkozat (Nyilatkozat a vallási sokszínűségről: Teológiai távlatok és kijelentések)* egy olyan, sokak számára rendkívül megvilágosító erejű szöveg volt, amelyet az Egyházak Ökumenikus Tanácsa által kinevezett nagy hatású teológusoknak, gondolkodóknak és egyházi vezetőknek egy csoportja állított össze, de

dományának egy megközelítése), Ann Arbor 1999.

¹⁰⁹ Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) akkor éppen fönnálló párbeszéd-alegységének a tanulmányi vezérfonala és a segédkönyve beszél a tanúságtételnek vagy a bizonyágtételnek a sokszínűségéről, vagyis pluralitásáról: *My Neighbour's Faith and Mine: Theological Discoveries through Interfaith Dialogue: A Study Guide* (Emberrársam hite és az enyém: Teológiai fölfedezések a vallásközi párbeszéd segítségével: Egy tanulmányi vezérfonal), Genf 1986, 31.

később hivatalosan nem lett megerősítve.¹¹⁰ Ezáltal ezen nem hivatalos egyházi megnyilatkozás szellemisége és lelkesége, amely szorosan kötődik a tanúságtétel sokszínűségének a megerősítéséhez és a fölállásához is, a későbbiek folyamán, úgy tűnik, valamiképpen elhalványodott az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a további munkája során.

2.5 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának

(EÖT) a *hararei* közgyűlésig (1998) terjedő időszakában:

S. Wesley Ariarajah és a vallásközi párbeszéd teológiája

A *baari* találkozó megismétlődött az 1993-as esztendőben is, amely összejövetelt általában Baar II-nek nevezik az ökumenikus és a vallásközi teológiai szakirodalomban. Eme konferencián még tovább finomították és még jobban diverzifikálták a vallásoknak a teológiájával kapcsolatos hittudományi megállapításokat és a meglátásokat. A tárgyalt időszak teológiai hangsúlyainak a gerincét és a fővonalát a műveltségnek, a művelődésnek, a kultúrának, valamint a keresztyén örömhírnek, az evangéliumnak a kapcsolata és a kölcsönös egymásra hatása jelentette.¹¹¹

Ezen tanulmányi iránynak az eredményeit és a meglátásait a braziliai *Salvador Bahiában*, az 1996-os esztendő során megszervezett és megrendezett hithirdetési, missziós világtalálkozón összegezték és értékelték ki végül, többek között egy viszonylag kisebb méretű ökumenikus füzetekből álló teológiai sorozat formájában is. A találkozó egyébként a keresztyén örömhírnek, az evangéliumnak a megvalósításával, az implementációjával, illetve az átültetésével, az implantációjával foglalkozott a különböző kultúrák sokszínű világába.

Ezen időszakra jellemző ama sajnálatos adat és azon igen sokatmondó tény is, hogy ekkoriban egyetlen egy többoldalú, multilaterális párbeszédese találkozóra, konferenciára vagy esetleg ilyen sorozatra sem került sor az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a

¹¹⁰ A nyilatkozat eredeti, angol címe a következő: *Statement on Religious Plurality: Theological Perspectives and Affirmations* (Nyilatkozat a vallási sokszínűségről: Teológiai távlatok és kijelentések), Baar 1990.

¹¹¹ A tárgyalt időszakról jó áttekintést a következő tanulmány, amely egy gyűjteményes kötetben jelent meg: SELVANAYAGAM, I. (Israel), *Interfaith Dialogue* (A vallásközi párbeszéd), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETSI, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004, 149–174.

védnöksége, az égisze alatt. Szerencsére viszont a *Current Dialogue* (Zajló párbeszéd, CD) című, angol nyelvű hivatalos ökumenikus és vallásközi folyóiratnak az egyes számai rendszeresen megjelentek ezen időszak alatt is, és eme számok ezáltal folyamatosan ismertették az eme területen elért eredményeket, illetve a fölmerülő újabb teológiai és elméleti kérdéseket és válaszkísérleteket.

A párbeszédés aleggységnek (DFI) a vezetősége is kicserélődött ezen időszakaszban, amikor is egy protestáns, metodista lelkész, a Srí Lanka-i S. Wesley ARIARAJAH vette át eme felelősséget, mint az Egyházak Ökumenikus Tanácsa párbeszéd-vonalának a második igazgatója. ARIARAJAH eleinte a hazájában szolgált protestáns lelképásztorként, emellett pedig a Srí Lanka-i közös protestáns teológiai főiskolán is tanított, elsősorban vallástörténetet és újszövetségi, biblikus teológiát. 1981-ben került Svájcba, Genf városába, ahol az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a különböző megbízatásaiban és a vezető pozícióiban szolgált, amíg a vallásközi párbeszédért felelős aleggységnek (DFI) a vezetője nem lett, amely irodát mintegy tíz éven keresztül ő irányította. Az 1992-es esztendőttől kezdve pedig ráadásul még az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a főtitkár-helyetteseként is szolgált. Ebbéli minőségében is rengeteg előadást és megbeszélést tartott, számos szemináriumot és szimpóziumot vezetett, és sok tudományos konferenciát és összejövetelt szervezett a világnak a legkülönbözőbb részein és országaiban. Először a hazájában tanult természettudományt, majd az indiai Serampore-i Egyetemen végzett, utána pedig a princetoni egyetemen és a londoni egyetemen tanult tovább, és ez utóbbi helyen védte meg a teológia doktori (ThD) dolgozatát is. 1997-től a Drew Egyetemen az ökumenikus teológiának az egyetemi tanára, a professzora lett, ezzel párhuzamosan pedig például az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a Genf melletti Bossey Ökumenikus Intézetében (BEI) is tanított, még hozzá éppen a vallásközi párbeszédet.¹¹²

2.6 A vallásközi párbeszéd kibontakozása az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a *Porto Alegre*-i közgyűlésig (2006) terjedő időszakában

1999-ben, *Genf*ben került sor ama tudományos teológiai megbeszélésre, amelynek a kérdésvetése és a tematikája a vallási sokszínűségnek a hittudományi megértése és az

¹¹² A szövegben szereplő egyes intézmények neve az eredeti nyelven: *Serampore University* (SU), *Princeton University* (PU), *University of London* (UL), *Drew University* (DU), *Bossey Ecumenical Institute* (BEI).

értelmezése, az értelemadása volt, mégpedig főként ama kifejezett célkitűzéssel, hogy a keresztény ökumenikus mozgalmat megsegítse abban, hogy továbbblendüljön a hithirdetésnek és a párbeszédnek az immár hagyományosnak, tradicionálisnak tekinthető szembenállásán vagy feszültségén, illetve hogy eme téren legalább újabb és mélyebb érvekkel és még bölcsebb meglátásokkal gazdagítsa az összkeresztény együttgondolkodást. A tét nem volt kicsi, hiszen eme kihívás kifejezetten arra a kérdésre irányult, hogy a keresztények képesek legyenek fölismerni Istennek a jelenlétét és a működését szerte az egész világon.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a 2006-os, *Porto Alegre*-i közgyűlésére készülve véglegesítették az 1979-es vallásközi párbeszédes irányelveknek a folytatását és a továbbgondolását, az *Ökumenikus megfontolások a párbeszédről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata* című hivatalos egyházi megnyilatkozást. A 2004-ben kiadott szöveg, amely amellet, hogy áttekinti az addigi fejleményeket eme széles területen, igyekszik a vallási sokszínűségnek a teológiai megközelítéséhez is különböző hasznos és gyümölcsöző támpontokat adni, újra megfogalmazva a legfontosabb módszertani vezérelveket, és néhány gyakorlati megfontolással és tanáccsal is szolgálva.

Amikor ehelyütt röviden *össze akarjuk foglalni* az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a vallásközi párbeszédre vonatkozó specifikus teológiáját, a célkitűzéseit és a tevékenységét, akkor számos tény, erővonlat és irányvételt ismerhetünk föl, ahol ezen ökumenikus szervezetnek a hozzáállása, az attitűdje más világvallásokhoz egyelőre sajnos eléggé kétértelműnek bizonyult. Összességében véve, az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a szervezetén belül az idevonatkozó eddigi elméleti, teoretikus fejlődésnek öt nagyobb szakaszát különíthetjük el a vallásközi párbeszéd területén. A fejlődés első, kezdeti szakaszának maga a *párbeszéd* szó önálló és szakszerű használatának az első fontosabb jeleit tekinthetjük, különösen is annak a közösségben megélt formájával kapcsolatban alkalmazva. Ezután a hithirdetés értelmében fölfogott misszió vizsgálata következett, tudniillik a vallási sokszínűségnek, a pluralizmusnak a valóságába és a realitásába mélyen beágyazódva. Néhány évvel később pedig a párbeszéd-szárny az Egyházak Ökumenikus Tanácsa egyik alegységeként (DFI) intézményesedett. Az eme párbeszédre szakosodott EÖT-alegységnek (DFI) az eredményei lassan-lassan elterjedtek, és fokozatosan elkezdték a hatásukat is kifejteni a felekezeteknek és az egyházaknak a

mindennapi, a hétköznapi életére; életre hívva ezáltal a látókörüknek, a horizontjuknak a megnyitására, a tágítására és a szélesítésére irányuló törekvéseknek egy egész sorozatát. Jelenleg azonban némely szerző az ökumenikus befogadás, a recepció tekintetében világszerte sajátos módon a párbeszéd-alegység (DFI) teológiai meglátásainak és hittudományi iránymutatásainak a tulajdonképpeni elhanyagolásáról beszél.¹¹³ Végezetül pedig kijelenthetjük, hogy a vallásköziségnek az elméletére és a teóriájára vonatkozó jövőbeli teológiai és hittudományi fejlődés jelenti majd az ismertetett kibontakozásnak az ötödik nagyobb lépcsőjét.¹¹⁴

3. A vallásközi párbeszéd teológiája a Római Katolikus Egyház történetében a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) után

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) történetével párhuzamos fejlődést jelent a Római Katolikus Egyház vallásközi szerepvállalása, különösen is a *II. Vatikáni Zsinat* (1962–1965) után. A zsinati hivatalos egyházi megnyilatkozások közül is kiemelkedik az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról szóló *Nostra Aetate* (1965) nyilatkozat, amely a *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa* működésének alapjait vetette meg.

¹¹³ Kenneth CRACKNELL hosszú és alapos tanulmányának hasonlóan tág ölelése van, csakúgy, mint James H. KROEGER egyik írásának, amikor Kenneth CRACKNELL összefoglalja az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) szervezetén belül a vallásközi kapcsolatoknak a hét többértelmű és nehézségekkel terhelt módját: CRACKNELL, K. (Kenneth), *Ambivalent Theology and Ambivalent Policy: The World Council of Churches (WCC) and Interfaith Dialogue (1938–1999)* (Kétértelmű teológia és kétértelmű eljárás mód: Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) és a vallásközi párbeszéd (1938–1999)) in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1999/1), 87–111.

¹¹⁴ S. Wesley ARIARAJAH az, aki egy írásában föltérképezi és végig járja az elméleti fejlődésnek ezen öt nagyobb szakaszát: ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour* (A szomszédom nélkül nem), in ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 7–9.

3.1 A vallásközi párbeszéd előzményei a II. Vatikáni Zsinatot (1962–1965) megelőzően és a Zsinaton

A továbbiakban néhány római katolikus teológiai mérföldkövet említünk a vallásközi párbeszédnek az eddigi országútján.¹¹⁵ Ezek a Római Katolikus Egyház történetének ama kulcspillanataihoz tartoznak, amikor a vallásközi párbeszéd valamilyen értelemben és valamiképpen teológiailag jelentős fordulatot vett.

Az egyházatyák fokozatosan fejlesztették ki a *történelemnek a teológiáját*, amelyet a II. Vatikáni Zsinat és II. János Pál pápa (1978–2005) is továbbfejlesztett. A történelmet a keresztények eszerint mint üdvtörténetet szemlélhetik, amelyben Isten folyamatosan közli Magát. A keresztények pedig titokzatos módon összetartoznak az egész emberiséggel. Eme titokzatos egységből következik, hogy éppen a Szentlélek által minden egyes vallás valamilyen módon hordozza magában a Jézus Krisztus által elhozott megváltásnak a titkát és a misztériumát. Az Egyháznak rendkívül fontos helye van az isteni üdvtörténet, a gyógyítás folyamata, valamint az egyéni élettörténet során, annál is inkább, hogy az Egyház szentségtanilag, szakramentálisan alapszentségnek tekintendő. Az Isten országának kezdete természetesen a Jézus-esemény, amelyből kibomlik a zarándokegyház, de Jézus Krisztusnak az egész világra kiterjedő megváltásában, az Országban részesednek más vallású emberek is; sőt némelyek szerint valamiképpen még más vallásos hagyományok és tradíciók is. Természetesen egyelőre még nem minden látható tisztán az üdvtörténet folyamataiból, de ebben is fokozatosan fejlődniük kell a keresztényeknek: „Ez az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik: egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak megértése.”¹¹⁶

A jezsuita szerzetes, Aloysius PIERIS a (közép-keleti eredetű és részben nyugati fölvirágzású) szemita kultúrát, illetve a (keleti és ázsiai) hindu, buddhista és taoista kultúrát is más fényben láttatja velünk. PIERIS ugyanis eme kettő tömböt az emberiség lel-

¹¹⁵ James H. KROEGER MM egyfajta általános áttekintést ad a vallásközi kapcsolatokra és a párbeszédre vonatkozóan a keresztény valláson belül a római katolikus egyházi gondolkodásról, annak is a mintegy tizenkettő kulcsfontosságú mozzanatáról: KROEGER, J. (James) H. MM, *Milestones in Interreligious Dialogue* (Mérföldkövek a vallásközi párbeszédben), in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1997/2), 232–239.

¹¹⁶ DV, 8. A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a magyar fordítása megtalálható: *Dei Verbum: Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról* (DV, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 427–441.

kiségi, bölcsességi és vallási hagyományfolyamának a kettő leghatásosabb hatóerejeként, az impulzusaként, egyfajta ösztöneként tekinti. Mégpedig ő olyan lendületben lévő mozgásokként néz ezekre, amelyek ellentétességükben is dialektikus módon egészítik ki egymást (ez a *komplementaritás* tulajdonsága), és egymás számára kölcsönösen módosító, javító erőként szolgálnak (ez pedig a *korrektivitásnak* a jellemzője).¹¹⁷ A szerzőnek a fölfogása, a koncepciója szerint a vallásos emberek kölcsönösen is arra vannak elhivatva, illetve ama jelentős kihívás előtt állanak, hogy fölfedezzék és hogy helyreállítsák az emberiség családjának az egységét. Mégpedig ama közös üdvösségtani és a megváltással kapcsolatban álló, vagyis szótériológiai gyökér szerint, amely a meglátása szerint jelen van minden világvallásban.¹¹⁸

A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) rendkívül sok tekintetben messzemenő változásokat és döntő váltásokat is hozott a római katolikus gondolkodásmódnak az alapmintázataiban és a paradigmájában. A II. Vatikáni Zsinat kiemelten is öt különböző hivatalos egyházi megnyilatkozásában foglalkozott a vallásköziségnek a szerteágazó kérdéskörével és az összetett tematikájával, amely szövegeknek a latin kezdőszavai és a címei a következők. Először is, a *Nostra Aetate: Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról* (NÆ, 1965),¹¹⁹ azután pedig az *Ad Gentes: Határozat az Egyház missziós tevékenységéről* (AG, 1965) című megnyilatkozás.¹²⁰ Ilyen hivatalos egyházi megnyilatkozás továbbá a *Gaudium et Spes: Lelkipásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban* (GS, 1965),¹²¹ valamint a *Dignitatis Humanae: Nyilatkozat a vallásszabadságról: A személy és a közösségek jogáról a társadalmi és polgári szabadsághoz a vallás dolgában* (DH, 1965), amelyről írásunknak a vallásszabadsággal

¹¹⁷ S. Wesley ARIARAJAH idézi és megerősíti a jezsuita szerzetes, Aloysius PIERIS véleményét összefoglaló jelentőségű tanulmányában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Christian Minorities amidst other Faith Traditions: A Third-World Contribution* (Keresztény kisebbségek más hitek hagyományai között: Egy harmadik világbéli hozzászólás), in *The Ecumenical Review (ER)* (1989/1), 28.

¹¹⁸ Enzo Maria FONDI idézi II. JÁNOS PÁL pápa gondolatát az *Átlépni a remény küszöbén* (1994) körlevélből az egész emberi család egységéről: FONDI, E. M. (Enzo Maria), *The Focolare Movement: A Spirituality at the Service of Interreligious Dialogue* (A Focolare-mozgalom: Egy lelkiesség a vallásközi párbeszéd szolgálatában), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1995/2), 155.

¹¹⁹ A hivatalos egyházi megnyilatkozás magyar fordítása megtalálható: *Nostra Aetate: Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról* (NÆ, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 399–403.

¹²⁰ A hivatalos egyházi megnyilatkozás magyar fordítása megtalálható: *Ad Gentes: Határozat az Egyház missziós tevékenységéről* (AG, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 517–558.

¹²¹ A hivatalos egyházi megnyilatkozás magyar fordítása megtalálható: *Gaudium et Spes: Lelkipásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban* (GS, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 649–739.

foglalkozó részében beszélünk behatóbban.¹²² Végül megemlíthetjük bizonyos értelemben a *Lumen Gentium: Dogmatikus konstitúció az Egyházzól* (LG, 1964) című zsinati szöveget is, ám ennek a részletesebb elemzése már meghaladja a dolgozatunknak a kereteit.¹²³

A *Gaudium et Spes* (1965) például kiterjeszti a teológiai megállapításait a keresztényeken kívül minden jóakarató emberre is: „Mindez nemcsak a krisztushívőkre érvényes, hanem minden jóakarató emberre is, akiknek szívében láthatatlanul munkálkodik a kegyelem. Mivel ugyanis Jézus Krisztus mindenkiért meghalt, és minden ember végső hivatása azonos, tudniillik isteni hivatás, vallanunk kell, hogy a Szentlélek mindenkinek fölkínálja a lehetőséget, hogy csak Isten előtt ismert módon csatlakozhassék eme húsvéti titokhoz.”¹²⁴ Márpedig ezen idézett szöveg nem csupán a vallásnak az előremutató és a pozitív értékeit méltatja, hanem mindama hagyományt és a tradíciót is, amelybe az adott vallás organikusan belenőtt és beleszervesült, illetve mindazon embereket is, akik eme vallásokhoz tartozónak vallják magukat. Ráadásul, a hivatalos egyházi megnyilatkozás az Istennel fönnálló közösséget szintén Isten és az ember közötti párbeszédben, a dialógusban látja megvalósulni.¹²⁵

Az *Ad Gentes* (1965) hozzát teszi, hogy mindemellett ráadásul a keresztények megcsodálhatják és csodálniuk is érdemes a Szentléleknek a működését és a munkáját is szerte a Földön: „A Szentlélek kétségkívül már Jézus Krisztus megdicsőülése előtt is működött a világban.”¹²⁶ Illetve: „Bármilyen igazság vagy kegyelem van jelen Isten titokzatos jelenléteként, megszabadítja a nemzeteket a rossztól és visszaadja őket Alkotójuknak, Jézus Krisztusnak, aki lerontja a Sátán uralmát és megfékezi a sokféle bűn rosszszaságát. Így tehát bárhol, bármi érték található magként elhintve az emberek szívében és elméjében, vagy a népek sajátos szertartásaiban és kultúrájában, az nemcsak hogy nem vész el, hanem ellenkezőleg, meggyógyul, fölemelkedik és beteljesedik Isten di-

¹²² A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a magyar nyelvű fordítása megtalálható: *Dignitatis Humanæ: Nyilatkozat a vallásszabadságról: A személy és a közösségek jogáról a társadalmi és polgári szabadsághoz a vallás dolgában* (DH, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 493–506.

¹²³ A hivatalos egyházi megnyilatkozás magyar fordítása megtalálható: *Lumen Gentium: Dogmatikus konstitúció az Egyházzól* (LG, 1964), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 141–207.

¹²⁴ GS, 22. A magyar fordítás elérhetősége: *Gaudium et Spes: Lelkipásztori konstitúció az Egyházzól a mai világban* (GS, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 649–739.

¹²⁵ GS, 19.

¹²⁶ Az idézetnek a forrása a következő zsinati megnyilatkozás: AG, 4.

csőítésére, a Sátán megszegyenyítésére és az ember boldogságára.”¹²⁷ Ilyen értelemben beszélhetünk tehát Jézus Krisztusnak az általános és univerzális küldetéséről: ő mindenkihez elküldte és el is küldi a keresztényeket, hogy az Istennek eme fölszabadító uralmát mindenhol hirdessék.

3.2 A *Nostra Ætate: Nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról* (1965) című megnyilatkozás tanítása a vallásközi párbeszéd teológiájáról

Az öt említett szöveg közül tulajdonképpen értelemben a *Nostra Ætate* (1964) kezdetű tekinthető a kifejezetten a vallásköziség kérdésével foglalkozó írásnak, ezért a továbbiakban röviden ennek a vizsgálatára összpontosítunk és fókuszálunk. Mivel azonban eme hivatalos egyházi megnyilatkozás már széleskörűen elemzett és analizált az ökumenikus és a vallásközi szakirodalomban, ehelyütt kizárólag a gondolatmenetünk szempontjából valóban a legszükségesebb dolgoknak a pusztán vázlatos megemlítésére szorítunk. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a *Nostra Ætate* és az *Irányelvek az élő hitű és világnézetű emberekkel folytatott párbeszédre* között nem kevesebb, mint másfél évtizedes eltolódást találunk, érdekes módon ezúttal a római katolikus teológiai gondolkodás javára. A *Nostra Ætate* megnyilatkozásnak az esetében az Egyháznak a történetében legelőször született végre ünneplés tanítás a vallásköziségnek az alapvető kérdéskörében. A szóhasználata szerint a szöveg elsősorban a „nem keresztény vallásokkal” foglalkozik, mégpedig azokkal is elsősorban teológiai, hittudományi szempontból. A szerkezetének a tekintetében pedig egyetlen egy fejezet alkotja, amely viszont öt pontból áll. Először is, a szöveg a vallásoknak az egyes közös vonásait vizsgálja; majd a hinduizmusnak, a buddhizmusnak és más nagy keleti világvallásoknak a különböző értékeit, az érdemeit és a szépségeit taglalja a szöveg; amit az iszlám vallásnak a rendkívül határozott nagyrabecsülése és a tiszteletteljes méltányolása követ. Ezután a kereszténységnek a benső kapcsolata kerül szóba a zsidó vallással; végül pedig a hivatalos egyházi megnyilatkozás megállapítja, hogy az egyetemes, univerzális testvériség mindenfajta hátrányos megkülönböztetést és diszkriminációt teljes mértékben kizár. Érdekes tény, hogy a *párbeszéd* szó mindösszesen kétszer fordul elő a szövegben.

¹²⁷ Az idézetnek a forrása a következő zsinati megnyilatkozás: AG, 9.

fordul elő eme szövegben. Először is, a második pontnak a legutolsó bekezdésében a következőket olvashatjuk: „Az Egyház buzdítja a gyermekeit, hogy okosan és szeretettel, párbeszédet (*colloquium*) folytatva és együttműködve más vallások követőivel, mutassák be a keresztény hitet és életet.” A negyedik pontnak az ötödik bekezdése pedig így szól: „Nagy a keresztények és zsidók közös szellemi öröksége (...); a zsinat támogatni akarja a közös megismerést kettejük között (...); ennek fő eszközei a szentírási és teológiai tanulmányok, valamint a testvéri párbeszéd (*colloquii*).” Érdeemes fölfigyelnünk, hogy nem a *dialogus* latin szó szerepel a szövegben, a helyette álló *kollokvium* szót viszont az összes modern nyelv, így a magyar is párbeszédnek fordítja.

3.3 A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa rövid története és részvétele a vallásközi párbeszédben

A vallási szóhasználatban az évek során bekövetkezett érdekes és jelentős változásokat például a vallásközi párbeszédrel foglalkozó néhány római katolikus hivatalos egyházi megnyilatkozás szövegének a segítségével is képesek vagyunk lemérni és fölbecsülni. Az imént említett megnyilatkozásoknak a kiadása mellett még magának a II. Vatikáni Zsinatnak az ideje alatt, egészen pontosan 1964-ben létrehozták a zsinati atyák a *Nem keresztények Titkárságát* is, amely szervezetet mintegy húsz évvel később, 1988-ban, a *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának* (PCID) nevezték el és kereszteltek át.

Ezen intézményi, intézményes fejlődésekkel párhuzamosan még ugyanazon esztendőben, 1964-ben, VI. PÁL pápa (Giovanni Battista MONTINI, pápa 1963 és 1978 között) kiadta az *Ecclesiam Suam* (ES) kezdetű pápai körlevelét, enciklikáját.¹²⁸ Eme római katolikus hivatalos egyházi megnyilatkozást méltán nevezhetjük a vallásközi párbeszéd talán egyik legfontosabb római katolikus alapszövegének is, vagy amennyiben úgy tetszenék, akkor hívhatjuk akár a vallásközi *magna chartájának*. Eme körlevél a párbeszédet egyfajta útnak, módnak, vagy lelkeségnek, spiritualitásnak tekinti. Mégpedig olyan lelkesületnek, hozzáállásnak, attitűdnek és módszernek ismeri el, amelynek segítségével Jé-

¹²⁸ A pápai körlevélnek, enciklikának a latin eredetije megtalálható például a következő internetes elérhetőségen: http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_19640806_ecclesiam_lt.html. (A kutatás ideje: 2009. január 15.)

zus Krisztus Egyháza a küldetését és a hivatását, vagyis a misszióját gyakorolhatja a kortárs, modern, illetve posztmodern világban.

VI. PÁL pápának az *Evangelii Nuntiandi* (EN) kezdetű apostoli buzdítása az 1975-ös esztendőben jelent meg.¹²⁹ Eme római katolikus hivatalos egyházi megnyilatkozás szintén nagy tisztelettel és igen komoly méltánnyal, valamint valódi, hiteles és autentikus nagybecsüléssel beszél a különböző más világvallásokról és a más vallású emberekről egyaránt. A rákövetkező esztendők és évtizedek során a (római katolikus) *Ázsiai Püspöki Konferenciák Szövetsége* (FABC) lett a vallásközi párbeszéd kérdéskörének, valamint a gyakorlatának, a praxisának az egyik legfontosabb úttörője és zászlóvivője, egyszersmind a vezető ereje és a motorja, különösen is a jelentős, 1974-es *taipei-i*, tajvani közgyűlésüket követő esztendőkből, illetve évtizedekben. Az *Ázsiai Püspöki Konferenciák Szövetsége* 1987-ben adta ki a *Tételek a vallásközi párbeszédről* című meglehetősen sokat idézett hivatalos egyházi megnyilatkozását, amely szépen összefoglalta a meglátásaikat, a szilárd álláspontjaikat, valamint a különböző előrettekintő és progresszív távlataikat és a perspektíváikat.¹³⁰

A *Nem keresztények Titkársága*, ahogy ezen egyházi szervezetet akkoriban nevezték, 1984-ben jelentette meg az első vonatkozó hivatalos egyházi megnyilatkozását, amelynek a címe: *Az Egyház hozzáállása más vallási hagyományok követőihöz: Megfontolások és iránymutatások a párbeszédről és a hithirdetésről* (*The Attitude of the Roman Catholic Church towards the Followers of other Religious Traditions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission*) (1984).¹³¹ Eme szöveg viszont, ahogy az már rögtön a címéből is látszik és kitetszik, „más vallási hagyományoknak a követőiről” szól. Az 1984-es hivatalos egyházi megnyilatkozásban, dokumentumban leírtak szerint a párbeszéd négy módja közül a legelső az életnek a párbeszéde, vagyis az egymás mellett élés, a barátság, valamint a közös szenvedés. A második mód a cselekvésnek a párbeszéde, amelyben a vallásos emberek a közös jóért munkálkodnak és dolgoznak.

¹²⁹ Az apostoli buzdításnak a latin eredetije megtalálható például a következő internetes elérhetőségen: http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi_lt.html. (A kutatás ideje: 2009. január 14.)

¹³⁰ Ezen a maga nemében egyedülálló római katolikus hivatalos egyházi megnyilatkozásnak az eredeti, angol nyelvű címe a következő: *Theses on Interreligious Dialogue* (Tételek a vallásközi párbeszédről), Taipei 1974.

¹³¹ A hivatalos egyházi megnyilatkozás megjelent: *The Attitude of the Church towards the Followers of other Religions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission* (Az Egyház hozzáállása más vallási hagyományok követőihöz: Megfontolások és iránymutatások a párbeszédről és a hithirdetésről), in *Bulletin (Pro Dialogo)*, (1984/56), 126–141.

Ezt követi harmadikként a teológiai eszmecserének a párbeszéde, végül pedig a vallásos tapasztalatnak a párbeszéde következik. Igazából mindeme különböző módozatokat nemigen választhatjuk szét és nem is különíthetjük el egymástól, és éppen ezért nem szabad a párbeszédet mindössze a teológiai, vagyis a hittudományi párbeszédre korlátoznunk.

Az 1986-ban, Assisiben, Olaszországban a békéért és a megbékélésért megrendezett világimanapnak a tapasztalatai nyomán II. JÁNOS PÁL pápa adta ki *Redemptoris Missio* (RM) kezdetű pápai körlevelét a minden időre érvényes missziós megbízatásról, az 1990-es esztendőben.¹³² Ez főként Jézus Krisztus Egyházának a küldetésével, a hivatásával, a missziójával foglalkozik, azt elemzi és analizálja, és ennek keretében a párbeszédnek három különböző fajtáját különbözteti meg. Eme három fajta pedig egyrészt a szakértők vagy a hivatalos képviselők közötti párbeszéd, másrészt a vallási élményeknek és a vallási tapasztalatoknak a megosztása egymással, harmadrészt pedig az életnek a párbeszéde. A pápai megnyilatkozás a “más vallású testvéreinkről” beszél; hiszen a *mi* és az *ők* szembeállítás azonmód eltűnik Isten jelenlétében, Aki előtt az emberek mindannyian állanak. A más vallásoknak a tagjait illető emberi hozzáállásban bekövetkezett eme döntő változás valamiképpen átkelésnek bizonyult egy teológiai Rubikonon, alapvető paradigmaváltásként. Mégpedig olyannyira igaznak tűnik eme megállapítás, hogy néhány ember eme váltást egyenesen a vallások fölszabadítási teológiájának, hittudományának is nevezte.

4. A vallásközi párbeszédrel foglalkozó hivatalos megnyilatkozások rövid elemzése fundamentálteológiai szempontból

A *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának* eddigi egyik legfontosabb megnyilatkozása az 1991-es *Párbeszéd és hithirdetés*, amelyet most együtt ismertetünk és elemzünk a Függelékben is közölt ökumenikus 1979-es *Irányelvekkel* és a 2004-es *Megfontolásokkal*. Az ökumenikus mozgalomban született hivatalos egyházi megnyilatkozásokat ama

¹³² Az említett pápai körlevél természetesen magyar nyelven is olvasható, például a következő világhálós, internetes elérhetőségen: *Redemptoris Missio (RM) kezdetű pápai körlevél a minden időre érvényes missziós megbízatásról*, in <http://www.katolikus.hu/roma/pe20.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 13.)

szempontból is érdemes, érdekes és értékes szemügyre venni, hogy ezeket olvasván milyen megalapozott remények ébredhetnek egy párbeszéd iránt elkötelezett, ugyanakkor más vallású emberekben.

4.1 Az élő vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei (1979) rövid teológiai elemzése

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának *Az élő vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei* (1979) című hivatalos egyházi megnyilatkozásában használt nyelvezet rendkívül kifinomult, szubtilis és sokrétű; arról beszél például, hogy mássokkal együtt és egymás számára a vallásos emberek valódi zarándoktársak a Földön.¹³³ A vallásközi párbeszéd az Egyháznak az egysége és az emberiségnek az egysége szempontjából is értelmet nyer, de mintha eme hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a szövegében a vallásoknak mint vallásoknak a szerepe nem lenne még kellő mértékben megvilágítva és megvilágosítva. A közösségnek a teológiáját az elemzett és analizált szöveg különösen is öt fontos fogalomnak a segítségével járja körül és mélyíti el. Ezen öt kulcsfogalom pedig a következő: a teremtésnek, a gondviselésnek és a megváltásnak, a Szentháromságnak, a békének, valamint az Isten országának a kérdéskörei és a tematikái. Isten mindeneknek és minden egyes embernek az egyetlen és a közös Teremtője, Aki az egész világot létrehozta, mégpedig a semmiből: ez a semmiből teremtésnek (*creatio ex nihilo*) az alapgondolata.

Isten folyamatosan, újra meg újra kapcsolatba akar lépni és kerülni minden egyes emberrel a Földön, egyszersmind kapcsolatban is akar állni a világon mindenki-vel. A Szentháromság képessé tette és képessé is teszi a keresztényeket a közösségre-teremtésre, ugyanakkor megújítja őket és megítéli, valamint követendő példát ad és mutat a számukra is. A hetedik boldogság a nyolc boldogság közül, amely a békéről szól, a következőképpen hangzik: „Boldogok a békességszerzők, mert Isten fiainak hívják majd őket.”¹³⁴ Az eljövendő Isten országa, a krisztusi *baszileia* maga az emberi és a föl-

¹³³ A hivatalos megnyilatkozás elérhető például a következő világhálós, internetes helyen: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A párbeszéd vezérelvei az élő hitek és gondolatrendszerek embereivel), Genf 1979, <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/77glines-e.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 16.).

¹³⁴ Mt 5,9.

di közösségeknek a közössége, Istennek az örök királyi uralma, a jelenléte, a prezenciája és az örök gondviselése, a providenciája alatt. Ámbár a keresztények mindannyian Jézus Krisztusnak a tanítványai és szeretnének is azok lenni és maradni, mindazonáltal nem korlátozhatják Őt pusztán az emberi megértésüknek a dimenzióira. Ennek pedig az a legfontosabb oka, hogy a keresztények valójában nem az igazságnak a birtokosai, még kevésbé a tulajdonosai, és nem is volna érdemes annak nevezni magukat: valójában Istennek a kezéből az isteni kegyelemnek a méltatlan elfogadói csupán.

Meg kell vizsgálnunk továbbá közelebbről, hogy a keresztény Szentírás, a Biblia pontosan hol is ad hatékony ösztönzést és világosabb útmutatást a párbeszédre, a dialógusra. A párbeszéd fogalmának a szentírási, a bibliai megalapozását a következő szöveghelyek segítségével végzi el a megnyilatkozás: Először is: „Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen.”¹³⁵ Ezután kettő parancsot hoz elénk: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből.”¹³⁶; illetve: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.”¹³⁷ Mindkettőt összekapcsolja és együtt idézi Jézus Krisztus, mint az egyetlen főparancsnak a két oldalát.¹³⁸ Végül pedig ama mottót állítja elénk a szöveg: „Igazságot szólni szeretetben.”¹³⁹

Nézzünk meg most közelebbről néhány olyan fontosabb teológiai kérdést, amely a megítélésünk szerint az elemzett szövegben kiemelt jelentőségre tesz szert. Az egyik ilyen hittudományi szempontból nagyobb súlyú kérdés Istennek az egyetemes, univerzális és katolikus üdvözítő akarata, amely alapvetően minden emberre kiterjed. Érdekes kérdésként merül föl az is, hogy vajon csupán remélhető más vallásoknak és más vallású embereknek a szerepe az üdvtervben, vagy pedig ez tudható, és esetleg maguk a keresztények ezt valamiképpen tudják is. El kell gondolkodniuk azon, hogy vajon kizárólag a Szentléleknek az Egyházon kívüli, extraekklézialis működéssel kell-e megérteniük és megértetniük a más vallásokban föllelt egyes igazságokat. Fokozatosan világossá kell tenniük önmaguk és egymás előtt is, hogy vajon szabad-e más szentírásoknak, szent iratoknak, szent szövegeknek a szemlélődő és a kontemplatív használata a lelki életükben. Tisztázniuk kell továbbá, hogy a közös vallásközi imádság egyáltalán lehetséges-e, és amennyiben igen, akkor azon belül annak pontosabban melyik fajtája megengedett,

¹³⁵ *Kiv* 20,16.

¹³⁶ *MTörv* 6,4–5.

¹³⁷ *Lev* 19,18.

¹³⁸ *Mk* 12,29–31.

¹³⁹ *Ef* 4,15.

melyik hasznos és melyik üdvös, mennyire és milyen mértékben. A párbeszédnek a végső határa az egybemosás, a szinkretizmus, amely a szövegben adott meghatározása, definíciója szerint tudatos vagy öntudatlan emberi kísérlet egy különböző vallások elemeiből összeállított új vallásnak a megteremtésére. Eme veszély és kockázat azonban még egyáltalán nem ok vagy ürügy a távolmaradásra a párbeszédétől, hanem éppen hogy egy újabb ösztönzést kell, hogy jelentsen arra, hogy a párbeszédben eme fontos főmólmerülő kérdéseket is tisztázhassuk. Végül pedig, a dokumentum szövegében felsorolt és tizenhárom pontba szedett vezérelvrendszer a párbeszédnek az ajánlott módszertanát, a kívánatos metodológiáját, illetve a követendő eljárás módját foglalja össze röviden.

4.2 A Párbeszéd és igehirdetés: Megfontolások és útmutatások

a vallásközi párbeszédéről és Jézus Krisztus örömhírének hirdetéséről (1991) rövid teológiai elemzése

A római katolikus egyházban a *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa* (PCID) és a *Népek Evangelizálásának Kongregációja* kiadott egy közös hivatalos egyházi megnyilatkozást a párbeszéd és a hithirdetés kötelelességeinek a jelenségéről, a fenoménjáról és a kapcsolatáról. Eme fontos, 1991-ben megjelent szentszéki megnyilatkozásnak a címe a *Párbeszéd és igehirdetés: Megfontolások és útmutatások a vallásközi párbeszédéről és Jézus Krisztus örömhírének hirdetéséről*.¹⁴⁰ Eme szöveg a vallásközi párbeszédnek négy fajtáját különbözteti meg: ezek az életnek a párbeszéde, a tevékenységnek a párbeszéde, a teológiai gondolkodásnak a párbeszéde, valamint a vallási élményeknek a párbeszéde. Mint látható, a teológiai, a hittudományi gondolkodásnak a párbeszéde megfeleltethető a korábban, mindezt megelőzően használt szakértők közötti vagy hivatalos képviselők közötti párbeszédnek, a tevékenységnek vagy a cselekvésnek a párbeszéde pedig valamilyen képpen az életnek a párbeszédéből önállósodott.

A szöveg *történelmi bevezetése* ama kérdéssel foglalkozik, hogy a Római Katolikus Egyház hogyan és miként jutott el a hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a kiadá-

¹⁴⁰ Többek között Kevin MCDONALD is azok közé tartozik, akik ismertetik és elemzik eme megnyilatkozást: MCDONALD, K. (Kevin), *Dialogue and Proclamation: A Comment from an Ecumenical Perspective* (Párbeszéd és igehirdetés: Egy megjegyzés ökumenikus szempontból), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1993/2), 128–129.

sáig és a megjelentetéséig. Az írásnak a fontosabb kulcsfogalmai a következők: először is, a jelenlét és az életünknek a tanúságtétele. Továbbá, a szolgálat a társadalmi és szociális fejlődés, illetve az emberi fölszabadítás terén; a szertartási, a liturgikus élet, az imádság és a szemlélődés; végül pedig az igehirdetés, a katekézis. A keresztények azért érdekeltek eme kérdéskörben és eme tematikában, mert a sokszínű és a pluralista világnak ez a valósága; illetve mert a helyzet, a szituáció a vallások között területről területre változik; valamint azért, mert rendkívül sok kérdés jön és bukkan a fölszínre azzal kapcsolatban, hogy kell-e a párbeszéd, a dialógus, és vajon mindig csak a párbeszédre van-e szükség a különböző helyzetekben. A hivatalos egyházi megnyilatkozás ezenkívül fontos fogalmakat is tisztázni igyekezik. Az egyik ilyen jelentős kifejezés az *örömhír hirdete*, az evangelizáció, amely itt meglehetősen tág értelemben értendő. Az Egyház számára eme kifejezés annyit jelent, hogy vigye el az örömhírt az emberiség minden csoportjához, és az örömhírnek, az evangéliumnak a benső erejével meghatározóan át is alakítsa az embereket: így valósul meg majd maga az új emberiség. A másik vonatkozó kulcsfogalom a *hithirdetés*, vagyis a misszió, amelynek az volna a lényege, hogy másoknak mindig világosan és egyértelműen hirdessék az Urat, Jézus Krisztust. A *párbeszéd*, a dialógus egyrészt közléscsere, kommunikáció egy közös célkitűzésnek az elérése érdekében, ugyanakkor itt inkább magatartást jelent, mégpedig a tiszteletnek és a barátságának aszellemeivel mélyen átitatva. A negyedik meghatározásra szoruló fogalomként a *megtérés*, vagyis a konverzió, illetve a metanoia szerepel, amely egyfajta általános odafordulást, a szívnek a visszatérését jelenti Istenhez. A vallások és a *vallási hagyományok*, a tradíciók itt rokon értelmű szavakként, szinonimaként szerepelnek, minthogy a vallásközi párbeszédhez éppúgy hozzátartoznak Ázsiának, Afrikának és más kultúráknak is a vallásai.

A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak az *első része* foglalkozik magával a vallásközi párbeszéddel. A vallási hagyományoknak és a tradícióknak a keresztény megközelítése szerint a vallásközi jelenségek és fejlemények megerősítő módon, pozitívan és affirmatívan nézendők és értékelendők, a keresztényeknek pedig egyszersmind kötelessége is, hogy mindenfajta lelki, lelkeségi, spirituális, emberi és humánus értéket igyekezzenek észrevenni ezekben. A vallási párbeszédnek a legfontosabb *előfeltételei* egyfelől a kiegyenlítetttség, ami azt jelenti, hogy sem túl kegyesnek vagy jámbornak, sem pedig túl bírálónak vagy kritikusnak nem érdemes lennie. Másfelől, további előzetes köve-

telmény a szilárd vallásos meggyőződésnek és a vallási elkötelezettségnek a megléte minden egyes résztvevő oldaláról. Végül pedig, harmadikként, a nyitottságot említhetjük az igazságosságra, illetve annak meghallására. A párbeszéd *gyümölcsei* között először is azt sorolhatjuk föl, hogy a résztvevők Magának Istennek a cselekvését tapasztalják meg magukban. Továbbá, jobban és mélyebben megértik a keresztény öazonosságukat és a krisztushívő identitásukat. Ezenkívül, világosabbá válik az ő számukra és általában mindenkinek a számára magának a keresztény üzenetnek a valódibb és a mélyebb tartalma. Végül pedig, a résztvevők hitében új tágasságok, új dimenziók nyílnak meg. A párbeszédnek az *akadályairól* is megemlékezik a hivatalos egyházi megnyilatkozás. Ez már pusztán kettő ember között is rendkívül nehéz és igencsak problematikus lehet, nemhogy egész vallások, illetve komplett vallási hagyományok között. Az akadályok közé tartozik többek között a nem kellően megalapozott és nem eléggé meggyökeresztett keresztény hit is. Itt említhetjük a nem elegendő, illetve nem kellő ismereteket is a tárgyra vonatkozóan. Szóba jönnek még az egyes kulturális, társadalmi, szociális, közéleti és politikai különbségek is. Fölmerülhet esetleg a hibás értelmezése a megtérésnek, a keresztységnek, vagy magának a párbeszédnek. Fölsorolható ezenkívül az önelégültség, illetve a nyitottságnak a teljes vagy csupán a részleges hiánya. Akadályt jelent a hiányzó értékelése a vallásközi párbeszéd tényének, a kívánalmának és a folyamatának. Bizalmatlanság állhat fenn a szembenálló feleknek és a partnereknek a megfelelő indíttatásával és a motivációival kapcsolatban is: például rendkívül jelentős nehézség és fontos problematika lehet a párbeszéd során egy látszólag vallásos alapra helyezett és folyton csak vitázó, vitakozó, esetleg veszekedő alapbeállítottság. Nem szabad támogatnunk a türelmetlenségnek semmilyen megnyilvánulását sem, amennyiben ez fölútná a fejét. A kölcsönösségnek a hiánya sem megengedhető egy olyan helyzetben és afféle szituációban, amely valóban a párbeszédnek a nevére, a rangjára és a méltóságára áhítozik és törekszik.

A Jézus Krisztusnak a *hirdetéséről* szóló *második résznek* a megállapításai voltaképpen nem hoznak semmi újat az addigi római katolikus hithirdetéstani és missziológiai megállapításokhoz képest, csak összefoglalóan rendszerezik, szisztematizálják és ismételten előtárják azokat, ráadásul eme terület nem is tartozik a vizsgálatunknak a szorosan vett körébe.

A vallásközi párbeszédnek és a hithirdetésnek a *kapcsolat*áról szóló, rendkívüli jelentőségű *harmadik részben* viszont azt állapítja meg a hivatalos egyházi megnyilatkozás, hogy ezek szorosan egymásra vannak utalva, ugyanakkor korántsem fölcserélhetőek egymással. Az igehirdetésnek mindig követnie kell az evangéliumoknak a párbeszédes és a dialogikus szellemiségét és a lelkiességét. Az adott helyben és a fönnálló szituációban mindennek a hogyanja természetesen nagyon függ a helyi egyháznak a körülményeitől, valamint az ott élő emberektől. Az Egyház a küldetésének a teljesítése közben más vallási hagyományokból és tradíciókból érkező emberekkel kerül kapcsolatba, akik természetesen egészen különböző módon viszonyulhatnak és viszonyulnak is magához a keresztény Egyházhhoz, valamint Jézus Krisztusnak az örömhírt hozó üzenetéhez. Márpedig az Egyháznak a küldetése és a missziója mindezen dolgokra is egyként kiterjed, és a keresztény Egyház éppen ezért bátorít a vallásközi párbeszédre, nem csak maga és más vallási hagyományok és tradíciók között, hanem éppen úgy a különböző kultúráknak az egymás közötti párbeszédére is. Az Egyháznak a föladata Jézus Krisztust hirdetni, hogy az ember megismerhesse mindazt, amit Isten tett és cselekedett Jézus Krisztusnak a személyében, a tanításában és az életművében. A missziós küldetésnek a kötelezettségébe az is beletartozik, hogy az egy küldetés egyszersmind kettős föladatot is jelent: egyfelől, a keresztényeknek párbeszédben kell maradniuk, másfelől pedig ezzel párhuzamosan is hirdetniük kell Jézus Krisztust. A szeretet a természete szerint is osztódni akar és meg akarja osztani magát másokkal: ennek megfelelően az örömet a keresztények is tovább akarják adni a Szentléleknek a vezetése alatt. Jézus Krisztus a keresztényeknek a legfőbb példaképe, aki az egész emberiségért, vagyis bármiféle kivétel nélkül mindenkiért és minden egyes emberért odaadta az életét és önmagát. A kereszténység részéről tehát megkülönböztetett figyelemre van szükség minden egyes vallás számára. Eme kiemelt összpontosítás és eme koncentráció pedig megköveteli egyrészt a komoly és az elmélyült tanulmányokat, másrészt pedig a szüntelen és összeszedett imádságot és a fohászkodást.

4.3 Az Ökumenikus megfontolások a párbeszédről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata (2004) rövid teológiai elemzése

Az *Ökumenikus megfontolások a párbeszédről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata* (2004) című hivatalos egyházi megnyilatkozás a keresztény Egyháznak a fontos hivatásaként és egyben döntő föladataként fogalmazza meg azt, hogy képessé tegye a tagjait a vallásközi párbeszédre.¹⁴¹ Vagyis, hogy fölkészítse a keresztény hívőket ama nehéz föladatra, hogy a más hithagyományokhoz tartozó emberekkel minél gyümölcsözőbb kapcsolatokat, viszonyokat és kötődéseket építsenek ki és ápoljanak, és más emberekkel együtt tanúságtévőként és bizonyágtévőként éljenek együtt. A kortárs, modern világban számos új helyzettel, rengeteg addig nem látott és tapasztalt szituációval találkozhatjuk szembe magunkat. Ezen újszerű föllállásoknak a legfontosabb jellemzői a vallási öntudatoknak, az identitásoknak, valamint az önazonosságoknak a jelentős megerősödése. További jellemzőkként említhetjük még a különböző vallásoknak a sokszor bizonytalán, netán egyenesen rosszhiszemű fölhasználását a legváltozatosabb viszályoknak a szítására, a fönntartására, vagy a tovább fokozására. Illetve ugyanide sorolhatjuk a mindenféle újszerű bűnbakoknak, illetve eleddig nem eléggé ismert vagy használt ellenségképeknek a fölépítését és a fokozatos elterjesztését, valamint a vallásoknak a döntő módon megnövekedett szerepét a közéletben, illetve a helyi, a lokális, vagy az országos, netán a nemzetközi politikában.

Az új helyzetből, a kihívásokat jelentő szituációból természetesen új, bonyolult, összetett és komplex föladatak is következnek a keresztény Egyház és a különböző világvallások számára. Ezen próbatételek közül talán a legfontosabb a vallásos embereknek az egymást erősítő összefogása a gyógyítás, a megbékélés, a kiengesztelődés és a rekonziliáció előmozdítására. Hasonlóképpen fontos azonban a különböző viszályhelyzetek világméretűvé, globálissá vagy planetárisá általánosításának és

¹⁴¹ Az elemzett hivatalos egyházi megnyilatkozás elérhető például a következő világhálós, internetes helyen: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Ecumenical Considerations for Dialogue and Relations with People of other Religions: Taking Stock of Thirty Years of Dialogue and Revisiting the 1979 Guidelines* (Ökumenikus megfontolások a párbeszédről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata), Genf 2004. <http://www.oikoumene.org/index.php?id=3445>. (A kutatás ideje: 2009. január 24.)

generalizációjának az elkerülése is. Elengedhetetlen továbbá az erőteljes, a hatásos és az effektív közös föllépés az erkölcsi, az etikai, a morális, illetve a közéleti és a politikai kérdésekben a közös értékeknek a képviselőjében és a reprezentálásában. Mindezek miatt a párbeszédnek, a dialógusnak a fogalma és a koncepciója az időnek a fokozatos előrehaladtával egyre inkább kitágult, kibővült és ezzel párhuzamosan meglehetősen ki is szélesedett: a különböző kulturális, a vallási, a társadalmi és a szociális témákat és kérdésköröket egyaránt felölelheti.

A vallási sokszínűségnek és a pluralizmusnak a teológiáját öt jól megragadható gondolat köré szervezi a szöveg, a dokumentum. Ezen öt fogalom pedig a következő: először is, a teremtés, a fenntartás és a gondviselés meglehetősen szövevényes kérdéskörei. Másodsor, a megváltásnak és az üdvösségnek az üdvösségtani, vagyis a szótériológiai témája; harmadszor, a Szentháromságnak a pontosabb szerepe; negyedszer, jelentős tematika a töredékességnek a beteljesedése. Végül pedig, ötödször, a közös imádságnak a kérdésköre tárul elénk.

Eme fogalmaknak a vonatkozásában a szöveg emlékeztet bennünket arra, hogy: az „Úr a Föld és ami betölti; a Földkerekség, és minden lakója.”¹⁴² Isten minden egyes népnek az Istene, nemcsak bizonyos embereké, illetve azok bizonyos csoportjaié. Éppen ezért, Isten soha nem maradt és soha nem is marad sem tanúságtétel, sem bizonyágtétel nélkül egyetlen egy nép vagy egyetlen egy nemzet számára sem. A harmadik isteni személy, a Szentlélek az, Aki az egész teremtett világrend számára elhozta és elhozza a megváltást. Az üdvösség szótériológiai kérdése pedig egyes-egyedül Istenre tartozik, és senki másra. Következésképpen, igazából az emberek nem is ítékezhetnek mások fölött, hiszen az igazságnak a teljessége felé mindig is együtt kell haladniuk, és eme megalapozott reményüket biztosan és közösen vallhatják. A Szentlélek elvezeti majd őket az egész és a teljes igazsághoz; ám Ő mindig is a megértésüket meghaladó módon működött és működik a Földön és az egész világban. Törekedniük kell tehát a Szentléleknek a jelenlétét, a prezenciáját fölismerni ott, ahol az ajándékai, vagyis a szeretet, az öröm, a békeesség, a türelem, a kedvesség, a jóság, a hűség, a szelídség és az önuralom megtalálhatóak.¹⁴³

¹⁴² *Zsolt* 24,1.

¹⁴³ A Szentlélek hét ajándékának a felsorolása megtalálható: *1Kor* 12,7–10.

Most még csak tükörben, homályosan látunk, és most csak töredékes a tudásunk is.¹⁴⁴ Valójában egyáltalán nem ismerjük teljesen és véglegesen ama módokat, azon eljárásokat és azon utakat, ahogyan Istennek a megváltó műve majd fokozatosan beteljesedik a világban, a Földön és az emberiségen. A közös és a vallásközi imádságnak az egyik lehetséges előnye és haszna az lehetne, amikor a vallásos emberek egymásnak a jelenlétében és egymásnak az értő és a tapintatos figyelmével és a méltánylásával övezve, vagyis együttesen imádkozhatnak. A közös és vallásközi imádságnak a hátránya lehet ugyanakkor például az, hogy ebben az esetben egyesek esetleg véglegesen és menthetetlenül kívülállókká maradhatnak, amennyiben nem kapcsolódnak be megfelelő és elégséges módon egymásnak az imádságába. Az eddigiekben már részletesebben elemzett hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a vége, a befejezése felé felsorolt kilenc fontosabb vezérelv a párbeszédnek a követendő módszertanát és az elsajátítandó eljárás-módját foglalja össze meglehetősen röviden, mindössze tömör és lényegretörő címszavakban.

¹⁴⁴ Eme híres kifejezés Szent Pál apostolnak a sokat idézett szeretethimnuszából származik: *IKor* 13,12.

III. A vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának rendszerező, szisztematikus kifejtése

A dolgozatunknak a harmadik része foglalkozik magával a vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának a *rendszerező, szisztematikus kifejtésével*. A vallás (*religio*) fogalmát először is elhatároljuk a világnézet és a világkép fogalmától, és ezáltal az ideológiai rendszerekkel folytatott párbeszédet végleg kizárjuk a vizsgálódási körünkől. A párbeszéd fogalmának meghatározásához pedig a bölcelet története siet a segítségünkre, elsősorban SZÓKRATÉSZ (Kr. e. 469–399) és Martin BUBER (1878–1965) meglátásával.

A dolgozatunk bevezet egy általunk alkotott új bölceleti fogalmat, a *jóindulat hermeneutikáját*, megértéstanát. Ellentétpárja, a *rosszindulat hermeneutikája* teljesen félrevezeti az értelmezni igyekvőt, és egyáltalán nem juttatja el a tulajdonképpeni megértéshez. A *gyanú hermeneutikája* lehetetlenné teszi a dogmák, az axiómák és az arkhimédészi sarokpontok lefektetését; végül pedig, a *távolságtartás hermeneutikája* megfoszt az elkötelezettség föl vállalásától. Egyes egyedül az együttérzés, beleérzés és rokonszenv alapján álló jóindulat hermeneutikája vezetheti el az értelmezni törekvőt a másik embernek és a másik közösségnek egy olyanfajta megértéséhez, amely az illető, vagyis az értelmezett számára is ismerős, meggyőző és föl vállalható.

Eme rendszerező rész hét fejezetre tagolódik: a vallásközi párbeszéd jelentőségének föl vázolása és a fogalmi megalapozása után az ökumenikus párbeszéd tűnik föl mint előzetes módszertani párhuzam a vallásközi párbeszéd számára. A vallásközi párbeszédnek a hármas teológiai célrendszerét, a négy dimenzióját, illetve a hármas tipológiáját egymás után bontjuk ki. Végül a vallásközi párbeszéd három határával, illetve az egyéni és a közösségi felelősségvállalás kérdésével foglalkozunk.

1. A vallásközi párbeszéd jelentősége és fogalmi megalapozása

Mielőtt a szentírástudományi és a történeti áttekintésünk után továbblépnénk a vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának rendszerező, szisztematikus kifejtéséhez, fontos, sőt döntő jelentőségűnek tűnik legelőször is néhány jelentős kulcsszónak és egy-két alapvető kifejezésnek, fogalomnak a pontosabb meghatározása, definiálása,

mégpedig elsősorban olyan koncepcióknak, amelyek a vallásközi terephez és a gondolkodáshoz köthetők: ilyenek különösen is a vallásnak, a világnézetnek, az eszmerendszernek, az ideológiának, a világnézetnek, valamint a lelkeségnek, a spiritualitásnak a tisztázása. Eme megfontolások pedig elsősorban a vallásközi eszméknek, a vallásközi módszereknek és a vallásközi eljárásoknak a változó és a meglehetősen sokszínű tájképére és a térképére irányítják a figyelmünket. A vallásközi párbeszédnek a néhány legjelentősebb és legellentmondásosabb kortárs és modern kérdésfeltevése és tematikája mindenekelőtt teológiai, szentírásstudományi, istentiszteleti, liturgikus, kulturális, valamint lélektani, pszichológiai természetű. Ilyen számításba veendő nagyobb kérdéskörök legfőképpen az igazságnak a kérdése, a megfelelő teológiai alapvetés, a hithirdetés, a misszió és a tanúságtétel viszonya, a világnézetek, a lelkeségi erőforrások, az istentisztelet és az imádság.¹⁴⁵

Egyes nézetek szerint a párbeszéd fogalmának a megszületése és a kibontakozása, a kortárs diadalmenete többek között ahhoz köthető, hogy a kereszténység egy igen fontos elhatározásra jutott, különösen is Indiában. Eme döntés pedig abban állt, hogy rájöttek: a nemzetépítésnek a hosszú és sokszor bizony fájdalmas folyamatában a különböző élő hitű és vallású embereknek és a közösségeiknek többé nem pusztán a megbeszélések tárgyainak kell lenniük, hanem immár egyenlő feleknek a tárgyalások során.¹⁴⁶ S. Wesley ARIARAJAH gondolkodásában a kereszténységnek a sajátos „teuton” rabsága az ókori görög bölcseségnek, az antik hellén filozófiának a testet öltését jelentette a Német-Római Birodalomban, némi germán vérmérséklettel fűszerezve. Ugyanő egy helyütt arra is föl hívja a figyelmünket ezzel kapcsolatban, hogy fokozatosan elmozdulás történt a kizárólagosságnak a tudatától, valamint a megbúvó fölhasználói többistenhitnek, a politeizmusnak egy sajátos fajtájától a vallásoknak egy új és immár szélesebb, tágabb ökumenéje felé.¹⁴⁷ Israel SELVANAYAGAM például egy helyütt üdvözli ama folyamatot, hogy a párbe-

¹⁴⁵ Stanley Jedidiah SAMARTHA gyűjti össze és értékeli a különböző vallásközi párbeszédre tárgyalt sokszínű kérdésköröket az átfogó igényű tanulmányában: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue: Significant Issues in the Continuing Debate* (Párbeszéd: Jelentős kérdések a folytatódó vitában), in *The Ecumenical Review (ER)* (1972/3), 333.

¹⁴⁶ S. Wesley ARIARAJAH hívja föl mindannyiunk figyelmét a gondolkodásmód (paradigma) megváltozására, mely az indiai teológiában és a keresztény gondolkodásmódban végbement, és amelyet nagyrészt Paul David DEVANANDANNak tulajdoníthatunk: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Ecumenical Impact of Interreligious Dialogue* (A vallásközi párbeszéd ökumenikus hatása), in *The Ecumenical Review (ER)* (1997/2), 214.

¹⁴⁷ S. Wesley ARIARAJAH kísérel meg meggyőzni bennünket ezen osztályozásról a kiemelkedő jelentőségű tanulmányában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Towards a Theology of Dialogue* (A párbeszéd hittudománya felé), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/1), 4.

széd keresztény teológiájának a hangsúlya lassan elcsúsztatta a keresztény teológiának a fősodrárt a krisztusközpontú, krisztocentrikus egyetemességtől, univerzalizmustól. Ugyanígy jelentős elmozdulás történt a csak és kizárólag Jézus Krisztusra tekintéstől, teológiai kifejezéssel a krisztomonizmustól, illetve az egyfajta mindent maga alá gyűréstől, azaz a totalitarizmustól; mégpedig Jézus Krisztus elsődlegességének és a prioritásának az elképzelése, vagy egy krisztusközpontú világi társaság eszményének az irányában.

1.1 A *vallás (religio)* fogalmának meghatározása

Az az ember, aki mindössze egyetlen egy vallást ismer, tudniillik a sajátját, az igazából nem ismeri magát a vallást.¹⁴⁸ Némelyek szerint akár élesen is ütköztethetnénk kettő fölfogást: egyfelől a *vallás*nak a keresztény teológiáját, amely fogalmi, koncepcionális, tanításbeli, dogmatikai, és ellentétekbe állító, kontroverz; másfelől pedig a *vallások*nak a keresztény teológiáját, amely történeti, historikus, társadalmi, szociális, közéleti, politikai, beleérző és empatikus.¹⁴⁹ A más vallásokra és a más, eltérő vallású emberekre vonatkozó keresztény teológiákat tehát újra érdemes és kell is olvasni, sok esetben fölül kell vizsgálni, és szükség szerint újra kell értékelni.

Amikor a *vallás*, a relígió fogalmának a meghatározását és a definícióját keressük, elsősorban különböző tanításoknak egy bizonyos rendszerével, szisztémájával ellátott adott gondolkodási keretre gondolunk, amelyhez egy erkölcsi, etikai és morális norma- és szabályrendszer, egy istentiszteleti, rituális és liturgikus forma, végül pedig egy autentikus és hiteles tekintélyi szerkezet és struktúra tartozik, amelyek mindezt összetartják.¹⁵⁰ A vallás tehát tanításoknak, doktrínáknak, gyakorlatoknak és praxisnak egyfajta egyesített rendszere, amelyben az emberek üdvösséget keresnek egy mindent meghaladó, transzcendens hatalomhoz kapcsolódva, és amelyben az életüket jóval nagyobb-

¹⁴⁸ S. Wesley ARIARAJAH idézi Max WEBERnek eme fontos gondolatát a vallásos emberekről egy Muna KALDAWI-KILLINGBACK által készített hosszabb beszélgetés során: KALDAWI-KILLINGBACK, M. (Muna), *Searching for Interfaith Dialogue: An Interview with Reverend S. Wesley ARIARAJAH* (A vallásközi párbeszéd keresése: Beszélgetés S. Wesley ARIARAJAH lelkésszel), in *Common Concern (CC)* (1997/6.), www.worldywca-org.ac.psiweb.com/common_concern/june1997/int_dialogue.html. (A kutatás ideje: 2009. január 27.)

¹⁴⁹ Choan-Seng SONG beszél az egyes és a többes számról a tanulmányában: SONG Ch.-S. (Choan-Seng), *The Power of God's Grace in the World of Religions* (Isten kegyelmének hatalma a vallások világában), *The Ecumenical Review (ER)* (1987/1), 46.

¹⁵⁰ Francis ARINZE bíboros kezdi az egyik tanulmányát a lelkiségnek és a vallásnak eme találó meghatározásaival: ARINZE, F. (Francis), *Spirituality in Dialogue* (Lelkiség a párbeszédben), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1977/3), 371–372.

nak, sokkal egyesítettebbnek, integráltabbnak, illetve több értelemmel rendelkezőnek tapasztalják meg és élik át, mégpedig végig közösségekben a Szentnek a valóságával, a realitásával.¹⁵¹ Számos világvallásnak az önmeghatározása, az önazonossága, illetve az identitása szerint mindez kiegészül még azzal is, hogy ők nem pusztán egyfajta emberi, humán keresés és kutatás, hanem sokkal inkább egyfajta isteni indíttatás, vagyis elsősorban kinyilatkoztatás, kijelentés és reveláció nyomán kapják a sajátos küldetésüket és a hivatásukat.

A kereszténység hivatása és küldetése azonban nemcsak a világ egyes nagyobb vallásaival, hanem a különböző *világnézetekkel*, eszmerendszerekkel, ideológiákkal is komoly és mély párbeszédre szólít. A szónak a helyeslő, megerősítő és afirmatív értelmében a világnézetek fölfogásoknak és koncepcióknak, illetve meggyőződéseknek és konvikcióknak az összefüggő, koherens, következetes és konzekvens rendszerei, amelyek a társadalom elemzésének, az értelmezésének és a megértésének a hermeneutikai iránymutatóiként szolgálnak, ugyanakkor a társadalom megváltoztatására irányuló cselekvésre is fölszólítanak.¹⁵² Más szóval és más szempontból, a világnézetek bizonyos eszmék olyan rendszerei, amelyek a közéleti, a politikai, valamint a közösségi viselkedést és az ilyen magatartást szervezik és irányítják.¹⁵³ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szónak az elítélő, negatív értelmében a *világnézetek* egyszersmind akár az igazság vagy a valóság rendszerszerűen fölépített eltorzításai is lehetnek. A különböző világnézetek többek között az előfeltételezések és a föltevések szintjén működnek és fejtik ki a hatásukat, továbbá a társadalomelméletnek, a szociálfilozófiának, a gyökeres és radikális társadalmi változásoknak vagy éppen a világi és szekuláris hiteknek a területén. A jövő kérdése, hogy miként látja megvalósíthatónak a kereszténység az eszmerendszerekkel folytatott párbeszédet. A világiak, a laikusok döntő szerepet vihetnek a modern világgal és a kultúrával megélt párbeszédben. Erre számos példa kínálkozik: párbeszéd az istentelenséggel és az ateizmussal (ennek éllovasai közé tartozik például

¹⁵¹ Eme meghatározás pedig Richard VILADESAU meglátásán alapul, amelyet a következő tanulmány is idéz: KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since the Second Vatican Council (1962–1965)* (A vallásközi párbeszéd gyakorlata és hittudománya: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) utáni indiai keresztény kísérletek megkülönböztető vizsgálata), Bangalore 1995. 6.

¹⁵² Stanley Jedidiah SAMARTHA is idézi például eme találó meghatározást: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), „... *And Ideologies*” („... És világnézetek”), in *The Ecumenical Review (ER)* (1972/4), 482.

¹⁵³ Stanley Jedidiah SAMARTHA idézi egy írásában a vallásra és a társadalomra vonatkozó *nemi-i* ökumenikus jelentést: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), „... *And Ideologies*” („... És világnézetek”), in *The Ecumenical Review (ER)* (1972/4), 482.

Romano GUARDINI és Carlo Maria MARTINI), a munkáspapoknak a mozgalma, vagy éppen a fölszabadításnak a teológiája. A zöld mozgalom és a keresztény Egyház kibontakozó párbeszédéből született a teremtésvédelemnek a hittudománya, amely egyszerűs mind a kereszténység saját és sajátos hagyományainak az egyfajta újrafelfedezését is jelenti.

A *világkép* mint szakfogalom elsősorban az embereket körülvevő világ állapotának az átfogó értelmezését jelenti, valamint a szerepüknek a megértését és a kapcsolatukat a környező világgal.¹⁵⁴ Az évezredek európai kereszténységnek a gondolkodásában a többi vallásnak a megítélését és az értékelését illetően számos világképváltozás zajlott, és ezeknek a történetében például több, gyakran élesen elváló szakaszt is elkülöníthetünk. A középkorban a kereszténységnek a vallásközi kapcsolatai főképpen a zsidóságra és az iszlámra összpontosultak, és az ottomán-török birodalmat a Jelenések könyvének a végidőkre, az eszkhatonra vonatkozó képei segítségével értelmezték. Miután az európaiak fölfedezték maguknak Amerikát, kiterjedt háromszög alakú, trianguláris kereskedelem bontakozott ki az észak-atlanti közösségen belül, amelyet sajnos a hódítók erőszakos hiterjesztése, missziója fémjelzett. A tizenkilencedik század közepétől vagy végétől kezdve a korszerű hithirdető és tanúságtévő mozgalmon belül jobbra a társadalmi (szociál)darwinizmusnak a derűlátó és meglehetősen optimista világképe uralkodott. Ezután pedig a huszadik század eleji és közepi vallásközi találkozások és párbeszédet a vallási sokszínűség és a pluralizmus tényének a fokozatos tudatosulása és a lassú elfogadása határozta meg.

1.2 A *párbeszéd* (dialógus) fogalmának meghatározása

Mielőtt a vallásközi párbeszédnek az átfogó és mély elemzésébe, analízisébe belevágnánk, először is a számunkra jelentős fogalomnak, a párbeszédnek az eddigi történelmi valóságára kell összpontosítanunk. Akár maga a szó, de legalább is az általa lefedett jelentés mindig is jelen volt a nyugati bölcsületnek, az európai filozófiának az egész történetében, már maguk a görög kezdetek idején. A rövidség kedvéért ezúttal főként az

¹⁵⁴ Carl F. HALLENCREUTZ beszél a keresztény világkép e négy mozzanatáról, továbbá meg is határozza a világkép jelentését: HALLENCREUTZ, C. (Carl) F., *Dialogue and Community: Reflections from a European Periphery* (Párbeszéd és közösség: Megfontolások egy európai peremvidékről), in *The Ecumenical Review (ER)* (1977/1), 12–14.

ökumenikus és a vallásközi szakirodalomban leggyakrabban emlegetett és alkalmazott kettő szerzőre és gondolkodóra utalunk, mégpedig SZÓKRATÉSZre és Martin BUBERre, illetve kettőjük között a szónoklattannak, a retorikának egy kulcsfontosságú mozzanatára. Az írásunk rendszerező részének eme bevezető jellegű alfejezetében eme kettő gondolkodónak, bölcselőnek és filozófusnak az alapvető, fundamentális, meghatározó és definitív jelentőségére szeretnénk rávilágítani, akikre többször is nyomatékosan hivatkoznak a különböző ökumenikus és vallásközi szövegekben, illetve hivatalos egyházi megnyilatkozásokban.

Ami mármost a bölcsellettörténet legfontosabb szereplőit illeti, úgy tűnik, hogy igazából a legendás athéni SZÓKRATÉSZ (*Σωκράτης*, Kr. e. 469–399) volt a legelső, aki bevezette, később pedig elterjesztette a párbeszédnek a fogalmát és a jelentését az antik hellén és görög gondolkodásba. Ő volt a föltalálója ugyanis az érvelő és argumentatív, illetve a vitázó és dialektikus módszernek; csakúgy, mint a bábáskodó és maieutikus tanítási, kutatási, nevelési és pedagógiai eljárásnak.

Mindez rendkívül érzékletesen látszik elsősorban a két legnevesebb tanítványának, az athéni (vagy thébai) XENOPHÓNnak (*Ξενοφών*, Kr. e. 431–355) és PLATÓNnak (*Πλάτων*, Kr. e. 427–347) a különböző írásaiból. De tetten érhető a két másik jelentős tanú, a sztageirai ARISZTOTELÉSZnek (*Ἀριστοτέλης*, Kr. e. 384–322) és az athéni ARISZTOPHANÉSZnek (*Ἀριστοφάνης*, Kr. e. 446–386) a műveiből is. Közülük PLATÓN általában SZÓKRATÉSZt szerepelteti irodalmi párbeszédes formájú bölcselkedésének és gondolatmentének az egyik szereplőjeként, természetesen számos saját gondolatát is a mesterének a szájába adva.

Az, hogy a felek miként és hogyan beszélnek egymással és szólalnak meg egy adott kommunikációs beszédhelyzetben, éppannyira fontos, mint hogy pontosan mit és milyen tartalommal mondanak.¹⁵⁵ A párbeszéd elméletének és a bölcséletének ezért kialakult egy párhuzamos, parallel fejlődése és kibontakozása is, noha a gondolkodástörténet nem pontosan a 'párbeszéd' szakkifejezést, *terminus technikum* használja ezen esetben.¹⁵⁶ A szónoklattan, a retorika (a hét szabad művészet, a *septem artes liberales*

¹⁵⁵ James V. BROWNSON figyel föl eme kapcsolatra: BROWNSON J. (James) V., *Speaking the Truth in Love: Elements of a Missional Hermeneutic* (Az igazságról beszélve szeretetben: Egy hithirdetési megértéstan elemei), in *International Review of Mission (IRM)* (1994/3), 503.

¹⁵⁶ Albert C. OUTLER mutatja be és egyben ismerteti eme párhuzamos fejlődést a következő tanulmányában: OUTLER, A. (Albert) C., *From Disputation to Dialogue* (A vitától a párbeszédig), in *The Ecumenical Review (ER)* (1963/1), 14–23.

egyike) az egymás megszólításának és a tartalom átvitelének alaki és formai tudománya. Eme vizsgálódás során természetesen nem csupán arról van szó, hogy a feleknek miként kell a jelenben eljárniuk a különböző megszólalásaik és az egyes megnyilatkozásaik során, hanem hogy mindezt a jövőben hogyan tudnák és a számukra hogyan érdemes vagy szükséges fejleszteniük és javítaniuk.¹⁵⁷ A szónoklattannak, a retorikának a hosszú és fordultatos történetében éppen ezért szintén megtalálhatók a jelenlegi kultúraközi, az ökumenikus, a felekezeti, illetve a vallásközi párbeszédnek a gyökerei, az uralkodó irányvonalai és a hatékony erőterei.

Az európai kulturális újjászületés, a *reneszánsz* adta nekünk a *persuasio collisione*, vagyis az összeütközés, az összeecsapás általi meggyőzésnek az alkalmazott elméleti iskoláját. Ebben a résztvevőktől pontosan azt várták el, hogy különböző egymással ellentétes véleményeket és alapállásokat elfoglalva és magukévá téve az adott álláspontot és nézetet igazságosan és méltányosan képviseljék. A képviselendő nézeteket és érvelendő vélekedéseket teljesen véletlenszerűen osztották ki a felek között, és a hiteles igazolás és cáfolás, az autentikus verifikáció és falszifikáció volt annak a legnyomósabb bizonyítéka és evidenciája, hogy valaki tényleg értette nemcsak a saját, hanem az ellenfelének az álláspontját is. A teológus és humanista rotterdami Desiderius ERASMUSnak (1466–1536) ama véleményét, amely szerint az igazság számos ellentétes és sokszínű véleménynek a megvitatása során születik meg és árnyalódik, a hitviták során bizony elég kevésszer idézték, és még kevesebbszer fogadták meg.

Érdekes módon az effajta gondolkodás a modern utáni, a *posztmodern* vagy későmodern korban visszatért, eme korszakban ugyanis szintén hasonló módszereket várnak el az emberektől. Így például azt, hogy képesek legyenek beszédmódot és gondolkodásmódot váltani, vagy gondolatrendszerrel gondolatrendszerre, paradigmáról paradigmára kapcsolni. Alkalmasnak és hajlandónak kell lenniük továbbá arra is, hogy a *nyelvjátékaikat* fölismerjék és adott esetben, amennyiben a szükség vagy az alkalom úgy hozza, egy másikra váltsanak.¹⁵⁸ Hiszen pontosan eme rátermettségeknek és eme kész-

¹⁵⁷ Wayne C. BOOTH a tanulmányában összehasonlítja ama kölcsönösen gazdagító kapcsolatot, amelyet a szónoklattan és a vallás játszik a másik tudomány működésében: BOOTH, W. (Wayne) C., *Rhetoric and Religion: Are they Essentially Wedded?* (Szónoklattan és vallás: Vajon lényegileg összetartoznak?), in JEANROND, W. (Werner) G. – RIKE J. (Jennifer) L. (szerk.), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Gyökeres sokszínűség és igazság: David Tracy és a vallás megértéstana), New York (NY) 1991, 79.

¹⁵⁸ John MACQUARRIE elemzi a tanulmányában az osztrák bölcseletnek, Ludwig WITTGENSTEINnek eme kifejezését: MACQUARRIE, J. (John), *Religious Language and Recent Analytical*

ségeknek a tényleges megléte és az alkalmazni tudása bizonyíthatja azt, hogy igazán és valóban megértik a párbeszédben álló másik felet, illetve annak az eltérő és másfajta gondolkodását.

A párbeszéd gondolatának a kortárs bölcseleti és nem utolsósorban teológiai újraélesztése és alapvető újraértelmezése a német zsidó gondolkodónak, *Martin BUBER*nek (1878–1965) köszönhető. Ő fejlesztette tovább eme módszert, és terjesztette ki más társterületekre is, elsősorban ama kettő fontos könyvében, amelyeknek a címe *Ich und Du* (Én és Te, 1923) és *Zwiesprache* (Párbeszéd, 1929). Először is, a gondolatmenetének a megalapozásához rögtön két nagyon fontos megkülönböztetést tett: egyrészt, elkülönítette egymástól a megfigyelőket egyfelől és a résztvevőket másfelől; másrészt, különbséget tett a tárgyalás és megbeszélés egyfelől, illetve maga a párbeszéd között másfelől. A megfigyelőknek a legfőbb jellemzője az, hogy ők a párbeszédnek az egész ideje alatt folyamatosan képesek a megfigyeléseiknek a tárgyát és a tárgyait szavakban kifejezni és azokat leírni. Ennél sokkal felelősségteljesebb maguknak a résztvevőknek a szerepe, akik ugyanezen idő alatt a lényüknek és személyiségüknek a magvával, a lényegével is belebocsátkoznak a párbeszédnek a folyamatába, sőt maga eme középpontnak, eme centrumnak a segítségével felelnek és válaszolnak a megszólításra.

Ami pedig a másik megkülönböztetést illeti, a tárgyalás, a megbeszélés vagy a beszélgetés esetén elsősorban elemzésről, analízisről van szó, amely szónak eredeti, originális jelentése is szétvágás, szétválasztás; a célkitűzése pedig a tárgyilagos megértés és az objektív értelmezés. A párbeszéd, a dialógus jelenti a tárgyalásnak a fogalmi ellentétpárját; amelynek immár sokkal ritkábban előforduló esetében a benső cselekvésnek a kölcsönössége az alapvető tényező. A hiteles és tulajdonképpeni párbeszéd tehát egyfajta kettős, dupla mozgást foglal egységbe és integrál magában: egyfelől a másik ember felé odafordulást, az elszigeteltségnek és az izolációnak a földadását egy másik ember felé megnyíló és őt elfogadó figyelemnek az erőterében. A meggyőződéses alapállásnak pedig az a lényege, hogy én nem létezem Nélküled; és közülünk senki sem létezik kizárólagosan csak önmagának, hanem egy valódi értelemben vett találkozásnak és párbeszédnek az élményét kellene közösen, együtt megtapasztalnunk.

Philosophy (Vallási nyelv és a legújabb elemző bölcselet), in METZ, J. (Johannes) B. (szerk.), *The Development of Fundamental Theology* (Az alapvető hittudomány fejlődése), in *Concilium* (1969/46), 164–165.

A részben Martin BUBERT követő, részben pedig vele párhuzamosan alkotó személyelvű (perszonalista) és párbeszéd gondolkodók közül föltétlenül megemlítendő még három személyelvű, perszonalista, egzisztencialista bölcsele. Ők először is Franz ROSENZWEIG (1886–1929), majd Ferdinand EBNER (1882–1931), valamint Emmanuel LEVINAS (1906–1995), akik hasonló alapföltevésekből indultak ki. Magának Martin BUBERnek a meglátásai, az elméletei és a gondolatai az ökumenikus mozgalomban elsősorban a domonkos szerzetes és teológus, Yves CONGAR (1904–1995) közvetítésével terjedtek el, kaptak tiszteletet és elismerést.

1.3 A jóindulat hermeneutikája

mint a vallásközi párbeszéd legfontosabb lehetőségi feltétele

A dolgozatunk bevezet egy általunk alkotott új bölcseleti fogalmat, a *jóindulat hermeneutikáját*, megértéstanát. Ellentétpárja, a *rosszindulatnak* a hermeneutikája teljesen félrevezeti az értelmezni igyekvőt, és egyáltalán nem juttatja el a tulajdonképpeni megértéshez. A *gyanúnak* a hermeneutikája lehetetlenné teszi a dogmáknak, az axiómáknak és az arkhimédészi sarokpontoknak a lerakását és a lefektetését; végül pedig, a *távolságtartásnak*, a distanciálásnak a hermeneutikája megfoszt az elkötelezettségnek a fölvállalásától. Egyes egyedül az együttérzés, a beleérzés, az empátia, illetve a rokonszenv és a szimpátia alapján álló jóindulatnak a hermeneutikája vezetheti el az értelmezni törekvőt a másik embernek és a másik közösségnek egy olyanfajta megértéséhez, amely az illető, vagyis az értelmezett számára is egyaránt ismerős, meggyőző és fölválalható.

Számos párbeszédre jellemző, hogy tele van ugyan megfelelő és helyes logikai érvelésekkel, de még az esetben sem vezet sehová, sőt gyakran még sokkal több feszültséget és szenvedést teremtenek a résztvevő felek számára. Sok esetben a párbeszédben álló felek a meg nem fogalmazott, de lappangva jelen lévő előföltevéseikben és alapszabályaikban is jelentősen különböznek, noha a párbeszéd célja pont az volna, hogy megoldja és áthidalja a nehézségeket, vagy hogy még mélyebb belátásokra sarkallja az összes résztvevő felet. „Az alapvető vélekedéseink paradox természetének a mélyebb megértése, valamint egy kifinomultabb hozzáállás a saját meggyőződéseinkhez rendkí-

vül üdvös hatással lehet az egyének, a nemzetek, a kultúrák, a vallások és a világnézetek közötti párbeszédre.”¹⁵⁹

A párbeszéd alapmodelljének mindezek alapján számos különböző szintje és dimenziója van. Eme mintát alkalmazhatjuk az egyénekre, az embercsoportokra, vagy akár egész kultúrákra és más vallásokra is. Eme dolgozatunkban főképpen a második és a harmadik szinttel foglalkozunk, még akkor is, amennyiben a párbeszéd eredeti modelljét elsősorban a személyközi, interperszonális találkozásoknak a leírására, az elemzésére és az értékelésére dolgozták is ki annak idején. Nézzünk most néhány olya meghatározást és definíciót, amely az ökumenikus és a vallásközi szakirodalomban a párbeszédre vonatkozóan föllelhető.

A valódi párbeszéd egy lelkeségi utazás a világosság megosztása felé egymással.¹⁶⁰ Más szavakkal, a párbeszéd olyan felek közt folytatott beszélgetés, akik nem ugyanazt mondják, ám ugyanakkor fölismerik és tiszteletben tartják a különbségeket, az ellentmondásokat, valamint az egymást kölcsönösen kizáró dolgokat az egyes feleknek a gondolkodásmódjában.¹⁶¹ Hasonlóképpen, egy másik találó meghatározása lehet a párbeszéd fogalmának ama következő gondolat, hogy a párbeszéd az embertársi kapcsolatainkat döntően meghatározó életstílus.¹⁶² A párbeszéd továbbá a szabadságnak a közös keresése; mindegyikünk szabadsága megnövekedésének a következményeképpen pedig egyfajta közös erőfeszítés arra, hogy az Igazság irányában még inkább és még jobban együttesen előrehaladjunk.¹⁶³ A párbeszédre mindenféleképpen sürgős és égető szükség van azon esetben, amennyiben nem szeretnénk, hogy a sokféleség lasan zúrza-

¹⁵⁹ Szlovák nyelven foglalkozik a kérdéssel a domonkos szerzetes: SLAVKOVSKÝ, A. (Adrián), *Paradoxnosť Niektorých Základných Postojov Človeka* (Néhány emberi vélekedés ellentmondásos természetéről), in ANDREANSKÝ E. (Edmund) (szerk.), *Filozofia a Život – Život Filozofie* (Bölcsélet és élet – A bölcsélet élete), Eperjes 2004, 120.

¹⁶⁰ Eme másik meghatározás egy jezsuita szerzetesnek az alábbi írásából származik: ROEST CROLLIUS, A. (Ary) A., *Harmony and Conflict* (Összhang és viszály), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1992/3), 377.

¹⁶¹ Az itt idézett meghatározásnak a forrása: TAYLOR, J. (John) V., *The Theological Basis of Interfaith Dialogue* (A vallásközi párbeszéd hittudományi alapja), in *International Review of Mission (IRM)* (1979/4), 373.

¹⁶² Ezen újabb meghatározás, definíció pedig a következő írásban található: SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Guidelines on Dialogue* (A párbeszéd irányelvei), in *The Ecumenical Review (ER)* (1979/2), 162.

¹⁶³ Stanley Jedidiah SAMARTHA idézi Daniel DUBARLÉnak eme meghatározását, eme definícióját: SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség keresése), in NELSON J. R. (Robert) – BRILL E. J. (szerk.), *The Unity of Humankind in the Perspective of Christian Faith: Essays in Honour of Willem Adolff VISSER'T HOOFT (1900–) on his Seventieth Birthday* (Az emberiség egysége a keresztény hit szempontjából: Tanulmányok Willem Adolff VISSER'T HOOFT (1900–) tiszteletére a hetvenedik születésnapja alkalmából), Leiden 1971.

varrá és káosszá válják, az egység pedig ne legyen pusztán egyöntetűség vagy merő uniformitás.¹⁶⁴

Hermeneutikai szempontból mindenképpen meg kell említenünk egy-két nyelvészeti és lingvisztikai meglátást is, amelyeket azután a gondolatmenetünk további részeiben majd mint adottat kell föltételeznünk. A párbeszédnek ugyanis természetes módon az egyik közege és eszköze a nyelv maga, éppen ezért nagyon fontos kommunikációelméleti vonatkozásai is vannak, amelyeket egyáltalán nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A nyelvészet vagy a nyelvtudomány alapvető és gyökeres átalakuláson ment át az utóbbi mintegy száz-százötven évben: eme fejleményeknek a számbavétele és a gyakorlati következményeiknek a levonása nélkül a teológiában sem lehetséges a hatékony és valódi kiengesztelődés és megbékélés nyelvi eszközeinek a kimerítő áttekintése.

Az például igen tragikus és fájdalmas tény, faktum, hogy a történelmi és historikus tapasztalataink sok esetben a küzdelmes és a másik felet egyenesen a földre döngölő szétválasztásnak, a szeparációnak a nyelvéhez, illetve a nyelvezetéhez vezettek. Márpedig az effajta szóhasználat és az ilyesfajta kifejezőkészlet igencsak telve van türelmetlenséggel, intoleranciával, valamint kizárólagossággal, exkluzívizmussal. Eme tragikusan mérgezett és döntően elnyomó, hegemónikus magánbeszéd, monológ sajnos már önmagában is jelentős támogatást adhat az egyes ellenségeskedő tettekhez és megnyilvánulásokhoz. Nem más ez tehát, mint gonosz, sőt egyenesen ördögi kör, vagyis *circulus vitiosus*, amelynek tekintetében az embereknek az a föladatuk és a felelősségük, hogy meghaladják azt és túllépjenek rajta, vagyis transzcendálják azt. Eme régóta várt és elvárt transzcendáláshoz, az átlépésnek a megtételéhez és fölvállalásához nyújt egyfajta elengedhetetlen és szükséges segítséget a párbeszédnek, a dialógusnak a tudománya és a művészete (*ars dialogi*): ez ugyanis maga a kiengesztelődésre, a rekonziliációra és az emberek közötti megbékélésre irányuló szolgálat.

Az elnyomó és a másokon uralkodni akaró egynyelvűségtől, monolingvizmustól rendkívül hosszú és rögös út vezet a befogadó és inkluzív többnyelvűségig, a polilingvizmusig; ezen útvonal pedig elsősorban tanulással és változással van kikövez-

¹⁶⁴ David TRACY állítja föl a párbeszéd eme határait: TRACY, D. (David), *A Plurality of Readers and a Possibility of a Shared Vision* (Az olvasók sokszínűsége és egy közös látomás lehetősége), in BEUKEN W. (Wim) – FREYNE S. (Sean) – WEILER A. (Anton) (szerk.), *The Bible and its Readers* (A Szentírás és az olvasói), in *Concilium* (1991/1), 123.

ve; különben az egyes tanokat és az adott tanításokat nem is lehetne egymással kölcsönösen közölni. A párbeszéd minden egyes emberi nyelvhez hozzátartozik, sőt a közlés-cserének és a kommunikációnak a szempontjából egyenesen minden nyelvnek a lényegéhez is tartozik. A párbeszédnek a teológiai kezdetét Isten kérdésétől számíthatjuk Ádámmal és Évával a Paradicsomban: „Hol vagy?”¹⁶⁵ A nyelvnek eme vonatkozásban kettő főbb szerepe és funkciója van: először is, egy hagyománynak, tradíciónak és örökségnek a letéteményeseivé teszi az embereket; másodsor pedig, már amennyiben kölcsönösen érthető, közölhetővé teszi a gondolataikat, illetve megértővé és érthetővé teszi őket.¹⁶⁶

Ami a témánk szempontjából jelentős, az az volna, hogy eme kettő oldalnak egyike sem független a párbeszédnek a jelenlététől: egy hagyománynak az elfogadása ugyanis kérdéseknek és válaszoknak a folyamatos és szüntelen játékában születik meg. Ráadásul és ezenfölül, a hagyományuknak és az örökségüknek a továbbadása, az átörökítése és az áthagyományozása a gyermekeik, az unokáik, a többi utódaik és a követők számára is az embereknek a felelőssége. Emiatt pedig nagyon nagy a felelősségük maga a nyelv és a nyelvezet irányában is, hiszen azt ők is úgy kapták, hogy megőrizték és továbbfejlesztették, gazdagították, az árnyalatait pedig még teljesebben kibontsák. Arra vannak hivatva, hogy az új bort mindig új tömlőbe töltsék, ne pedig a régi tömlővel próbálkozzanak;¹⁶⁷ az esetükben pedig mindez az egység és az egyetértés nyelvének a keresését és a kutatását kell, hogy jelentse.

Érdemes tehát különbséget tenni a nyelvnek a kettő fajtája vagy típusa között: ott van egyrészt a tudománynak a nyelve, a digitális nyelv, másrészt pedig a gyógyítás vagy a terápia nyelve, az analógiás nyelv.¹⁶⁸ A *digitális* vagy a tudományos nyelv mindig tárgyilagos, objektív, az elmének és az agynak a működésén alapul, és kivétel nélkül mindig logikus, ésszerű, racionális, érvelhető és argumentatív. Az ellátott és föl vállalt szerepei és ama funkciói közé tartozik többek között, hogy tagadó, negatív, megkérdője-

¹⁶⁵ Ter 3,9.

¹⁶⁶ A jezsuita szerzetes, Mariasusai DHAVAMONY állítja föl a kölcsönös érthetőség ezen alapvető követelményét *Vallásközi párbeszéd keresztény hittudománya* című fejezetében: DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Christian Theology of Religions: A Systematic Reflection on the Christian Understanding of World Religions* (A vallások keresztény hittudománya: Rendszeres megfontolások a világvallások keresztény értelmezéséről), Bern 1998, 203.

¹⁶⁷ Mk 2,22.

¹⁶⁸ Paul D. FUETER idézi, majd elemzi is az érdekes tanulmányában eme kétfajta nyelvet, avagy nyelvezetet: FUETER, P. (Paul) D., *The Therapeutic Language of the Bible* (A Szentírás gyógyító nyelve), in *International Review of Mission (IRM)* (1986/3), 211–213.

lező, alárendelő, elemző, analizáló, rangsorba rendező, hierarchizáló, magyarázó, értelmező és interpretatív. A hasonlóságon alapuló vagy az *analógiás* nyelv pedig olyasféle alakzatokat hoz működésbe, mint a képzelet, a fantázia, a metafora, a szintézis, az öszszetétel, az összefoglalás, illetve az egységbe rendezés. Ezek alapján az analógiás nyelvnek elkülöníthetjük néhány fontosabb jellemzőjét: a tömörítést, a képszerűséget, a ve-lősségre és a kifejezősége törekvést, a kétértelműséget és az utalásosságot. A hasonlóságon alapuló nyelv bizonyos vélemények szerint azon emberi vágyból és ama törekvésből született meg és bomlott ki, hogy a felek átfogják, befogadják és elfogadják a másik embert.¹⁶⁹ Egy másfajta, bár bizonyos megközelítésben hasonló osztályozása a nyelvnek, a szövegnek és a szépirodalomnak, hogy míg a szóbeliség átalakít, megváltoztat és transzformál, addig az írásbeliség tájékoztat és informál.¹⁷⁰

Még a nyelvtannak, a grammatikának, illetve a szókészletnek, a lexikának a megválasztása is általában egyfajta közösségi, közéleti és politikai cselekedet, amely meghatározza és körülírja ama módot, ahogy a világnak a tényeit meg lehet, érdemes, és meg is kell tapasztalni. Tulajdonképpen magukat a tényeket is, amennyiben azok az egyes emberek és azoknak a csoportjai, a közösségei számára léteznek és megjelennek, pontosan eme nyelv hozza létre, és ez teremti meg.¹⁷¹ A kultúrák közötti párbeszédnek az egyik központi föladata ezért a szókészletnek a megtisztítása és a purifikációja, amelyhez a nyelvezetnek, a beszédmódnak és a regiszternek a megváltoztatása kell, hogy járuljon.¹⁷² Egy olyanfajta közös nyelvezet kifejlesztése lebeghet a résztvevő felek előtt, amely árnyalt, fokozatos, mértékletes, megkülönböztető, közel hoz és mindenkitől minőségi javulást vár el.¹⁷³

¹⁶⁹ Graham WARD idézi Jacques LACAN véleményét: WARD, G. (Graham), *Theology and Postmodernism* (Hittudomány és a modern utáni kor), in *Theology* (1997/6., 438.

¹⁷⁰ Ezen találó összefoglalás Walter J. HOLLENWEGERnek az alábbi hosszabb tanulmányában található meg: HOLLENWEGER W. (Walter) J., *The Ecumenical Significance of Oral Christianity* (A szóbeli kereszténység ökumenikus jelentősége), in *The Ecumenical Review* (ER) (1989/2), 262.

¹⁷¹ Walter J. HOLLENWEGER idézi Walter WINK eme meggyőződését: HOLLENWEGER, W. (Walter) J., *The Ecumenical Significance of Oral Christianity* (A szóbeli kereszténység ökumenikus jelentősége), in *The Ecumenical Review* (ER) (1989/2), 263.

¹⁷² T. K. THOMAS ismerteti Verbard ELLER egyik érdekes könyvét, aki pontosan eme cél megvalósítását tűzi ki a könyvének már a címében is: THOMAS, T. K., *Cleaning up the Christian Vocabulary, by Verbard ELLER* (A keresztény szótár megtisztítása, Verbard ELLER könyve), in *The Ecumenical Review* (ER) (1977/1), 100–101.

¹⁷³ Peter A. HUFF dicséri és üdvözli a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) megnyilatkozásait ezen összefoglaló és lezáró értékeléssel és megjegyzésekkel: HUFF, P. (Peter) A., *Separation Incomplete, Communion Imperfect: The Second Vatican Council's (1962–1965) Ecumenical Strategy* (Nem teljes elkülönülés, nem tökéletes közösség: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) ökumenikus tervezete), in *One in Christ* (1995/1), 62.

Az értelmezéssel foglalkozó megértéstannak, a hermeneutikának az egyik alapvető mintája és példája éppen a párbeszéd; ezért a helyzetnek, a szituációnak az egyöntetű és a kizárólagosságra, az exkluzívizmusra törekvő értelmezésével a felek előzetesen nem szabhatnak határokat a párbeszéd folyamatának. A bölceleti, filozófiai megértéstannak a fogalma az egyik meghatározása, definíciója szerint a bölceleti elemzésnek, az analízisnek és a leírásnak ama folyamata, amelynek során az emberek egyre pontosabb megértésre jutnak.¹⁷⁴ Ezen értelemben a jóindulatnak a hermeneutikája és a megértéstani jóakarát ugyanazon alapvető embertannak, antropológiának a részei, hiszen maga az emberi létezés, egzisztencia és élet is a fölfogás és megértés egyik tevékenységének tekinthető. A feleknek tudatában kell lenniük annak, hogy a párbeszéd többoldalú és multilaterális kapcsolatban köti össze őket.

A jézusi aranyszabály¹⁷⁵ keresztény értelmét Hans Urs VON BALTHASAR elemezte alaposabban.¹⁷⁶ A párbeszéd *aranyszabálya* ugyanis az, hogy a felek figyeljenek a másik emberre és vegyék is komolyan a másikat, éppannyira, amennyire ők maguk is szeretnék, hogy figyeljenek rájuk, és komolyan vegyék őket. Ez egyben azt is jelenti, hogy ami jelentős kihívást és nehéz föladatot jelent az egyik fél számára, az igazából mindegyik résztvevő számára is ugyanúgy fontos kihívás egy ilyen kölcsönösen egymásra utalt, egyszersmind egymástól függő élethelyzetben és interdependenciában élő világban. Amennyiben a felek nem vesznek más kultúrákat és más vallásokat komolyan, akkor ők sem várhatják el másoktól, hogy az üzenetüket komolyan vegyék, tisztelettel kezeljék és valóban odafigyeljenek rá.

Isten két fület adott az embereknek, de nem többet, mint egyetlen száját. Mind ezt pedig talán éppen azért, hogy legalább is kétszer annyit hallgassanak másokra, mint amennyit ők maguk beszélnek. Ráadásul, a szájnak számos egyéb szerepe és föladata is van, míg a füleknek, úgy tűnik, nem sokkal több ennél. Az odafigyelés a másik emberre mélyebb értelemben azt is jelenti, hogy a felek a társaiknak a *valódi szándékait* is meg-

¹⁷⁴ Heinrich OTTnak az alábbi tanulmánya nagyon hasznos az elemzett vallásközi kérdésköreink szempontjából: OTT, H. (Heinrich), *The Horizons of Understanding and Interpretative Possibilities* (A megértés látóhatárai és az értelmezési lehetőségek), in SAMARHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédről a közösségben), Genf 1977, 85–89.

¹⁷⁵ A jézusi aranyszabály a következőképpen hangzik: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.” (Mk 12,31).

¹⁷⁶ Eme híres és nagyhatású elemzés, analízis megtalálható az alábbi kiadványban: BALTHASAR, H. U. (Hans Urs) VON, *Kilenc tétel – A keresztény erkölcs körülírása*, in SCHÜRMAN, H. (Heinz) – RATZINGER, J. (Joseph) – BALTHASAR H. U. (Hans Urs) VON, *A keresztény erkölcs alapelvei*, Budapest 2002, 89–90.

hallják, megértik, azután pedig elgondolkodnak és elmerengenek rajta. Egyes kegyelmi esetekben még esetleg azt is meghallhatják, amit a másik személy éppen csak hogy mondani és közölni akart, talán ezúttal még sikertelenül, vagy egyelőre még nem eléggé sikeres módon. Eme beállítottság és eme magatartás különösen is fontos a megértéstani, értelmezéstani és hermeneutikai szempontból és aspektusból, hiszen a tulajdon tanításait és dogmáit is pontosan így érti meg olykor az ember.

2. Az ökumenikus párbeszéd mint előzetes módszertani párhuzam a vallásközi párbeszéd számára

Az ökumenikus párbeszédnek legalább annyira szüksége van módszertani meg-
alapozásra, mint rendszeres teológiai és dogmatikai tartalomra, és ennyiben előzetes
módszertani párhuzamot jelent a vallásközi párbeszéd számára. Az ökumenikus teológi-
ai párbeszédet nem érdemes pusztán tanításbéli és dogmatikai kérdésekre leszűkíteni,
hanem egy átfogóbb egyházi összefüggésrendszerbe érdemes ágyazni. Az ökumenikus
és a vallásközi párbeszéd voltaképpen ugyanazon módszert használja és alkalmazza,
mégpedig a párbeszéd, a dialógus módszerét.

A közös vonások fölismerése, egyszersmind a jelentős különbségek föltárása és
megvizsgálása mindkét folyamat számára nélkülözhetetlen és elengedhetetlen. A két te-
vékenység azonban nagyon különböző sebességgel folyik, és más és más a fontosságuk
Isten előtt és az Egyház életében. Mindezért a közös módszer kidolgozásán kívül éles és
határozott elválasztásuk és megkülönböztetésük is föltétlenül szükséges, mégpedig a sa-
ját jól fölfogott érdekükben is.

A dolgozatunk eme most következő alrészében ezúttal tehát arra teszünk egy kí-
sérletet, hogy az ökumenikus párbeszéd dinamikájának és lendületének a nagy területé-
ről fölhívjuk a figyelmet néhány jelentősebbnek ítélt dologra és meglátásra. Főként is
ama pontokra irányítjuk a figyelmünket, amelyek a párbeszédelmélet kettő fő alkalma-
zási területének az egyikeként megkülönböztetik a másik elemzett tereptől, azaz a val-
lásközi párbeszédétől.

2.1 Az ökumenikus párbeszéd szentírási megalapozása

A magyarul is immáron teljes mértékben bevettnek és széles körben alkalmazottnak számító *ökumenikus* szó az ógörög *oikumené* kifejezésből származik. Eredetileg a „sátor”, a „ház”, a „család”, illetve az „emberiség” jelentésekben volt közismert, vagyis elsősorban valamilyen emberi közösséget, egységet jelölt, és arra is vonatkozott. Később a szó inkább az „egyetemes”, az „általános” jelentésében volt egy ideig használatos. Az indoeurópai és a szláv nyelvekben, valamint magában a magyar nyelvben pedig jelenleg egy meglehetősen sajátos jelentést kapott. Jelenti ugyanis a keresztényeknek, a keresztény felekezeteknek ama törekvéseit összefoglaló kifejezést a legújabb korban, amelyek a keresztény Egyház látható egységének a megteremtésére és a megszilárdítására irányulnak.

„De nem csupán értük könyörgök, hanem azokért is, akik az ő szavuk által hinni fognak bennem, hogy *mindnyájan egy legyenek*; ahogyan Te, Atyám, bennem vagy, és én Tebenned, úgy ők is egy legyenek mibennünk, és így elhiggye a világ, hogy Te küldtél engem.”¹⁷⁷ Jézus Krisztus ezen kiemelt igehely szerint főként kettő dologért könyörgött mennyei Atyjához. Egyrészt azért fohászokodott, hogy a későbbi, illetve a mindenkori követőit ne osszák meg az ellenségeskedések és a különböző terméketlen viták és a veszekedések. Másrészt pedig azért imádkozott, és azon szoros egységet és alapvető összetartozást képzelte el a követői számára, illetve követelte és követeli ma is meg tőlük, amely közte és Atyja között volt és állt fönn.

Eme szoros egység, az emberi viszonyokra és a humán dimenziókra lefordítva, a párbeszédén, egymásnak a tiszteletteljes elismerésén és a kölcsönös szolgálatán alapuló egységet jelenti. Ez tehát egy olyan közléscserét, afféle kommunikációt testesít meg ezáltal, amely majd fokozatosan és lassanként kommúnióhoz vezet a résztvevő felek és a participatív közösségek között. Egy megtapasztalt valóságnak és empirikus realitásnak kell a közös vonatkozási alapunknak lennie, amely mindannyiunkat arra hív föl, hogy igyekezzünk, „amíg mindnyájan el nem jutunk a hitnek és Isten Fia megismerésének egységére, és meglett emberré nem leszünk Jézus Krisztus teljességének mértékében.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ *Jn* 17,20–21.

¹⁷⁸ *Ef* 4,13.

Jézus Krisztus szerint majd éppen ezen összhangról, eme harmóniáról ismeri el és ismeri föl a világ és az emberiség, hogy a keresztények a létezést megálmodó és fönntartó, arra folyamatosan a legmesszebbmenőkig gondot viselő Istennek az üzenetét, a megváltásról szóló jó és örömteli híret hirdetik élettél és szóval, lélekben és igazságban: „Ezt mind egy és ugyanazon Lélek műveli, mindenkinek úgy adva részt, ahogy Ő akarja. (...) Mi ugyanis mindnyájan egy Lélekben egy testté keresztelkedtünk (...); és mindnyájunkat egy Lélek itatott át.”¹⁷⁹

Az egységnek a jelzett lelkülete tehát egyáltalában nem egyfajta merev egyformaságot és szigorú uniformizálást jelent, hanem egyfelől a keresztény életstílusoknak a lényegi azonosságára és az esszenciális identitására utal. Másfelől pedig, Jézus Krisztus üzenete pontos tartalmának sokféle, de korántsem ellentétes megértését, interpretációját és kifejezését is jelentheti adott esetben, természetesen ugyanazon Szentléleknek az indíttatása, vezetése és irányítása által.

Az ökumenikus párbeszéd az isteni Szentháromság belső, internális életét és a szeretetének a kinyilvánítását tükrözi a hasonlóságnak, az analógiának az alapelve segítségével. Az Atya az Igéjén, a Fián keresztül közli Magát a világgal, Aki pedig a Lélek erejében válaszol az Atyának: ez az ő életközösségük. Az idők teljességekor Isten a Fián keresztül szólt hozzánk,¹⁸⁰ minthogy Istennek az Igéje testté lett és közöttünk élt.¹⁸¹ Amennyiben a keresztények elhanyagolják az egységnek eme világos lelkületét, és nem veszik a fáradságot ahhoz, hogy jobban megismerjék, hogy még inkább megértsék és végül, hogy igazán megszeressék egymást és a többi embert is, akkor sajnálatos módon ennek a közösségüknek, vagyis az Egyháznak a legfőbb föladata: az örömhír, az evangélium hirdetése látja végül a kárát.

2.2 Az ökumenikus párbeszéd fundamentálteológiája

egy hivatalos megnyilatkozásban: *Megfontolások és javaslatok az ökumenikus párbeszéddel kapcsolatban (1970)*

A Keresztények Egységét Előmozdító Titkárság: *Megfontolások és javaslatok az ökumenikus párbeszéddel kapcsolatban: Az Unitatis Redintegratio (1964) ökumenikus*

¹⁷⁹ *IKor* 12,11.13.

¹⁸⁰ *Zsid* 1,1–2.

¹⁸¹ *Jn* 1,14.

határozat gyakorlati alkalmazásáról (1970) című hivatalos egyházi megnyilatkozásnak az előszavában Johannes WILLEBRANDS bíboros elmondja, hogy 1966-ban Augustin BEA bíboros levelet írt a püspököknek, értesítve őket, hogy már készül az első ökumenikus szabályzat, direktórium. 1967-ben a beérkezett javaslatok alapján az egésznek a szövegét átdolgozták. Közben, szintén 1967-ben, az Egyházak Ökumenikus Tanácsával is megjelent egy közös megnyilatkozás ugyanezen tárgykörben. 1969-ben végül úgy döntöttek, hogy a párbeszédre vonatkozó megfontolások és javaslatok nem az első ökumenikus szabályzatba, a direktóriumba kerülnek bele, hanem külön jelennek meg, önálló hivatalos egyházi megnyilatkozásként. Eme hivatalos dokumentum tehát a most ismertetett szövegünk.

A megnyilatkozás *bevezetése*ként úgy fogalmaz, hogy minden ellenkező látszat ellenére a kortárs és modern ember keresi a párbeszédet mint a kölcsönös megértés, a tisztelet és a szeretet megteremtésének a kiváltságos eszközét az egyének és az egyes embercsoportok között. Mindezen megállapítások fokozottan is igazak magukra a keresztényekre. Mivel a legfőbb célnak a keresztények látható egységének kell lennie, az ökumenikus párbeszédet kiváltképpen és főleg a püspököknek kell előmozdítaniuk. Az ő föladatuk az is, hogy helyes mederben tartsák a párbeszédnek a folyamatát. Az ökumenikus párbeszédnek kettős vonatkozása és aspektusa van: egyrészt, mindig hűséges marad az apostoli hagyományhoz, tradícióhoz, illetve összhangban és harmóniában van a Római Katolikus Egyháznak a hitével. Másrészt pedig, az ökumenikus párbeszéd mindig is törekszik ama teljességre, totalitásra és azon egészlegességre, holisztikumra, amelyet Jézus Krisztus joggal vár el a Testétől, egyszersmind nyitva állva a Szentlélekre is.

Az ökumenikus párbeszédnek a *természetével* és a *célkitűzéseivel* foglalkozván elmondható, hogy a párbeszéd tulajdonképpen értelemben akkor kezdődik el, amikor egyszer csak mindkét résztvevő fél elkezd odahallgatni a másik emberre. A meghallgatást pedig ezután válaszadás is követi, amely törekszik a megértésre és a megértetésre: kérdez, ugyanakkor hagyja, hogy kérdezzék, továbbá szabadon előadja a nézeteit és a véleményeit, a meggyőződéseit. A párbeszédben résztvevő felek mindig készen állnak a másik embernek a befogadására az adott helyzetben és szituációban; és különböző közös tervekkel és projektekkal törekednek az egységre az életnek az egységében. Mind-egyik fél készen áll a további nézeteit, sőt az egész életformáját, a teljes életvitelét is tisztázni, sőt megtisztítani, amennyiben maga az Igazság ösztönzi őt erre. A kölcsönös-

ség és a kölcsönös elkötelezettség mindvégig lényeges elemei maradnak a párbeszédnek. Az ökumenikus párbeszédre mindez halmozottan is érvényes kell, hogy legyen, ráadásul a keresztények még osztoznak és részesednek is Jézus Krisztusnak és az ő Egyházának a titkában és a misztériumában is. A krisztushívők közösen tesznek tanúbizonyságot Jézus Krisztusnak az Egyházra bízott és arra is vonatkozó küldetéséről, mint hogy a szekuláris világ mindnyájuknak pontosan ugyanazon kérdéseket teszi föl. Sőt, az egyes közösségeken belül is ugyanazon kérdések merülnek föl: a világiaknak, a laikusoknak, a szolgálatnak, a szertartásoknak, a liturgiának, a rituáléknak, a hitoktatásnak, a katekézisnek, valamint a keresztény családoknak a kérdéskörei. A válaszokat éppen ezért közösen kell keresnünk, és mindez nem csupán egy tudományos vagy akadémikus vita. A párbeszéd még egyáltalán nem maga az egység, de mégis ama legfontosabb dolog, amely afelé vezet bennünket.

A párbeszédnek az *alapja* és a fundamentuma a lelki javaknak és az üdvösségnek a közösségében áll. A közös hivatkozási pont a Szentírás, a Biblia, és a hívők természetesen kölcsönösen meríthetnek egymásnak a kincseiből.

A párbeszédnek a legfontosabb *föltételei* közül is kiemelkedik a rokonszenv, a szimpátia és a nyíltság, valamint ama tény, hogy a párbeszéd mindig egyenlő felek között folyik. Ugyanakkor becsületesen be kell vallaniuk azt is, hogy van közöttük különbség, és talán nem is lényegtelen mértékű és méretű. A párbeszédben résztvevő felek elutasítják a tanbéli és a doktrinális, illetve a dogmatikai közömbösséget, indifferenciát, amely úgy tesz, mintha minden nézet teljesen azonos értékű volna. Ám mindemellett töreksenek arra is, hogy egyáltalán ne ítéljék el egymást. A résztvevő felek elismerik egymásról, hogy Jézus Krisztusban vannak, mivel benne keresztelkedtek meg, és benne is születtek újjá. Vallják, hogy már most is lényegi közösségben vannak egymással, ugyanakkor nem tagadják el azt sem, hogy a hitnek a tartalmában, a fejlődésében és természetesen a kifejezésében vannak bizonyos különbözőségek közöttük, amelyekről folyamatosan párbeszédet kell folytatni a még nagyobb és a még szorosabb egység érdekében. A gyakorlati síkon egyenlőség áll fenn a tanulásban és a felelősségben is. Rendkívül szükségesnek mutatkozik a megfelelő képesség, illetve a teológiai tudás és a hittudományi ismeretek, hiszen mindenkinek alaposan föl kell készülnie a párbeszédre. Kiemelten fontos a Szentírás, a Biblia alapos ismerete, de nem kevésbé fontos az, hogy a másik fél nézeteivel is tisztában legyenek. Hangsúlyos az igazságok rangsorának, a hi-

erarchiájának az állandó szem előtt tartása is. Nehéz ugyanazon keresztény nyelvet és nyelvezetet beszélni, minthogy jelentősen eltérőek a hozzáállások és a mentalitások. Mindegyik fél építő módon és konstruktívan kell, hogy előadja a saját nézeteit. Figyelniük kell rá, hogy a találkozás során ne az ellenállás váljék uralkodóvá, és ne az domináljon. A teológiai folyamatos tisztulási folyamatra szorulnak, ezért közösen érdemes törekedniük közelebb jutni a kinyilatkoztatott, megvilágosító erejű és revelatív igazsághoz. Egyfajta tömör megfogalmazása mindennek, hogy egység a lényekben, szabadság a kétesben, de szeretet mindenben (érdekes megfigyelni, hogy rendkívül hasonlóképpen foglalja mindezt össze az *Unitatis Redintegratio: Határozat az ökumenéről (UR, 1964)* című hivatalos egyházi megnyilatkozás is).¹⁸² Késznek kell lenniük és állniuk a megújulásra, a reformra, az alázatra, valamint a bűnbánatra, a penitenciára is. A felekezeti diadalittasság, a triumfalizmus pedig természetesen mindvégig tilos kell, hogy legyen.

A párbeszédnek a különböző *módszerei* és metodológiai tekintetében nagyon fontos a fogalmaknak és a nézeteknek a mielőbbi kölcsönös tisztázása, mégpedig természetesen rögtön a párbeszédnek a legelején. A módszerek közül kiemelkedik a nézeteknek az összehasonlítása, a komparációja, a reflexió, a diszkusszió és a megvitatás, illetve az összpontosító és koncentráló figyelem a másik emberre. Tisztázni kell először is a közösen megismert és az együttesen vallott igazságokat. Azután pedig azon igazságok tekintetében is tiszta vizet kell önteni a pohárba, amelyek egyik-másik közösségben esetleg elhomályosultak, másutt pedig sokkal világosabban maradtak fenn; illetve a valódi belátásokat és a jogosult teológiai szándékokat is föl kell tárniuk, még az eltérésekben is. Eközben mindegyik résztvevő fél alkotó módon és konstruktívan kell, hogy előadja a saját nézeteit és teológiai véleményeit.

A párbeszédnek az *alanyai*, vagyis a résztvevői nemcsak teológusok lehetnek, hanem lélektanárok, pszichológusok, társadalomkutatók, szociológusok, illetve történészek, historiográfusok is. Szem előtt kell tartani, hogy minden alkalommal azonos fölkészültségű emberek folytassanak párbeszédet. Igen sok a közös téma: például a kinyilatkoztatás, a kijelentés, a reveláció, vagy az Egyháznak a szerepe a világban. Közös érdeklődés lehet továbbá a hithirdetésnek, a misszióknak a kérdésköre, az ökumenikus há-

¹⁸² UR, 4. A magyar fordítás megtalálható a következő kiadványban: *Unitatis Redintegratio: Határozat az ökumenéről (UR, 1964)*, in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 251–269.

zasságnak, vagy éppen a túlnépesedésnek a problématicája. A tizenegyedik és a tizenhatodik század válságának több eleme ma már bizony eléggé érdektelennek tűnik. De a párbeszédnek is vannak emberi határai, ilyenkor pedig a közös imádság jut kiemelt szerephez.

Végül a párbeszéd egyes *formái* lehetnek például a véletlen és spontán találkozások; illetve az összejövetelek és konferenciák különböző oktatási és nevelési központokban. A párbeszéd lehet a tanulásnak egy kiemelten fontos része, egyfajta megfelelő alkalom egymásnak a még jobb és még alaposabb megismerésére. A párbeszéd alkalmas terep lehet a világiaknak, a laikusoknak az együttműködésére és a kooperációjára is egyes jelentős világi, szekuláris, közéleti, politikai, társadalmi és szociális kérdésekben. A barátságos kapcsolatok, a felekezeti vagy az ökumenikus házasságok (félrevezető kifejezéssel a vegyesházasságok) is kiváló alkalmat jelentenek a párbeszédre. A párbeszéd lehet kétoldalú és többoldalú, bilaterális és multilaterális, illetve hivatalosak és nemhivatalosak is.

2.3 A közösség (*koinónia*) és a *célrendszer* gyökeres különbözősége az ökumenikus és a vallásközi párbeszédben

Összehasonlítva a két típusú és fajtájú vallási párbeszédet, az ökumenikus és a vallásközi, azt állapíthatjuk meg, hogy a vallásközi párbeszédben a feleknek mindig nyitva kell állniuk *Istennek a szabad önjárandékozása* felé. A megnyílásuk által megszerzett és megtapasztalt meglátások kimeríthetetlen sokasága ugyanis mindaddig nem lesz ismeretes előttük, ameddig empirikusan valóban át nem élik ezeket. Az ökumenikus párbeszéd, ezzel szemben, egy nagyon is pontosan meghatározott remény és várakozás felé halad, mégpedig a krisztusi, keresztény Egyház *látható egysége* felé. Eme jelzett és fölismert különbség kulcsfontosságúnak és döntő jelentőségűnek bizonyul a párbeszéd minden egyes mozzanata során, fundamentálteológiai és lelkiéteológiai szempontból egyaránt.

2.3.1 Az ökumenikus párbeszéd célrendszere *fundamentálteológiai szempontból*

Bizonyos értelemben a hitnek és az örömhírnék a hirdetése a valódi, az igazi ökumenének és az egységre irányuló beállítottságnak a próbaköve és a lakmuszpapírja. A kultúrán és a valláson belül a teológia, vagyis az Istenről szóló beszéd az ökumenikus mozgalomnak azon elkötelezett emberi tevékenysége, amely által a hitvalló és a hitét meg is élő keresztény közösség kölcsönösen számot vet és számot ad az Egyháznak a hitével és a hitéről. A teológia, a hittudomány mindenekelőtt a hit átadásával foglalkozik, a hittapasztalat és a hitélmény megosztásával, valamint a közösség fölépítésével és megerősítésével. A keresztény hit tartalmát pedig olyan módon igyekszik körülírni és kifejezni, hogy az megőrizze Istennek a közös megtapasztalását minden korok és az összes helyek tanúságtévői által. A teológia mértékadó tényezői Isten önközlésének, az önkijelentésének, a kinyilatkoztatásának a tapasztalata, a Szentírás, a Biblia, a (szent)hagyomány, a kultúra és az emberi ész.

A keresztény felekezeteknek állandóan, újra meg újra meg kell kérdezniük maguktól teológiailag is a párbeszédre nevelés teljes folyamatában, hogy mi fogja igazán és a legjobban szolgálni az eljövendő időkben a krisztusi hitnek az átadását a majdan megvalósuló egyetlen keresztény Egyháznak a sokszínű valóságában. A teológiai reflexiónak hozzá kell járulnia az elméleti, a gondolkodásbéli és a teológiai nézetkülönbségeknek és a megosztottságoknak a fokozatos meghaladásához vagy legalább is a jelentős enyhítéséhez és csökkentéséhez. Az ökumenikus képzés a keresztény Egyház látható egységének megteremtéséért munkálkodik. Ezt mégpedig annak a tudatában kell véghezvinnie, hogy ezáltal az egyházakat abban is segíti, hogy minél inkább és igazabban tagjai legyenek az egyetlen krisztusi Egyháznak. A valódi ökumenikus teológia ugyanakkor tudatában van a kereszt valóságának is, nemcsak az ész diadalmenetének, ezért azután nem áll távol tőle sem az imádságos lelkület, sem pedig az istendicsőítés és a doxológia. Mindazon kijelentéseket és ama meglátásokat meg kell kísérelniük együtt és közösen megfogalmazni és kiejteni, amelyekre a jelen történelmi helyzetben egyáltalán képesek, vagy képesek lehetnek, hogy ezáltal közelebb kerüljenek az egyetértés, a konszenzus vagy legalább a közeledés nyelvének a kidolgozásához. Az Egyháznak az egysége ép-

pen annyira föltétlen érték, mint a sokfélesége is, a Szentháromság valóságának a képére.

A keresztény vallásnak és az Egyháznak fönnáll egyfajta természetes igénye arra, hogy Isten Jézus Krisztusnak a személyében *egyedülálló módon* fordult az emberiséghez. Az Egyház látható közösségének a kiterjesztése, valamint az Isten Országa értékeinek és a kincseinek a fölismerése és a továbbvitele kell, hogy álljon tehát a vizsgálódásainknak a középpontjában és a fókuszában. A már most teljesen bevettnek számító „ökumenikus” jelzõt néha a világvallások párbeszédének a leírására is használják; érdemes azonban fönn tartanunk a föntiekben meghatározott, keresztény mozgalomnak és irányultságnak a neveként és az elnevezéseként, mivel a vallások közötti és a kereszténységen belüli párbeszédnek a célkitűzése természetesen alapvető módon különbözik egymástól. A felekezeti, az ökumenikus párbeszéd, dialógus, valamint a vallások közötti párbeszéd között egyfajta kölcsönhatás, interakció azonban fönnáll, mégpedig természetesen *módszertanilag*, metodológiailag.

Ugyanakkor a keresztények közös *azonosságtudatának* és identitásának a kialakításában és a további formálásában is nagyon fontos szerepe van annak, hogy egyre inkább egy vallásnak látják magukat, amikor a többi vallással például párbeszédhelyzetben és szituációban találkoznak. Eme fölismerés és eme meglátás még jobban és még inkább egységbe kovácsolja a keresztény hívőket, és ezáltal egyre jobban fölfedezik a lényegi összetartozásukat, amelynek előmozdítására most már akár tenni is hajlandóak volnának. A keresztény Egyháznak a botránysos megosztottsága éppúgy, mint a gyakori párbeszédképtelensége hiteltelenné, inautentikussá teszi az emberiség egységének a megteremtésére és a megerősítésére irányuló erőfeszítéseiket és a mindezt kitűző párbeszédüket. A mai keresztények is bűnösök és vétkesek, mert ők maguk is tevőlegesen hozzájárulnak az emberiségnek és az Egyháznak a káros és a tragikus megosztottságához, a széttöredezettségéhez, amennyiben nem tesznek lépéseket a szétszakadozottságnak a megszüntetésére. Mindennek ellenére az Egyházat az emberiség kiengesztelődése és egysége szentségének tartjuk és kell is tartanunk: a keresztényeknek a közössége Istennel és az Egyházban fölszabadítja őket arra, hogy ezáltal és ennek segítségével akár az egész emberiséggel is egységbe kerüljenek.

A kereszténységen belüli ökumenikus párbeszédnek a következő *kezdőlépéseit* különíthetjük el. Először is, a keresztények nem egységes válaszadásainak mindenféle-

képpen a közös megértés felé kell irányulnia. A felekezeti csoporttudatosságoknak is az egyes véleményeknek és a vélekedéseknek az összességébe illeszkedő egységét és ép-ségét kell folyamatosan és állandóan visszatükröznie. Szintén elengedhetetlen, hogy a felek belső kötelékekkel ragaszkodjanak a felekezetükhöz, a hitvallásukhoz, az egyházukhoz, továbbá egyértelműen lássák az őket ott megtartó alapelveket és alakító erőket. Helyesen és igazán kell tehát látniuk és érteniük az Egyháznak a lendületes és dinamikus mivoltát és az effajta irányultságát, valamint a végső célját és a beteljesedését is. A keresztény egyházi életnek az izgalmas és a teremtő feszültségét elsősorban is a mindennapi, a hétköznapi életükben kell folytonosan és egyre inkább átélniük és megélniük. Az ellentmondásokat és a dilemmákat egy teremtő összefoglaláson belül kell megoldaniuk, eltekintve a föloldhatatlannak tűnő ellentmondások egyetlen elemének egyoldalú kiemelésétől és esetleges egyoldalú túlhangsúlyozásától. Végezetül pedig, a hit, a remény és a szeretet kiemelt hármasságával fémjelzett keresztény önanonosságuknak, az identitásuknak mindenféle meghatározó, akár helyzetfüggő, kontextuális eltérésétől is szigorúan, következetesen és mindvégig őrizkedniük kell; egyszersmind mint változatlan kincseket kell mindig őrizniük, fölügyelniük és vigyázniuk ezeket.¹⁸³

A teremtő összhangra irányítva tehát most a figyelmünket, a kereszténységen belüli párbeszédnek az *alapföltételei* közül az első azon alapvető készség volna, hogy valaki elfogadja a teológiájának és az általa vallott tanításoknak az időleges megkérdőjelezési lehetőségét. A második föltétel, hogy valaki megkísérelje azt, hogy más gondolati elemekkel, más besorolásokkal, más teológiai látásoknak és szempontoknak a különféle modelljeiben és a stílusában gondolkozzék és kíséreljen meg élni. Végül, az ökumenikus párbeszéd további alapföltétele jónéhány olyan új, újító és folyamatosan megújuló teológiai modellnek a kidolgozása és az alkalmazása, amelyek más teológiai hagyományok meglátásainak a gazdagságát is képesek hatékonyan magukba ölelni, egységessé és egységgé szervezni.¹⁸⁴

Az ökumenikus párbeszédnek a végső célja természetesen mindig is Jézus Krisztus Egyházának a látható egysége lesz. Addig azonban a keresztényeknek még szá-

¹⁸³ Nicholas A. ZABOLOTSKY sorolja föl a párbeszéd eme hat nélkülözhetetlen előfeltételét: ZABOLOTSKY, N. (Nicholas) A., *Dialogue in Community: Initial Points and Conditions* (Párbeszéd a közösségben: Kezdőpontok és föltételek), in SAMARHA, Stanley J., *Faith in the Midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 59–73.

¹⁸⁴ George H. TAVARD említi e három előfeltételt: TAVARD, G. (George) H., *For a Theology of Dialogue* (A párbeszéd teológiájáért), in *One in Christ* (1979/1), 17.

mos közbeeső és *időleges célon* is át kell együtt haladniuk. Túl kell jutniuk például a félreértéseken, el kell érniük a kölcsönös megértést, eltörölni, illetve használaton kívül kell helyezniük a pontatlan, avagy a nem megfelelő szavakat, az ilyen ítéleteket, az ilyesféle cselekedeteket és a tetteket. El kell mélyíteniük a közös vonásokat, és határozottan építenünk rájuk, növekedniük a hitben, és tevékenyen részt venniük az Egyháznak az állandó megújulásában, a megreformálásban és természetesen a felekezeteknek a kölcsönös gazdagításában. Hasonlóképpen, ki kell venniük a saját részüket a lelkeségi, a spirituális adományoknak a kölcsönösen gazdagító megélésében is. Létre kell hozniuk és meg kell valósítaniuk egy részleges és megkülönböztetett egyetértést, megegyezést, barátságot és testvériséget.¹⁸⁵

A keresztény Egyháznak a hosszan tartó és rendkívül botrányos, az idő előrehaladtával pedig mindig egyre botrányosabbá váló megosztottsága és a részének az elkülönültsége egymástól egy *alkalmas és megfelelő időt*, vagyis *kairoszt* jelez arra, hogy fölismerjék a törekenységünket és a megsebzettségüket. Alkalom ez ugyanakkor arra is, hogy fölhasználják a pillanatot, a korszakot és az időszakot a bűnbánatra, a töredelemre és a penitenciára, és végre megszabaduljanak a győzedelmes, a diadalmas és a triumfalista Egyháznak az egyoldalú fölfogásától. Más szavakkal fogalmazva, az egyes felekezeteknek, a hitvallásoknak és a keresztény *egyházaknak a megtérése*, vagyis a gyökeres egyházi átalakulás azt jelenti, hogy egyre jobban megnyitják a saját hagyományainkat, a tradícióikat a hiteles és az autentikus evangéliumi és ősegyházi gyakorlatnak az elsősége, a prioritása előtt.¹⁸⁶ Így valósíthatják meg majdan egyre inkább és egyre igazabban az odahallgató és a figyelmező közösségnek, az Egyháznak az ősrégi, a meseszép és a gyönyörű álmát, a prófétai vízióját és a látomását.¹⁸⁷ Az ökumenikus mozgalom egyik legmélyebb és legfontosabb célkitűzése az is egyben, hogy visszaadja

¹⁸⁵ Walter KASPER tanulmánya párhuzamba állítható Konrad RAISERÉVEL, amennyiben mindketten kiemelik annak elodázhatatlan szükségét, hogy újragondoljuk eredeti célkitűzéseinket: KASPER W. (Walter), *The Nature and Purpose of Ecumenical Dialogue* (Az ökumenikus párbeszéd természete és célja), in *The Ecumenical Review* (2000/3), 296.

¹⁸⁶ A jezsuita szerzetes, J. B. BANAWIRATMA az, aki úgy álmodja meg az ökumenét, mint a felekezetek együttes megtérését Jézus Krisztushoz: BANAWIRATMA, J. B., *A Vision of Ecumenical Unity and Mission* (Az ökumenikus egység és küldetés látomása), in *Search for a New Just World Order: Challenges to Theology* (Egy új és igazságos világrend keresése: kihívások a teológia számára), in *Voices from the Third World (VThW)* (1997/1), 118.

¹⁸⁷ A kifejezés megalkotója a jezsuita Samuel RAYAN: RAYAN, S. (Samuel), *Mission after Vatican II: Problems and Positions* (Küldetés a II. Vatikáni Zsinat után: Nehézségek és álláspontok), in *International Review of Mission (IRM)* (1970/4), 426.

a hitelességét a kereszténységnek, amikor az találkozik az elvilágiasodott, szekuláris környezettel és a többi világvallással.

Az ökumenikus mozgalom hivatalos mottója pontosan az egységnek ezen alapvető céljára tapint rá és mutat rá, mégpedig világos egyértelműséggel: „hogyan elhiggye a világ”.¹⁸⁸ Nem csupán a *misszió* nehéz hitelesnek maradnia a keresztények szétszabdottsága és a megosztottsága miatt, de a keresztényeknek a párbeszédbe lépése és lehetséges kölcsönös gazdagodása és gazdagítása is folyamatosan gyöngül és halványodik mindezek által.¹⁸⁹ Egyre inkább úgy tűnik tehát sokaknak, hogy leginkább a misszióval párhuzamosan alkalmazott kulturális és párbeszédképes hozzáállás az, amely képes helyreállítani az ökumenikus mozgalomnak is a hitelességét.¹⁹⁰

Érdekes módon pont a *vallásközi párbeszéd* lehet az ökumenikus mozgalomban az egyik ama legerőteljesebb és leghatékonyabb ihlető, sugalmazó és kikristályosító erő, amely a mostani korban a kereszténységben belül működik.¹⁹¹ Valóban és igazán azt mondhatjuk a keresztény felekezetekről, hogy a vallásközi párbeszédnek a közös zárandokútja során alakult ki és szilárdult meg a keresztény közösségük. A vallásközi párbeszéd folyamata tehát bizonyos értelemben voltaképpen többet tett és cselekedett annak az érdekében, hogy a felekezetek közeledjenek és közelebb is legyenek egymáshoz, mint az évtizedek óta folyó ökumenikus tanácskozások.

Amikor az ökumenikus mozgalomnak meg kellett álmodnia a keresztény Egyháznak az eljövendő látható egységét, néhány kiemelt *egységmodellt* fejlesztett ki: a szerves egységnek (1961), a megbékélt különbözőségnek (1973) avagy a törvényes különbözőségnek (1991), a zsinati közösségnek (1975), valamint a növekvő közösségnek

¹⁸⁸ *Jn* 17,21.

¹⁸⁹ Stanley J. SAMARTHA eme megjegyzésével ama fontos pontra tapint rá, amely megvilágítja, hogy miért fontos számunkra a párbeszéd és az ökumené: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Dialogue in Community: A Step Forward. An Interpretation of the Chiang Mai Consultation* (Párbeszéd a közösségben: egy lépéssel előre. A Chiang Mai-i megbeszélés értelmezése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megjegyzések a párbeszédéről a közösségben), Genf 1977, 189.

¹⁹⁰ Ezen ígéret ama tizenhét ígéret közül az egyik, amelyeket Ans J. VAN DER BENT tesz az egyik jelentős tanulmányában: BENT A. (Ans) J. VAN DER, *Seventeen Promises for Entering in the Dialogue with People of Living Faiths and Practicing Religious Pluralism* (Tizenhét ígéret a más hitű emberekkel párbeszédbe bocsátkozás és a vallásos sokszínűség gyakorlata számára), in *Current Dialogue* (CD) (1988/15), 38.

¹⁹¹ Diana ECK húzza alá és hangsúlyozza bármely vallásközi párbeszéd jelentőségét Carl F. HALLENCREUTZ könyvéről írott rövid ismertetőjében: ECK, D. (Diana), *Dialogue and Community, by Carl F. HALLENCREUTZ. (A párbeszéd és a közösség, Carl F. HALLENCREUTZ könyve)*, in *The Ecumenical Review* (ER) (1978/2), 192–193.

a (1993) modelljeit.¹⁹² A szerves egységtől és a megbékélt különbözőség egységétől eltekintve, a többi modell felsorolja a típusok sokszínűségének a kortárs és modern elméleteit, amelyek egyáltalán lehetségesnek bizonyulhatnak Jézus Krisztusnak az egyszeri és egyetlen Egyházán és a közösségek közösségén belül.¹⁹³ Bárhogy legyen is ez, az egységnek mindenféleképpen többnek kell lennie és maradnia, mint csupán egyfajta felekezeti szövetségnek, megállapodásnak vagy megegyezésnek.¹⁹⁴ Eme modellek néhány különböző típusú ökumenikus párbeszédnek voltak a gyümölcsei: először is, a termékei és a produktumai ők a világnak és az emberiségnek a megújítását és a megreformálását célzó mozgalomnak. Másodsor, eredményei a keresztyének újraegységesülését célzó tárgyalásoknak; végül pedig következményei ők a felekezeteknek a létrehozandó közösségét a szemük előtt tartó egyházi és vallási erőfeszítéseknek is.¹⁹⁵

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának 1952-ben, Lundban, Svédországban tartott nagygyűlése hozta el az alapvető, sőt egyenesen kopernikuszi fordulatot az egység *krisztusközpontú*, krisztocentrikus értelmezése és interpretációja tekintetében. Ekkor kezdték az egyháztanukban, az ekkléziológiájukban is megérteni és megfogalmazni, mondatokba önteni, hogy igazából nem a Föld a világegyetem központja, hanem a Föld csak egyike a Nap körül keringő különböző bolygóknak. Nem elegendő tehát az embernek a saját felekezete körüli makacs körbeforgás, hanem mindnyájuknak a közös föladata az, hogy Jézus Krisztus, az egyetlen középpont és egyedülálló centrum köré rendezék és szervezzék az életüket és a közösségeiknek a létezését, a fölépítését, a cselekvését és a művét. Ezt cselekedve és megélve pedig fölismerhetik majd azt is, hogy minél közelebb kerülnek magához Jézus Krisztushoz, valamilyen csodálatos módon annál közelebb kerülnek egyszersmind egymáshoz is. Látjuk tehát, hogy a svédországi Lund városában az összehasonlító módszertant és a komparatív metodológiát fölváltotta a kriszt-

¹⁹² Anton HOUTEPEN sorolja föl eme legfontosabb modelleket: HOUTEPEN A. (Anton), *Uniatism and Models of Unity in the Ecumenical Movement* (Uniatizmus és egységmodellek az ökumenikus mozgalomban), in *Exchange* (1996/3), 210–212.

¹⁹³ Alan W. BLACK említi kifejezetten eme négy lehetséges ökumenikus egységmodellt: BLACK A. (Alan) W., *Ironies of Ecumenism* (Az ökumené iróniái), in *The Ecumenical Review (ER)* (1993/4), 476.

¹⁹⁴ Robert RUNCIE, Canterbury akkori anglikán érseke beszél az egyik fontos tanulmányában a keresztyén egység számos lehetséges és kívánatos modelljéről: RUNCIE R. (Robert), *The Nature of the Unity we Seek: Lambeth Conference, 1988* (Az egység természete, melyet keresünk: lambethi találkozó, 1988), in *One in Christ* (1988/4), 335.

¹⁹⁵ Nikos NISSIOTIS osztályozza a megújulás, az újraegyesülés és a közösség fogalmait: NISSIOTIS N. (Nikos), *Types and Problems of Ecumenical Dialogue* (Az ökumenikus párbeszéd fajtái és nehézségei), in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 40–51.

tustani, azaz a még inkább krisztusi, a Jézus Krisztusra tekintő krisztológiai megközelítés. Az összehasonlítás és összevetés módszerének az alkalmazásakor mindegyik felekezet és minden egyes hitvallás előadja a saját értelmezéseit és az interpretációit, és azokat összeveti a már fennálló azonosságokkal, valamint a még mindig meglévő különbségekkel. Ezzel szemben a krisztustani módszer inkább a keresztény hitnek és a tanításnak a legalapvetőbb elemeit veszi sorra egymás után, és elemzi őket szentírási, bibliai, történelmi és végidőtani, eszkatológiai szempontból és megközelítéssel. Az összehasonlító, komparatív, illetve a krisztustani, krisztológiai módszer az egységnek az uralkodó megközelítéseihez tartozik, amelyek a tanítás és az egyházszervezet összhangjának a fontosságát hangsúlyozzák.

A *zsinati módszer* ezzel szemben inkább a Szentlélek hatalmába veti a hitét és a bizalmát, Aki szüntelenül és fáradhatatlanul a Jézus Krisztus testének a tagjai közötti látható egységért működik, azért dolgozik és azon munkálkodik.¹⁹⁶ Eme zsinati modell az 1982-ben, Limában, Peruban elfogadott *Keresztség, Úrvacsora, Lelkeszi szolgálat*¹⁹⁷ utáni korszakban vált a leginkább bevetté és széles körben a leginkább használatossá. Eme mintának és eme modellnek ráadásul állandóan szüksége van a kölcsönös összefüggéseket föltáró módszertannak, metodológiának és eljárásmodnak a használatára és az alkalmazására, az applikációjára.¹⁹⁸ A kölcsönös összefüggéseknek a föltárása során a különbözőség még elfogadható határainak a megtalálása és a megszabása jelenti a legfőbb és egyben a legégetőbb kérdést.

Az ökumené, vagyis az egység folyamatának és kibontakoztatásának vannak ugyan létező és megálmodott mintái és modelljei, de végül is eme törekvés mégis csak egy merész és bátor ugrást jelent a sötétbe, a nagy *ismeretlenbe*. Hálásak lehetünk azonban azért, hogy Isten az, Aki vár ránk ott a túlnanban és a nagy ismeretlenben. Ez az oka ama jelentős ténynek is, hogy az ökumenének számos olyan vonása van, amelyeknek

¹⁹⁶ Konrad RAISER beszél eme kopernikuszi fordulatról és az egység kettő kiemelt modelljéről: RAISER K. (Konrad), *That the World may Believe: The Missionary Vocation as the Necessary Horizon for Ecumenism* (Hogy elhiggye a világ: A missziós küldetés mint az ökumené szükségszerű látóhatára), Ariccia 1999.

¹⁹⁷ Eme fölmérhetetlen jelentőségű ökumenikus hivatalos egyházi megnyilatkozás eredeti, angol nyelvű címe a következő: *Baptism, Eucharist, Ministry (BEM)* (Keresztség, Úrvacsora, Lelkeszi szolgálat), Lima 1982.

¹⁹⁸ Alan D. FALCONER osztályozza eme három lépcsőjét az összehasonlításnak, a krisztustannak és a szövegösszefüggés-közöttségnek, az intertextualitásnak a tanulmányában: FALCONER A. (Alan) D., *Towards Unity through Diversity: Bilateral and Multilateral Dialogues* (Az egység felé a különbözőségben: Kétoldalú és többoldalú párbeszéd), in *One in Christ* (1993/4), 280.

adott esetben még a megfelelő elnevezése sincs meg, azaz egyelőre ezek még nem igazán léteznek megfogalmazott és alaposabban kifejtett alakban.¹⁹⁹

A különböző keresztény felekezetek és egyházak között folyó ökumenikus, felekezetközi párbeszédnek lehet kétoldalú, bilaterális megnyilvánulási formája, de fölveheti a többoldalú, a multilaterális alakot is. A *kétoldalú* párbeszéd általában a hivatalos egyházi párbeszédnek a módja, amelyeknek a fő témái a tanításbéli, a dogmatikai, a rendszeres, a szisztematikus teológiai kérdéseknek, álláspontoknak és megközelítésmódoznak a megtárgyalása.²⁰⁰ A *többoldalú*, multilaterális párbeszéd pedig folyamatosan biztosítja a felekezeteknek az őszinteségét és a nyitottságát, miközben ügyelnek bizonyos egyéb fontos szempontokra is. Figyelmet fordítanak például többek között ama reményre és ama szabályra is, hogy a lehető legnagyobb számú résztvevőnek a tevékeny elkötelezettségével történjenek és menjenek eme folyamatok végbe, természetesen mindig a lehető legtöbb valódi eredménynek az elérése céljából és annak az érdekében.²⁰¹

Az ökumenikus mozgalomnak a története arra is megtaníthat bennünket, hogy az egyes különbségeknek a legyőzése, illetve a fölülkerekedés azokon gyakorta egyszerűen az ismereteknek a meglétén, illetve sokszor azok hiányán múlik. Amilyen dolgot, tényt vagy faktumot ugyanis nem, illetve nem kellő mértékben és módon ismer az ember, azt idegenként és fenyegetésként éli meg, és ezért azt jobbra igyekszik távol tartani magától. Csakhogy mindannyiunk közös tapasztalata az is, hogy ugyanazon elképzelést többféleképpen is meg lehet valósítani, és egyazon eseményt többféleképpen is lehet ünnepelni. Amennyiben a különbségek mögött a lényeg túl sokszor rejtve marad, akkor válik a különbség egyre inkább elidegenítővé. Amennyiben azonban fölismerik a közös lényegét, a különbség egyszerre csak gazdagsággá változik.

¹⁹⁹ Eme gondolatnak a bővebb kifejtését megtaláljuk a következő tanulmányban: HENRY P. (Patrick), *New Geometries of Ecumenism* (Az ökumené új mértanai), in *Theology Today* (ThT) (1997/4), 502.

²⁰⁰ Harding MEYER hangsúlyozza eme kettő jelenséget: MEYER H. (Harding), *Bilateral Dialogue* (Kétoldalú párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 281.

²⁰¹ Geoffrey WAINWRIGHT szolgáltatja eme találó megfogalmazást a szótári szócikkében: WAINWRIGHT, G. (Geoffrey), *Multilateral Dialogue* (Többoldalú párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 292.

A beszélgetés, legalábbis módszertanilag, metodológiailag és ideiglenesen, a felek egyenlőségét jelenti az emlékezet közös felülvizsgálatának, a megosztott felelősségnek, illetve ama törekvésnek a jegyében, amely az elszakadás okozta nehézségeknek a végleges legyőzését célozza. Más szavakkal fogalmazva, a párbeszéd valamiképpen helyreállítja az időt, mert a közös szándék a jövőnek az együttes megalapozására és a jövőnek a fokozatos szóhoz juttatására irányul. Az Egyház küldötteknek a közössége, és így nem önmagáért van. Ezért az ismerkedés és a párbeszéd alapján és aközben a keresztények ideiglenesen átlépik a hitvallási és a konfesszionális, a szerkezeti és a strukturális, valamint az intézményes és az intézményes különbségeket. A keresztényeknek és a közösségeiknek ezáltal képessé kell válniuk arra, hogy együtt dolgozzanak a világgért, és egy irányba tartó válaszokat adjanak a kortársaik és őelőttük álló fontos föladatakra és kihívásokra.

Az ökumenikus törekvéseknek a legfőbb alapja egyfelől Jézus Krisztusnak a látható egységre fölszólító szava, másfelől pedig ama közös keresztény tapasztalat, amelyben a felek ráismernek a sokféleségben is az egységre. Harmadrészt pedig, a fundamentum ama világ előtti szégyen és az embertársak előtti botrány és skandalum, hogy az Istennek az emberszeretetét mások számára hirdető keresztények maguk is fájdalmasan megosztottak egymás között. Ökumenikus kereszténynek nevezhető tehát azon ember, aki a felekezeteit és a hívőket az önmegértésükben és a viselkedésükben mélyen átalakító egységmozgalomnak a párbeszédes lelkiületével azonosul. Amennyiben pedig ezt már határozottan megtette, akkor eme szilárd elkötelezettségét a maga képességei, illetve a saját lehetőségei szerint másokkal egységben és velük közösségben gyakorolja. Végül pedig, amennyiben a keresztény egységtörekvést, az Egyház látható egységének a megteremtését az ember az élete gondjának tartja, akkor Jézus Krisztusnak az egységre szólító szavát a szívében is viseli. A Szentlélek így gyűjti majd egybe a keresztényeket Jézus Krisztus köré, mint egy Atyának a gyermekeit. A megkülönböztetésnek, az egyetemességnek, a katolicitásnak, illetve a hagyománynak, a tradíciónak az értékei pedig majd egymást kölcsönösen átjárva végül az egész emberiségnek a közös és a megosztott kincsei lehetnek és lesznek.

Mindezeket áttekintve, összefoglalóan és mintegy summázatként elmondhatjuk tehát, hogy a keresztények Istenben egy szentháromságos egységet ismernek föl, Jézus Krisztusnak az ő követésére fölszólító szavában pedig kifejezett meghívást is kapnak

eme sajátos közösségbe. Ez pedig alapvetően meghatározza az egymás közötti viszonyait, vagyis az Egyháznak a benső és internális közösségét, valamint a viszonyukat és a relációjukat a környezetükhöz is: az Egyháznak a küldetését, a hivatását és a misszióját. Mindebből pedig az fakad, hogy az Egyháznak a benső közösségében a valódi sokszínűséget és az igazi pluralizmust befogadó és elviselő egységnek világosan fölismerhetőnek és értelmezhetőnek kell lennie. Éppen úgy, ahogyan a teremtett és a társadalmi környezet iránti felelősséget fölvállaló küldetés egységének is ki kell világolnia egyrészt maguk a keresztények, másrészt pedig a világ számára is. A kortárs és modern ökumenikus törekvéseknek és az ökumenikus mozgalomnak a legvégső célkitűzése tehát az volna, hogy a benne résztvevők megteremtsék az Egyház hitének a megvallásában, az intézményeiben és az intézményeiben, az életében, illetve az erkölcsi, az etikai és a morális cselekvésében és a tetteiben a mindenki számára látható és fölismerhető egységet és közösséget.

2.3.2 Az ökumenikus párbeszéd célrendszere

lelkiségteológiai szempontból

Az ökumenikus párbeszédnek a *középpontra* és a centrumra irányuló és centripetális lendületének és dinamikájának a célja a teljesség és az egyetemesség, míg a *távlatokra* és a perspektívákra irányuló és centrifugális lendületének a célja a nyitottság. Eme kettő lendületnek az összjátéka biztosítja az Egyháznak az *egységét*, az *épségét* és az integritását, vagyis hogy mindig Jézus Krisztust tartja középpontjában.²⁰² Az embernek az egymást követő és föltételező öt nagy vallásos élményeként általában a megtérést, a begyakorlást és az askézist, az önazonosságot és az identitást, a hivatástudatot, illetve a misztikus kiteljesedést szokták említeni a szeretetben. Azok esetében, akik gyermekkoruktól fogva vallásosan nevelkedtek, a megtérés általában a harmadik helyre kerül a folyamatban.²⁰³

²⁰² Az alábbi összeállítás sokat köszönhet a következő hitoktatástani, katechetikai könyv egyes gondolatainak: LINES, T. A. (Timothy Arthur), *Functional Images of the Religious Educator* (A hitoktatónak a szerepmódellei), Birmingham 1992.

²⁰³ Timothy Arthur LINESnek a meglátásait lelkipásztorkodástani szempontból fejleszti tovább a következő, magyar nyelvű mű: SZENTMÁRTONI, M. (Mihály), *A vallásoktatás akkordjai: A hitoktatás technikája és művészete*, Szeged 2001.

Először is, az ökumenikus párbeszéd segít az *önnevelés*ben. Ezen belül, az ökumenikus párbeszéd *begyakoroltatja a párbeszédet*. Az önnevelés két szakasza a begyakorlás és a példamutatás: a begyakorlásnak és az aszkézisnek a föladata a játékszabályokba bevezetés és egyszersmind a serkentés a minél jobb eredménynek az elérésére. Mindennek a föltétele a megbékélés és a kiengesztelődés módszereinek az alapos ismerete: az elmélyülés a tervezésnek, a képzésnek, a kísérésnek és az ösztönzésnek az eszközeiben és az instrumentumaiban. Ennek megfelelően a begyakorlás dimenziójának az alaperényei a szakértelem, a fegyelmezettség és az összeszedettség. A begyakorlás lépései a következők lehetnek: a szembesülés, a rádöbbenés és a megbotránkozás; a szembenézés, fölvéve a kesztyűt; a megoldási tervnek a kidolgozása és a kimunkálása; valamint az alkalmazás, méghozzá alapos kiértékeléssel. Az ökumenikus teológiának mindig kerülnie kell a csak a tökéletessel megelégedést, noha természetesen célként mindig kizárólag csak azt érdemes kitűzni; továbbá a valamilyen módon öncélúvá válást is, hiszen a megbékélés elsősorban a békétleneknek és egyben magának a békének a szolgálatát jelenti.

Az ökumenikus párbeszéd ezenkívül *példát mutat az egységre és a teljességre*. A példamutatásnak a föladata a párbeszédes készségnek az elindítása, a kultúrába ágyazás és az inkulturáció, a kultúra kisugárzásának az elősegítése és a transzkulturáció, az istenképnek a finomítása és az élesítése, valamint a vallásos érettségre nevelés és oktatás. A példamutatásnak a jellemzője a teljességre törekvés és a holisztikus szemlélet, valamint az állandó éberség.²⁰⁴ A példamutatásnak az eszközei és az eredményei az alapbeállítódásoknak, az alaphozzáállásoknak és az alapirányulásoknak a meghatározása és az átállítása, valamint az életvitelnek az állandó megfigyelése.

Másodszor, az ökumenikus párbeszéd segít *megkülönböztetni a jót, a szépet és az igazat*. Ezen belül, az ökumenikus párbeszéd segít igazán *értékelni a szépséget*. A megkülönböztetés és a különbségtétel során ugyanis alapos értékelésre és elmélyítésre kell, hogy sor kerüljön. A föladat itt elsősorban az, hogy az ember vizsgáljon meg mindent, hasonlítsa össze a dolgokat, és ami jó, azt vállalja föl. A megkülönböztetésnek a képessége, amelybe a kritika és a diszkréció is tartozik, elemez, analizál, kérdez, kételkedik és kiértékel. Ez a bábáskodó, maieutikus módszernek a terepe, az alázatos, érdeklődő és nyitott párbeszédben.

²⁰⁴ A Lk 13,34 szellemében.

Az ökumenikus párbeszéd ezenkívül segít *elmélyíteni a jót és az igazat*. Az elmélyítésnek a föladata az átfogó, a katolikus és az ökumenikus világnézetnek és látókörnek a fokozatos kialakítása. A célkitűzés az, hogy széles érdeklődés, belső összhang és harmónia, az egész személyiséget és az egzisztenciát mozgásba hozó és a változások felé nyitott személyiség alakuljon ki. Az alapértékek eme vonatkozásban a következők: a kíváncsiságnak és a tudásszomjnak a fölkeltése, az alázat a tanulásra, illetve az ötletesség, a teremtőkészség és a kreativitás. A módszerek pedig a megoldandó kérdésnek a megragadása, a minél pontosabb meghatározása, és az elemzése, a kutatása, majd pedig az érthető, használható, előrelátó és ellenőrizhető elméleteknek a megalkotása és megformálása.

Harmadszor, az ökumenikus párbeszéd *felelősségre és elköteleződésre hív föl*. Ezen belül, az ökumenikus párbeszéd *sürgeti a megtérést*. Az elköteleződés ekkor kettő lépésből áll, a megtérésből és a látomásból. A megtérés a változásnak a lehetőségét és az esélyét hirdeti, öntudatra ébreszt, tetteket és cselekedeteket sürget. A lépései a tervezés, az újítás és a reform, a közösségépítés és a cselekvés. A megtérés igyekszik értelmi nyugtalanságot, vagy egyenesen kognitív disszonanciát előidézni; a célkitűzése a gondolatnak és a szíveknek a megváltoztatása, az átalakulása, a metanoia: vagyis az új és krisztusi ember új értékrendszerének a kialakítása és a kibontakoztatása. Az elkötelezettségnek és a felelősségvállalásnak az előhívása érdekében a megtérésnek az alapelvei az egyenlő méltóságnak és az egyéniségnek, valamint az önállóságnak a tisztelete. A megtérés lelkesedésének állandó kapcsolatban kell állnia a hittel és a valósággal, hogy véletlenül se fajulhasson ideológiává.

Ezenkívül, az ökumenikus párbeszéd segít *kidolgozni a közös látomást*. A látnok reményt hirdet, erőt sugároz, lelkesít, bátorít és megihlet másokat. Egyszersmind tanúságot és bizonyrágot is tesz, mégpedig közösen: a tanúnak ugyanis egyáltalán nem az a küldetése, hogy másokat meggyőzzön a saját igazáról, hanem az, hogy ráébredje az embereket az igazságnak a keresésére és a kutatására. A próféta és a látnok előrelátó, az Egyház lelkiismereteként fölébreszt és figyelmeztet; ugyanakkor karizmatikusan lelkesít, mozgósít és esetleg meg is rendít.²⁰⁵ Fölszámolja az előítéleteket, lerombolja a bálványokat és az idoloikat, és isteni távlatokban gondolkozik. A látomáshoz elsősorban képzelőerőre és fantáziára, illetve ötletességre és kreativitásra van szükség, valamint el-

²⁰⁵ A 2Tim 1,6–8 szellemében.

engedettségre (*detachment*), hogy az emberek ne szégyelljék az ötleteiket, még akkor se, amennyiben végül is azok esetleg használhatatlannak bizonyulnának. Igazi látnok helyett azonban mindössze egy álmodozóvá válik azon ember, aki lemond a képzeletének a teremtő munkájáról, a megsejtett üzeneteknek a felelős földolgozásáról, és átengedi magát az ötletek pusztá sodrásának.

Negyedszer, az ökumenikus párbeszéd segít egymást *megajándékozni*. Ezen belül, az ökumenikus párbeszéd *alkotásra ösztönöz*. Az ajándékozásnak a szakaszai az alkotás, illetve az örömnak a hirdetése. Az alkotás voltaképpen az eredetiségnek a kifejezése; a föladatai pedig a következők: az ihletés és az ösztönzés; a képzelőerőnek, a fantáziának, az alkotóerőnek és a teremtőerőnek a fölszítása és a használata; a valóság más-milyen arculatának a megmutatása; illetve a meglepetés, a fölrázás, a fölfedezés és a fölfedeztetés.

Ezenkívül, az ökumenikus párbeszéd *hirdeti az örömhírt*, az evangéliumot. Az öröm elbeszélésének és a hirdetésének a három legfőbb jellemzője, hogy a hangsúly az elbeszélésnek a módján van és nem annyira a tartalmán, az öröm egységes egészet alkot, és az egész személyiséghez szól. Az örömhírnek az átadása egyfajta történeti és hitorikus megközelítésre sarkall és hív föl, a dolgoknak a mélyebb értelmére irányítja a figyelmet, fölkelti és fönntartja az érdeklődést, ugyanakkor segíti a Szentírásnak az értelmezését és az alkalmazását az életben.

Ötödször és végül, az ökumenikus párbeszéd *vigasztal*. Ezen belül, az ökumenikus párbeszéd *gyógyít*. Az ökumenikus párbeszéd vigasztalói szerepének a kettő legfontosabb szakasza a gyógyítás és a szolgálat. A gyógyítás magában foglalja a következő eljárásokat: a kiengesztelést, a megbékéltetést, illetve a közvetítést és a mediációt. A megigazulásnak a tanítása azon üzenetet közvetíti, hogy a megváltásba vetett hit az embert az isteni elfogadásnak az állapotába helyezi és segít mélyen átérezni azt, hogy Isten föltétel nélkül szeret mindenkit és minden egyes embert. A gyógyító, a terapeuta és az orvos bátorít az élni akarásra és a kitartásra, és segít megtalálni a dolgoknak az értelmét. A beleélésnek, az empátiának, a rokonszenvnek, a szimpátiának, az együttszenvedésnek és a kompasszióknak az üzenete az, hogy „megértelek és elfogadlak úgy, ahogy vagy”. A gyógyító katalizátorként megtisztítja az emlékezetet és az érzelmeket; a megfelelő hozzáállásnak a megteremtésével ápol és gondoskodik; útitársként pedig jelen van a lelki zarándoklaton. Az állandó párbeszédben állás az érzelmi gazdagságnak, a

széleslátókörűségnek, a gyakorlatiasságnak és a praktikusságnak a segítségével az elfogadást, a megértést, a türelmet, a toleranciát, a tiszteletet és a megbecsülést tükrözi vissza.

Ezenkívül, az ökumenikus párbeszéd *szolgálatra hív föl*. Martin BUBER fogalmazza meg találóan, hogy hitelesen és autentikusan nem Istenről, csak Istennel lehet beszélni: a teológia ezáltal válik és ekképpen lesz imádsággá. Eme szolgálatnak a része Isten titkainak az ünneplése, az oltalmazás és a gondoskodás irgalmas szamaritánusként, továbbá a nevelés és az oktatás a cselekvő, aktív és tetterős szeretetre.²⁰⁶ Mindennek az eszközei a teljes önátadás, a lelki adományoknak az ápolása, az együttműködés és a kooperáció, illetve az akár lábmosásig is elmenő alázatosság.²⁰⁷ A másokhoz odahajlásnak a fokozatai pedig a következők: a segítőkészségnek a megtisztítása, a teremtményi közösségvállalás és a szolidaritás, valamint az irgalmasságnak és a kegyességnek a gyakorlati.

3. A vallásközi párbeszéd hármasság teológiai célrendszere

A vallásközi párbeszédnek hármasság teológiai *célrendszere* van. Az *önmagamért* folytatott vallásközi párbeszéd az elmélyülést segíti a saját hagyományban. A magáért a *párbeszédért* és az *Istenért* folytatott vallásközi párbeszéd elvezet az ajándékok kölcsönös cseréjéhez, a gazdagodáshoz a hitben, valamint a párbeszédhez Istennel és Istenben. Végül, a *másik emberért* folytatott vallásközi párbeszéd fölveti a keresztény Egyház számára Jézus Krisztus örömhírének, evangéliumának hirdetése, vagyis a hithirdetés (misszió), illetve a vallásközi párbeszéd viszonyának kérdését.

A párbeszéd célrendszerének a különböző összetevői és komponensei tehát első sorban is a kölcsönös előrehaladás, illetve az előítéleteknek és a prejudikátumoknak a megsemmisítése és az eltörlése. Ugyanakkor mindez együtt jár a vallási türelmetlenségnek és az intoleranciának az eliminációjával és a (néha szándékolt) félreértéseknek a fokozatos kiirtásával is.²⁰⁸ A párbeszédben megkülönböztethetünk egyrészt egy gyakorla-

²⁰⁶ A *Jak* 2,14–17 szellemében.

²⁰⁷ A *Róm* 12,3 alapján.

²⁰⁸ Francis ARINZE nigériai római katolikus bíboros sorolja föl eme meghatározott célokat a következő jelentős tanulmányában: ARINZE, F. (Francis), *The Place of Dialogue in the Church's Mission: Reflection on "Redemptoris Missio"* (RM, 1980) (A párbeszéd helye az Egyház küldetésében: Megfonto-

tias és praktikus célkitűzést, másrészt pedig egy alapvető és fundamentális célkitűzést. A pragmatikusabbnak minősíthető célkitűzés kategóriája nem más, mint a kölcsönös félreértéseknek és az egymás meg nem értésének a fokozatosan egyre nagyobb mértékű kiküszöbölése. Ugyanezen osztályozási csoportba tartozik a mindannyiunkat egyaránt, noha nyilván nem egyenlő mértékben érintő közös emberi célkitűzéseknek az odaadó, esetleg az embereknek az esetleg még önmagát is föláldozó szolgálata. Míg, ezzel párhuzamosan, az alapvető célkitűzés a tanúságtételnek vagy a bizonyágtételnek, az empirikus tapasztalatnak és az emberi élményeknek a nyílt, ugyanakkor őszinte megosztása egymással, továbbá a kérdezés és az odafigyelés, a másoknak a mindig türelmes meghallgatása.²⁰⁹

A párbeszédnek az útja és ösvénye a kiátkozástól és a közösségből kizárástól elvezet egészen magáig a párbeszédig. Ezen ösvény pedig, túljutva az anathémáknak és az exkommunikációknak a sokszor csak a tudat alatt megbúvó kísértetein is, amelyek érzelmi, emocionális, perszonális és személyes szinten képesek beárnyékolni a párbeszédnek a sokszor igencsak nehezen elért eredményeit, remélhetőleg még tovább lendíti a világvallásokat. A párbeszédnek kellene ugyanis fokozatosan elvezetnie a vallásos embereket az együtt létezéshez, a koegzisztenciának kellene tovább irányítania az együttéléshez, a konvivenciának pedig el kellene juttatnia bennünket az együttműködéshez és a kooperációhoz. A legvégső célkitűzés a fölvázolt fejlődési sorban mindenestre a kiengesztelődés és a megbékélés, avagy ama sajátos rekonziliáció, amely immár tartósnak és állandónak bizonyul majd, éppen mert körültekintően megalapozott, és hatékonyan védelmezett, továbbá mert egyszersmind biztonságosan körül is van bástyázva.²¹⁰

lások a "Redemptoris Missióról" (RM, 1980)), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/1), 23.

²⁰⁹ MULDER D. C. hangsúlyozza az egyik tanulmányában a vallásközi párbeszédnek a kettő legfőbb célját: MULDER, D. C., *The Dialogue between Cultures and Religions: Hendrik Kraemer's (1888–1965) Contribution in the Light of Later Developments* (A kultúrák és a vallások közötti párbeszéd: Hendrik Kraemer (1888–1965) hozzászólása a későbbi fejlemények fényében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1989/1), 15.

²¹⁰ Jürgen MOLTMANN elmélkedik és gondolkodik a párbeszéd itt említett végső céljáról a híres könyvének az alábbi központi fontosságú fejezetében: MOLTMANN, J. (Jürgen), *Theology in Interfaith Dialogue* (Teológia a vallásközi párbeszédben), in MOLTMANN, J. (Jürgen), *Experiences in Theology: Ways and Forms of Christian Theology* (Tapasztalatok a teológiában: A keresztény teológia útjai és alakzatai), London 2000, 20.

3.1 A vallásközi párbeszéd a másikért

Amint látni fogjuk ezen alrészben, még a történelmi emlékezet megtisztítása után is egyszerre végezni a *párbeszédet* és a *hithirdetést* csak egy sajátosan tágan, például kölcsönös tanúságtételként fölfogott hithirdetés, misszió keretében szabad, mert a hithirdetés hozzáállása egyrészt nem tesz nyitottá a tanulásra a másik féltől; másrészt pedig, a keresztény misszió és evangelizálás hitelteleníti a párbeszédet a hátsó szándékok megléte és fönnállása miatt, és ezáltal a párbeszéd a hithirdetésnek a szolgálatában látszattá alacsonyodik. Ugyanakkor természetesen más alkalmakkor a keresztények személyesen és közösségekben is arra vannak fölhívva, hogy Jézus Krisztus fölszabadító örömhírével, szabaddá tévő evangéliumával gazdagítsanak másokat.

3.1.1 A történelmi emlékezet megtisztítása

Kétségtelenül minden embernek különböző és eltérő *történelmi* tapasztalatai vannak, és az elmúlt korok eseményeinek a megértése és az értelmezése jelentősen eltérhet egymástól, néha pedig egyenesen ellent is mondhatnak egymásnak. A megsebesített és *megsebzett emlékezetből* táplálkozó történelmi érvek sokszor alapvetően mérgezik meg a kapcsolatokat. Néha pedig a gyermekeket hibáztatják ama bűnökért és ama hibákért, amelyeket a szüleik és a nagyszüleik, a fölmenőik követtek el réges-régen. Még keresztény oldalról is a legtöbb egyház és felekezet visszautasítja az ősegyházban megtalálható azon elképzelést, amely egy bizonyos helyi egyháznak a *kánoni területére* vonatkoznék, kizárólagos jogokat biztosítva az eme jogokat gyakorló egyháznak. Egy sajátos eset eme vonatkozásban az olyan, több hagyományból is merítő csoportok, akiket némelyek kincsnek, némelyek pedig botránynak, skandalumnak tartanak, de mindkét esetben sokszor sajnos úgy tűnik, hogy a pusztá létük akadályt jelent a teljes egység felé vezető úton. Más vallások szempontjából pedig mára már gyakorlatilag elfogadhatatlanná és vállalhatatlanná vált az 'egy állam – egy vallás' régebbi elve. Minden egyes világvallás előtt megnyílt azon út, hogy bárhol eme Földön hirdesse a tanait, és ezáltal hívőket és tagokat gyűjtsön és toborozzon.

Történelmileg tekintve a vallásokat, megállapíthatjuk, hogy a hithirdetési és misszionárius törekvések és tevékenységek, még amennyiben nem is azonnal, de egy

rövid idő múlva már bizonyosan szinte mindenütt parallel intézményekhez, institúciókhoz, szerkezetekhez és struktúrákhoz vezettek. Mégpedig nem csupán a hithirdetésre küldő országokban, amelyekre ez korábban is jellemző volt, hanem éppen hogy az újabb, a fiatalabb, éppen ezért a többiek által missziós terepnek tekintett területeken is. A vallási kultúráknak és hagyományoknak ezáltal sikerült exportálniuk a megosztottságaikat és a szétszakadozottságaikat más kontinensekre is, egészen a föld végső határáig. Néha pedig ezeken a vallások számára és szempontjából újonnan elért területeken az ellenségeskedések és a gyűlölködések még viharosabbnak, még sokkalta radikálisabbnak, konzervatívabbnak, gyilkosabbnak és veszélyesebbnek bizonyultak. Sokszor tragikus és drámai ezen dühös ellentéteknek a hőfoka és a hőmérséklete bizonyos esetekben, amikor ezeket összevetjük és összehasonlítjuk a világnak ama részein, területein és vidékein lévő zavargásokkal és diszharmóniákkal, ahol az elszakadás sok-sok évvel azelőtt történt.

Hosszasan lehetne említeni és felsorolni a különböző nagy világvallások közötti sokszor igen jelentős viszályokat, a vallási jellegű összetűzéseket és a religiózus konfliktusokat, amelyek eleddig befeketítették és denigrálták az effajta találkozásoknak a hosszú történelmét, a Föld minden részén. Mi azonban ezúttal kizárólag ama kérdéses pontokra és helyekre fogunk összpontosítani és koncentrálni, amelyek elsősorban ama szempontból fontosak, hogy egyelőre ezek képezik az egymásnak a pontosabb és a mélyebb megértése felé vezető úton a legjelentősebb, illetve a legnehezebben leküzdhető akadályokat és nehézségeket. Elegendő ezúttal, amennyiben az emlékezetünkbe idézzük a rendkívül fájdalmas emberi, humán világtörténelmet, a különböző harcokat és a véres összetűzéseket, a sok szenvedést okozó háborúkat, amelyeket az egyes, vallásilag elkötelezett emberek az igazság megvédésének, a megtisztításának és a terjesztésének a nevében és a célkitűzése mellett követtek el. Szintén ide tartoznak ama még messzebb ható gyűlölködések és az akut módon fájó sebek is bizonyos vallási csoportok között, amelyekre egyáltalán nem az a jellemző, hogy a felek megértették és átérezték volna a másik oldal álláspontjainak a finomságait.

Amint arra korábban már számos tudományág is fölhívta a figyelmünket, a különböző kulturális, műveltségi, vallási, illetve az összefüggéseikbe állított és ezért kontextuális hátterek alapvetően és lényegileg, amennyiben nem is eleve elrendelt és predestinált módon meghatározzák és kondicionálják a lehetséges tapasztalatoknak a

körét. Később pedig, az élmények és a tapasztalatok alapvető és döntő módon befolyásolják azon eljárás módokat, ahogyan az emberek gondolkodnak, illetve ahogyan a világot érzékelik, azt megtapasztalják, megélik, megértik, tekintik és látják. Az eddig elmondottakat is számításba véve és megfontolva tehát megállapíthatjuk, hogy az életben megszerzett tapasztalatok, valamint a megélt élmények alapvető és döntő mértékben befolyásolják az elképzeléseket, a fogalmakat, illetve természetesen ezzel együtt a teológiákat, a hittudományos munkákat is.

Ugyanakkor azonban az embereknek a felelősségét is jelenti és előhívja, hogy ők maguk is cselekedhetnek eme téren: ők is dolgozhatnak és munkálkodhatnak az őket ért tapasztalatokon és a nekik jutó élményeken. Mégpedig főként azáltal tehetik ezt meg, hogy fokozatosan módosítják, felülvizsgálják és revideálják az előzetes elképzeléseiket, az eszményeiket és az ideáljaikat, valamint az eszméiket és az ideáikat. Egy kiváló példa lehet erre a történelmi emlékezetnek és az emberi memóriának a megtisztítása, amely egyáltalán nem felejtést kell, hogy jelentsen, hanem sokkal inkább megbocsátást és másképpen, eltérő módon emlékezést. A kortárs és kontemporális történelemnek az eseményei és a történései, vagyis a napjainkban is zajló közéleti és politikai fejlemények, illetve az emberek között fönnálló és bizony általában nehezen felülmúlható és megszüntethető akadályok és gátak is eme példák közé tartoznak.

Mindez pedig főképpen abban nyilvánul meg és azáltal válik jobban érzékelhetővé, hogy a közéleti és politikai döntések sokszor át vannak itatva különböző vallási megfontolásokkal is, vagyis religizáltak. Éspedig pont annyira igaz ez általában, mint amennyire a vallások maguk is számos esetben összeforrnak a különböző politikai szempontokkal és vonatkozásokkal, tehát meglehetősen átpolitizáltak. Eme kétoldalú, bilaterális összefonódás, illetve egymásnak a kölcsönös átjárása akár oda is elvezethet, hogy egy bizonyos idő után bizony már eléggé nehézkes volna szétválasztani és megkülönböztetni a kettő életterületet.

Ilyetén helyzetekben a kiengesztelésnek és a megbékéltetésnek, a közvetítésnek és a mediációnak a szolgálata kötelességként, ugyanakkor lehetőségként és alkalmas időként tornyosul a vallásoknak a képviselői, vagyis minden hívő ember előtt. Ezeknek az eszközei lehetnek a tájékoztatási elemeknek és az információknak a folyamatos és mindenre kiterjedő megosztása egymással, illetve a kölcsönös elszámoltathatóság egymás irányában. További hatalmas lehetőséget rejt a párbeszéd elkezdésére, kiterjesztésére.

re és az együttműködésre, amikor egy bizonyos vallás, egyház vagy egy adott felekezet bármilyen, a hitnek a hirdetésével kapcsolatos munkába kezd egy adott területen. Ilyenkor ugyanis nyitva áll a lehetőség a missziót indító vallás előtt, hogy megtegye az első lépéseket az eszményi és ideális helyzet megteremtése felé, amennyiben előzetesen párbeszédbe kezdene azon vallások képviselőivel, amelyek már léteznek az adott kanonikus területen. Az ökumenikusan érzékeny és a vallásközi párbeszéd szempontjából megfontolt megoldás nyilvánvalóan az volna ilyenkor, hogy szigorúan elutasítják ilyen körülmények közepette is a vallások, vagy az egyes keresztény egyházak és krisztushívő felekezetek között megjelenő versengést és rivalizálást.²¹¹ Különösen is számításba kell venniük ugyanis, hogy ezen régiókban is elkötelezett hívő emberek azok mindkettő oldalon, akik ilyen meglehetősen méltatlan vetélkedésbe és versenyhelyzetbe tudnak lépni egymással. Legfőképpen pedig minden erőt megfeszítve kell közösen azon dolgozniuk, hogy a lehetőségeik szerint elkerüljék a párhuzamos intézményrendszereknek a kiépítését. A megnyugtató végső megoldást természetesen igazából az jelentené, amennyiben felelősségteljes viszonyokat és kapcsolatokat alakítanának ki és ápolnának egymással mindenféle tekintetben.

Néha egyenesen az *államhatalommal* és a *politikai élettel* ápolta talán túl közeli kapcsolatok és összefonódások okozhatnak egészségtelen viszonyokat a vallásoknak az egymással ápolta párbeszédében. A politikai hatalmak és fejedelemségek, illetve a mindenkor éppen hatalmon lévő kormány hozzájárulhat például a kisebbségi helyzetben lévő vallási csoportoknak a zaklatásában és hátrányos megkülönböztetésében. Eme zaklatás pedig akár elnyomatásba, sőt annak esetleg még súlyosabb formáiba és alakzataiba is torkollhatik, mondjuk a nemtelen és illetéktelen nyomásgyakorlás különféle módszereinek a segítségével.²¹² A világ bizonyos részein a gazdagabb és a módosabb országokból érkező vallások esetleg visszaélhetnek az emberiségi adományokkal és a humanitárius segélyekkel. Ilyen visszaélés lehet az, amikor a segélyeknek a juttatásával, az elosztásával és a disztribúciójával ama célkitűzést próbálják meg szolgálni, hogy új ta-

²¹¹ A fölhasznált gondolat forrása: SAUCA, I. (Ioan), *Towards a Fresh Affirmation of the Ecumenical Commitment to Mission in Unity* (A hirdetés egységben folytatására vonatkozó ökumenikus elkötelezettségünknek az újabb megerősítése felé), in *International Review of Mission (IRM)* (1997/4), 383–388.

²¹² Jorge MEJÍA nagyon helyesen látja mindennek az igazi jelentőségét a jelentős és érdekes tanulmányában: MEJÍA, J. (Jorge), *Non-Roman-Catholic Missions in Roman Catholic Countries?* (Nem római katolikus hirdetés római katolikus országokban?), in KÜNG, H. (Hans) (szerk.), *Do we Know the others?* (Ismerjük-e a többieket?), in *Concilium* (1966/14), 104–110.

gokat szerezzenek a vallási közösségeik számára. Egy másik hasonló eset pedig az lehet, hogyha szegényebb emberek gazdagabb és vagyonosabb területekre érkeznek bevándorlóként, és ott peremre szorúlnak és marginalizálódnak. Ilyen esetekben gyakran bizonyos előnyöket kínálhatnak föl ezen embereknek, hogy megváltoztassák a vallási vagy a felekezeti hovatartozásukat, identitásukat, és ezáltal zsákmányolják ki eme menekülteknek a szükségleteit, és kísérelnek meg hasznot húzni abból. Amire ezzel kapcsolatban föltétlenül figyelniük és amivel kapcsolatban mindenféleképpen tenniük kell a vallások képviselőinek, az az, hogy szilárdan és eltökélten elítélik mindezt, illetve hogy maguktól és a köreiktől távol tartanak bármiféle visszaélést, befolyásolást és manipulációt az emberieségi, humanitárius segélyekkel és a vallásukon keresztül nyújtható anyagi előnyökkel, azoknak mindenféle formájában. Éppenhogya a bevándorlóknak és a menekülteknek a szolgálatára és a segítségére kell szentelniük magukat, támaszkodniuk kell lenniük a küzdelmeikben és a fájdalmaikban, mégpedig természetesen bármiféle tekintet nélkül a vallási meggyőződéseikre.

3.1.2 Párbeszéd és hithirdetés (*misszió*) kapcsolata

Az eddig készült talán legmeghatározóbb *missziótudományi* áttekintés²¹³ egy alakuló ökumenikus hithirdetési gondolkodásmódnak, paradigmának nem kevesebb, mint tizenhárom részét különbözteti meg.²¹⁴ Eme gondolkodásbéli összetevők eme mű szerint a következők: először is, az Egyháznak az együttléte másokkal, Isten hithirdetése, az üdvösség közvetítése, vagy az igazságosság képviselete. Továbbá, az örömhír, az evangélium hirdetése, vagyis az evangelizáció, az összefüggéseknek a figyelembe vétele, vagyis a kontextusba állítás, a fölszabadítás, a kultúrába ágyazás, vagyis inkulturáció, illetve a közös tanúságtétel. Végül pedig, az Istennek a teljes népe által végzett szolgálat, a diakónia, a teológia, vagyis hittudomány, a cselekvés a reménységben, a tanúságtétel és bizonyágtétel, valamint a *párbeszéd* más élő vallásoknak a híveivel. Mindezeknek együtt kell állniuk akkor, amikor egy keresztény ember bátran és tu-

²¹³ Az eredeti mű címe a következő: BOSCH D. (David) J., *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Átalakuló küldetés: Gondolkodásmód-váltások a hithirdetés teológiájában), Maryknoll 1991.

²¹⁴ Ezen összefoglaló jellegű és meghatározó jelentőségű mű immár magyarul is megjelent: BOSCH, D. (David) J., *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, (szakmai lektor: KRÁNITZ, M. (Mihály)), Budapest 1991.

datosan belép a vallásközi párbeszédnek a folyamatába, és az ilyen személynek minden felsorolt lehetőségre nyitottnak is kell lennie. Miként a gondos és a jó gazda változatosan kínálja a vendégeit, úgy neki is hol az egyik, hol pedig a másik összetevőre, komponensre kell helyeznie a hangsúlyt, hogy a párbeszédnek az ajándékozó, ugyanakkor a megajándékozott szereplője is lehessen.

Az ökumenikus mozgalomnak az eddigi egyik leggyümölcsözőbb vitájában a *hithirdetési*, missziós parancsnak és hivatásnak a sürgetése és sürgőssége kérdőjeleződik meg azon esetben, amikor egy keresztény ember komolyan és elkötelezetten a vallásközi *párbeszédbe* belebocsátkozik. Tulajdonképpen a párbeszédnek, valamint a hithirdetésnek az alkotó és teremtő feszültsége mozgatja és ösztönzi a vallásközi párbeszédnek az egész folyamatát és segíti elő a kibontakozását. Hivatalos egyházi megnyilatkozások gyakran használnak több véleményt is magában foglaló megfogalmazásokat, amelyekben mind-egyik oldalnak a képviselői és a reprezentánsai otthon érzik magukat és a saját véleményüket látják viszont. Ez az úgynevezett kettős vagy dupla beszéd egyszerre lehet hajtóerő és üzemanyag, ugyanakkor egyfajta fenyegetés is a kereszténységnek a társadalmi, szociális, illetve közéleti hitelességére és politikai autentikusságára nézve. A párbeszédben álló társaik ugyanis gyakorta komolyan és talán joggal is megkérdőjelezzik a valódi szándékaikat és a tulajdonképpeni párbeszédés elkötelezettségüket.

A vallásközi párbeszédrel kapcsolatos hivatalos egyházi megnyilatkozások általában gondosan igyekeznek tartózkodni a *hithirdetés* és az *örömhír hirdetése* kifejezéseknek a használatától, mert más utakat és módokat is meg akarnak vizsgálni a keresztény tanúságtétel és a krisztusi szolgálat pontos szándékainak a megvilágítására és a világossá tételére. Általában azt is hangsúlyozzák ezzel együtt, hogy pont a párbeszédés kapcsolat adja meg a vallásos emberek számára a hiteles tanúságtételnek a lehetőségét; sőt például a keresztények a párbeszédben is Jézus Krisztussal kívánnak újra meg újra találkozni: sokszor pontosan a párbeszéd útja az, ahogyan a keresztények ma megvallhatják Jézus Krisztust. A hithirdetési kötelezettségből és felelősségből furcsa módon néha pontosan az következik, hogy ne megtéríteni akarják a másikat; a megtérésnek a lehetőségét persze sohasem szabad vagy érdemes kizárniuk, és mindig nyitva kell állniuk eme lehetőségre és opcióra is.

Az eme lehetőségekkel vemhes és azokat magában rejtő teológiai, hittudományi kettős beszédnek a villódzó elektromossága tetten érhető a következő kiemelt jelentőségű

hivatalos egyházi megnyilatkozásokban is. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) az 1983-as vancouveri közgyűlési jelentése például eme kulcsfontosságú teológiai alapkérdéseket elgondolkodtató feszültségben tartja: „Miközben leszögezzük Jézus Krisztus születésének, halálának és föltámadásának egyediségét, amelyről tanúságot is teszünk, fölismerjük Isten teremtő munkáját más vallású embereknek a vallási igazság utáni kutatásában.”²¹⁵ Hasonlóképpen, az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) az 1989-es *San Antoni*ó-i jelentése a következőképpen fogalmazza meg eme föloldatlan feszültséget: „Az üdvösségnek mi semmilyen más útjára nem mutathatunk rá, mint Magára Jézus Krisztusra; ugyanakkor nem is szabhatunk határokat Isten üdvözítő hatalmának.”²¹⁶ Mindkettő most kiemelt és idézett ökumenikus kijelentés a hagyományos hithirdetési, missziós elméletnek, továbbá az elfogadott teológiának az egyértelmű megerősítésével indít. Ezután viszont bevezetik a kortárs teológiai gondolkodásmódot, a posztmodern paradigmát is, mindkettő mellett egyszerre téve hitet, ugyanakkor meg is tartva azokat a meghatározott szerepkörükben.

Számos érték és kötelesség között *teremtő feszültség* áll fönn, például az elkötelezettség és a nyitottság között. Mindebből persze egyáltalán nem az következik, hogy föltétlenül kettős beszédre volna szükség. Hanem sokkal inkább az, hogy minden körülmények között a tanításnak a világos, őszinte és minél teljesebb kifejtésére kell törekedni; ugyanakkor a lehetséges irányok megmutatására is arra nézvést, hogy voltaképpen hol is van megfelelő hely és milyen szerep is jut az adott teológiai világgépben más világvallások számára. Folyamatosan megtérésre kell fölhívniuk egymást a feleknek, vagyis az életük irányainak és irányultságainak, az orientációinak és a tendenciáinak a gyökeres megváltoztatására.

3.2 A vallásközi párbeszéd önmagamért: elmélyülés a saját hagyományban

A *hangnemnek* vagy a regiszternek az *átváltása* három különböző szinten írható le és értelmezhető, amely három lépcső rendszerint pontos időbeli sorrendben szokta

²¹⁵ A jelentésből származó idézetnek a forrása a következő: *The Vancouver Report: The Sixth Assembly of the World Council of Churches (WCC) 1983*. Genf 1984. 20.

²¹⁶ A jelentésből származó idézetnek a forrása a következő: *The San Antonio Report*. Genf 1990. 30.

követni egymást. A közléscsere vagy a kommunikáció legelső szintjén az ember általában fölületesen lecsökkenti és redukálja a másik embert lényegileg ugyanolyanná, szinte identikussá, mint amilyen ő maga. A jobbik esetben eme leegyszerűsítés a másik embernek csupán a különböző előítéletekkel befolyásolt és kialakult képét érinti, rosszabb esetben azonban magát a másik emberi személyt mint szubjektumot is. A változásnak a második lépcsőjében az ember még megtartja a távolságot és a különbséget, ugyanakkor pedig biztosítja és garantálja magát a kapcsolatot vagy viszonyt. Eme lépcsőfok a költői vagy a poétikus, a jelképes vagy a szimbolikus, a (szép)irodalmi vagy a művészeti közléscserének avagy kommunikációnak a sajátos szintje. Végül a harmadik lépés szintje az önátadásnak és az önfeláldozásnak, az elköteleződésnek és az odaadottságnak a területe: ez pedig az egyetlen dolog, amely a tulajdonképpeni befogadást vagy recepciót lehetővé teszi. A hangnem eme megváltoztatása magában foglalja az átmenetet és a tranzitust egy kétosztatú világból egy teljesebb és kiegyensúlyozottabb háromosztatú világ felé. A kettősségnek vagy dualitásnak, netán a párbajnak a világából át lehet lépniük ezáltal a hármasságnak és a Szentháromságnak, valamint a kiengesztelődésnek és a megbékélésnek a területére. A kizárólagosságra és exkluzivitásra törekvő és azt is eredményező elmentmondásoknak és kontradikcióknak a világát fölváltja ezáltal a befogadó vagy inkluzív közösségnek, az igazi kommunióknak az égisze és az égboltja.²¹⁷

A párbeszéd teljes egészében áthatja és jellemzi az egyházi életnek, munkának és tevékenységeknek a lehető legkülönbözőbb formáit és alakzatait. Ilyen egyházi tevékenységek például a jelenlét, az örömhír hirdetése vagy az evangelizáció, a kultúrába ágyazás vagy az inkulturáció, valamint a tanúságtétel vagy bizonyágtétel.²¹⁸ A vallásoknak a sokszínűségét vagy pluralitását úgy is föl lehet fogni, mint a teremtésnek, valamint Isten szerteágazó kegyelmének egyfajta gyümölcsét vagy következményét.²¹⁹ Márpedig amennyiben a felek hajlanak arra, hogy ezentúl ekképpen tekintsenek a terem-

²¹⁷ A Dombes-i Csoport (Groupe des Dombes) egyik vezetője, Alain BLANCY beszél a hangnemváltás három szintjéről: BLANCY, A. (Alain), *From Sign to Symbol: A Change of Register* (A jeltől a jelképig: Egy hangnemváltás), in *The Ecumenical Review (ER)* (1981/4), 380–382.

²¹⁸ Marcello ZAGO értékeli eme négy legfontosabb keresztény egyházi tevékenységet az írásban: ZAGO, M. (Marcello), *The Spirituality of Dialogue* (A párbeszéd lelkisége), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1999/2), 233.

²¹⁹ José KUTTIANIMATTATHIL idézi hatalmas könyvében a *Vallásközi párbeszéd vezérelveit* (1989): KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since the Second Vatican Council (1962–1965)* (A vallásközi párbeszéd gyakorlata és teológiája: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) utáni indiai keresztény kísérletek megkülönböztető tanulmányozása), Bangalore 1995, 158.

tett világra és benne magára a vallásoknak a sokszínűségére és a pluralitására is, akkor a vallásközi párbeszédnek a *céljaiként* elég sok modellt felsorolhatunk.

Ilyen fölmerülő célok lehetnének például az emberiség nagy családjának az egysége, a vallások közötti összhang vagy harmónia, illetve a párbeszédeselelkiségnek vagy spiritualitásnak a kiépítése és az elterjesztése.²²⁰ Az egybemosással vagy a szinkretizmussal szembeállított egységbe foglalás, vagyis az integráció a különböző hagyományoknak, önazonosságoknak és identitásoknak a találkozása, kölcsönhatása és interakciója.²²¹ Eme találkozásnak a legfőbb célja pedig az volna, hogy eme hagyományfolyamok végre összhangban és harmóniában éljenek, és ezáltal is folyamatosan gazdagítsák egymást. Persze anélkül kellene mindezen gyümölcsöző eredményt végül elérniük, hogy a létesülő kapcsolat során ténylegesen és teljesen elveszítenék az azonosságukat önmagukkal.²²²

A *nyelv* vagy nyelvezet mint a személyközi kommunikációnak a legfőbb eszköze egyike a valóban hiteles vallásközi párbeszéd legfontosabb *akadályainak*. A nyelv emiatt a vallásközi párbeszéd egyik legfontosabb kérdéskörét, nehézségét és problematikáját jelenti.²²³ Átokként, teherként, illetve legalább is keresztként érzi és hordozza a vállán a „Bábel-esemény” egészen sajátos terhét és annak a különleges, sajátos és speciális következményeit mindenki, aki a vallásközi párbeszéd mellett elkötelezi magát. Ezen okozat pedig a félreértéseknek és a félreértelmezéseknek az igencsak széles mezejére, amelyeket elsősorban az emberi nyelveknek és azok nyelvjárásainak a széles választéka hozott létre.

Az újszövetségben megfogalmazott és leírt pünkösdi esemény és tapasztalat azonban egyszer és mindenkorra fölemelte, megváltoztatta és eltörölte ezen átkot, egy-

²²⁰ Teresa Osório GONÇALVES sorolja föl a vallásközi párbeszédnek mintegy hatféle jelentős fajtáját és módzatát: GONÇALVES, T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1997/3), 387–393.

²²¹ Eme meglátás forrása: GONÇALVES, T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *The Ecumenical Review (ER)* (2000/4), 466–470.

²²² Yohan DEVANANDA az, aki ekképpen határozza meg az átcsábítást, vagyis a prozelitizmust, valamint foglalkozik vele az egységbe rendezésnek és az egységbe foglalásnak, az integrációnak a fogalmával és a megértésével szembeállítva: DEVANANDA, Y. (Yohan), *Understanding Conversion in the Context of Dialogue* (A megtérés megértése a párbeszéd összefüggésrendszerében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1992/4), 433.

²²³ James D. SMARTnak a megtéréssel foglalkozó fontos tanulmánya tárgyalja és vizsgálja a nyelv és a közléscsere egyik sajátos vonatkozását, vagyis az örömhír hirdetését, az evangelizációt: SMART, J. (James) D., *The Language Problem in Evangelism* (A nyelvi kérdés az örömhír hirdetésekor), in *The Ecumenical Review (ER)* (1969/3), 238–244.

szersmind egy egészen más jelentést is adott neki. Eme jeles alkalom nyomán pedig Istennek az üzenete végre megtalálta a maga útját minden egyes emberhez, valamint az embereknek és az emberiségnek az egész közösségéhez. Hasonlóképpen, főként a hitújítás, a reformáció eszményeinek és ideáljainak eredményeképpen a Szentírást immár majdnem minden ma létező és élő nyelvre lefordították és azokon olvassák és használják is. A „Bábel-eseménynek” az átka azonban mindig is kihívásként fog mind a keresztény Egyház, mind pedig a többi vallás előtt állani: tudniillik ama cél, hogy Istent megtalálva eme találkozásról megfelelően számot tudjon adni, és annak jelentőségét kifejezésre tudja juttatni egy adott nyelven, különösen is maguknak a megszólítottaknak az anyanyelvén.

Ugyanakkor pedig, az egyes nemzeti nyelveket és az adott vallási nyelveket és nyelvezeteket is a kölcsönös gazdagodásnak a kimeríthetetlen forrásaiként volna érdemes fölfogni. Hiszen a Bibliának, illetve a többi vallás szentírásainak a nyelve egyáltalán nem egyfajta magánbeszédnek vagy egy sajátos monológnek lett annak a megfogalmazásakor szánva, hanem éppenhogy az embernek az egész lényét mozgásba hozó és egzisztenciális válaszra váró jelentős szöveggé, amely válasz és felelet adására hívja föl az egyéneket.

Sajnos meglehetősen gyakori, hogy igazságtalan, igaztalan és bármiféle szeretet nélküli megjegyzéseket és véleményeket hallunk más vallások, illetve azoknak a tagjai vonatkozásában. Eme nyelvezet egészségtelen módon fertőzi a legtöbb vallásnak, és azokon belül sajnos a kereszténységnek a nyelvét és nyelvezetét is, ideértve a mások felé irányuló méltánytalan, sőt egyenesen rosszindulatú bírálatokat és kritikákat is. Ennek az egyik módja például, amennyiben ironikusak vagyunk, gúnyt űzünk vagy tréfálkozunk más vallások olyan művészeti alkotásai tekintetében, amelyek a templomaiknak, a szentélyeiknek vagy más vallási helyeiknek az épületében található. Hasonlóképpen könnyen nevetség tárgyává tehetjük a tiszteletük módját a különböző vallási tartalmú és tárgyú festmények és szobrok iránt is, vagy éppen a kiemelkedő személyeik emlékének az áhítatos ápolását, vagy a könyörgéseiket, az imádságaikat és a fohászkodásaikat az elhunyt személyek érdekében. Jellemző módon az efféle, tudatlanságból és értetlenségből táplálkozó gúnyolódás és szarkazmus általában a kevésbé szertartásos vallások felől érkezik a jobban és nagyobb mértékben liturgikus vallások felé. Rendkívül gyakori ezen esetekben és jellemző eljárás módnak is tekinthető, hogy az emberek egyenlőtlen és

igazságtalan módon hasonlítják össze a saját magukról és a tulajdon vallásukról alkotott, jelentősen megszépített eszményeiket más közösségeknek az ideáljaival és a gyakorlatával. Más esetekben néhanapján olyan elriasztó és sértő példák fordulnak elő, hogy egyesek esetleg gyanúpörrel élhetnek, és emiatt meglehetősen nagy bizalmatlansággal vagy éppen a tisztelet csaknem teljes hiányával kezelik a másik vallásnak a kultúráját és az általa fölépített világrendet vagy civilizációt.

Az átcsábításnak, a prozelitizmusnak, valamint a hithirdetésnek, a misszióknak a kérdéskörei és a problematikái mögött gyakorta valódi és komolyan veendő párbeszédveszélyek, kockázatok és akadályok húzódnak meg. Ilyen megvitatandó kérdések lehetnek például a hitnek a tartalma, a megengedhető nézetkülönbségeknek a határai a párbeszédben, valamint az örömhír és a hit hirdetésének a célkitűzései. Az égető és akut kérdéskörök között találjuk eme vonatkozásban a házasságot is, vagy éppen a szülők beleegyezési jogát a kiskorú gyermeküknek az arra irányuló szándékához, hogy a vallási hovatartozását esetleg megváltoztassa és módosítsa. A rosszindulatú bírálataból és kritizálásból tehát ki kell lépni, és meg kell tenni a régóta várt váltást az önvizsgálat, az önbírálat, az önkritika, a lelkiismeretnek az áttekintése, a bűnbánat, a penitencia, a töredelem és a valódi benső megújulás felé. Ismételten is csupán ama meglátásra hivatkozhatunk, amelyet Szent Pál apostol ajánlott az Efezusiaknak írt levelében: beszéljünk az igazságról szeretetben, mint az igazságot kereső, és ahhoz föltétlenül és abszolút módon elköteleződni vágyó emberek.²²⁴ Ami minden ember közös jövője számára és szempontjából is alapvető témát kell, hogy jelentsen, az az egyes vallásokon belül a kölcsönös érzékenységre, egymás minél mélyebb megértésére, a reciprok fölépítésű bizalomra, valamint a békére nevelésnek és képzésnek a kérdéskörei. Kizárólag eme baráti, sőt testvéri légkörben és atmoszférában válik képessé az ember arra, hogy valóban odafigyeljen a másokra a hiteles találkozás és a valódi párbeszéd során, amely egy egyelőre még csaknem teljesen ismeretlen jövő felé vezet el fokozatosan és lépésről lépésre a résztvevő feleket.²²⁵

²²⁴ *Ef* 4,15.

²²⁵ Többek között John ARNOLD és Carlo Maria MARTINI ama szerzők, akik használják eme költői kifejezést az egyik írásukban: ARNOLD, J. (John) – MARTINI C. M. (Carlo Maria), 'At Thy Word': *Mission and Evangelisation in Europe today: Report on the Fifth Ecumenical Encounter (Santiago de Compostela, 13–17 Nov 1991)* ('A Te szavadra'): Hithirdetés és az örömhír hirdetése Európában ma: Jelentés az ötödik ökumenikus találkozóról (Santiago de Compostela, 1991. nov. 13–17.), in *Catholic International (CI)* (1992/2), 88–93.

Mindezek közben pedig érdemes tudatosítani ama fontos tényt is, hogy az egyes vallások a leglényegüket tekintve sokkal közelebb állnak a *művészetek*hez, különösen is az irodalomhoz, mintsem a tudományokhoz, tudniillik is a természettudományokhoz. Elméletben meg lehetne tenni például, hogy az egyes vallásokat a tudományoknak, elsősorban talán a természettudományoknak az igazsággal szemben támasztott elvárásaihoz kísérelnénk meg kötni, és azoknak a sajátos szabályait és normáit kérnénk rajtuk is számon. Ekkor azonban az egyes világvallások elveszítenék a költői, a poétikus, a szépségtani, az esztétikai, a metaforikus, a jelképes, valamint a szimbolikus vonatkozásait, vagyis mindazon dimenzióikat, amelyek minden bizonnyal a legfontosabb alapszintjüknek tekinthetők.

A fő kérdés persze ezzel kapcsolatban az, hogy egy (szép)irodalmi, költői vagy művészeti alkotás és mű lehet-e egyáltalán helyes, igaz és valódi, és amennyiben igen, akkor milyen értelemben lehet az. A (szép)irodalmi alkotások valójában ama jelképes valóságért felelősek, amelyet megkísérelnek ábrázolni, lefesteni vagy leírni, sőt még inkább azért, amelyet ők maguk teremtenek meg. És nem utolsó sorban, a (szép)irodalom szintén méltó lehet az embereknek a tanúságtételére, hiszen az irodalmi alkotásnak a szerepe lehet például elvezetés is a megtérésre és a metanoiára. Pontosan erről beszél például a német költő, Rainer Maria RILKE (1875–1926) is, amikor az egyik versében arra hív föl bennünket, hogy egy művészeti alkotás, ezen esetben az archaikus Apolló-torzó szobra által és segítségével változtassuk meg az életünket. Mind a (szép)irodalmi művek, mind pedig az egyes (világ)vallások (akár emberi, akár pedig isteni) elbeszélések, vagyis nagy narratívák, amelyek bizonyos értelemben felelősek a befogadóiért és a tulajdon olvasóiért. Folyamatosan arra hívják föl az olvasókat, hogy befogadják, elfogadják és akceptálják a különböző, általuk bemutatott és föl vállalt igazságaikat. A megbecsülésük, a tiszteletük, valamint a méltányolásuk is emiatt érdemes, hogy ama fönnálló kapcsolatukhoz képest történjék, amely a jelképes valósághoz és a szimbolikus realitáshoz köti őket, hiszen a célkitűzéseik szerint pont arról tesznek többé-kevésbé hitelt tanúságot a világban.

Mindazok, akik képtelenek arra, hogy a megtisztulásnak és a katarzisanak az élményét és a tapasztalatát az életükben mélyen átéljék, vagyis hogy egy elbeszélés és egy narratíva által megtisztuljanak, bizonyos értelemben megfosztják magukat az emberi lét egyik alapvető, ugyanakkor rendkívül különleges valóságának a megtapasztalásától. Hi-

szen amit Maga Isten tisztított meg az emberek számára, már mindig is és immár mindörökre, azt semmilyen körülmények között sem volna érdemes közönségesnek vagy tisztátalannak hívnunk. A vallásközi párbeszédnek ügyesen és hathatósan kell használnia és alkalmaznia a művészetről és az emberi nyelvről föntebb elmondottakat, annak érdekében, hogy mintegy visszahatásként a vallásközi párbeszéd során a saját hagyományunkban és tradícióinkban is jobban elmélyüljünk, és a saját közösségünkhöz tartozásunk is erősödjék, letisztuljon és tisztábbá váljék.

3.3 A vallásközi párbeszéd a *párbeszédért és Istenért*: ajándékok kölcsönös cseréje, gazdagodás a hitben, párbeszéd Istennel és Istenben

A lelkeségi és spirituális párbeszéd a leglátványosabb és talán a legérzékenyebb pont mindegyik párbeszédés célkitűzés közül. A megfelelően, bátran és következetesen folytatott párbeszéd során a hívő emberek jó eséllyel fölfedezhetik, hogy mindannyian az önközpontúság és az egocentrizmus alóli fölszabadulásnak az útjait keresik. Ennek érdekében pedig minél bensőségesebb és minél szorosabb kapcsolatra törekednek a mindent meghaladó és transzcendens valósággal, ez annál inkább a megszabadulásukra van.²²⁶ Az egyes világvallások és a hitrendszerek előmozdítják és az erejük szerint biztosítják is az emberiségnek a túlélését a Föld élő szervezetének és organizmusának a keretében.

A párbeszéd céljai között említhetjük még a látóhatároknak és a távlatoknak az összeolvadását és a fúzióját is.²²⁷ A lelkiismereteknek a növekvő egyetértése és konszenzusa is célkitűzésként említhető még, illetve a részleges közeledés egy új, immár talán közös látóhatár vagy horizont felé.²²⁸ Mindez mindenekelőtt a megértéshez és a méltányoláshoz, a tisztelethez, illetve a megbecsüléshez kell, hogy elvezessen, valamint még néhány további megfontolás és reflexió felé is. Az átgondolásoknak elsősorban arra kellene talán irányulnia, hogy a másik vallási hagyománynak és tradíciónak a meggyő-

²²⁶ Mindkét említett vallásközi fölfedezés a következő tanulmányban található: WICKREMESINGHE, L. (Lakshman), *Living Faiths in Dialogue* (Élő hitek párbeszédben), in *International Review of Mission (IRM)* (1979/4), 387.

²²⁷ A német bölcseletről és hermeneutikáról, Hans-Georg GADAMERnek a bevett szakkifejezését használva.

²²⁸ Stanley Jedidiah SAMARTHA használja eme jelentőségteljes fogalmat, a „lelkiismeret egyetértését” avagy konszenzusát az írásában: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *World Religions: Barriers to Community or Bearers of Peace?* (Világvallások: A közösség akadályai vagy a béke hordozói?), in *Insight: A Journal of World Religions* (1979/1–2).

ződései, az érzékenysége és a szenzitivitása milyen nagyobb hatással kellenének, hogy legyenek az egyének a saját álláspontjára, a tulajdon helyzetére és az önnön pozíciójára.²²⁹

Szemben a párbeszédnek a dialektikus mintájával vagy modelljével, a dialogikus vallásközi párbeszéd a Szentléleknek a vezetése alatt kíván állni, Aki Maga az igazságnak és a szeretetnek a Lelke. A Szentlélek a tanúságtévők felhőjén keresztül mutatja meg magát, amelyen fényes Napként világít keresztül. Ezáltal a résztvevőknek az önértelmezése megújul, egy teljesen új távlat nyílik meg előttük, mondhatni föltárul egy ismeretlen ajándékokat rejtő dimenzió. A párbeszédben álló feleket egy bizonyos Középső Harmadik keríti ekkor hatalmába, és elkezd a kezüket fogva vezetni őket, egyfajta manuduktív módszerrel, egyszersmind a párbeszédnek a lefolyását is irányítani kezdve.²³⁰

Már soha többé nem lehet úgy beszélni, amennyiben valaha ugyan lehetett egyáltalán, mintha a többiek nem figyelnének állandóan: hiszen a világ globális faluvá vált, ahol minden ember szomszédnak és ismerősnek tekinthető, és bizony minden áthallatszik a falon, amennyiben ugyan léteznek még falak az emberek között. Eme fölismerés őszinteségre és áttetszősége kell, hogy sarkalljon és neveljen mindenkit: annak érdekében, hogy egyáltalán ne legyen mit takargatni a másik ember előtt. A párbeszéd, a dialógus voltaképpen egyfajta, az egész létet behálózó életstílus is, vagyis a keresztény szolgálatnak az egyik legalapvetőbb része az emberi közösségben.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a vallásközi párbeszédrel foglalkozó 1979-ben kiadott hivatalos egyházi megnyilatkozása szerint a párbeszéd lelkiességének legfontosabb alapelemei a bűnbánat, az alázat, az öröm, önmagunknak a sebezhetővé tétele, továbbá a nyitottság, a kockázatvállalás, az elhivatottság, valamint az érzékenység és a figyelem mások iránt és felé.²³¹

²²⁹ John V. TAYLOR említi meg eme fontos célokat a szövegében: TAYLOR, J. (John) V., *The Theological Basis of Interfaith Dialogue* (A vallásközi párbeszéd teológiai alapvetése), in *International Review of Mission (IRM)* (1979/4), 373.

²³⁰ Christopher DURASINGH veszi szemügyre az úgynevezett párbeszéd párbeszédet az egyik jelentős írásában: DURASINGH, Chr. (Christopher), *Issues in Mission and Dialogue: Some Reflections* (A hithirdetés és a párbeszéd kérdéskörei: Néhány megfontolás), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 409.

²³¹ A hivatkozott hivatalos megnyilatkozás a következő: *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A más vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd vezérelve), Genf 1979. <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/77glines-e.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 23.)

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a vallásközi párbeszéddel foglalkozó 2004-es hivatalos egyházi megnyilatkozásának a meglátása szerint ugyanakkor a lelkiesség és a spiritualitás körébe tartozó értékek a következőképpen kerülnek felsorolásra: először is, az önvizsgálat, majd a bűnbánat, továbbá az alázat, az odaadás és az együttérzés, végül pedig a bölcsesség.²³² Mindezek ugyanis állandóan, ugyanakkor hatékonyan elősegítik a növekedést és az elmélyülést a hitben, újra képessé teszik a híveket arra, hogy fölfedezzék hagyományaiknak a különböző forrásait, és lényegesen megerősödjenek a reménységükben. Ráadásul, mindennek során bizalmat és közösséget tudnak kiépíteni a többiekkel és a többiek között, a tiszteletük és a nagyrabecsülésük pedig növekszik a teremtett világ és persze Maga a Teremtő felé is.

A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa 1999-ben kiadott egy *Levél a párbeszéd lelkiségéről a püspöki konferenciák elnökeinek* című előkészítő szöveget, amely a tervek szerint egy hivatalos megnyilatkozásnak a megfogalmazásához vezet majd. Eme levélnek a szövege a hívek eddigi párbeszédés hozzáállásának átgondolására és elmélyítésére hív föl: „A vallásközi párbeszédben a felek minél inkább »Isten arcát keresik«,²³³ annál közelebb kerülnek egymáshoz, és annál nagyobb esélyük lesz egymásnak a megértésére. Mindebből nyilvánvaló, hogy a vallásközi párbeszéd egy mélyen vallásos tevékenység.”²³⁴

Fogalmilag meg kell különböztetnünk az imádságot az istentisztelettől. A fohászkodás, az ima vagy az *imádság* az embernek ama kísérlete, hogy közléscserében, kommunikációban, illetve egyenesen közösségben, kommúnióban és koinóniában álljon a mindent meghaladó és transzcendens Istennel.²³⁵ Ugyanakkor, az imádság lehet szemlélődés és kontempláció is, vagyis nyitottság, készen és nyitva állás és figyelő jelenlét a mindent meghaladó és transzcendens valóságnak és realitásnak a megszólítása előtt és

²³² A hivatkozott hivatalos megnyilatkozás a következő: *Ecumenical Considerations for Dialogue and Relations with People of other Religions: Taking Stock of Thirty Years of Dialogue and Revisiting the 1979 Guidelines* (Ökumenikus megfontolások a párbeszédéről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata), Genf 2004. <http://www.oikoumene.org/index.php?id=3445>. (A kutatás ideje: 2009. január 24.)

²³³ Zsolt 27,8.

²³⁴ *Levél a párbeszéd lelkiségéről a püspöki konferenciák elnökeinek*, in NAGYPÁL, Sz. (Sza-bolcs) (szerk.), *A párbeszéd útja: Hivatalos egyházi megnyilatkozások az ökumenikus és a vallásközi párbeszédéről*, L'Harmattan, Budapest 2009.

²³⁵ S. Wesley ARIARAJAH határozza meg ekképpen az imádságot és a fohászt a tanulmányában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Can we Pray together? Interreligious Prayer: A Protestant Perspective* (Imádkozhatunk-e együtt? Vallásközi imádság: Egy protestáns nézőpont), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1998/2), 262–263.

iránt. Az *istentisztelet* és a liturgia viszont egyfajta rendszerbe és szisztémába foglalt szertartási, liturgikus válasz és rituális felelet a Szentnek, a szakrálisnak, vagy magának a szakralitásnak az immár fölismert empirikus tapasztalatára és élményére egy adott vallási közösségen belül.²³⁶ Amennyiben a vallásközi szinten a közös imádság még nem is valósítható meg, a többiekért már most is lehet fohászolni és könyörögni, közösséget vállalva a másikkal a személyes és a közösségi szinten egyaránt. Ez mindenképpen arra szolgál majd, hogy a már most is fennálló kötelek erősödjenek; eme folyamat pedig elvezethet akár a végső, végidőbeli és eszkatológikus közös tanúságtételhez is. A vallásközi párbeszédre váró, remélhetőleg rendkívül gazdag és fényes jövőben rengeteg remény és várákozás találja majd meg a végső beteljesedését, a Szentlélek segítségével, Isten Országában, a *baszileiában*.

A lelkeség és a spiritualitás az értelmet, a jelentőségteliséget, illetve az iránynak és az orientációnak az érzetét hozza el az emberi életbe és gondolkodásba, és ezáltal arra hív, hogy mindig magasan önmaga fölé emelkedjék. Vagy pedig, más megfogalmazásban, hogy egyenesen túlemelkedjék önmagán, és még közvetlenebb kapcsolatra vágyakozzék Magával Istennel, mindenek eredetével és ősforrásával. A prófétákat nem is annyira a más és idegen isteneknek a tisztelete izgatta és izgatja, hanem inkább ama káros és veszélyes folyamat, ahogyan a vallás megrontja az embereket, és viszont, ahogyan az emberek megrontják a vallást.²³⁷

A legfőbb ideje volna talán, hogy a világ többi jelentős vallása is mint lelkeségi és spirituális összefüggésrendszer és kontextus kerüljön fölismerésre, második lépésben pedig elismerésre. Eme vallásoknak a forrásai és a gyökerei ugyanis lelkeségi és spirituális táplálékot, teológiai célkitűzést, erkölcsi és morális iránymutatást, illetve etikai orientációt nyújtottak az egyének milliárdjainak és az emberi közösségek sokaságának számos évezreden keresztül, és nyújtanak ma is. Eme különböző világvallások egyszersmind az egyes jelentősebb kultúrák megteremtésének és a

²³⁶ S. Wesley ARIARAJAH az, aki meghatározza az érdekes tanulmányában eme módon az imádságot és az istentiszteletet: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue and Spirituality: Can we Pray together?* (Párbeszéd és lelkeség: Imádkozhatunk-e együtt?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 38–39.

²³⁷ Gabrielle DIETRICH jelenti ki ezen állítást, amikor a megtérés jelentéséről beszél különböző összefüggésekben: DIETRICH, G. (Gabrielle), *Dialogue and Context* (Párbeszéd és összefüggésrendszer), in *The Ecumenical Review (ER)* (1981/1), 29–30.

fontosabb műveltségrendszerek kialakításnak is egyszersmind a szilárd alapjai és fundamentumai.²³⁸

Éppen ezért, a lelkiségi hagyományokban és a spirituális tradíciókban elért és megvalósított *életszentség* a párbeszédnek is az egyik legalapvetőbb előfeltétele, ismérve, mércéje és kritériuma. Noha a vallásközi összetűzések, a viszályok, a viták, esetleg a vallások közötti veszekedések rendkívüli mértékben megvilágosító erejű eszközök is lehetnek, a vallás egyben egy hiteles életmód is, és nem csupán egy gondolati, eszmei és intellektuális érvrendszer és argumentációs szisztéma.²³⁹ A hozzáállások, attitűdök, továbbá a magatartások és a viszonyulások a vallásközi párbeszédben éppen annyira fontosak és szükségesek is lehetnek, mint maguk a résztvevő hitrendszerek. Az igaz vallást vagy a vallásos igazságot többek között az együttérzésnek, az empátiának, az erőszakmentességnek, az önátadásnak, illetve az egyetemes szeretetnek az eszméje és az ideálja határozza meg, továbbá az anyagi haszonszerzés vágyának a gyökeres és a határozott elutasítása egyszer s mindenkorra. A belső ének a békéje, valamint a világegyetemnek és az univerzumnak a békessége szorosan, sőt elválaszthatatlanul egymáshoz kötődő, és ezáltal összetartozó célok és célkitűzések.

4. A vallásközi párbeszéd négy dimenziója

A vallásközi párbeszédről először is négy *dimenzió*ban beszélhetünk, amelyek mindegyike gyakorlatias irányultságú. Az *egymás mellett élés (coexistentia)* szintjén elsősorban a vallási előítéletek és türelmetlenség teljes meghaladása a vallásközi párbeszéd legalapvetőbb célja, különösen a félreértések napfényre hozása és tisztázása segítségével. A *vallásszabadság* eszméje a vallásközi párbeszéd kérdését a világvallások közösségi

²³⁸ Stanley Jedidiah SAMARTHA érvel amellett, hogy a nagy világvallásokat lelki összefüggés-rendszerekként ismerjük el: SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah), *Mission in a Religiously Plural World: Looking beyond Tambaram (1938)* (Hithirdetés egy vallásilag sokszínű világban: Tambaram (1938) mögé tekintve), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 312., 321.

²³⁹ Többek között ezen említett megvilágosító erőre mutat rá a következő írás: GRIFFITHS, P. (Paul) J., *Why we need Interreligious Polemics* (Miért van szükségünk vallásközi vitákra), in *First Things (FTh)* (1994/6–7), 35. www.firstthings.com/ftissues/ft9406/articles/griffith.html. (A kutatás ideje: 2009. január 29.)

kontextusába, másfelől pedig a szabad akarat és az emberi egyéniség személyi összefüggéseibe ágyazza.

A második dimenzióban valódi *együttélésről* (*conviventia*) akkor lehet beszélni, amikor a résztvevők nyíltan elfogadják és befogadják a másik ember bizonyágtételét, tanúságtételét és vallási élményét, majd pedig azok nyomán, azokat kiindulópontul és alapul véve őszinte kérdéseket tesznek föl, amelynek során igaz figyelmet kap a másik ember; mindez pedig kölcsönös megértéshez és tisztelethez vezet.

Az *együttműködés* (*cooperatio*) szintjén a vallásközi párbeszéd figyelme és érdeklődése elsősorban a közös emberi célkitűzések megállapítására és szolgálatára összpontosul, az őszinte kapcsolatok pedig fokozatosan elvezetnek majd a közös tevékenységekhez is. A vallásközi párbeszéd negyedik szintje pedig a *közös tanúságtételnek* a dimenziója.

A vallásoknak a sokszínűsége és a pluralitása fölfogható úgy is, hogy mindez a teremtés gazdagságának, és ezáltal Maga a Teremtő sokarcú kegyelmének az egyenes okozata és következménye.²⁴⁰ A sokarcú kegyelemnek az egyik legfőbb vonása pedig eme tekintetben az embernek és az emberiség egészének adott teremtő(társi) szabadság, és az ehhez kapcsolódó és hozzátartozó lelkiismeret és szabad akarat. A vallási sokféleség *végző soron* az Isten kegyelméből fakad, de eme sokféleségben a cselekvő, az ágens *elsősorban* mégis az ember a maga történetiségében és öntörvényűségében. Vagyis AQUINÓI Szent Tamással együtt mi is láthatjuk úgy, hogy tulajdonképpen nem Maga Isten teremti közvetlenül a sokféleséget, hanem Ő csak mintegy utólagosan elfogadja, használja és fölhasználja azt. Miután korábban már kísérletet tettünk arra, hogy pontosabban meghatározzuk magának a vallásnak, a religiónak a fogalmát, eme definíciónk alapján föl kell térképeznünk ezúttal a vallások egymás mellett élésének négy különböző módját is. A négy módozat pedig körülírja számunkra a vallásközi párbeszéd egyáltalán lehetséges célkitűzéseit. Eme gazdagság és sokarcúság kibontására főként eme *szinteken* nyílik lehetőség, az egyes szinteken pedig a vallásközi párbeszédnek a célkitűzései meglehetősen eltérőek lehetnek.²⁴¹

²⁴⁰ José KUTTIANIMATTATHIL idézi már emlegetett összefoglalásában a *Vallásközi párbeszéd vezérelveit* (1989): KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since the Second Vatican Council (1962–1965)* (A vallásközi párbeszéd gyakorlata és teológiája: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) utáni indiai keresztény kísérletek megkülönböztető tanulmányozása), Bangalore 1995, 158.

²⁴¹ José KUTTIANIMATTATHIL idézi a *Megállapítások a vallásközi párbeszédéről* című fontos megnyi-

II. JÁNOS PÁL pápának az Egyháznak a missziójával, a küldetésével, illetve a hit hirdetésével, a proklamációval foglalkozó enciklikája a *Redemptoris Missio* (RM), amelyet 1990-ben adott ki.²⁴² Eme sokat idézett pápai körlevél a párbeszédnek három főbb fajtáját sorolja föl: az első a *szakértők* vagy a hivatalos képviselők közötti reprezentatív jellegű párbeszéd. A második ezek közül az egyes vallásos *élményeknek* és a vallási tapasztalatoknak a kölcsönös megosztása egymással; míg a harmadik főbb fajta maga az *életnek* a párbeszéde, dialógusa. Az 1991-ben kiadott *Párbeszéd és hithirdetés* című hivatalos egyházi dokumentum az utóbbi kettő fajtát ugyanúgy, sőt változatlan néven, elnevezéssel említi, miközben az első fajtát másként: teológiai, avagy hittudományi eszmecserének nevezi.²⁴³ Eme későbbi megnyilatkozás hozzájuk told azonban még egy negyedik lehetséges, potenciális válfajt is, mégpedig a *tevékenységnek* vagy a cselekvésnek a párbeszédét, dialógusát, amely fő típus az első fölosztás szerint nyilvánvalóan az élet párbeszédének az egyik alfaja volna.²⁴⁴ Egy másik szempontú osztályozás, klasszifikáció szerint a vallásközi párbeszédnek a célkitűzéseiként három lehetséges *modellről* szoktak beszélni.²⁴⁵ Ezek közül az első a párbeszédnek a lelkesége, a spiritualitása. A második említett és ismertetett modell a vallások közötti összhang, vagyis harmónia; míg a harmadik fő párbeszéd fajta az emberiség családjának az összefogása vagy egysége.²⁴⁶

latkozást: KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since the Second Vatican Council (1962–1965)* (A vallásközi párbeszéd gyakorlata és teológiája: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) utáni indiai keresztény kísérletek megkülönböztető tanulmányozása), Bangalore 1995, 590.

²⁴² A pápai körlevél magyarul is megjelent: *Redemptoris Missio kezdetű pápai körlevél a minden időre érvényes missziós megbízatásról*, in <http://www.katolikus.hu/roma/pe20.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 13.)

²⁴³ A hivatalos egyházi megnyilatkozás még nem jelent meg magyarul: PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE (PCIRD) (A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa), *Dialogue and Proclamation: Reflection and Orientations on Interreligious Dialogue and the Proclamation of the Gospel of Jesus Christ* (Párbeszéd és hithirdetés: Megjegyzések és útmutatások a vallásközi párbeszédéről és Jézus Krisztus örömhírének hirdetése), Vatikán 1991, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamation_en.html. (A kutatás ideje: 2009. január 16.)

²⁴⁴ Lásd például az alábbi írást: MCDONALD, K. (Kevin), *Dialogue and Proclamation: A Comment from an Ecumenical Perspective* (Párbeszéd és hithirdetés: Egy megjegyzés ökumenikus nézőpontból), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1993/2), 128–129.

²⁴⁵ Eme meglátásoknak a forrása az alábbi írás: GONÇALVES T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1997/3), 387–393.

²⁴⁶ A három lehetséges gondolkodási modell mindegyikét ismerteti a következő teológiai tanulmány: GONÇALVES T. O. (Teresa Osório), *Interreligious Encounter: Dialogue and the Search for Unity* (Vallásközi találkozás: Párbeszéd és az egység keresése), in *The Ecumenical Review (ER)* (2000/4), 466–470.

4.1 Az egymás mellett élés (*coexistentia*)

mint a vallásközi párbeszéd első dimenziója:

a vallásszabadság kérdése

Az egymás mellett élés, azaz a *coexistentia* szintjén, elsősorban a vallási előítéletek és a vallási türelmetlenség, az intolerancia teljes meghaladása a vallásközi párbeszédnek a legalapvetőbb célja, különösen is a félreértéseknek a napfényre hozása és tisztázása segítségével. A vallásszabadság eszméje a vallásközi párbeszédnek a kérdését a világvallásoknak és a keresztény felekezeteknek a közösségi, másfelől pedig a szabad akaratnak, az emberi egyéniségnek és személyiségnek a személyi összefüggéseibe ágyazza.

Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* (1948) híres meghatározását a vallásszabadságról jelentősen befolyásolták kortárs keresztény teológiai nézetek, iskolák és mozgalmak.²⁴⁷ Ugyanakkor magának a megfogalmazásnak is nagy hatása lett a keresztény önmegértésnek a későbbi fejlődésére, például a Római Katolikus Egyháznak a II. Vatikáni Zsinatára (1962–1965).²⁴⁸ Eme nyilatkozatnak a tizennyolcadik cikkelye mindössze egyetlen bekezdésből áll, és eme bekezdés a következőképpen hangzik: „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához: eme jog magában foglalja ugyan a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján kifejezésre juttatásának jogát.”

Amikor a *Közös tanúságtétel és az átcsábítás* (Common Witness and Proselytism, CWP, 1970) idézi az előbb bemutatott teljes meghatározást, definíciót, akkor nem mulaszt el hozzátenni még egy igen fontos és jelentős kitétele a

²⁴⁷ Az idézett Nyilatkozat szövege magyarul megtalálható például az alábbi, az emberi jogokkal foglalkozó honlapon: <http://www.menszt.hu/magyar/emberiegyetemes.htm> (A kutatás ideje: 2009. január 31.)

²⁴⁸ Franklin H. LITTELL megvizsgálja, tárgyalja és elemzi is ezen igen fontos hatást az egyik remek tanulmányában: LITTELL, F. H. (Franklin Howard), *A Response to the Decree on Religious Freedom* (Egy válasz a vallási szabadsággal foglalkozó (római katolikus) határozatra), in ABBOTT, W. M. (Walter Michael) (szerk.), *The Documents of the Second Vatican Council (1962–1965)* (A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) megnyilatkozásai), New York (NY) 1966, 697–700.

magyarázatnak az utolsó mondatához.²⁴⁹ A kérdéses hármás emberi jog magában foglalja a vallásnak és a meggyőződésnek a kifejezésre juttatásának jogát is, mégpedig a szociális és „társadalmi cselekvésben”. Természetesen más vallásoknak az emberi jogait éppen olyan meggyőződéssel kell védenie a keresztényeknek, mint a sajátjukat.²⁵⁰ Eme hozzáadás jelzi is egyben a figyelemreméltó fordulatot a teológiai gondolkodásukban a közösségi, a társadalmi, és sokszor a politikai, a társadalomkutatási, és a szociológiai kérdéskörök és témák felé.

Minden emberi és állampolgári jognak azonban megvan a maga ellentétpárja is, amely általában egy erkölcsi, etikai, morális kötelességben, kötelezettségben és felelősségben áll. A II. Vatikáni Zsinat kifejezetten is megfogalmazta eme felelősséget, amikor az emberi méltósággal foglalkozott a *Dignitatis Humanae* (DH) nyilatkozatban, 1965-ben.²⁵¹ Eme hivatalos egyházi megnyilatkozás az emberi személynek és az emberi közösségeknek a jogáról beszél a társadalmi és a polgári szabadsághoz, különösen is a vallásnak a dolgában.²⁵² A vallásszabadság másik oldala pedig eme megértésben és fölfogásban a közös és megosztott humán felelősségük abban, hogy az emberek szüntelenül keressék és kutassák az igazságot. Azon okból különösen is így kell tenniük, mert van értelmük, van lelkiismeretük, ráadásul van szabad akaratuk is: mindezek az istenképmásiségüknek a közös jegyei.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1975-ös nyilatkozata a nairobi világközgyűlésen teszi teljessé eme képet, hozzátoldva azt, hogy a közös emberi felelősségük kiterjed a közösség szolgálatára is.²⁵³ Kiemelten pedig éppen ama

²⁴⁹ Eme szöveg megjelent például az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) az egyik fontos hivatalos egyházi megnyilatkozásában: *Common Witness and Proselytism: A Study Document (CWP, 1970)* (Közös tanúságtétel és átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/1), 9–20.

²⁵⁰ Pontosan ezen alapvető igazságosságra hív föl az alábbi tanulmány is: BRIGGS, J. (John), *The Changing Shape of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalomnak a változó alakja), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETISIS, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004. 666–667.

²⁵¹ A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a fordítása megtalálható például: *Dignitatis Humanae: Nyilatkozat a vallásszabadságról: A személy és a közösségek jogáról a társadalmi és polgári szabadsághoz a vallás dolgában* (DH, 1965), in *A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) dokumentumai*, Budapest 2007, 493–506.

²⁵² A *Dignitatis Humanae* nyilatkozatnak a magyar nyelvű hivatalos fordítása megtalálható például a következő, római katolikus fönntartású helyen is a világhálón, az interneten: *Dignitatis Humanae: Nyilatkozat a vallásszabadságról: A személy és a közösségek jogáról a társadalmi és polgári szabadsághoz a vallás dolgában* (DH, 1965), in <http://www.katolikus.hu/zsinat/dh.html>. (A kutatás ideje: 2009. január 30.)

²⁵³ A jelentés eme fontos részlete megtalálható a következő helyen: *Report of Section II.: What*

közösség szolgálatára, amelynek maguk is a tagjai, és amelyhez odatartoznak akár származás, akár történelem, akár kultúra vagy éppen a korábbi erre vonatkozó döntésük által. Ennek megfelelően az is a hivatásukhoz tartozik, hogy a szellem embereiként szilárdan megélik, átéljék, egyszersmind pedig elkötelezetten megvalósítsák a gondolatoknak a teljes *szabadságát*. Ezen alapállásnak és magatartásnak a vallásos környezetekben a neve: a vallásszabadság; és pedig nemcsak a külső viszonyaikban, hanem éppen úgy a belső állapotukban is.

Az állam például azáltal segítheti a vallásközi párbeszédet, hogy a keresztény Egyházat elválasztja az államtól, és mindenki számára biztosítja és védi a szabad vallásgyakorlást. Az állam felelőssége továbbá, hogy egy olyan igazságos jogrendszert tartson fenn, amely mindenkire egyformán érvényes, egyszersmind mindenkit egyenlően kezel.²⁵⁴ Az államnak és az Egyháznak a szétválasztása, szeparációja voltaképpen a francia forradalomnak a gyümölcse és következménye, és ma már leszögezhetjük és beláthatjuk, hogy eme megoldás az együttélés és a lelkiismereti szabadság megélése egyik rendkívül termékeny eszközének bizonyult. Hatékony továbbá ezen elválasztás, szeparáció a vallásszabadságnak a megvalósításában is, különösen amikor a szétválasztás nem jelent ellenségeskedést, hanem magában foglal együttműködést is a közös célok érdekében, ahogyan arra igény és szükség mutatkozik.²⁵⁵

4.2 Az együttélés (*conviventia*) egymással mint a vallásközi párbeszéd második dimenziója

Valódi *együttélésről* (*conviventia*) akkor lehet beszélni, amikor nyíltan elfogadásra és befogadásra kerül a másik embernek a bizonyágtétele, a tanúságtétele és a vallási él-

Unity Requires (Jelentés a második csoportból: Mit kíván meg az egység), Nairobi 1975, in KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: kulcsszövegeknek és megszólalásoknak egy szöveggyűjteménye), Genf 1997, 110–113.

²⁵⁴ Jürgen MOLTMANN beszél ekképpen a különböző nagyobb és elterjedtebb világvallásokról a könyvének a következő című fejezetében: MOLTMANN, J. (Jürgen), *Theology in Interfaith Dialogue* (A hittudomány a vallásközi párbeszédben), in MOLTMANN, J. (Jürgen), *Experiences in Theology: Ways and Forms of Christian Theology* (Tapasztalatok a hittudományban: A keresztény hittudomány útjai és alakzatai), London 2000, 21–22.

²⁵⁵ A jezsuita szerzetes, John Courtney MURRAY egyáltalán nem habozik, hogy mindezen említett gondolatokkal messzemenően egyetértsen: MURRAY, J. C. (John Courtney), *Religious Freedom* (A vallásszabadság), in ABBOTT, W. (Walter) M. (szerk.), *The Documents of the Second Vatican Council (1962–1965)* (A II. Vatikáni Zsinatnak (1962–1965) a megnyilatkozásai), New York (NY) 1966, 672–674.

ménye, majd pedig azok nyomán és azokat kiindulópontul és alapul véve őszinte kérdéseket lehet fölteni, és igaz figyelmet kaphat a másik ember. A hitelesen fölfogott, a következetesen képviselt és a megfelelő módon kivitelezett párbeszéd ekképpen kölcsönös megértéshez, tisztelethez és gyümölcsöző együttműködéshez vezet, és kell is, hogy vezessen.²⁵⁶

Ahhoz, hogy a közösségeknek a közössége közösen fölépítésre kerüljön, nagyon pontosan kell látni azt, hogy mi is a sokszínűségnek, vagyis a pluralizmusnak a jelentése a korunk modern társadalmában és gondolkodásában. Először is, a közéleti sokszínűség a hatalmi ágaknak az elválasztását és a hatalomnak az elosztását is jelenti, illetve a közigazgatás központosításának és centralizációjának a megszüntetését, valamint a kisebb területekre és a régiókra bontást. További jellemzőként említhetjük még a szerepszerintiséget, a funkcionalizmust, a képviseleti népuralmat, a demokráciát, valamint a gyülekezési és az egyesülési szabadságot. Nem utolsó sorban pedig még mindenképpen föl kell ehelyütt sorolnunk a túlburjánzóan hivataloskodó és bürokratikus állami szabályozás vagy reguláció alóli (alanyi vagy tárgyi) mentességet.²⁵⁷ A közéleti sokszínűségtől és a politikai pluralizmustól viszont élesen megkülönböztetendő a kulturális sokszínűség, amelyet akkor lehet elérni és megszerezni, amikor a különböző kultúrákhoz tartozó emberek egyfajta közös értékrendet fogadnak el. Az értékeknek eme közös rendje pedig arra kell, hogy följogosítsa és képessé tegye ezen embereket, hogy mindig békében, összhangban és harmóniában éljenek egymással. Ugyanakkor pedig annak is meg kell teremtenie a megalapozott lehetőségét, hogy mindannyian megőrizhessék a különbözőségeiket és az eltéréseiket a legtöbb szóba jöhető, még aktuális és időszerű kulturális és művelődési területen.²⁵⁸ A sokszínűségnek eme kettő alapterületén az egyes szinteken található alapegységek maguk az emberi közösségek: ama helyek, ahol az imént föl sorolt valamennyi jellegzetesség hatékonyan, effektíven és föltűnő módon találkozhatnak egymással.

²⁵⁶ A gondolatok forrása: ZABOLOTSKY, N. (Nicholas) A., *Dialogue in Community: Initial Points and Conditions* (Párbeszéd közösségben: Kiindulópontok és föltételek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédéről közösségben), Genf 1977, 59–73.

²⁵⁷ R. J. TAYLOR az a szerző, aki meghatározza mind a kulturális, mind pedig a közéleti, politikai sokszínűséget, pluralizmust: TAYLOR, R. J., *The Meaning of Pluralism in Ecumenism* (A sokszínűség jelentése az ökumenében), in *One in Christ* (1974/4), 369.

²⁵⁸ R. J. TAYLOR az a gondolkodó, aki másképpen is, egy másik nézőpontból is leírja a sokszínűséget, pluralizmust: TAYLOR, R. J., *The Meaning of Pluralism in Ecumenism* (A sokszínűség jelentése az ökumenében), in *One in Christ* (1974/4), 369.

Mindenképpen meg kell fontolnunk ehelyütt még néhány jelentős pontot, amelyek közül kiemelkedik az egyes világvallásoknak, hagyományoknak és tradícióknak az önmagukra vonatkozó megértése és értelmezése. Eme szerteágazó kérdéskör és szövevényes tematika és problematika magában foglalja az élő hitekhez és a létező vallásokhoz tartozó embereknek az öntudatát, valamint az önképét is. Egy megadott vallási hagyománynak az identitása, az önazonossága a lehető legkülönbözőbb történelmi, történeti, tanításbéli és doktrinális vonatkozásoknak az összessége. Mindezekhez járul még bizonyos geográfiai, kulturális, lelkeségi, spirituális, törvényi, társadalomkutatási, szociológiai, illetve lélektani és pszichológiai tényezőknek és dimenzióknak az eredője és az összessége.²⁵⁹ A világvallások önazonosságának az egyes rétegei és mélyrétegei között olyan döntő fontosságú összetevők bújhatnak meg, mint például az intézményi, institucionális, szerkezeti és strukturális terület. Itt található ezenkívül a szellemi, a mentális és az intellektuális kérdéseknek a terepe, valamint a jámborsággal és kegyességgel kapcsolatos élet, a szertartások, liturgiák, illetve a lelkeség és a spiritualitás.²⁶⁰ A résztvevő feleknek minduntalan tekintettel kell lenniük a többiek önmagáról alkotott elképzeléseinek a sokszínűségére és a pluralitására, a többi vallást nem egyöntetű, nem uniformizált, sem nem egy kőből faragott, vagyis nem monolitikus blokkoknak tekintve.²⁶¹

Legalább kétfajta, amennyiben nem többféle kizárólagosságot és exkluzivitást különíthetünk el egymástól a vallásos eszméknek, ideáknak, jelenségeknek, fenomeneknek, fölfogásoknak, koncepcióknak és tényeknek a széles terepén. Először is, ezek közül az egyik fajta, mégpedig az elkötelezettség exkluzivista kizárólagosságigénye bármilyen vallásnak avagy hitnek a legközepébe, vagyis centrumába tartozik.²⁶² A má-

²⁵⁹ André BIRMELE sorolja föl és elemzi eme különböző vonatkozásokat és tényezőket, amelyek egy bizonyos felekezetnek az önazonosságához hozzájárulnak, a római katolikus önmegértéssel különösen és kiemelten is foglalkozó tanulmányában: BIRMELE, A. (André), *Roman Catholic Identity as Seen by a Partner in the Ecumenical Dialogue* (A római katolikus önazonosság (identitás), ahogy azt az ökumenikus párbeszédben részt vevő többi felek látják), in PROVOST, J. (James) – WALF K. (Knut) (szerk.), *Roman Catholic Identity* (A római katolikus önazonosság), in *Concilium* (1994/5), 118.

²⁶⁰ John Henry NEWMAN bíborosnak és Friedrich VON HÜGELnek az egyes véleményeit David TRACY idézi, használja föl és elemzi: TRACY, D. (David), *Roman Catholic Identity amidst the Ecumenical Dialogues* (A római katolikus önazonosság az ökumenikus párbeszéd során), in PROVOST, J. (James) – WALF K. (Knut) (szerk.), *Roman Catholic Identity* (A római katolikus önazonosság), in *Concilium* (1994/5), 109.

²⁶¹ Tarek MITRI figyelmeztet és óv bennünket a tanulmányában eme fönnálló lehetséges, potenciális veszélyre: MITRI, T. (Tarek), *Reflections on Muslim–Christian Dialogue* (Megfontolások a muszlim–keresztény párbeszédéről), (kiadatlan előadás), Genf 1999.

²⁶² Stanley Jedidiah SAMARTHA gondolata a kizárólagosság eme kétosztatú osztályozása, tudniil-

sik fajta, vagyis a birtoklásnak, illetve a tulajdonlásnak a kizárólagosságára vonatkozó igénye azonban mintegy megkövesíti a kinyilatkoztatást, a revelációt, és emiatt arra tesz kísérletet, hogy kisajátítsa és monopolizálja az igazságot.²⁶³

4.3 Az együttműködés (*cooperatio*) egymással és a közös tevékenység mint a vallásközi párbeszéd harmadik dimenziója

Az együttműködésnek (*cooperatio*) a szintjén a vallásközi párbeszédnek a figyelem, a fókusz és az érdeklődése elsősorban a közös emberi, a humán célkitűzéseknek a megállapítására és a hathatós szolgálatára összpontosul. Ennek során a keresztény résztvevők, de remélhetőleg nem kizárólag ők, tanúságot tesznek mindenekelőtt a teológiai erényekről, tudniillik a hitről, a szeretetről, valamint a reményről. A célja mindennek elsősorban az, hogy minél több és minél mélyebb lelki és lelkeségi értéket és érdemet halmozzanak föl a közvetlen környezetünkben, hogy ezáltal is segítsék a szomszédaikat, a felebarátaikat, valamint az összes embertársaikat. Ezáltal tudják ugyanis erősíteni a jót és a pozitívumot a világban, és pontosan emiatt képesek harcolni a bűn ellen, illetve közösen hozzájárulni a különböző előremutató megoldásokhoz, valamint ekképpen tudnak együttműködni a lelkiismeretnek és a tökéletesedésnek az előmozdításában. Az őszinte és immár megjavult kapcsolatok pedig lassanként és fokozatosan a reménység szerint elvezetnek majd az együttműködéshez, a kooperációhoz, valamint a közös munkához és a tevékenységekhez is.

A diakónia és az embertársi szolgálat tulajdonképpen ugyanazon dolgot jelenti egy bizonyos közösségen belül: vagyis azt, hogy mindenképpen segítséget kell nyújtani és támaszként érdemes szolgálni minden egyes szomszédnak és az összes embertársnak, aki csak segítséget szenved a világon, és rászorul minderre a közös emberi közösségnek a részeként.²⁶⁴ Márpedig ez csak egy ama dolgok és ama lehetőségek közül, amelyeket

lik hogy az lehet elkötelezett és birtokló: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 96.

²⁶³ Erre mutat rá: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in ANDERSON, G. (Gerald) – STRANSKY, TH (Thomas) (szerk.), *Consultation on Jesus Christ's Lordship and Religious Pluralism (Richmond, Virginia, October 1979)* (Megbeszélés Jézus Krisztus Úr mivoltáról és a vallási sokszínűségről (Richmond, Virginia, 1979. október)), New York (NY) 1980.

²⁶⁴ A francia Philippe MAURYnak a véleménye a hallgatóknak és a diákoknak a tapasztalataiból

mindenféle jelentősebb nehézség nélkül, sőt akár könnyedén csinálhatnak együtt is a különböző vallások hívei, ráadásul erre igazából föl is vannak szólítva és föl is vannak rá hatalmazva hitük alapján. A fölhívás és kihívás legfőképpen arra vonatkozik, hogy eme kölcsönös segítség és eme támogatás révén és nyomán a képességeiket és a kapacitásait megsokszorozzák és jelentősen megnöveljék. Szerencsére már a világnak számos földrészen, országában, vidékén és régiójában is léteznek megfelelő, sőt néha egyenesen kiváló példák is arra, hogy az egyik vallás intézményesen is segíti és támogatja a másik vallást. A világvallások már most képesek kimutatni és megmutatni a világnak a lelki-ségi, spirituális, erkölcsi, etikai és morális értékeiket, amelyeket egymással közösen birtokolnak.²⁶⁵

A közös tanúságtételnek a jelenségével és a kívánalmával foglalkozó hivatalos egyházi megnyilatkozásokban említett területek közül eme részben jónéhányat föl kell sorolnunk. A kiválasztott területeknek a közös jellemzője az, hogy a vallások közötti együttműködésnek és kooperációnak, valamint a hiteles közös tanúságtételnek és bizonyágtételnek a lehetősége ezek esetében immár fönnálló valóságok. Eme területek közé tartozik legelőször is az emberi közösségnek az építése és az embertársaik iránti szolgálatnak, a diakóniának a felelőssége is. A tanúságnak és a bizonyágnak eme közös tétele és annak fönntartása nem utolsó sorban az emberi jogoknak, valamint a társadalmi és szociális igazságosságnak a kérdéseiben lehetséges. Ezután említhetjük meg a sorban a különféle szent könyveknek az egyes nemzeti nyelvekre lefordítását, illetve az azt követő szövegtanulmányozásoknak a nemes föladatát minél több világvalláson belül. Ezt követően pedig említést kell még tennünk az egymás között folytatott mély, ugyanakkor nyitott hittudományi, teológiai, valamint lelkiségi és spirituális párbeszédekről. A közösen az emberekre váró felelősségek közül ezenkívül vagy a teljesen közös és együttes, vagy a legalább is a föladatok tekintetében megosztott vallási nevelést, az oktatást és a képzést találjuk. Végezetül pedig, mindenképpen tegyünk említést az igen nagy nehézségeket támasztó és egyelőre még rendkívül problematikus közös imádságot, könyör-

táplálkozik: MAURY, PH. (Philippe), *Witnessing in the University Communities* (Tanúságtétel az egyetemi közösségben), in *The Student World (SW)* (1953/2), 120–130.

²⁶⁵ Richard MOORE ír minderről az egyik jelentős tanulmányában: MOORE, R. (Richard), *Witness: Jesus Christ's Mandate to the Church: A Response to Bishop Mortimer Arias* (Tanúságtétel: Jézus Krisztus megbízatása az Egyháznak: Egy válasz Mortimer Arias püspökének), in *International Review of Mission (IRM)* (LXV/257.), (1976/1), 34–36.

gést és fohászokodást egymásért, a más vallású hívek meghatározott reményeiért, törekvéseiért és célkitűzéseiért.

Az eljövendő közös tevékenységben többek között arra vannak rendelve minden vallás hívei, hogy együtt dolgozzanak a világnak a szolgálatában, például az emberi jogoknak és a társadalmi igazságosságnak a védelmében. Természetesen hihetetlenül sok olyan léterület és életrés létezik, ahol együtt tudnak munkálkodni a társadalomban, a közéletben és a politikában, és közösen képesek is arra, hogy a rájuk háruló föladatokat hatékonyan és igazságosan megosszák egymással. Az egyes jelentősebb vallásoknak az emberi méltóság tiszteletének a témájában is kéz a kézben volna érdemes együttműködniük a világ legváltozatosabb részein, voltaképpen kivétel nélkül. Eme magatartás járulhat hozzá hatékonyan a megbékéléshez, illetve azok eredményéhez, a békéhez és a békeséghez a mindennapokban, illetve az egyéneknek és az embercsoportoknak a szívében és lelkében. A közös erőfeszítéseknek az összehangolására és a koordinálására különösen is és kiemelkedő mértékben szükség van a természeti csapásokkal, katasztrófákkal, az éhínségekkel, valamint az emberi szenvedésnek a legkülönbözőbb fajtáival szembeszállás során a világ minden egyes részén. A világvallások tulajdonképpen egyetemlegesen felelősek azért, ahogy természetesen képesek is rá, hogy összefogjanak és egyesítsék az erőiket az emberiség egészének a fejlődése, a kiengesztelődése és a megbékélése érdekében.

A részvételi, partícipatórius közösségnek a látomásában kettő alapvető arany szabályt fogalmazhatunk meg a vallások közötti kapcsolatok irányítására, serkentésére és ösztönzésére. Az egyik ilyen alapszabály az volna, hogy a béke megteremtése érdekében az emberek tegyenek minden dolgot együtt, kivéve amikor a lelkiismeretükhöz fűződő hűség ezt megtiltja a számukra. A másik, szintén hasonló jelentőségű alapelőírás az volna, hogy minden olyan helyzetet, amikor az egyes világvallások között bármilyen okból durván elutasítanak bármiféle együttműködést, sőt kapcsolatot, azt határozott egyértelműséggel teljességgel rendhagyónak és abnormálisnak kell minősíteni és tekinteni.

4.4 A közös tanúságtétel egymás és a világ előtt mint a vallásközi párbeszéd negyedik dimenziója

A közös tanúságtételnek a lényege, szíve és veleje a szeretet, az alázat és az odafordulás másokhoz az ember egész lényével és személyiségével: mindig választ keres a többiektől, ugyanakkor a vértanúságra is készen áll, akár a halállal is bátran szembenézve. A többiektől érkező válasz a tanúságtévő számára is gazdagító, és a viszonyuk folytonos újragondolására készíti ama valósággal kapcsolatban, amelyről tanúságot tettek. A vallásos emberek közös tanúságtételének és bizonyágtételének a kérdése olyannyira népszerűvé vált az ökumenikus és a vallásközi szóhasználatban, hogy a legeslegújabb szakirodalomban egyenesen ahelyett, hogy a párbeszéd és az örömhír, evangélium hirdetésének, az evangelizációnak a viszonyáról és a kapcsolatáról beszélne, inkább a párbeszédnek és a tanúságtételnek a feszültségben lévő, dialektikus és egymást kiegészítő jelenségeit és fenoménjeit is egyre inkább lehetséges hangsúlyozni.²⁶⁶ Öt olyan fontos hivatalos egyházi megnyilatkozás van, amely a témához közelítésünk alapját képezi az Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Római Katolikus Egyház összefüggésében. Ezek időben 1961-től egészen a legújabbig, 1997-ig terjednek, és némelyiket a két intézmény együttes fönntartású szervezete, a Közös Munkacsoport (*Joint Working Group, JWG*) dolgozta ki. Az alábbiakban megvizsgáljuk ama fogalmakat és meghatározásokat, amelyek a keresztény tanúságtétel és a közös tanúságtétel fölfogását jelentik és körülírják.

4.4.1 A közös tanúságtétel fogalomtörténete a hivatalos egyházi megnyilatkozásokban

Amikor a közös tanúságtételről mint az egyik alapvető jelentőségű paradigmáról beszélünk, különösen is fontolóra kell venni néhány alapfogalmat, amelyek körbeveszik az említett témát. A közös tanúságtételnek a felelőssége a hiteles keresztény lét egyik alapvető erkölcsi összetevője. A tanúságtétel ökumenikus útja a közös bizonyágtétel,

²⁶⁶ A római katolikus szerzetes, Michael L. FITZGERALD végigköveti az egyik tanulmányában eme két kiegészítő fogalomnak az eszmetörténetét: FITZGERALD, M. (Michael) L., *Witness and Dialogue* (A tanúságtétel és a párbeszéd (dialógus)), in *International Review of Mission (IRM)* (1997/1–2), 113–117.

amelynek meghatározására is kitérünk. A *közös tanúságtétel* egy olyan kifejezés, amely azt hangsúlyozza, hogy a szétszakított tanúságtétel és a bizonyágtétel az igazság mellett önmagában is egyfajta ellen-tanúságtétel. A tanúságtétel, vagyis görög szóval a *martüria* (amelyből kifejezésből a magyar mártíromság, vagyis vértanúság is származik) a kereszténység mivoltának az egyik lényegi alkotóeleme. Természetesen Isten egyetlen és döntő tanúságtétele, a tulajdonképpeni igaz és hűséges tanú maga Jézus Krisztus.²⁶⁷ Ő minden keresztény tanúságtételnek az alapja.²⁶⁸

Öt olyan hivatalos egyházi megnyilatkozás van tehát, amely az ökumenikus mozgalom történetében a legmagasabb szinten foglalkozik a közös tanúságtétellel. A szövegeket egyelőre csak megemlíjtük, az egyenkénti elemzésre nem térünk ki, de a legfontosabb elméleti konstrukciókat és koncepciókat a következőkben ismertetjük és elemezzük is. Az első ilyen szöveg a *Keresztény tanúságtétel, átcsábítás és vallásszabadság* (Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty, CWPR, 1961) című megnyilatkozás.²⁶⁹ A kidolgozását először az Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1954-es, evanstoni világközgyűlése ajánlotta és sürgette.²⁷⁰

A néha részleges tanúságtétel, avagy a részvétel a tanúságtétel folyamatában, másfelől, a *CWPR (1961)* szövege szerint magában foglalja mások hatékony meggyőzését is. Másokat pedig arról érdemes meggyőzni, hogy fogadják el Jézus Krisztusnak a legfőbb tekintélyét, kötelezzék el magukat őmellé, és szeretettel szolgálják őt az Egyházának a közösségében. Kijelenthetjük, hogy eme nyelvezetnek az egyértelmű ihletője a *Nemzetközi Hithirdetési Tanács* (International Missionary Council, IMC) volt,

²⁶⁷ Jel 3,14.

²⁶⁸ Ion BRIÁnak az írása az ökumenikus szótár vonatkozó szócikkében ezen alapvető kijelentéssel és megállapítással kezdődik: BRIÁ, I. (Ion), *Witness* (Tanúságtétel), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 1067–1069.

²⁶⁹ Az említett jelentés megtalálható a világközgyűlésnek még a legvégső jelentésében is: *Revised Report on "Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the Setting of the World Council of Churches (WCC)"* (CWPR, 1961) („Keresztény tanúságtétel, átcsábítás és vallásszabadság az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a köreiben” című tevékenységről készült jelentés), in FRY, F. C. (Franklin Clark) (szerk.), *Evanston to New Delhi (1954–1961): Report of the Central Committee to the Third Assembly of the World Council of Churches (WCC)* (Evanstontól Új Delhiig (1954–1961): A központi bizottságnak a jelentése az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a harmadik közgyűléséhez), Genf 1961, 239–245.

²⁷⁰ Eme kérdéskörnek a legelső változata: *Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the Setting of the World Council of Churches: A Provisional Report Submitted to the Member Churches for their Consideration* (CWPR) (Keresztény tanúságtétel, átcsábítás és vallásszabadság az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) köreiben: Ideiglenes jelentés a tagegyházak részére megfontolásra), in *The Ecumenical Review* (ER) (1956/4), 48–56.

amely szervezet még ugyanezen esztendőben csatlakozott az Egyházak Ökumenikus Tanácsához, mégpedig annak az 1961-es újdélhi közgyűlésén, Indiában. A szóhasználat azonban megváltozott a következő megnyilatkozásban, nagyrészt éppen ama Római Katolikus Egyháznak köszönhetően, amely a II. Vatikáni Zsinaton (1962–1965) csatlakozott magához az ökumenikus mozgalomhoz.

A Római Katolikus Egyház és az az Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1965-ben egy Közös Munkacsoportot hozott létre. A csoportnak az egyik legelső hivatalos egyházi megnyilatkozása a *Közös tanúságtétel és átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg* (Common Witness and Proselytism: A Study Document, CWP, 1970) című írás volt.²⁷¹ A CWP (1970) meghatározásában a keresztény tanúságtétel Isten történelmi tetteinek a hirdetése, továbbá Jézus Krisztusnak a kinyilvánítása mint a világnak a valódi és igazi világossága, amely az egész Földön és minden egyes ember számára is világít az egész életük folyamán. Ezen utóbbi hivatalos megnyilatkozás három nagyobb területet emel ki, ahol hiteles, egyszersmind valódi tanúságot lehet és kell is tenni: Istennek a tiszteletben, másoknak a felelős és készséges szolgálatában, valamint a keresztény örömhírnék, Jézus Krisztus evangéliumának a hirdetésében.

Eme témakörben a második közös nyilatkozatuk mindegyik közül a legkidolgozottabb és legszélesebb ölelésű: a *Közös tanúságtétel* (Common Witness, CW, 1982) című.²⁷² A főszöveg utáni függelékében a dokumentum számos különböző fontos és jelentős esettanulmányt, valamint jó néhány személyes, perszonális, szubjektív és közösségi tanúságtételt közöl, sorol föl és ismertet.²⁷³ A CW (1982) című hivatalos egyházi megnyilatkozás a legalázatosabban közelíti meg mindegyik szöveg közül a keresztény embernek a szerepét eme folyamatban. Eme hivatalos egyházi megnyilatkozás szerint a közös tanúságtételnek a lényege, a szíve és a veleje maga a szeretet, az alázat és az odafordulás másokhoz az embernek az egész lényével. Különösen is kettő fontos jellemzője

²⁷¹ Megjelent például az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) az egyik hivatalos kiadványában: *Common Witness and Proselytism: A Study Document (CWP, 1970)* (Közös tanúságtétel és átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/1), 9–20.

²⁷² A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a címe: *Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group of the Roman Catholic Church and the World Council of Churches (WCC) (CW, 1980)* (Közös tanúságtétel: A Római Katolikus Egyház és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) közös munkacsoportjának (JWG) egy tanulmányi szövege), Genf 1980.

²⁷³ A hivatalos egyházi megnyilatkozás egy másik elérhetőségi helye: *Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group of the Roman Catholic Church and the World Council of Churches (WCC)* (Közös tanúságtétel: A Római Katolikus Egyház és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) közös munkacsoportjának (JWG) egy tanulmányi szövege), in *The Secretariat for Promoting Christian Unity (SPCU) – Information Service (IS)* (1980/3–4), 142–162.

van a keresztény bizonyágtételnek: egyfelől, ez mindig választ keres a többiektől, másfelől pedig még magára a vértanúságra is készen áll, akár a halállal is bátran szembenézve. A többiektől érkező válasz még a tanúságtévő számára is gazdagító, és a viszonyoknak a folytonos újragondolására készíti ama valósággal és realitással kapcsolatban, amelyről tanúságot tettek.

A Közös Munkacsoportnak (JWG) a jelenlegi legújabb tanulmányi segédletét már a berlini fal leomlása és a közép- és kelet-európai országoknak a fölszabadulása után készítették. Eme segédlet *Az átcsábítás kihívása és elhívás a közös tanúságtételre* (The Challenge of Proselytism and the Calling to Common Witness, CPCCW, 1996) címet viseli.²⁷⁴

Végül pedig, az összes megnyilatkozás közül a legújabb az Egyházak Ökumenikus Tanácsának az egyik szövege, a *Közös tanúságtétel felé: Fölhívás a felelős kapcsolatok kialakítására az örömhír hirdetésében, és az átcsábítás elutasítására*. Az eredeti szöveg angol nyelvű teljes címe a következő: *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism* (TCW, 1997), amelyet az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a központi bizottsága (Central Committee) ajánlott az egyházaknak a figyelmébe.²⁷⁵ A végleges cím egyébként éppen az utolsó pillanatban változott meg elkerülésről elutasításra, ezzel is csak még jobban kihangsúlyozva az átcsábításnak a veszélyes és ártó voltát.

Eme fölhívást megelőzően négy nemzetközi ökumenikus találkozót tartottak ama fontos célból, hogy megfogalmazzák és kidolgozzák a szöveget, továbbá annak a pontos tartalmát.²⁷⁶ Ezek közül a legelső a *Felelős kapcsolatok kialakítása felé az örömhír hirdetésében: Néhány megfontolás a közös tanúságtételről, az átcsábításról és kölcsönös gazdagítás új módjairól*. A hivatalos megnyilatkozás eredetileg a *Towards*

²⁷⁴ A hivatalos egyházi megnyilatkozás a következő: *The Challenge of Proselytism and the Calling to Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group (JWG) (CPCCW, 1996)* (Az átcsábítás kihívása és elhívás a közös tanúságtételre: A közös munkacsoportnak (JWG) egy tanulmányi szövege), in *The Ecumenical Review (ER)* (1996/2), 212–221.

²⁷⁵ A hivatalos egyházi megnyilatkozásnak a pontos címe a következő: *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism* (TCW, 1997) (Közös tanúságtétel felé: Fölhívás a felelős kapcsolatok kialakítására az örömhír hirdetésében, és az átcsábítás elutasítására), Genf 1997.

²⁷⁶ A szerzetesnő, Monica COONEY felsorolja mind a négy, a számunkra most különösen is érdekes összejevetelt és hivatalos egyházi találkozót: COONEY, M. (Monica), *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Avoid Proselytism* (A közös tanúságtétel felé: Fölhívás a felelős kapcsolatok kialakítására az örömhír hirdetésében, és az átcsábítás elkerülésére), in *International Review of Mission (IRM)* (1996/2), 283–289.

Responsible Relationships in Mission: Some Reflections on Common Witness, Proselytism and New Forms of Sharing címet viselte, és a svájci Chambésy településen tartott, 1993-as ökumenikus találkozón alapult.²⁷⁷ A második felekezeti közti találkozóknak a célja különösen is az volt, hogy a keleti ortodox hozzájárulást tovább alakítsa a kérdéskör tekintetében, *Az örömhír hirdetése és az átcsábítás* (Mission and Proselytism) cím alatt; ezt 1995-ben Moszkvában rendezték meg. Ezután következett egy összejövetel még ugyanazon évben, 1995-ben, Manilában, a Fülöp-szigeteken, amelynek a pontos címe az volt, hogy *Közös tanúságtételre hivatva* (Called to Common Witness). Végezetül, negyedikként, 1996-ban az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a svájci Bossey Ökumenikus Intézete egy nagy találkozót és tudományos összejövetelt rendezett, hogy újrafogalmazzák és újraírják az üzenetet. A záródokumentumuk címe pedig a következő volt: *Közös tanúságtétel felé: Fölhívás a felelős kapcsolatok kialakítására az örömhír hirdetésében, és az átcsábítás elkerülésére* (Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relations in Mission and to Avoid Proselytism).

4.4.2 A közös tanúságtétel tartalma a vallásközi párbeszédben

A továbbiakban ama pontos és a lehetőségek szerint a legteljesebb meghatározásra és definícióra érdemes építenünk, amelyet *A közös tanúságtétel és az átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg* (CWP, 1970) című hivatalos egyházi megnyilatkozás szolgáltatta számunkra. Eme leírás, deskripció a közös tanúságtételt úgy fogja föl, mint a közös erőfeszítések összetevőinek, komponenseinek és vektorainak a mindent átfogó eredőjét, amelynek az a legfőbb célkitűzése, hogy az igazságnak és az életnek azon isteni kegyelmi ajándékait fölmutassa, amelyekben a vallásos emberek már most mindannyian közösen osztoznak. A szövegben kiemelt két teológiai, hittudományi megindokolás a keresztény emberek számára az, hogy ők már most egy(ek) a keresztységnek a hatása által; valamint hogy a Titok (a Misztérium), az Ige (a Logosz) és a Szentlélek (a Pneuma) egymásról tesznek tanúbizonyságot. Teszik ezt pedig egy olyan szentháromságos és *perikhórétikus*, vagyis egymást kölcsönösen átjáró módon, amelyben mindannyian va-

²⁷⁷ A meglátásaikat az alábbi jelentés foglalja össze: *Towards Responsible Relations in Mission: Some Reflections on Common Witness, Proselytism and New Forms of Sharing* (A felelős kapcsolatok kialakítása irányában az örömhír hirdetésében: Néhány megfontolás a közös tanúságtételről, az átcsábításról, valamint a kölcsönös gazdagodásnak az újabb módjairól), in *International Review of Mission (IRM)* (1993/2), 235–239.

lóban tevékeny részvételre vannak meghívva.²⁷⁸ Ugyanakkor egy további, harmadik magyarázat is hangsúlyozandó az esetükben: ez pedig az, hogy a világvallásoknak meglehetősen komoly esélye van arra az újdonsült területeken, hogy új kezdetet vegyenek. Ehhez azonban tevékenyen hozzá kell járulniuk a múlt szakadásainak és a történelem bűneinek az elfeledéséhez (de nem az elfeledéséhez) is, amelyeket a látható és a nyilvánvaló közösségnek a megteremtése és a megélése ellen kölcsönösen elkövettek.²⁷⁹ Az egyes világvallások fiatalabb közösségeinek a frissessége és a lendülete pedig új reményeket és megújult lökéseket adhat ahhoz, hogy teremtő, találékony és ötletes módon nyilvánítsák ki a már jelenlévő, bár még nem teljesen megvalósított közösségüket és összetartozásukat. Könnyen észrevehető és belátható tehát, hogy a közös tanúságtétel sokkalta szélesebb fogalom annál, mint hogy a vallások pusztán csak együttműködnek, vagy hogy csak közös erőfeszítéseket tesznek. Szélesebb fogalom ez, minthogy az esetben szükség van még arra is, hogy fölismerjék, hogy tiszteljék és hogy méltányolják a kegyelemnek, az igazságnak, valamint a szeretetnek a közös ajándékait az egyes világvallásokban, továbbá őszintén örüljenek, sőt egyenesen akár ujjongjanak is a tényleges megvalósulásaiknak.²⁸⁰

Vannak olyan pontok a közös tanúságtételnek a tartalmában, amelyek meglehetősen vitatottak és ezáltal még egyáltalán nem eldöntöttek az egyes vallások között: ilyen különösen a történetre és a vallástörténetre, a tanításra és a közösségre vonatkozó gondolkodás. A szent könyveknek a közös tanulmányozása, a mélyen elkötelezett teológiai párbeszéd, minden hívő embernek a megfelelő vallásos nevelése és képzése, és – ami a legfontosabb – az imádkozás közösen és a többiekért lényegi eszközök és módszerek lehetnek és kell is lenniük eme folyamatban.²⁸¹ Mindezeket együttesen tekintetbe

²⁷⁸ Stephen B. BEVANS a két fő ökumenikus okon kívül összegyűjti a közös tanúságtétel további indokait is: BEVANS, S. (Stephen) B., *Common Witness* (Közös tanúságtétel), in MÜLLER, K. (Karl) – SUNDERMEIER, Th (Theo) – BEVANS, S. (Stephen) B. – BLIESE, R. (Richard) H. (szerk.), *Dictionary of Mission: Theology, History and Perspectives* (A hirdetés szótára: Teológia, történelem és megközelítések), New York (NY) 1997, 72–73.

²⁷⁹ A Keresztények Egységét Előmozdító Pápai Tanács fogalmazza meg eme ritkán idézett gondolatot, meglátást: *The 1993 Directory for Ecumenism* (Az ökumené (ökumenizmus) 1993-as szabályzata (direktórium)), in *Origins* (1993/9), 130–160.

²⁸⁰ Tom STRANSKY az örömet és az ujjongást hangsúlyozza: STRANSKY, T. (Tom), *Common Witness* (Közös tanúságtétel), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 197–200.

²⁸¹ David J. BOSCH megfogalmazza a kiemelt jelentőségű könyvében ezen új missziológiai, hirdetés-tudományi fölfogásnak a hét legfontosabb jellemzőjét: BOSCH, D. (David) J., *Mission as Common Witness* (A küldetés (a misszió) mint közös biznyságtétel), in BOSCH, D. (David) J.,

véve, a közös tanúságtételnek a fogalmát, az elméletét és a gyakorlatát általában a huszonegyedik századi vallásközi párbeszéd egyik uralkodó új elképzeléseként fogják föl és értelmezik, amely által együtt lehet majd megélni a közösségünket.²⁸²

A világ számos részén a nyilvánvaló és a botrányos ellentanúságtételen kívül számos vitatott teológiai és hittudományi kérdés is létezik, amelyek egyelőre még nem eléggé és nem kellő mértékben kidolgozottak, de amelyeknek a megértése, az elmélyítése és ezáltal a közelítése már folyamatban van a vallások között. Példák lehetnek erre a hozzáállások a vallástörténetnek a kérdésfeltevéséhez; vagy a különböző hagyományoknak és tradícióknak a tanításai és a szabályai. Továbbá, hevesen vitatott a közösségre vonatkozó egész témakör és kérdéscsoport, amelyről sokszor méltán tűnik úgy, hogy az összes többi szempontot és megközelítést magában foglalja.

A vallásközi közös tanúságtételben a szerzetesközi, az intermonasztikus cserekapcsolatok mellett nagyon fontos szerepet játszhatnak a különböző vallásközi szervezetek, intézmények és csoportok, illetve a vallásközi fölépítésű (ügyetlen kifejezéssel: „vegyes”, *mixtum*) házasságok. Egyfajta sajátos és mindenképpen kiemelt hely illeti meg a párbeszéd terepén a különböző keresztény családgyházakat (*ecclesiola aecumenica*), és vallásközi, a közösségeken átívelő és a kultúraközi házasságokat, amelyek a közösséggé válásnak és a közösségi létnek a rendkívül egyedi és gazdag lehetőségeit rejtik.²⁸³ Jelenleg ugyanis eme kérdéskörben jobbra csak a hatékony elkülönítésnek, a csaknem teljes elszigetelésnek, az elszigetelődésnek és az izolációnak az eljárás módja van érvényben a legtöbb vallási közösségben a vallásközi párok felé. A közösségek részéről mindez jelentheti az árulással vádolást, a támogatásra vonatkozó bizalomvesztést, valamint a lelkesek és a lelki vezetők részéről valamiféle különös és sajátos félelmet a beavatkozástól és az intervenciótól. A helyzet furcsa és éppannyira álságos „megoldását” általá-

Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission (A küldetés átalakulása: Gondolkodásváltozások a hithirdetés teológiájában), New York (NY) 1991., 457–467.

²⁸² Azóta létezik már egy áttekintő olvasói segédkönyv is eme fontos és összefoglaló missziótudományi alkotáshoz: PACHUAU, L. (Lalsangkima), *Classic Texts in Mission and World Christianity: Norman E. Thomas (szerk.): A Reader's Companion to David Bosch's Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission (1995)* (A világkereszténység és az örömhír hirdetésének alapszövegei: Norman E. Thomas (szerk.): Olvasói segédlet David Bosch A küldetés átalakulása: Gondolkodásváltozások a hithirdetés teológiájában (1995) című művéhez), in *International Review of Mission (IRM)* (1996/1), 121–122.

²⁸³ Lásd a kérdésnek a még részletesebb kifejtését: ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Interreligious Marriage: Problem or Promise?* (Vallásközi házasság: Nehézség vagy ígéret?), in ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 85–99.

ban az egyik házasság félnek az áttérése jelenti a másik vallására; vagy az egyikőjüknek, esetleg éppen mindkettőjüknek a névleges és csak látszólagos hívővé válása; illetve a házasság falain belül a feleknek egyfajta ki nem nyilvánított és hallgatólagos békekötése.

Végigkövettük tehát a közös tanúságtétel avagy az együttes bizonyágtétel fogalmának az eszmetörténetét, a történelmét, a fokozatos elterjedését és a jelentésének a különböző nagyobb változásait az ökumenikus mozgalomnak a vallásközi párbeszédre vonatkozó elméletében, teóriájában, fölfogásában és koncepciójában. Mindennek során egyáltalán nem tévesztettük a szemünk elől az egyelőre még esetleg eldöntetlen vagy éppen bizonytalan olyan kérdéseket sem, amelyek további tudományos kutatásokat, kidolgozásokat, tanulmányozásokat, elmélkedéseket és reflexiókat kívánnak meg mindnyájunktól.

A vallásközi párbeszédnek a lelkeségi, a spirituális területén és dimenziójában a különböző vallásoknak a hívei összetartozásának a megünneplése rendkívül fontos és kiemelt jelentőségű feladat, minderre vonatkozóan a pontos módoknak a kidolgozása azonban egyelőre még várat magára. A kérdéskör és problematika sem szabad, hogy egyelőre nyugodni hagyjon bennünket, hogy tulajdonképpen mit is értünk általánosságban igazságon, különösen is vallási igazságon: ez a tudományos bölcséleti és filozófiai episztemológia területe. És nem mehetünk el komolyabb kutatás nélkül annak tisztázása mellett sem, hogy miképpen kell értelmeznünk a már sokat emlegetett közösség, *koinónia* vagy *kommunió* fogalmát.

5. A vallásközi párbeszéd hármastipológiája

A vallásközi párbeszédnek azonban soha nem szabad megelégednie a félreértések fokozatos tisztázásával és egymás kölcsönös megismerésével, mint a párbeszéd első számú főcéljával. Az sem tűnik elegendőnek, amennyiben a vallások pusztán a közös célkitűzések, például a béke, az igazságosság, vagy a teremtésvédelem érdekében kísérelnek meg összefogni.

A vallásközi párbeszédnek a *hármastipológiája* ezért inkább gondolati, teológiai és lelkeségi irányultságú. A vallásközi párbeszédnek egyszerre jelenti a kiindulópontját

és az eredményét az *életközösség* megteremtésének a szintjén a szeretetnek és a közösségnek a kiépítése. A *teológiai eszmecserének* a szintjén pedig az igazságnak a kérdése merül föl.

Végül, a *lelkiségi* tapasztalatok kölcsönös megosztása a megtérés és az üdvösség kérdését veti föl. Mások lelki kincseinek figyelmen kívül hagyása nagyfokú hálátlanság lehet Isten mindenkit szerető és üdvözíteni akaró gondviselésével és kegyelmével szemben. Ez egyszersmind az eredendő istenképmásiságot hordozó embertársak lelkiségi keresésének és Istennel folytatott párbeszédének nem komolyan vételére is utalhat.

5.1 A vallásközi párbeszéd mint *életközösség*:

a szeretet és a közösség építése

mint a vallásközi párbeszéd kiindulópontja és eredménye

A vallásközi párbeszédnek is az a meghatározó jelentőségű egyik célkitűzése, hogy a vallásos hivatás és a küldetés alapján emberi közösséget, kommuniót építsen a Földön és áthidalja a vallásos emberek között a történelem folyamán kialakult mély szakadékokat. Mégpedig nemcsak a már úgyis egy közösségbe tartozó embertársakkal kell ezáltal közösséget alkotni, hanem éppenhogy mindenki mással is, akivel ez csak lehetséges egyáltalán. Hiszen nem más, mint maga a keresztyén hivatás és a Jézus Krisztusnak a követésére hívó küldetés jelenti a fölszólítást arra, hogy a lehetőségek szerint közösségek építésén munkálkodjanak a keresztyének az embertársaikkal az egész Földön. Ama közösség, amely minden ezen kutatás során valóban megtalálásra és kialakításra vár, nem pusztán egy egyszerű közösség, hanem a közösségeknek és a kommunikációknak egyfajta közössége. Más szavakkal mondva pedig, a keresés tulajdonképpeni tárgya maga a kommunió vagy a koinónia: ez az, amire a párbeszéd során valójában minden résztvevő fél törekszik. Mégpedig egy olyanfajta közösségre törekednek, amelyet a közösen és az együttesen vallott értékek tartanak össze, az egymással kölcsönös kapcsolatban állás megkülönböztetett lépései és fokozatai szerint.²⁸⁴

²⁸⁴ Stanley Jedidiah SAMARTHA használja eme fogalmat az érdekes és fontos tanulmányában: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Reflections on a Multilateral Dialogue: An Interpretation of a Meeting Held at Colombo, Sri Lanka (17–26 April 1974)* (Megfontolások egy többoldalú párbeszédéről: Egy találkozó értelmezése (Colombo, Sri Lanka (17–26 April 1974))), in *The Ecumenical Review (ER)* (1974/4), 643.

Nyugodt szívvel kijelenthető, hogy a közösség, a kommunió a közléscserének, az emberi kommunikációnak az egyik nélkülözhetetlen alapföltétele, *conditio sine qua nonja*.²⁸⁵ Éppen annyira igaz lehet természetesen az ellenkező előjelű állítás is: a hiteles és autentikus közléscserének elhagyhatatlan követelménye a hatékony, effektív, ugyanakkor elmélyült közösség is. Semmilyen más dolog nem teremti meg és nem építi föl annyira a közösséget, mint az egyes tagok között nyíltan és őszintén megosztott igazság.²⁸⁶

A latin nyelvben, ahonnét az említett kifejezések származnak, a *communio* szó története és etimológiája a *com-munus*: azon embereknek a csoportja, akiknek ugyanazon teher, illetve ugyanazon föladat nyomja a vállát.²⁸⁷ A közös nyelv és a nyelvezet, az emberek között már meglévő és folyamatban is lévő közléscsere, kommunikáció, a közösen fölismert és együtt is megvallott igazság, az együttesen fölállított célkitűzés ama legfontosabb tényezők, amelyek megteremtik és végül majd föl is építik a valódi közösséget. Eme hangsúlyt szem előtt tartva következőképpen úgy határozhatjuk meg és úgy definiálhatjuk a párbeszédet, mint találkozást szemtől szembe a szomszédal, az embertárral, közösségben.²⁸⁸

Végezetül pedig, a vallások között létrejövő, azoknak a határain átnyúló és azokat ezáltal meghaladó közösségnek öt fontosabb *vonatkozását* és aspektusát emelhetjük ki. Ezen főbb vonatkozások pedig a következők: a közös emberség, a kortárs és modern emberi összetartozásnak az egyre növekvő mértéke és foka, a szabad embereknek az igazságon és az igazságosságon alapuló kölcsönös függése és interdependenciája egymástól, továbbá a szenteknek a közössége (*communio sanctorum*), valamint az Isten országa (*regnum Dei*).

²⁸⁵ Georges KHODR húzza alá, emeli ki és támasztja alá különböző példákkal is a közösség, a *communio* vagy *koinónia* alapvető jelentőségét: KHODR, G. (Georges), *Christianity in a Pluralistic World: The Economy of the Holy Spirit* (A kereszténység egy sokszínű világban: A Szentlélek üdvterve), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/2), 127.

²⁸⁶ Michel DE CERTEAU beszél a nyelvnek vagy a nyelvezetnek a kérdéséről mint egyfajta közösségteremtő tényezőről: CERTEAU, M. (Michel) DE, *Is there a Language of Unity?* (Vajon van-e az egységnek nyelve (nyelvezete)?), in SCHILLEBEECKX E. (Edward) (szerk.), *Tension between Church and Faith* (Feszültség az Egyház és a hit között), in *Concilium* (1970/1), 83–85.

²⁸⁷ Johannes WILLEBRANDS bíboros magyarázza el és emeli ki eme szótörténeti, etimológiai összefüggést: WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Future of Ecumenism* (Az ökumené jövője), in *One in Christ* (1975/4), 322.

²⁸⁸ John MBITI is ekképpen határozza meg, definiálja pontosabban, részletesebben a párbeszédnek a fogalmát: MBITI, J. (John), *In Search of Dialogue in Community* (A közösségben folytatott párbeszéd keresése során), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 192–196.

Ugyanakkor viszont legalább öt jelentősebb *akadály* is felsorakoztatható eme vonatkozásban, amelyek gátolják vagy elzárják annak a lehetőségét, hogy valóban eme létező közösség legyen a kutatásnak a középpontjában. Az öt különböző nehézség közül a legelső a történelmi helyzetre vonatkozó leegyszerűsítések, a szimplifikációk, a naivitás, a gyakori átgondolatlanság és a reflektálatlanság, amely sokszor ráadásul még teológiai, hittudományi naivitással is párosul. A másodikként ezután a mindent meghaladó, vagyis maga a transzcendencia iránti érzéknek (*sensus transcendentale*) a lanygulását, a gyöngülését, sőt alkalmanként egyenesen a hiányát nevesíthetjük. Harmadikként jön a sorban a diadalittas és a triumfalista tanúságtétel és a bizonyágtétel; míg a negyedik maguk az egymás között is megosztott világvallások. Végezetül pedig az ötödik, vagyis a legutolsó a valódi közösségnek a föl vállalása előtt tornyosuló akadályok között a sokszor jogos és megalapozott félelem és fönntartás a vallásokon belül az ellentmondásoktól, a paradoxonoktól, illetve az összekülönbözésektől, a viszályoktól és a konfliktusoktól.²⁸⁹

5.2 A vallásközi párbeszéd mint *teológiai eszmecsere*: az igazság kérdése a vallásközi párbeszédben

A *teológiai eszmecsere* szintjén az igazság kérdése merül föl, amelyet az ontológiai, az egzisztenciális és az episztemológiai igazságfogalmak, az igazság birtoklása és a kizárólagosság igénye, valamint az igazság párbeszédes természetének a segítségével vizsgálunk. A vallásközi párbeszédben főként az *egzisztenciális*, azaz a személyes igazság az, ami arra irányítja a résztvevőket, hogy valóban és komolyan párbeszédbe bocsátkozzanak a többi vallásos emberrel és vallási hagyománnyal: Isten arcát, jelenlétét, Szentlelkének hatását és nyomát fedezik föl másokban, az embertársaikban, amikor tanúi lesznek lelkiségüknek és életük minőségének. Nem ők birtokolják az igazságot, hanem az Igazság birtokolja őket. Az Igazság pedig olyannyira

²⁸⁹ John DESCHNER beszél a közösségnek ezen öt különböző vonatkozásáról az egyik fontos tanulmányában: DESCHNER, J. (John), *Aspects of Community as Christians could Understand it in Dialogue with People of other Faiths and Ideologies* (A közösség vonatkozásai, ahogy azt a keresztények érthetnék más vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszédük során), in SAMARTHA S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédéről közösségben), Genf 1977, 39–47.

párbeszédes természetűnek bizonyul, hogy mintegy a harmadik résztvevő félnek is tekinthető a párbeszédben.

Rendkívül sokakban él ugyanis egy megkérdőjelezhetetlen alapigény és egyfajta lelki szükséglet egy kutató és mély vallásközi teológiai párbeszédre, amely a reményeik szerint a közös tanúságtételnek az alapját és a forrását is jelenthetné. Mindez megteremtené a kereteket arra, hogy az igazságról beszélhessenek szeretetben; hiszen az életet adó igazság kizárólag a párbeszédben és a közösségben lelhető föl.²⁹⁰

Az alapvető és a létfontosságú jelentősége miatt a szent iratoknak a közös kutatását és a tanulmányozását kell ezúttal megemlítenünk, együtt a különböző kiadványokkal és megnyilatkozásokkal az egyelőre még a vallásos embereket (sokszor csak látszólag) megosztónak bizonyuló kérdéseknek a tárgyában. Az egyes vallások szent iratainak rá kellene mutatni ama részeire is, amelyek közös alapot teremthetnek az embereknek az együttes növekedésére a közösségüknek és az egymásrautaltságuknak a megélésében, és nem egyoldalúan a negatív hozzáállású javaslatokat előtérbe helyezni. A világvallásoknak a nagy tekintélyű szent iratait akár közösen is olvashatnák és megbeszélhetnék a vallásközi párbeszédben részt vevő emberek, és a remény és az igény szerint közös iskolai tananyagokat is megjelentethetnének. Természetesen számos egyéb módja volna és van is annak, hogy a vallások és azoknak a hívő tagjai megismerkedjenek egymásnak a szent irataival és könyveivel, és közös zárandokokká váljanak az emberiségnek az útján.²⁹¹

Meg kell említenünk a vallási nevelésnek, az oktatásnak, valamint a képzésnek a területén az egységes vallásközi egyeztetésnek és az egyetértésben föllépésnek a kiemelt jelentőségét. Eme nemes célkitűzés betöltésének néhány szerv, szervezet, organizáció és intézmény, institúció is a segítségére siet és a szolgálatára áll, amelyek közül kiemelt jelentősége természetesen a nemzetközi, internacionális, vagy egyenesen világméretű, globális és planetáris fölépítésű testületeknek van.

Mindezek ama kiemelt helyek, ama terek és ama helyszínek, ahol az egymásra hitelesen és mélyen figyelés párosulhat a hálatelt és a köszönettel mélyen átítatott el-

²⁹⁰ Ioan SAUCÁnak az egyik költői kifejezése: SAUCA, I. (Ioan), *One Gospel – Diverse Expressions* (Az egyetlen örömhír – Különböző kifejezések), in *International Review of Mission (IRM)* (1996/2), 253–256.

²⁹¹ A gondolat forrása eme tanulmány: SANTISO M. T. P. (Maria Teresa Porcile), *Common Bible Work: A Living Parable of Common Witness* (A szentírás közös kutatása: A közös tanúságtétel élő példabeszéde), in *International Review of Mission (IRM)* (1981/2), 174–176.

fogadással, befogadással és recepcióval.²⁹² Hasonlóképpen, ehelyütt kerülhet végre sor a párbeszédre, a megbeszélésekre, valamint a kulturált viták és eszmecsere gyümölcseinek a gondos betakarítására és az eredményeinek az értő és szakavatott leszűretelésére.²⁹³ Valódi teológiai párbeszédre azonban kizárólag csak akkor kerülhet sor, amennyiben néhány kérdést tisztázunk az igazságnak és a vallási igazságnak a pontosabb természetével kapcsolatban.

5.2.1 Az igazság ontológiai, egzisztenciális és episztemológiai fogalma

Az *igazság* szerepével kell tehát ehelyütt foglalkoznunk, a nyitottság és az elkötelezettség összjátékának a terepén téve ezúttal kísérletet arra, hogy a vallásközi párbeszédnek az erkölcsi, az etikai és a morális alapelvei még sokkal élesebben fényeljenek föl előttünk. Az ismeretelmélet, az episztemológia nagy kérdésköre és a széles problematikája jelenleg minden bizonnyal az összes párbeszédnek talán az egyik legnehezebb és az egyik legbonyolultabb területe, és ez különösen is igaz a vallásközi párbeszédre. Ennek pedig ama figyelemreméltó tény lehet az egyik oka, hogy az igazságot még a keresztény emberek is sokszor egyfajta kijelentésként vagy valamilyen állításként fogják föl, és nem annyira mint egy élő, személyes és perszonális valóságot (például mint Jézus Krisztus azon állítása esetén, hogy „Én vagyok az (...) igazság”).²⁹⁴ Ezúttal csak érintőlegesen, és meglehetősen röviden tudunk foglalkozni eme szerteágazó kérdéskörrel és eme problematikával, noha a megváltástan és az üdvösségtan, a szotériológia mellett, úgy tűnik, hogy elsősorban az ismeretelmélet, az episztemológia van arra hivatva, hogy a vallásközi párbeszédnek az egyik sarokpontja legyen.

Alapvetően háromfajta igazságfogalmat különböztethetünk meg itt: ezek közül az első a léttani, az *ontológiai*; a második pedig az egész létezésünket mozgásba hozó, az egzisztenciális. Végül a harmadik fajta jelentése az igazságnak az ismeretelméleti, az episztemológiai lehet, amely kifejezés a görög *επιστήμη*, vagyis az *ismeret* szóból szár-

²⁹² A meglátás innét származik: YUNG, H. (Hwa), *David J. BOSCH: Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (David J. BOSCH: A küldetés (misszió) átalakulása: Gondolkodásváltozások (paradigmaváltások) a hithirdetés teológiájában), in *International Review of Mission (IRM)* (1992/2), 319–324.

²⁹³ Eme könyv egy másik fontos ismertetése a következő: KIM, K. (Kirsteen), *Postmodern Mission: A Paradigm Shift in David Bosch's Theology of Mission? (A modern utáni (posztmodern) hithirdetés: Gondolkodásváltozás David Bosch hithirdetési teológiájában?)*, in *International Review of Mission (IRM)* (2000/2), 172–179.

²⁹⁴ *Jn* 14,6.

mazik. A lételméleti, az ontológiai igazságnak az eszméje, az ideája egészen PLATÓN (*Πλάτων*, Kr. e. 427–347) bölcséleti írásaira megy vissza, aki megkülönbözteti elsősorban a jónak, a szépnek, valamint az igaznak az eszméjét. Az ő legnagyobb tanítványa, ARISZTOTELÉSZ (*Ἀριστοτέλης*, Kr. e. 384–322) adta az effajta értelemben fölfogott igazságnak az első bölcséleti, filozófiai meghatározását, definícióját. Ő ugyanis a bölcséleti műveiben számos helyen egy létezőről annak a kijelentését, hogy az létezik, illetve egy nem létezőről annak a kijelentését, hogy az nem létezik, magának az igazságnak nevezi. Eme meghatározás szerint tehát az igazság egy olyan kijelentés, amely nem bizonyul hamisnak, amikor a valósággal, a realitással szembesítjük, és minden igaz megállapítást kizárólag a valóságról, a realitásról lehet tenni. Tovább bonyolódik a helyzet azonban, és a szituáció egyre komplexebbé válik, sőt már sokkal komolyabb nehézségek is föltűnnek előttünk, amikor az igazságot olyan értelemben kezdjük el használni, mintha az a valóságnak (és nem a szóbeli, a verbális kijelentésnek) az egyik jellemzője volna. Eme lépés ugyanis ama lehetséges veszéllyel fenyegetne bennünket, hogy minden egyes dolog, ami csak van, létezik és fönnáll, az mind rendelkezik az igazságnak a jellemzőjével és a karakterisztikumával. Eléggé nyilvánvaló módon az eddig elmondottakból is már jól látszik az, hogy a létani igazság nem kínál a számunkra helyes, alkalmas és megfelelő alapot arra, hogy a segítségével a vallásközi párbeszédbe bocsátkozunk.

Az egész létezésünket mozgásba hozó, vagyis *egzisztenciális* igazságnak a fogalma ezzel szemben egy nagyon is személyes, perszonális, emberi, humánus, egyéni és szubjektív nézőpontot tartalmaz. Eme fölfogás szerint ugyanis az igazság mindenféleképpen a mindent meghaladóval, a transzcendenssel jelent egyfajta közvetlen találkozást, amely ezenfölül egy ennek eredményeképpen létrejövő életminőséget is létrehoz és hordoz. Amennyiben természetesen úgy döntenénk, hogy a továbbiakban ezen értelemben fölfogva használjuk a kifejezést, egy megkerülhetetlen és egyszersmind döntő jelentőségű kérdéssel még mindig szembe találjuk magunkat. Eme fontos kétely pedig arra vonatkozik, hogy vajon pontosan mi volna ama mérce, ismérv és kritérium, amelynek alapján magukat a fölmerülő igazságokat megítélhetnénk. Az igazság ugyanis nem csupán annak kereséséből és azután annak a követéséből áll, hanem maguknak az igazságoknak a megfelelőségére, az adekvátságára, illetve a helyességére vonatkozó kérdés-föltevésekre is valamiféle választ kell adni. Ráadásul különösen éppen a vallási téren

megfogalmazott tanítások, a doktrínák, a dogmák, az igazságok és az igazságigények mutatkoznak alkalmatlannak arra, hogy pusztán elméleti, teoretikus, illetve nem tapasztalati és nem empirikus igazságokként működjenek.²⁹⁵

Végül pedig, az igazság szónak és egyben eme bölcseleti és filozófiai szakkifejezésnek a harmadik, igen elterjedt használata az ismeretelméleti, vagyis az *episztemológiai* fölfogás. Az igazságnak ezen értelmezése, meghatározása és definíciója szerint az valójában az igaznak és a hamisnak a részarányos és a szimmetrikus ellentétpárjában és a dichotómiájában lelhető föl. Mégpedig akképpen, hogy azt nevezhetjük igaznak, amiről minden érintett személynek a megelégedésére ki lehet mutatni és demonstrálni lehet, hogy nem hamis; ezáltal lesznek ezek igazolva és verifikálva, már amennyiben nem lesznek megcáfolva és falszifikálva. A vallási beszédnek, a religionális diskurzusnak a hatalmas terepén azonban, ahová természetesen maga a vallásközi párbeszéd is tartozik, még számos egyéb állításfajta is megtalálható, amelyek eme sajátos beszédmódban joggal tarthatnak igényt az igaznak vagy az igazságnak a nevére és a jellemzőire.²⁹⁶

Készen kell viszont állnunk, és egyszersmind fölkészültnek kell lennünk arra is, hogy megkülönböztessük a szónak a hagyományos és tradicionális értelemben vett, tehát szokásos ismeretelméleti használatát a csak látszólag ismeretelméleti, vagyis a *pszeudo-episztemológiai* használatától. Az utóbbi esetben ugyanis az igazságra vonatkozó megállapítások egyáltalán nem bizonyíthatók be, nem mutathatók meg, nem demonstrálhatók, és nem is igazolhatók, nem verifikálhatók. Noha a legtöbb esetben nyilván nem is cáfolhatók, nem falszifikálhatók; kivéve azon esetet, amelyet a végidőbeli, vagyis az eszkatológikus igazolásnak nevezhetünk.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vallási igazságról tett sajátos kijelentéseket az eddigiek alapján kizárólag hirdetni és proklamálni szabad és lehet, valamint ezekről tanúbizonyosságot tenni: ez pedig valódi lehetőséget kínál végre az egész embert mozgásba hozó, vagyis az egzisztenciális igazságnak a fogalma számára. Következésképpen a vallási igazságokat teljes joggal nevezhetjük a meggyőződéssel rendelkező emberi sze-

²⁹⁵ Hans Urs VON BALTHASAR figyelmeztet bennünket ezen igazságra az egyik alapos, ugyanakkor kimerítő tanulmányában: BALTHASAR, H. U. (Hans Urs) VON, *Truth and Life* (Igazság és élet), in SCHILLEBEECKX, E. (Edward) (szerk.), *Human as Human and Believer* (Az ember mint ember és hívő), in *Concilium* (1966/21), 90.

²⁹⁶ William M. PICKARDnak az itt ismertetett és elemzett érvelésének forrása az ő következő jelentős tanulmánya: PICKARD, W. (William) M., *Truth in Religious Discourse* (Az igazság a vallási beszédben), in *The Ecumenical Review* (ER) (1985/4), 437–444.

mély, vagyis a *homo convictus* igazságról tett kijelentéseinek, illetve az arra vonatkozó vélekedéseinek.

A vallásközi párbeszédben az igazságnak a kérdése is teljesen más és különböző fényben és eltérő megvilágításban vetődik föl a számunkra és ekként is igényel vizsgálatot, szemben az ökumenikus párbeszéddel. Itt nem annyira a léttani, az *ontológiai* igazság az, ami arra irányítja a résztvevőket, hogy valóban és komolyan párbeszédbe bocsátkozzanak a többi vallásos emberrel és a többi vallási hagyománnyal és tradícióval, hanem inkább az *egzisztenciális*, azaz a személyes igazság. Istennek az arcát, a jelenlétét, a prezenciáját, Szentlelkének a hatását és a nyomát fedezik föl másokban, az embertársaikban, amikor tanúi lesznek az ő lelkeségüknek, az ő életük minőségének is. Az *episztemológiai* igazságnak ama megközelítése, amelyről az előbb elmondottak alapján minden egyes érdekelt megelégedésére hitelt érdemlően be lehet bizonyítani, hogy nem hamis, ugyan nem közvetlen célja a párbeszédnek, mégis, közvetetten mindig jelen kell, hogy legyen, vagy legalább is jelen kellene lennie.

5.2.2 Az igazság birtoklása és a kizárólagosság igénye

„Amennyiben minden vallás igaz, párbeszédre aligha van szükség. Amennyiben csak egy vallás igaz, a párbeszéd egyenesen lehetetlen” – hívja föl a figyelmünket a kérdésnek a különös nehézségére Stanley Jedidiah SAMARTHA.²⁹⁷ Szót kell tehát ejtenünk még ehelyütt az igazság birtoklásának, a possessziójának, illetve a tulajdonlásának a kérdésköréről és a tematikájáról. Nagy biztonsággal leszögezhetjük azt, hogy eme megértés és eme fölfogás szerint a csak látszólag ismeretelméleti, vagyis pseudo-episztemológiai igazságkijelentéseket az emberek egyáltalán nem birtokolhatják, hanem csak megvallhatják őket a többi ember előtt, egyszersmind tanúságot téve ezekről. Hiszen nyilvánvalóan nem az igazságnak a puszta birtoklása, nem is annak a tulajdonlása, és nem a possessziója az, ami a kölcsönös gazdagodáshoz vezetheti el az embereket, hanem éppen annak az önzetlen megosztása másokkal. Természetesen csak azt lehet megosztani másokkal, ami már egzisztenciális értelemben az emberé. Mindezek miatt erősen úgy tűnik, hogy az ismeretelméleti, az episztemológiai értelemben fölfogott igaz-

²⁹⁷ Eme bölcs meglátás Stanley Jedidiah SAMARTHÁT dicséri: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Living Faiths and Ultimate Goals: Introducing a Discussion* (Élő hitek és végső célok: Egy beszélgetés bevezetése), in *The Ecumenical Review* (ER) (1973/2), 140.

ságnak a birtoklása önmagában is egyfajta ellentmondásnak, egyfajta paradoxonnak minősülne. Föltéve különösen, amennyiben az igazságnak ezen adott fajtája nem kapcsolódik kielégítő mértékben, illetve nem alakul át, és nem transzformálódik kellően az egész embert mozgásba hozó, egzisztenciális igazsággá. És amennyiben az igazság eléri, majd pedig meg is érinti az embereknek a bensőjét, a legbensőbb lényét, illetve az intim lényegét és az esszenciáját, akkor már valóban nem ők birtokolják az igazságot, hanem közel járnak ahhoz, hogy ténylegesen és tulajdonképpen az igazság birtokolja őket.

Az egész igazság és a teljes igazság egészséges, holisztikus és egyben totális birtoklásának az állítása az adott esetben még esetleg meglehetősen erőszakosan és akár arrogánsan is hangozhatik, és éppen ezért eléggé ellentétben állónak tűnik az inkább kívánatos alázatos magatartással. Mégpedig azon alázatos magaviselettel áll kirívó ellentétben és kontrasztban, amelynek a hitük valódi jelentését, illetve a hitük tulajdonképpeni tartalmát jelentő egyetlen Isten valódi arcát kereső embert kellene állandóan jellemeznie.

Az *elkötelezettségnek*, az önazonosságnak vagy az identitásnak az alapvető ellentmondása és a fundamentális paradoxona főként ama tényből származik, hogy az emberi gondolkodásmódoknak a legtöbbször egyszerűen nem képes megbirkózni a *kizárólagosságnak*, az exkluzivizmusnak és a *viszonylagosságnak*, a relativitásnak a lélektani nehézségeivel és a pszichológiai problémáival. Amennyiben az *igazságot* mint kizárólagost, vagyis mint kizárólagosan igazat tapasztalják meg, akkor kérdéses, hogy miképpen lehetnének továbbra is hűségesek ezen igazsághoz, amikor a viszonylagosnak és a relatívnek a jelentőségét hirdetik csak? Föl kell hívnunk a párbeszédben résztvevőknek a figyelmét arra, hogy az igazság keresésének és az értelem művelésének az alapelvét természetesen éppúgy állandóan, újra és újra hangsúlyozniuk kell, mint a „megismert *igazság kötelez*” kijelentésének az alapelvét.²⁹⁸ A meggyőződés, az elkötelezettség, az odaadás és mindezeknek az időleges és a provizórikus zárójelezése a hiteles odafigyelésben: eme feltételek csak egyszerre és kizárólag együtt teszik lehetővé a valódi vallásközi párbeszédet.

²⁹⁸ A domonkos szerzetes az egyik hosszabb tanulmányában beszél ezen alapelvekről: PINCKAERS S. Th. (Servais Theodore), *A keresztény erkölcsteológia forrásai*, Martonvásár 2001, 436–437.

Az igazság megértésének a viszonylagos és a relatív teljessége, illetve a kizárólagossága és az exkluzivitása (hiszen Isten mindig nagyobb), noha már megtalálható a hittudományok egyes szótáraiban, a legtöbb vallásos ember számára azonban még mindig megalapozatlannak tűnik, vagy egyenesen a vallásos hit elárulásának.²⁹⁹ Másfelől viszont, a megértésnek a terén a viszonylagos vagy a relatív teljességnek a képviselői a kizárólagos és az exkluzívista, és éppen ezért az egyeduradalomra, a hegemoniára törő kijelentéseket és az efféle állításokat egyfajta bálványimádásként és idiolátriaként, illetve istenkáromlásként és blaszfémiaként tapasztalják és élik meg. Ennek pedig egyenesen az a közvetlen következménye és a konzekvenciája, hogy a hozzájuk kapcsolódó kizárólagosságigényt vagy exkluzívizmust olykor bizony erkölcsileg, etikailag és morálisan is eretneknek és heretikusnak érzik. Noha az Igazságot (*Veritas*) elképzelhetik maguknak úgy, mint kizárólagost; az igazságról szóló egy adott állítást azonban sohasem volna szabad ekként elfogadniuk.

Minthogy a megismerhető dolgoknak és a tényeknek egyáltalán nincs határa, ezért valójában nem lehet értelmes, racionális és logikus módon jogot formálni az igazságnak a *kizárólagos* és exkluzív birtoklására.³⁰⁰ „Egy kizárólagossági igény olyan, mint egy nagy marék földmogyoróba keveredett kis kavics: egy-két fogat betörhet ugyan, de sosem fog táplálékot nyújtani a testnek.”³⁰¹ Ázsiában, különösen is ama földrésznek a távol-keleti részén a párbeszédnek az útja számos ottani (világ)vallásnak a lényegi eleme, éppen bizonyos közös jellegzetességeik, illetve az őket egyaránt jellemző működésmódjaik miatt. A világnak eme hatalmas részén az egyénnek és az individuumnak az életteljességét, az integritását és a jólétét rendkívül szoros kapcsolat fűzi a többieknek, vagyis az egész közösségnek, a teljes népnek, valamint a nemzet egészének a jólétéhez. Az igazságot errefelé elsősorban olyasfajta titoknak, afféle rejtélynek, olyan misztériumnak látják, amely fölülmúl, amely meghalad és amely valamiképpen transzcendál mindenféle emberileg is megközelíthető jelenséget és fenomént, illetve minden ilyesfajta tényt.

²⁹⁹ Isten mindig nagyobb és több, jelszószerűen és az eredeti latin nyelven: *Deus Semper Maior* (DSM).

³⁰⁰ Ide illik az alábbi írás: ARIARAJAH S. W. (Wesley), *Pluralism and Harmony* (Sokszínűség és összhang), in *Current Dialogue* (CD) (1993/25), 17–18.

³⁰¹ Az említett gondolat föllelhető például az alábbi írásban is: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Mission in a Religiously Plural World: Looking beyond Tambaram* (1938) (Hithirdetés egy valószínű világban: Tambaram (1938) mögé tekintve), in *International Review of Mission* (IRM) (1988/3), 320.

Legalább kettőféle kizárólagosság, azaz exkluzívizmus van jelen magán a vallásos szintéren. Először is, az *elkötelezettség*nek vagy az odaadásnak a kizárólagossága tulajdonképpen minden egyes vallásnak a lényegéhez és az esszenciájához szorosan és lényegileg hozzátartozik.³⁰² Másodszor pedig, a *birtoklás* és a *posszesszió*nak a kizárólagossága bizonyos értelemben megkövültté és petrifikálódottá teszi a kinyilatkoztatást, a kijelentést, a revelációt, és megpróbálja kisajátítani, magánosítani, privatizálni, hatalmába keríteni, illetve monopolizálni magát az igazságot.³⁰³

Amennyiben megnézzük a vallásos embereknek az önazonosságát, az identitását, akkor a bizonytalanság és az elköteleződés szövetségének és a remélhetően teremtő feszültségének a nagyon sajátos történetére és narratívájára bukkanhatunk. Úgy tűnik, hogy a vallási sokszínűségnek és a pluralitásnak eme helyzetében és szituációjában a személyes elköteleződésnek meg kell tanulnia együtt élni egyfajta bizonytalanságra is nyitott *éberséggel* és tudatossággal. Máskülönben sokkal inkább a nézeteknek és a világnézeteknek, az ideológiáknak, a vélekedéseknek és a véleményeknek a föltétlensége, az abszolút jellege és a hajlíthatatlansága, a merevsége és a fundamentalizmusa lenne vonzó, semmint azoknak az igazságtartalma. Márpedig eme helyzetekben és szituációkban a biztonság és annak a néha bizony hamis és fals tudata könnyen a kalandnak, illetve az iránti váagnak és a törekvésnek a pótlékává vagy a helyettesítőjévé válhatik.³⁰⁴ Az elkötelezettségnek igazából nincsenek korlátozó határai, csupán szilárd és életadó gyökerei vannak. Márpedig minél mélyebbek a gyökerek, annál nagyobb a növénynek a szabadsága arra, hogy terjeszkedjék és növekedjék, még hozzá anélkül, hogy messzire elfújná a szél.³⁰⁵ Mindezeknek a fényében pedig azt mondhatjuk, hogy egy valódi pár-

³⁰² A meglátás forrása: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 96.

³⁰³ Az említett találó kifejezéseknek a forrása a következő tanulmány: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Lordship of Jesus Christ and Religious Pluralism* (Jézus Krisztus Úr mivolta és a vallási sokszínűség), in ANDERSON, G. (Gerald) – STRANSKY, Th. (Thomas) (szerk.), *Consultation on Jesus Christ's Lordship and Religious Pluralism* (Richmond, Virginia, October 1979) (Megbeszélés Jézus Krisztus Úr mivoltáról és a vallási sokszínűségről (Richmond, Virginia, 1979. október)), New York (NY) 1980.

³⁰⁴ A gondolat forrása: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *A Pause for Reflection* (Egy pillanatnyi megállás, visszatekintés céljából), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédről közösségben), Genf 1977, 13.

³⁰⁵ Erre figyelmeztet a következő fontos írás is: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Understanding and Practice of Dialogue: Its Nature, Purpose and Variations* (A párbeszéd megértése és gyakorlata: Természete, célja és változatai), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of*

beszédnek és egy igazi dialógusnak általában fontos és jelentős jellemzője a *befejezetlenség* és a *bizonytalanság*, amikor a felek hajlandóak még *kockázat*ot is vállalni, mégpedig a megengedhető nyitottság és a megengedhetetlen egybemosás, a szinkretizmus között.³⁰⁶

A nyitottság, a vallási elkötelezettség és a teljes és a meghatározott hűség és a lojalitás közötti összjátékot leírhatjuk a párbeszédkészség és az állhatatosság közötti kapcsolatként is.³⁰⁷ A vallásközi párbeszédnek az alapvető dialektikus erkölcsi elvei által kialakított vallási hozzáállás, attitűd, beállítottság és mentalitás talán a szent elégedetlenség lehetne, amelyet elsősorban a tevékeny türelem és az aktív tolerancia egyensúlyozhat ki összhangban és harmonikusan.

5.2.3 Az igazság párbeszédes természeté

Mindemellett úgy tűnik, hogy maga az isteni kinyilatkoztatáson és kijelentésen alapuló igazság is valamiképpen párbeszédes és dialogikus természetű: hiszen elsősorban a kérdésekre adott válaszoknak az alakjában és a formájában érkezik el az emberekhez. Eme válaszok pedig főképpen a bizonyítékoknak és az evidenciáknak a mérlegre tételéből, az elbírálásából és azok megítéléséből származnak és azokból erednek; és minden egyes új válasz további és további kérdőjeleket teremt és kérdéseket szül. Lehet, hogy a közkeletű mondás szerint az igazságosság esetleg vak és világtalan, az igazság azonban nagyon is párbeszédes és dialogikus: úgy tűnik, hogy pontosan kettő szem van. A valóságnak ezen elliptikus, kettő gyújtóponton és kettő fókuszponton alapuló és elhelyezkedő modellje és mintája szerint a vallásos emberek maguk is arra vannak föl-

Faiths: Reflections on Dialogue in Community (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédről közösségben), Genf 1977, 56.

³⁰⁶ A finom hangsúlyokat ezzel kapcsolatban eme szöveg teszi ki: OTT, H. (Heinrich), *The Horizons of Understanding and Interpretative Possibilities* (A megértés látóhatárai és értelmezői lehetőségek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédről közösségben), Genf 1977, 85–89.

³⁰⁷ A két erény összjátékára figyelmeztet az alábbi írás: KÜNG, H. (Hans), *Dialogability and Steadfastness: On Two Complementary Virtues* (Párbeszéd és állhatatosság: Két kiegészítő erényről), in JEANROND, W. G. (Werner George) – RIKE, J. L. (Jennifer Leslie), *Radical Pluralism and Truth: David Tracy and the Hermeneutics of Religion* (Gyökeres sokszínűség és igazság: David Tracy és a vallás megértésének), New York (NY) 1991, 237–249.

hívva, hogy az Igazságot mind a kettő szemükkel egyaránt és egyszerre szemügyre vegyék.³⁰⁸

A vallásközi párbeszédben nemcsak egy vízszintes irányultság és horizontális orientáció létezik, hanem hasonlóképpen van egy függőleges, vertikális vonatkozás is. És pontosan eme függőleges tengely és tendencia az, ahol az emberek előtt áll a felelősségteljes és a tagadhatatlan fontosságú célkitűzés, hogy megkíséreljék a lehető legjobban és a lehető legnagyobb mértékben megérteni magát az igazságot. Ennek azonban legelőször is különböző elengedhetetlen föltételei vannak, amelyek közül kiemelkedik egyrészt ama lehetőségnek a végleges, ugyanakkor a visszavonhatatlan föladása, hogy a teljes igazságot vagy a valódi tudást bárki is birtokolhatná eme Földön. A másik, hasonlóképpen megkövetelendő előföltétel pedig az volna, hogy kizárólag csak jóindulatú, vagyis jószándékú hibát, illetve ilyen tévedést szabad tulajdonítani a párbeszédben álló másik félnek. Ez ugyanis az egyetlen útja és módja annak, hogy a résztvevők képesek legyenek fölismerni az igazságnak a részleges és a partikuláris vonatkozásait, az egyes aspektusait (*particulæ veri*) a másik résztvevő félnek az álláspontjában és a mondanivalójában.

Az igazságnak a kutatása és a keresése elsődlegesen a gyakorlat, a praxis, a cselekvés és a megfontolás, az akció és a reakció összjátéka során történik meg, egyfajta élő párbeszédben.³⁰⁹ A sokszínűség, a pluralitás és a pluralizmus, amely a kortárs és modern jelenségek és fenomének közül talán az egyik legfontosabb, egyáltalán nem teszi viszonylagossá és nem relativizálja az Igazságot. Éppen ellenkezőleg: kizárólag ama különböző és rendkívül sokszínű emberi válaszadási kísérleteket teszi viszonylagossá és relatívvá, amelyeket az Igazságra adtak a történelem folyamán. A sokszínűségnek, a pluralitásnak és a pluralizmusnak a helyzetébe állított ember mintegy szükségszerűen rá van kényszerítve arra, hogy minduntalan válasszon a számos lehetőség közül, és hogy ezáltal állandóan döntsön a saját sorsáról.

³⁰⁸ Stanley Jedidiah SAMARTHA idézi egy tanulmányában John A. T. ROBINSON hasonlatát, amely a kétszemű Igazság elliptikus mintájára épül föl: In SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Ganga and Galilee: Two Responses to Truth* (Gangesz és Galilea: Két válasz az Igazságra), in HICK, J. (John) – ASKARI, H. (Hassan) (szerk.), *Diversities of Religious Experience* (A vallási tapasztalat eltérései), London 1981.

³⁰⁹ Yohan DEVANANDA határozza meg eme három területet: DEVANANDA, Y. (Yohan), *Living Dialogue* (Élő párbeszéd), in ARAI, T. (Tosh) – ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Spirituality in Interfaith Dialogue* (Lelkiség a vallásközi párbeszédben), Genf 1989, 77.

A fundamentalista módon vallásos ember általában a türelemnek és a toleranciának a rovására részesíti előnyben az igazságot; míg a radikális szabadelvű, a liberális vagy a libertariánus éppen az igazságnak a rovására részesíti előnyben a türelmet és a toleranciát. Igazából azonban, eme kettő szélsőség között, a valódi értelemben vett igazság teszi az emberek és a közösségek közötti türelmet és toleranciát egyszerre minden vallásos ember számára kötelezővé, vagyis a számukra egyöntetűen imperatívává és kogenssé.³¹⁰

Mindezzel ama fontos tényre kell rámutatnunk, hogy a nagy betűvel írt Igazságnak a helyes és a megfelelő megértése és az értelmezése az egyike a vallásközi párbeszéd legfőbb célkitűzéseinek. A nagy betűvel írott Igazság ugyanis a vallásközi párbeszéd folyamán és során, képletesen vagy metaforikusan kifejezve magunkat, akár mintegy a harmadik résztvevő félnek is tekinthető a párbeszédben. Az alétheia (*ἀλήθεια*), vagyis az igazság egy olyanfajta mozgásnak és afféle viszonynak, illetve kapcsolatnak tekinthető, amely az embereket magával ragadja, és ezáltal azok belevonódnak és mintegy a részeseivé válnak.³¹¹ Anélkül, hogy az eme témában rejlő mélyebb lehetőségeket akár csak részben is kimerítenénk, hadd foglaljuk össze most röviden azt, hogy pontosan milyen fajta igazságfogalommal is dolgozunk akkor, amikor eme kifejezést ezúttal a gondolatmenetünkben fölhasználjuk és alkalmazzuk. Leszögezhetjük tehát, hogy végső soron az igazságnak kettőféle, a görög és a zsidó bölcseleti és filozófiai fölfogásának, vagyis az *aletheiának*, illetve az *emethnek* komplementer módon ki kell egészíteniük egymást. Az *aletheia*-jellegű igazság ama fogalmat jelöli, amely egyszerre csak előtűnik, megjelenik, fölszínre tör, kiemelkedik az elrejtettségből, és kiábrázolja magát mint megnyilvánulást, mint megnyilatkozást, mint kijelentést. Ezzel szemben az inkább *emeth*-jellegű igazság egyfajta meghatározatlan és egyáltalán meghatározhatatlan, ugyanakkor végső bizonyosságot jelöl hatékonyan és effektíven, illetve arra is mutat rá.³¹²

³¹⁰ Richard John NEUHAUS állítja föl ezen új és forradalmi kapcsolatot: NEUHAUS, R. J. (Richard John), *Truth and Tolerance* (Igazság és türelem), in *First Things (FTh)* (1994/10).

³¹¹ Christopher DURASINGH az, aki az egyik tanulmányában idézi Paul LEHMANNnak eme meghatározását: DURASINGH, Chr. (Christopher), *Issues in Mission and Dialogue: Some Reflections* (Kérdéskörök a hithirdetésben és a párbeszédben: Néhány megfontolás), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 411.

³¹² Heinrich OTT tesz ilyen módon különbséget *aletheia* és *emeth* között: OTT, H. (Heinrich), *The Horizons of Understanding and Interpretative Possibilities* (A megértés látóhatárai és értelmezői lehetőségek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédről közösségben), Genf 1977, 85–

5.3 A vallásközi párbeszéd mint a *lelkiségi tapasztalatok* kölcsönös megosztása: a *megtérés* és az *üdvösség* kérdése a vallásközi párbeszédben

A vallásközi párbeszéd alapvető törekvése továbbá a mindent meghaladó, transzcendentális szempontoknak a közös fölismerése, a megértése és a kölcsönös tisztelete. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának *Az élő hitű és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei* című, 1979-ben kiadott hivatalos egyházi megnyilatkozása is méltán hangsúlyozza, hogy Isten mindenhol cselekszik. A vallásközi párbeszédvel foglalkozó eme jelentős és úttörő hatású szöveg úgy fogalmaz, hogy a Szentlélek működik és cselekszik a más világvallásokhoz és az élő hitekhez tartozó embereknek az életében és a hagyományaiban is.³¹³ A Szentléleknek az egyik legfőbb jellemzője az Ő teljes, totális, föltétlen és abszolút szabadsága és kötetlensége: hiszen a Szentlélek ott fúj, ahol akar.³¹⁴ További lényeges jellemzője és karakterisztikuma az Ő tényleges képessége arra, hogy új kapcsolatokat és új viszonyokat hozzon létre és konstruáljon, illetve új közösségeket teremtsen és létesítsen.

Miközben pedig új, termékeny, messze ható és prolikus közösségek teremődnek és épülnek föl, a párbeszéd egy hozzáállássá, attitűddé, mentalitássá és beállítottsággá válhatik az emberekben. Továbbá, szokássá, habitussá, jellemmé és új életstílussá is lehet, vagyis végső soron a közös szomszédi és embertársi mivoltnak és a testvériség kifejezésének is az igen hatékony eszközévé válhatik. A párbeszédnek a segítségével olyan emberi értékeket lehet közvetíteni, és az emberek olyan értékeket képesek általa méltó módon kihangsúlyozni, mint az igazságosság, a békesség, a béke, az igazságos béke, az együttérzés, az együttlés, az együttműködés, a kompasszió, a beleérzés, az empátia, az igazság, valamint a helyes magatartás. Segíthet abban is a párbeszédnek a jótékony közvetítése, hogy a világvallásoknak a lelkiségi, a spirituális, a bölcsességi és a szapienciális forrásai egymásnak a kölcsönös szolgálatába álljanak és egymásnak a fejlesztésére és elmélyítésére legyenek fölhasználva.³¹⁵ A párbeszédnek, a dialógusnak ezen újonnan létrejött és eme frissen létrejövő kö-

89.

³¹³ Az idézet a következő hivatalos egyházi megnyilatkozásból származik: *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A más vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd vezérelvei), Genf 1979.

³¹⁴ *Jn* 3,8.

³¹⁵ Stanley Jedidiah SAMARTHA az 1938-as esztendőben létrejött tambarami találkozóra kezd a

zösségeit, kommúnióit és koinóniáit a következményeikről, illetőleg a gyümölcsseikről lehet mindig fölismerni.

Márpedig a Galatáknak írt levél szerint ezen eredmények elsősorban is a következők kell, hogy legyenek:³¹⁶ a szeretet, az öröm, a békesség, a türelem, a kedvesség, a jóság, a hűség, a szelídség (illetve a szerénység), valamint az önmegtartóztatás (illetve a tisztaság).³¹⁷ A Szentléleknek a meghatározó és a fölismerhető jelei az előbb említetteken kívül továbbá az élet, a rend, a rendezettség, a szervezettség, valamint a közösség és a közösségiség.³¹⁸ Az utolsó ítéletnek a Máté evangéliumában leírt példabeszéde, parabolája ama kérdést igyekszik és törekszik tisztázni, hogy vajon melyik személyeket nevezhetjük majd méltán igaznak.³¹⁹ Tudniillik hogy vajon kizárólag azon embereket-e, akik kifejezetten és explicit módon is ismerik Jézus Krisztusnak a nevét, és a tetteikben mindig Őrá is hivatkoznak, vagy esetleg más vallásos embereket is ugyanígy megillette eme név és eme jelző.

Ezenkívül, érdemes az emlékezetünkbe idéznünk a megkülönböztetett és a jelentős „pogányokat” is a Szentírás, a Biblia lapjairól, akiket markánsan és jellemző módon fölismerhető értékek jellemeznek.³²⁰ A szentírási, bibliai elbeszéléseknek, példabeszédeknek és paraboláknak eme szereplői és a hősei nagyon nagy segítségére lehetnek a keresztényeknek, amikor arra törekednek, hogy megkíséreljék egyre jobban megérteni Magát a Szentlelket. És még amennyiben ez természetesen meghatározás szerint is lehetetlennek fog bizonyulni, elsősorban azon igyekeznek állandóan, hogy a Szentléleknek a működésére összpontosítsanak, arra koncentráljanak és fókuszáljanak. Mégpedig elsősorban ama mód-

kortárs hithirdetésnek, a misszió helyzetének a behatóbb taglalását: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Mission in a Religiously Plural World: Looking beyond Tambaram (1938)* (Hithirdetés (misszió) egy valószínűleg sokszínű (plurális) világban: Tambaram (1938) mögé tekintve), in *International Review of Mission (IRM)* (1988/3), 323–324.

³¹⁶ Gal 5,22.

³¹⁷ Stanley Jedidiah SAMARTHA sorolja föl, majd emeli is ki a Szentlélek eme három megkülönböztető jegyét: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of Various Faiths, Cultures and Ideologies* (A Szentlélek és a különböző vallások, kultúrák és világnézetek tagjai), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 74.

³¹⁸ Az említett tanulmány megtalálható az alábbi helyen is: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of Various Faiths, Cultures and Ideologies* (A Szentlélek és a különböző vallások, kultúrák és világnézetek tagjai), in KIRKPATRICK, D. (Dow) (szerk.), *The Holy Spirit* (A Szentlélek), Nashville 1974.

³¹⁹ Mt 25,31–46.

³²⁰ Például ilyen jelentős „pogányok” Melkizedek, Kürosz, Námán, Ruth, Ráháb, Sába királynője, a szamáriai asszony, a kánai asszony, az irgalmas szamaritánus, a római százados, valamint a Szentírásban is idézett különböző antik, ókori görög költők és színdarabírók.

ra, ahogyan folyamatosan munkálkodik azok között, akiknek nincsen sem kifejezett ismeretük, sem pedig határozott tudásuk és efféle fölismerésük arról, hogy voltaképpen ők maguk is mindig Istent szolgálják. Hiszen az igazság, végül is, egy elrejtett, egyfajta fátyollal eltakart titok és elfödött misztérium, amely felé a Szentlélek majd bizonyosan elvezeti az embereket és a közösségeiket, amennyiben erre azok kifejezetten kérik Őt. Eme meggyőződés pedig János evangéliumának ama sorain alapszik, illetve azokból forrásozik és táplálkozik, hogy amikor eljön az igazság Lelke, akkor majd elvezet bennünket a teljes igazságra.³²¹

Rendkívüli módon hasznos tükörként szolgálhat a felek számára, amikor föltesznek egy bizonyos jól megfogalmazott és az elevenükbe tapintó ellenőrző kérdést önmaguk számára. Ezen mély és lelkiismereti önvizsgálatra indító kérdés pedig az volna, hogy amennyiben vannak a párbeszédet, a dialógust szorgalmazó különböző megújulási és újjászületési *reformmozgalmak* más világvallásokban is, akkor pontosan mi is volna az egyes felek hozzáállása az ő irányukban. Amennyiben figyelembe sem veszik és negligálják őket, illetve amennyiben továbbra is közömbösek és indifferensek maradnak az irányukban, akkor azoknak három harci frontvonalon is egyszerre kell küzdeniük.³²²

Először is, a saját vallásuknak a merev és a fundamentalista irányzata részéről megalkuvással, kompromisszummal, hitetlenséggel, hitehagyással, haszonleséssel és opportunizmussal fogják majd vádolni őket. Másodsor pedig, az elvallástalanodás, az elvilágiasodás és a szekularizmus oldaláról a megújulásukat, éppúgy, mint az egész vallásukat, egyként és egyformán tudománytalan babonának és szupersztíciónak minősítik majd, amely teljesen szükségtelen és ráadásul érvénytelen is. Végül, harmadikként, más nagyobb világvallások részéről is sokszor elutasításban kell részesülniük, akik majd hamis hiedelmek és fals hitrendszernek követőinek nevezik és titulálják őket. Ezen lealacsonyító, dehonesztáló, befeketítő és denigráló elnevezést pedig még azzal is tetézik majd, hogy vonakodnak meglátni és fölismerni bennük az életerőnek, a vitalitásnak, illetve az őket megillető méltóságnak a jeleit.

³²¹ Jn 16,13.

³²² Paul David DEVANANDAN a tanulmányában bemutatja ama két harcteret vagy frontot, ahol a különböző újjászületési mozgalmaknak harcolniuk kell: DEVANANDAN, P. D. (Paul David), *The Shock of the Discovery of World Religions* (Megütkezés a világvallások fölfedezésekor), in *The Student World (SW)* (1960/1–2), 222–224.

Erős szükség mutatkozik arra, hogy mindezek nyomán a keresztények újra átgondolják és ennek következményeképpen újra is értékeljék a *megtérésről*, a konverzióról és a metanoiáról alkotott teológiai fogalmaikat. A kortárs és modern világukban a megtérést sokszor már nem egyértelműen egyfajta függőleges, vertikális mozgásként kezdik el fölfogni Isten felé, illetve az életnek valamiféle hiteles és autentikus megújítása felé: vagyis, hogy az ember megváltoztatja az életét, és megtér Istenhez. Éppen ellenkezőleg, a megtérést sokan egyre inkább, alapvetően tévesen, egyfajta vízszintes, horizontális mozgásként kezdték el értelmezni és fölfogni, amelyet egyének, illetve embereknek a csoportjai hajtanak végre az egyik közösségtől a másik felé: tudniillik hogy az emberek áttérnek eme vallásból ama vallásra.

Mindennek ellenére, a vallásnak az egyik alapvető feladata, szerepe és funkciója, hogy állandóan fölhívja az embereknek és az emberiségnek a figyelmét a mindent meghaladó középpontra és a transzcendens centrumra. A vallásnak rá kell irányítania az embereknek az érdeklődését a végső titokra és a túlnani misztériumra, minden igazságoknak az Igazságára, amely az összes értéknek a forrása, és egyben maga ama végső mérce, ismérv és kritérium, amely által minden emberi erőfeszítést majd megkülönböztetnek, elbírálnak és megítélnak. Megállás nélkül keresni kell tehát a megszabadulásnak az útjait az énközpontúságból és az egocentrizmusból, és törekedni kell a bensőségessé tett és interiorizált kapcsolatra és viszonyra a mindent meghaladó valósággal, a transzcendens realitással. Éppen ezért, érdemes volna a megtérést akként fölfogni, hogy az az énközpontúság felől hoz döntő elmozdulást a valóságközpontúság és a realitáscentrikusság felé,³²³ sőt még pontosabban, egyenesen az istenközpontúságnak és a teocentriskusságnak az irányában.³²⁴

³²³ A domonkos szerzetes, J. A. DI NOIA az egyik igen fontos tanulmányában idézi és elemzi John HICKnek eme rendkívül befolyásos hittudományi meghatározását és teológiai definícióját: DI NOIA, J. A., *Jesus Christ and the World Religions* (Jézus Krisztus és a világvallások), in *First Things (FTh)* (1995/6), 24., www.firstthings.com/ftissues/ft9506/articles/dinoia.html. (A kutatás ideje: 2009. január 28.)

³²⁴ S. Wesley ARIARAJAH elsősorban az istenközpontúságnak, a teocentrizmusnak a fogalmát részesíti előnyben az írásában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Witnessing in Dialogue* (Tanúságtétel a párbeszédben), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The Bible and People of other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 50.

6. A vallásközi párbeszéd határai

A lelkeségi és spirituális tapasztalatok kölcsönös megosztásának a vizsgálata után a vallásközi párbeszédnek, a dialógusnak a különös és a sajátos veszélyeire és a kockázataira fordítjuk a figyelmünket, mégpedig elsősorban olyan sajátos kihívásokra figyelve, amelyek nem, illetve nem egészen ekképpen kerülnek elő a felekezeti, az ökumenikus párbeszéd során. A párbeszédnek az akadályai, a nehézségei, a problémái, valamint a veszélyei ugyanis, legalább is a nagyon nagy részüket tekintve, nem kizárólag és nem is sajátosan az ökumenikus dialógusnak, vagy a vallásközi párbeszédnek a sajátos és a csak rá jellemző problémái és nehézségei.

Az eddigiekben felsorolt, tárgyalt, elemzett és analizált történeti és történelmi meghatározottságok, determinációk és lekötöttségek a *lélektannal*, a pszichológiával is szoros kapcsolatban állnak, éppannyira, mint a párbeszédnek az erkölcszavával, az etikájával és a moralitásával. A lélektan, a pszichológia tudománya még elmélyültebben foglalkozik azzal, hogy a mélyen gyökeredző hozzáállásokra vonatkozó osztályozásokat, az attitűd-kategóriákat, illetve a művelődésileg vagy kulturálisan szerkesztett, szervezett és strukturált tapasztalatokat és az élményeket egyre inkább láthatóvá és vizibilissé, még átetszőbbé és transzparenssebbé, valamint érthetővé és intelligibilissé tegye.³²⁵

Amennyiben közelebről megnézzük a vallásközi párbeszédrel foglalkozó keresztény gondolkodásnak, a bölcséletnek és a filozófiának a mára már meglehetősen hosszú történetét, különösen három nagyobb, a többi közül is kiemelkedő veszélyt különíthetünk el és hangsúlyozhatunk. Eme felsorolás gyakorta hallható, mégpedig elsősorban olyan gondolkodó emberektől, akik megkérdőjelezik vagy egyenesen ellenzik a vallásközi párbeszédnek a jelenlegi elméletét és a teoretikus háttérét, vagy esetleg annak az egész mostanában zajló folyamatát. Persze vannak ennél sokkal kisebb jelentőségű veszélyek is, mint például amilyen a félelem a beolvadástól, vagy az egyetemes, a katolikus Egyház iránti vallásos érzéknek a fokozatos tompulása. A három nagyobb veszély, vagy más néven a három „klasszikus” félelem azonban a következő: a rettegés először is az egyediségnek az elhalványodásától, másodsor a keresztény hittérítésnek, a misszióknak a meggyöngyülésétől, végül pedig és harmadszor, a hitbeli tanításnak és a doktrína tisztaságának a befeketíté-

³²⁵ Eme kifejezések a következő tanulmányban fordulnak elő: PEURSEN, C. A. VAN, *Gospel and Culture: Experience and Conceptualisation* (Örömhír és kultúra: Tapasztalat és fogalmi földolgozás), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/2), 187–191.

sétől és az elvesztésétől.³²⁶ Először is, némely embernek az a félelme, hogy a vallásközi párbeszéd nyomán Jézus Krisztus sokat hangsúlyozott *egyedisége* az emberiségnek az üdvtervében végül is vagy elhalványodik, vagy pedig akár teljesen el is veszhetik. Más nézetek szerint, amikor a keresztény hívők párbeszédbe bocsátkoznak más vallású emberekkel, akkor könnyen meggyöngülhet a *hittérítő*, azaz a misszionárius hivatásuk és a küldetésük. Eme második veszélynek a vélekedések szerint nem is annyira tanításbéli vagy dogmatikai, hanem sokkal inkább gyakorlati, praktikus és pragmatikus következményei lehetnének. Végezetül pedig, vannak olyan hangadó és afféle erőteljes vélemények is, amelyek leginkább az *egybemosástól*, vagyis a szinkretizmustól félnék és féltik a keresztény vallást is. Az egybemosás, a szinkretizmus ugyanis a vallási gondolatok kezelésének egyfajta összeválogatós és eklektikus módja, és emiatt meglehetősen sokféle alakban és számos formában is föltűnhetnek a különböző emberi élettereken. Mindezek fényében és tükrében pedig természetesen sajátos hangsúlyt kap a (főként negatív) szinkretizmus, a merevség és a fundamentalizmus, mint a kritikátlan és a megkülönböztetés nélküli befogadásnak, a recepciónak, valamint a merev elzárkózásnak a fontos alapesetei.

Az eddig említetteket is figyelembe véve a vallásközi párbeszédnek három *határát* különíti el a dolgozatunk. A merevség és a *fundamentalizmus* leegyszerűsíti a szövegek és tények értékelését, és mindazt elutasítóan minősíti, ami nem fér bele a saját rögzített értékeinek és nézeteinek szűkös és korlátozott keretébe. Így egyszerre válik védekezővé és apologetikussá, ugyanakkor támadóvá és agresszívvá is, ami a vallási türelmetlenség melegágya. Az egybemosás, a vallási *szinkretizmus* és eklekticizmus különböző vallások összetevőinek megkülönböztetés nélküli elegyítése és vegyítése megfelelő lényegi középpont vagy egyesítő alapelv nélkül. Az ilyen gondolkodás hamar elhajtja a kereteket és viszonylagosságba, relativizmusba torkollik, mintegy fölszabadítva magát az értékelés nyúgja alól, belenyugodva nézetek olyan együttesébe, amelyeknek nincs szerves közük egymáshoz. Végül, az átcsábítás, a vallási *prozelitizmus*, a vallásszabadság ellentétéként, olyan helytelen hozzáállások és viselkedések összessége,

³²⁶ A gondolat forrása: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Dialogue or Mission: Can the Tension be Resolved?* (Párbeszéd vagy hithirdetés: Föoldható-e a feszültség?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 102.

amelyek alapvetően sértik a vallásos ember jogait arra, hogy mindenfajta külső erőszaktól mentes legyen a vallási dolgok terén.

6.1 A vallásközi párbeszéd egyik határa:

a *fundamentalizmus* és a vallási türelmetlenség

Az összhangot, a harmóniát célzó, és az arra is törekvő, illetve azt minduntalan hangsúlyozó harmónia-gondolkodás, valamint az ettől alapvetően különböző ellentét-gondolkodás kettő szélső alakzata tehát egyfelől a (negatív) szinkretizmusnak, másfelől pedig a merevségnek, a fundamentalizmusnak a jelensége és a fenoménja. Az emberi megértés mindkettő esetben a művelődési és a kulturális sokszínűséggel, a pluralizmussal próbál megbirkózni, miközben azonban elutasítja ama gondolkodásbéli és bölcséleti erőfeszítést, hogy megvizsgálja az egymás felé tartó és az egymáshoz közeledő, konvergens nézőpontoknak vagy a közös összetevőknek és komponenseknek az értékét. A gondolkodásnak is megvannak a maga erényei és virtusai, illetve főbűnei és vétkei; az egybemosást és a szinkretizmust ekképpen az élvezeteg lustasággal és a kirívó restséggel (*accidia*), a merevséget és a fundamentalizmust pedig a dühvel és a haraggal (*ira*) lehetne párhuzamba állítani.

A kizárólagossági, az *exkluzivista* gondolkodásmód és az efféle paradigma alapján az évek, az évtizedek, sőt az évszázadok óta használt és alkalmazott módszerek, metódusnak, illetve hozzáállásnak, attitűdnek a következő a lényege. Először is, meg kell kísérelni megtörni és szétoszlatni a világ többi vallásának a narratív történetfolyamát, a legendáit, a mítoszait, illetve azoknak a szövevényét, vagyis magát a vallási mitológiát. Amikor ez megvan, akkor elő kell adni meggyőző, sőt egyenesen sodró és magával ragadó módon a saját vallási (üdv)történetét, mint ami jobb és hatékonyabb, sőt egyenesen egyedül hatékony megoldást kínál az emberiségnek a különböző fölmerülő nehézségeire és a kirívó problémáira. Eme szakaszban a saját szempontból kell bemutatniuk az emberiségnek a nagy családjára leselkedő, és az életét jelentősen megkeserítő legnagyobb lelki és spirituális gondokat, az aggodalmakat és a nehézségeket. Miatán pedig ezeknek a megoldása tekintetében már alaposan ismertették a saját helyzet-elemzésüket, a szituációanalízisüket, előtárhatják például Jézus Krisztust mint Aki mindezekre a megoldást jelenti. Eme lépés során kell azt is fokozatosan világossá tenni-

ük a többiek számára, hogy Istennek a Jézus Krisztus személyében végbevitt megváltó, redemptori műve mindenkire kiterjed, és éppen ezért mindenkit magába is foglal. Márpedig, ráadásul, eme munka ma is folytatódik szerte a világon Isten akaratából, Aki az embereket mint munkatársakat használja föl a megváltói munkának a megvalósítására és az implementálására. Jézus Krisztusnak a még ma is folytatódó működése során, amely által gyógyítást és egészséget hoz el a világba és a megtört, a megosztott emberiség számára, maguk a keresztény emberek a küldetésük és a hivatásuk szerint is arra vannak elhívva, hogy alázatos résztvevőkként mindebben közreműködjenek és ezekben kooperáljanak.³²⁷ Ehhez viszont ők maguknak is állandó párbeszédben kell állniuk Jézus Krisztussal, hiszen nemcsak azzal kell tisztában lenniük, hogy Jézus Krisztus a válasz, hanem mindig a helyes kérdéseket is igyekezniük kell fölteni. Márpedig Jézus Krisztus sohasem mondta közvetlen módon egyetlen ember számára sem azt, hogy az illető, legyen az nő vagy férfi, már el is érte és meg is valósította Isten országát, a *baszileiát*. A Szentírás szerint mindössze egyetlen olyan személy (mégpedig a gazdag ifjú) volt, akiről Jézus Krisztus azt állította, hogy ő már nem jár messze ettől;³²⁸ illetve volt egy másik is (mégpedig a jobb lator), akinek Jézus Krisztus megígérte, hogy hamarosan ő is ott lesz majd vele.³²⁹

A merevség, a *fundamentalizmus* tehát egyfajta modern előtti, premodern módon leegyszerűsíti, szimplifikálja a szövegeknek, a textusoknak, illetve a tényeknek, a faktumoknak az értékelését, és mindazt elutasítóan minősíti, ami nem fér bele a saját rögzített értékeinek és a nézeteinek a szűkös és korlátozott keretébe. Így egyszerre védekezővé és apologetikussá válik, ugyanakkor ezzel párhuzamosan támadóvá és agresszívává is.

A fundamentalizmus bizonyul a *vallási türelmetlenség*, vagyis az intolerancia elsődleges és legfontosabb kiváltó okának és forrásának, amely véteknek és bűnnek kettő jellegzetes és klasszikus alakzata is van.³³⁰ Az egyik ilyen változat a szemita, míg

³²⁷ A három alapvető megerősítés a Paul David DEVANANDAN életét és munkásságát összefoglaló megemlékezésből származik: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Paul David DEVANANDAN (1901–1962)*, in *International Review of Missions (IRM)* (1963/2), 190.

³²⁸ *Lk* 18,18–27.

³²⁹ *Lk* 23,39–43.

³³⁰ A vallási türelmetlenségről beszél ezen írás: NILES, D. P. (Preman), *How Ecumenical must the Ecumenical Movement be? The Challenge of Justice, Peace and the Integrity of Creation (JPIC) to the Ecumenical Movement* (Mennyire ökumenikusnak kell az ökumenikus mozgalomnak lennie? Az igazságosság, béke és a teremtés épsége folyamatának kihívása az ökumenikus mozgalom számára), in *The Ecumenical Review (ER)* (1991/4), 457.

a másik a hindu, az indiai gondolkodásmód. Először is, a *szemita* változat szerint a különbségeket vagy át kell téríteni, vagy pedig meg kell őket semmisíteni és eliminálni. Másodszer pedig, a *hindu*, az indiai változat és verzió szerint mindenfajta különbözőség kizárólag csak a történelemnek vagy a földrajznak a véletlene, és az igazi, az örök vallás átfogja és magába olvasztja valamennyit. Az olvasztótégely képével érzékeltethető hindu elmélet és teória lehet tehát egyfajta vallási türelmetlenségnek a jele és a megmutatkozása is, noha többnyire inkább ezt tekintik az egybemosás, a szinkretizmus tulajdonképpeni terepének.

A három klasszikus félelemnek az imént ismertetett rendszerét, szisztémáját összevethetjük például ama gondolkodással, amely szerint általában négy fő ellenérv van a más vallásokkal folytatott párbeszéddel szemben.³³¹ Némely gondolkodó és bölcsező ugyanis azt gondolja, hogy a vallásközi párbeszéd egyáltalán nem helyénvaló és megfelelő, mert kizárólag csak az egyenlőtlen hatalmi viszonyoknak az elleplezésére és az elfedésére szolgál, és ezáltal bizonyos rejtett célokat takargat. Más hívők és vallásos emberek emellett azért ellenzik a vallásközi párbeszédet, mert a nézetük szerint egyes régóta szunnyadó, lappangó vagy éppen már halványodni készülő és kezdő ellentéteket és ellenségeskedéseket hozhat adott esetben újra fölszínre, ekképpen pedig fölszakaszthatja, esetleg jelentősen el is mérgesítheti a régi sebeket, az egyes töréseket és a fájdalokat. Megint más gondolkodók és filozófusok a vallásközi párbeszédben sokszor egyfajta megalkuvás, valamiféle kompromisszum keresését látják csak, illetve a már megismert igazságnak az olcsó kiárusítását, mintegy annak a kompromittálását és az elárulását. Végül némely hívő és gondolkodó mindössze a térítés, a hithirdetés, illetve a misszió kifinomultabb módjának értékeli a többi vallás részéről a vallásközi párbeszédet. Pontosan mindezen gyanúk, mindeme gyanakvások és előföltételek miatt olyan fontos a szándékoknak az átláthatósága és a transzparenciája a vallásközi párbeszédben.³³²

³³¹ A muszlim gondolkodás eme vonását ismerteti és elemzi: MITRI, T. (Tarek), *Reflections on Confrontation and Dialogue* (Megfontolások az összetűzésről és a párbeszédről), in *Studies in Interreligious Dialogue (SID)* (1999/1), 83.

³³² A szándékok átláthatóságának követelményét fogalmazza meg: KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since the Second Vatican Council (1962–1965)* (A vallásközi párbeszédnek a gyakorlata és a teológiája: A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) utáni indiai keresztény kísérletek megkülönböztető tanulmányozása), Bangalore 1995, 108–109.

Az egyes világvallások emellett jelentősen eltérnek annak a megítélésében is, hogy pontosan ki, vajon milyen időponttól és egészen milyen cselekményig tekinthető az adott vallás *tagjának* vagy a hozzá tartozó hívőnek. Rendkívül jelentős különbségek állnak ugyanis fenn az egyes világvallások között annak a megítélésében, hogy miképpen is lehetséges valakinek az adott vallás tagjává válni. Hasonló eltérések adódnak annak összehasonlításakor, hogy milyen tényektől és dolgoktól függ a tagságnak a tartalma, és a tagsági viszony milyen vallási, tanításbeli és dogmatikai, illetve erkölcsi, etikai és morális kötelességekkel és felelőségekkel jár. A más vallások egészének és a tagságának a megítélésakor igen gyakori jelenség, hogy értékítéletet gyakorolnak a többieknek a személyes és a vallási viselkedése fölött. Ezen rosszindulatú, és sokszor bizony meglehetősen téves megítélésen alapuló értékítéletek közül néhányat megemlíthetünk: ilyenek a névleges tagságnak, az igazi vallásosságnak, vagy a valódi elkötelezettségnek a minősítései, illetve a kívánalmi. Néhány világvallás nagyon nagy hangsúlyt fektet a hitnek és az örömhírnek a hirdetésére, teljes mértékben elkötelezett ez irányban, sokszor azonban kizárólag vagy csak túlzott mértékben a számbéli vagy a statisztikai előrehaladásra és a további terjeszkedésre törekednek.³³³ Különösen az újabb keletkezésű, még a (néha talán túlzott) lelkesedésnek a szakaszában és a fázisában lévő vallási mozgalmak vagy irányzatok azok, amelyek körében a kizárólagosságtudat és az exkluzivista gondolkodásmód oly igen elterjedt. Az effajta exkluzívizmus, a másokra egyáltalán nem tekintő, őt figyelembe nem vevő emberi vagy vallási hozzáállás, az ilyen attitűd és az efféle mentalitás bizonyos esetekben szélsőséges, fundamentalista, sőt akár vallásilag nem elfogadó, egyenesen türelmetlen és intoleráns magatartásokhoz is vezethet. Számos kijelentés és megállapítás rengeteg fájó és akut feszültséget és ellenségeskedést szíthat és szít is a világvallásoknak a követői között. Például az olyan teológiai szakfogalmakat és megoldási kísérleteket is tudatosan el kell kerülniük a keresztény embereknek a vallásközi párbeszéd során, mint például a *rejtett keresztények*, a *keresztény jelenlét*, vagy az *ismeretlen* (anonim) Jézus *Krisztus*. Ami kiutat vezethet az efféle gondolkodásmódokból, az a készséges tanulási vágy egymástól és egymásnak a hagyományaiból és a tradícióiból, illetve hogy a vallásos emberek nyitott szívvel és lélekkel fogadják a többieknek az ajándékait. Ehhez járulhat még ama teológiai jellegű erény is, hogy figyelmes lé-

³³³ Lesslie NEWBIGIN sem tehet mást a tanulmányában, mint hogy némileg szomorúan mindezt beismeri: NEWBIGIN, L. (Lesslie), *Common Witness and Unity* (A közös tanúságtétel és az egység), in *International Review of Mission (IRM)* (1980/2), 158–160.

lekkel fordulnak a Szentléleknek a meglepetései felé: és, az igazat megvallva, ez tűnik a követendő útnak a többi vallásnak az irányában. A párbeszédnek az éthoszában és az erkölcsi éghajlatán alapuló kötelességük azt is magában foglalja, hogy elkötelezik magukat a gyökeres és radikális nyitottságnak az említett fajtái mellett. Ehhez járulhat még azon valóban értő figyelem és ama megkülönböztetési és kritikai képesség is, hogy az egyes méltó és méltatlan elemeket és összetevőket meggyőzően el tudják különíteni a vallásukat újonnan fölvevő embereknek a mozgatórugóiban, az indítékaiban és a motívációiban. A jó vallásközi kapcsolatoknak a megőrzése érdekében az is ajánlatos volna, hogy az érintett vallásoknak a hivatalos képviselői beszéljenek egymással, amikor valaki az egyikből a másikba akar áttérni. A valódi közösségnek és az igazi testvériségnek a fölépítése és a megkonstruálása általánosságban szólva bármely tanúságtételnek avagy bizonyásgtételnek a kezdete és ugyanakkor a végső célkitűzése, a távlata, a perspektívája, illetve a látóhatára és a horizontja is.³³⁴

Egyfelől a keresztény emberek találkoztak Jézus Krisztussal, és megkapták Istentől a kinyilatkoztatását, a kijelentését és a revelációját is. Ugyanakkor azonban, másfelől, a lelkiségi keresésüknek és a spirituális kutatásuknak továbbra sem szabad lankadnia, minthogy igazság szerint egyetlen egy pillanatra sem lehetnének vagy lehetnek biztosak abban, hogy az általuk megtalált vagy megtaláltnak vélt és tartott Jézus Krisztus valóban Maga az igazi Krisztus-e.³³⁵ Eme vonatkozásban pedig az a legfőbb kihívás, hogy vajon képesek-e mélyen és hitelesen, autentikus és genuin módon kifejezni a keresztény hittapasztalatot más elméleti, teoretikus, valamint eltérő fogalmi és koncepcionális kereteken belül is. Valódi párbeszédre ugyanis nem kerülhet sor a megkülönböztetésnek az igazi lelkületében, amennyiben egy fontos föltétel nem teljesül. Eme fontos követelmény pedig az volna, hogy az érintett felek valamiképpen képesek legyenek belefoglalni egymásnak a történelmét és egymásnak a történeteit az üdvösségnek

³³⁴ Frank DURRWELL helyesen állapítja ezt meg: DURRWELL, F. (Frank), *Christian Witness: A Theological Study* (Keresztény tanúságtétel: Egy teológiai tanulmány), in *International Review of Mission (IRM)* (1980/2), 121–134.

³³⁵ A jezsuita szerzetes, Yves RAGUIN az, aki minderre figyelmeztet bennünket, és aki megkísérli ekképpen leírni az egyik fontos tanulmányában a szükségünket a másik emberre: RAGUIN, Y. (Yves), *Dialogue: Differences and Common Grounds* (Párbeszéd: Különbségek és közös alapok), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah) (szerk.), *Faith in the Midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédéről közösségben), Genf 1977, 76.

ama folyamatába, amelyet Isten bármiféle kivétel nélkül minden egyes embernek mindig is föl kínált és továbbra is állandóan föl kínál.³³⁶

6.2 A vallásközi párbeszéd második határa:

a vallási eklekticizmus és a vallási *szinkretizmus*

Vessünk most egy behatóbb és alaposabb pillantást magára a már emlegetett egybemosásra, a szinkretizmusra. Eme jelenségnek lehetséges egyrészt pozitív, másrészt pedig negatív fölfogása, értelmezése és használata is. A pozitív fölfogása és a támogató értelmezése az, amikor úgy érezzük, hogy egy vallási hagyomány, egy tradíció gazdagodik egy másik hagyománynak a hangsúlyaitól és a hatásaitól. Ebben az értelemben a zsidó és a keresztény vallási világnak a hosszú történetében és a rögzött történelmében akár négy egymást követő különböző *szinkretista*, egybemosási *hullámot* is föl ismerhetünk.³³⁷ A legelső szinkretista hullámmal az *Izraelnek a száműzetése* előtti utolsó évszázadban találkozhatunk, amikor a választott nép, a zsidóság számos kívülről jövő hatással és kihívással találkozott, és ezekre mintegy magától értetődő módon valamilyen használható, alkalmazható és applikálható, ugyanakkor hiteles választ kellett megfogalmaznia. A második ilyen hullám maga a görög kultúra, majd a hatalmas *római birodalom* és annak vallástörténete és mitológiája volt, amely hullám a hitehagyó, aposztata IULIANUS császár uralmában ért talán a negatív csúcspontjára, legalább is keresztény szempontból. A harmadik szinkretista, egybemosási hullám a tizenharmadik század közepén tört rá Európára, különösen is annak a nyugati felére; az előkészítésében pedig főként a *reneszánsz*nak, valamint a *fölvilágosodás*nak volt tevékeny, aktív, hatékony, effektív, alakító és formáló szerepe. Végül eme fölfogás és koncepció szerint a negyedik hullám éppen az volna, amelyben most mi mindannyian élünk, cselekszünk és gondolkodunk. A négy hullámnak a hatása eme gondolkodók szerint az, hogy bizonyos értelemben a kereszténység maga is egy szinkretista vallásnak tekinthető, az ilyen vallások egyikének, vagy legalább is ennek a kísértésében él és tevékenykedik. Sőt, egyesek sze-

³³⁶ S. Wesley ARIARAJAH valódi és igazi nehézségként foglalkozik eme jelentős kérdéssel a kereszténységen belül, és ekképpen foglalja össze az eddigi gondolatmenetünket: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Towards a Theology of Dialogue* (A párbeszéd egy teológiája (hittudománya) felé), in *The Ecumenical Review* (ER) (1977/1), 11.

³³⁷ MULDER, D. C., "None other Gods" – "No other Name" (Nincsenek más istenek, nincs másik név), in *The Ecumenical Review* (ER) (1986/2), 209–215.

rint talán a vallásnak a lényegéhez is hozzátartozik a szinkretista készítés és ösztönzés. Aki így fogja föl a szinkretizmusnak a jelentését, az akár a következő megállapításban is összegezheti a véleményét:³³⁸ „A kereszténység, szociológiai szempontból, nyilvánvalóan egy vallás; ez a régi pogányság, avagy az összetett zsidó–hellenista–görög–latin–kelta–gót–modern vallásnak a megtérítése Jézus Krisztushoz, több-kevesebb sikerrel.”³³⁹

A szinkretizmusnak, az egybemosásnak tehát, úgy tűnik, számtalan különböző fajtája lehetséges, és eszerint talán nem is mindegyik rögtön és azonnal elvetendő. Valástörténetileg elsősorban az egybemosásnak öt *alapvető fajtájáról* beszélhetünk, és ezek közül valószínűleg csak az utolsó jelent igazán fenyegető kockázatot és veszélyt.³⁴⁰ Az első fajta szinkretista folyamat a *sokdémonhittől* a sokistenhitig, vagyis a polidémonizmustól a politeizmusig tartott: ekkor az emberek szemében fokozatosan lecsöndesedett a démonikus hatás, és a világot uraló erők különböző isteni jellegzetességeket vettek föl. A második fajta egybemosási hullám a különböző *kultúráknak* és az egyes nézetrendszereknek a kölcsönös egymásra hatásában, a kölcsönös egymásra figyelésében, és ezáltal az egymástól tanulásában bontakozott ki a történelem során. Az egységbe foglalásban, vagyis az integrációban, a különböző hagyományok, tradíciók, önazonosságok és identitások harmonikusan hatnak egymásra, azaz anélkül gazdagítják egymást, hogy valójában elveszítenék a saját önazonosságukat és identitásukat.³⁴¹ A harmadik fajta egybemosás, szinkretizmus azon irányultság, hogy a különböző isteneket alárendeljék az egyetlen és a legfőbb Istennek (*főistenhit*, henoteizmus), a különböző mítoszcsoportokat pedig alávéssék az egyetlen uralkodó mítoszcsoporthoz. A legfonto-

³³⁸ Stanley Jedidiah SAMARTHA idézi Raymond PANNIKART: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség keresése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 28.

³³⁹ A tanulmány további forrása a következő hely is: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség keresése), in NELSON, J. R. (Robert) – BRILL, E. J. (szerk.), *The Unity of Humankind in the Perspective of Christian Faith: Essays in Honour of W. A. VISSER'T HOOFT on His Seventieth Birthday* (Az emberiség egysége a keresztény hit szemszögéből: Esszék Willem A. VISSER'T HOOFT tiszteletére a hetvenedik születésnapján), Leiden 1971.

³⁴⁰ A jezsuita szerzetes írása: DHAVAMONY, M. (Mariasusai), *Towards a Theology of Dialogue in Interreligious Ritual Participation* (A párbeszéd teológiája felé a vallásközi szertartásokon részvétel tekintetében), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1990/3), 302.

³⁴¹ Az identitás kérdéséről beszél: DEVANANDA, Y. (Yohan), *Understanding Conversion in the Context of Dialogue* (A megtérés megértése a párbeszéd összefüggésrendszerében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1992/4), 433.

sabb, még pozitívnak tekintett egybemosási hullámnak a végső eredménye pedig az, hogy minden vallásnak az előtörténete különböző alakzatoknak az *amalgámja*, amely lassanként jutott el jelenlegi alakjához.

Végül pedig, a keresztényeknek a többsége által megengedhetetlennek tartott egybemosás, szinkretizmus ama fajta volna, amelyik mintegy módszeresen megkísérli egybeolvasztani, összekapcsolni, egyszersmind kiengesztelni és megbékéltetni a harmonikus vagy éppen ellentmondó vallási elemeket egyfajta új *szintézisben* és összetételben. A szintézis, összetétel kettő vagy annál több vallásból egy új, harmadik vallásnak a létrehozása, mégpedig mindegyik összetevő önazonosságát és identitását végleg megsemmisítve és fölismerhetetlenné téve.³⁴² Ezen eljárás mód majdnem biztosan vallási viszonylagossághoz, relativizmushoz vezet, csakúgy, mint az ehhez kapcsolható ama megtévesztő vélemény és föltételezés, hogy voltaképpen minden vallás egyformán érvényes, netán egyképpen igaz és helyes volna.

Fölmerül tehát a mindezzel párhuzamos, parallel kérdés, hogy vajon a vallásos emberek örülnek-e annak és boldogok-e azzal, amennyiben a tanításuknak, a lelkiségüknek és az erkölcsstanuknak némelyik eleme, néhány komponense és bizonyos összetevője valamilyen módon hatást gyakorol más világvallásokra; vagy pedig készen állanak-e az ilyesféle hatásokat egybemosásként és szinkretizmusként értékelni és mindezért keményen és következetesen elítélni azt. Eme döntő kérdésre adott válaszuk napfényre hozhatja az esetleges egyenlőtlen hozzáállásukat és értékelésüket más emberek vallása iránt. Amennyiben ugyanis határozott igennel felelnek eme kérdésre, akkor bizony könnyen eshetnének az irigységnek (*invidia*) a (fő)bűnébe; amennyiben pedig nemmel válaszolnak, akkor esetleg nem egyszer képmutatókká válhatnak. Ugyanakkor eme tekintetben természetesen azon is igyekezniük kell a keresztényeknek, hogy ne keverjenek vagy ne zavarjanak össze különböző eszméket, ideákat, gondolatokat, ezzel mintegy megteremtve a saját újsütetű keverékvallásukat. Pontosan ez utóbbi, a válogatás volna az egybemosás, az eklektikusság avagy a *szinkretizmus* mintegy „halálos” bűne, amelyben természetesen nem maga az átvétel és az átvett dolgoknak az elsajátítása és alkalmazása az igazi vétek és a valódi hiba, hanem az, hogy

³⁴² A jezsuita szerzetes, Aloysius PIERIS írása a harmadik világbeli hittudósoknak, teológusoknak a folyóiratában jelent meg: PIERIS, A. (Aloysius), *Interreligious Dialogue and Theology of Religions: An Asian Paradigm* (A vallásközi párbeszéd és a vallások teológiája: Egy ázsiai gondolkodásmód), in *Voices from the Third World* (VThW) (1992/2), 188.

nincsen semmiféle egységesítő, integráló elv, egybefogó principium és összeszervező, szintetizáló erő a gondolatoknak a nagy halmazában.

Az egybemosást, a szinkretizmust tehát rendszerint úgy határozzák meg, mint különböző vallások összetevőinek és komponenseinek a megkülönböztetés nélküli és kritikátlan elegyítését és vegyítését megfelelő lényegi középpont vagy tulajdonképpeni egyesítő elv nélkül.³⁴³ Más meghatározás, definíció és leírás szerint az egybemosás, a szinkretizmus tudatos vagy tudattalan emberi kísérlet egy új vallásnak a létrehozására és a megkonstruálására, amelynek az elemei különböző vallásokból tevődnek össze.³⁴⁴ Vagy megint más megfogalmazásban, az egybemosás, a szinkretizmus a vallásos emberek döntése mindannak a szándékos hozzáadásáról a saját hitvallásukhoz, amit csak más hitvallások tanításából érdekesnek, vagy jobb esetben értékesnek találnak.³⁴⁵ Végül pedig, az egybemosás, a szinkretizmus meghatározható olyan különböző összetevőknek és komponenseknek a vegyítéseként is, amelyek hajlamosak arra, hogy szervesen és inorganikusan fűggenek össze, ellentmondjanak egymásnak, vagy különböző irányokba húzzanak; aminek eredménye az összhang és a harmónia csaknem teljes hiánya lehet, vagyis a diszharmónia, a zűrzavar, netán a káosz.

Az egybemosás vagy szinkretizmus, egyfajta modern utáni, azaz posztmodern vagy későmodern módon, elhajtja a kereteket, ezáltal mintegy fölszabadítva magát az értékelésnek a nyűge alól, belenyugodva a nézeteknek olyan együttesébe, amelyeknek nincs szerves és organikus közük egymáshoz. A *viszonylagosság* hitnek vagy a relativizmusnak a képviselőjét az jellemzi, hogy egyszerre több föltétlent, abszolútumot fogad el megkülönböztetés nélkül, kritikátlanul, bármely olyan alap vagy afféle ismérv és kritérium nélkül, amely alapján méltányosan és igazságosan meg lehetne őket ítélni.³⁴⁶ Az egybemosásra, a szinkretizmusra példaként említésre méltó célkitűzés ehelyütt a vallásoknak a transzcendens és mindent meghaladó, illetve a titokzatos és misztikus

³⁴³ Az egybemosás egyik meghatározása itt található: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *The Holy Spirit and People of other Faiths* (A Szentlélek és a más vallású emberek), in *The Ecumenical Review (ER)* (1990/3–4), 255.

³⁴⁴ Az egybemosás további meghatározásának a lelőhelye: *Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies* (A más vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd vezérelvei), Genf 1979.

³⁴⁵ A szinkretizmus definiálására vállalkozik a következő tanulmány is: DEVANANDAN, P. D. (Paul David), *The Christian Attitude and Approach to non-Christian Religions* (A nem keresztény vallásokra vonatkozó keresztény hozzáállás (attitűd) és megközelítés), in *International Review of Missions (IRM)* (1952/2), 178.

³⁴⁶ A jezsuita szerzetes írása: ROEST CROLLIUS, A. (Ary) A., *Harmony and Conflict* (Összhang és viszály), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1992/3), 376.

egysége; lehetséges célkitűzés továbbá az egyesülés egy új vallásnak az égboltja, az égisze alatt; valamint egyfajta vallásokon túli vallás, vagy a vallásokat mind magába olvasztó nagy vallás, metavallás, illetve a világméretű, a globális lelkiesség és a spiritualitás. Eme három minta és modell a célkitűzésre meglehetősen kérdésesnek, nehézségekkel telinek és igen problematikusnak tűnik, mégpedig pontosan a sajátos szempontunk, az egybemosásnak, vagyis a szinkretizmusnak a mindig elkerülendő kockázata és veszélye miatt.

6.3 A vallásközi párbeszéd harmadik határa:

az átcsábítás, a vallási *prozelitizmus*

Vessünk most egy pillantást a tanúságtételnek és a bizonyágtételnek az ellenjelenségére, amely a keresztény Egyház látható egységére irányuló egész mozgalomnak valamiképpen az elárulása: eme jelenség pedig az *átcsábítás*, a *prozelitizmus*, ideértve a különböző átcsábító cselekedeteket is. Az átcsábítást megtapasztalhatjuk például a vetélkedésben, a hamis följajnlásokban és a megvesztegetésben, a csalárd és rosszindulatú szóhasználatokban, a politikai és a közéleti hatalomban, illetve a kizárólagos és exkluzivista gondolkodásmódban. Ama fogalom, amely a leginkább megváltoztatta a jelentését eme szövegösszefüggésben, kontextusban, mégpedig majdhogynem önmagának az ellenkezőjére, az a rendkívül rossz hírnévre szert tévő *prozelitizmus*, vagyis az átcsábítás. A *szentírás*i, bibliai időktől fogva (a görög kifejezés eredeti jelentése: „aki valami felé tart”) általában azon embert jelölte, aki tagja lett a zsidó közösségnek azáltal, hogy elfogadta Jahvét Úrnak, és ezzel együtt tisztelni kezdte Mózesnek a törvényét.

Maga a szó mindössze négy helyen fordul elő az *Újszövetség*ben, egyszer Máténál és háromszor az Apostolok Cselekedeteiben. Az Apostolok Cselekedetei szerint mások mellett prozeliták is jelen voltak a pünkösdi eseményen.³⁴⁷ Máté evangélista szerint Jézus Krisztus elítélte a farizeusokat, és amikor felsorolta a különböző bűneiket, akkor megemlítette ezek között azt is, hogy keresztülvágtak tengeren és földön, csak hogy egyetlen egy prozelitát is megnyerjenek, ám ezek után eme frissen megtértet kétszeresen inkább a pokol gyermekévé tették, mint önmagukat.³⁴⁸ Amikor az apostolok hét jó hírű, Szentlélekkel betöltekezett és bölcs embert választottak ki az Apostolok Cselekedetei

³⁴⁷ *ApCsel* 2,10.

³⁴⁸ *Mt* 23,15.

szerint, akiket az asztali szolgálatra jelöltek ki kézföltétellel, az egyikük Miklós (Nikolaosz) volt, egy antiókhiai prozelita.³⁴⁹ Végül pedig az Apostolok Cselekedetei említi azt is, hogy sok zsidó ember és számos odaadó prozelita követte Pál apostolt és Barnabás apostolt, akik beszéltek hozzájuk, és arra buzdították őket, hogy mindig Istennek a kegyelmében folytassák az életüket.³⁵⁰

Az *Ősegyház* továbbra is használta a *prozelitizmus* fogalmát, de némileg más jelentést adott neki, párhuzamosan azzal, ahogy az *Isten népe* kifejezést is kiterjesztették a zsidókról, vagyis Izrael népéről és nemzetéről a keresztényekre. Ezen időkből a *prozelita* jelző egyre inkább ama más hitű avagy más vallású személyt és hívőt kezdte el jelenteni, aki a vallásának megváltoztatásával kereszténnyé lett.

Néhány évszázaddal később pedig eme fogalom igen jelentősen eltérő értelmet nyert az ökumenikus mozgalomban, amelyet leginkább az imént már említett *átcsábítással* lehetne visszaadni.³⁵¹ A kortárs szóhasználatban nem olyan egyénekről, személyekről, szubjektumokról beszélünk, akiknek megfelelő jelzője lehetne a *prozelita*; hanem (-izmus képzővel) inkább a világvallásoknak, az egyházaknak és a felekezeteknek az olyasfajta eljárás módjairól, módszereiről és metódusairól, amelyek a tevékenységeiket is jellemzik.³⁵²

A *CWPRL (1961)* című hivatalos egyházi megnyilatkozás közelebbről úgy határozza meg az *átcsábítást*, a prozelitizmust, mint a tanúságtételnek a megromlását és a csődjét, különösen ami annak a célját, az indítórugóit, a motivációit, illetve a lelkiületét, a mentalitását, a lelkiségét és a spiritualitását illeti.³⁵³ Ez persze egy igen tág meghatá-

³⁴⁹ ApCsel 6,5.

³⁵⁰ ApCsel 13,43.

³⁵¹ Norman A. HORNER is eme fogalmat használja: HORNER, N. (Norman) A., *The Problem of Intra-Christian Proselytism* (A keresztényközi átcsábítás nehézsége), in *International Review of Mission (IRM)* (1981/3), 304–313.

³⁵² Az *átcsábítás*, illetve a *prozelitizmus* szóinak alapos fogalomtörténetét adja az alábbi tanulmány az utolsó, mégpedig a tizennegyedik alrészre: LARSSON, B. (Birgitta) – CASTRO, E. (Emilio), *From Missions to Mission* (A hirdetésektől a hirdetésig), in BRIGGS, J. (John) – ODUYOYE, M. A. (Mercy Amba) – TSETSI, G. (Georges) (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement (1968–2000)* (Az ökumenikus mozgalomnak egy története (1968–2000)), Genf 2004. 144–146.

³⁵³ Eme találó meghatározásnak és definíciónak az eredeti megjelenési helye a következő: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Revised Report on "Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the Setting of the World Council of Churches (WCC)" (CWPRL, 1961)* („Keresztény tanúságtétel, átcsábítás és vallásszabadság az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a köreiben” című tevékenységről készült jelentés), in FRY, F. C. (Franklin Clark) (szerk.), *Evanston to New Delhi (1954–1961): Report of the Central Committee to the Third Assembly of the World Council of Churches (WCC)* (Evanstontól Új Delhiig (1954–1961): A központi bizottságnak a jelentése az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) a harmadik közgyűléséhez), Genf 1961, 239–245.

rozásnak tűnik, amely ezáltal sok és sokfajta hamis tanúságtételt is éppen úgy magában foglalhat.

A fogalom jelentését ezért finoman szűkíteni kénytelen A *CWP (1970)* című hivatalos egyházi megnyilatkozás. Eme szöveg ugyanis úgy írja le eme szót, mint olyan különböző helytelen hozzáállásoknak és viselkedéseknek az összességét, amelyek alapvetően és fundamentálisan sértik az akár keresztény, akár pedig nem keresztény emberi személynek a jogait arra, hogy mindenfajta külső erőszaktól mentes legyen a különböző vallási dolgok terén.³⁵⁴ Nyilvánvaló, hogy eme szinten az átcsábítás úgy értelmezhető és úgy is értelmezendő, mint a vallásszabadságnak a szöges ellentéte. Különösen is figyelemre méltó ama tény, hogy eme meghatározás magában foglalja a nem keresztényeket, avagy kortárs és modern kifejezéssel a más hitű vagy más vallású embereket is. Természetesen mindez egyáltalában nem zárja ki, és nem is tiltja meg, sőt nem is beszéli le a keresztényeket az örömhírnek, az evangéliumnak a hirdetéséről, ám fokozottabb felelősségre hívja föl őket, hogy csak tiszta és kizárólag becsületes eszközöket és módszereket használjanak, másoknak a nemtelen kényszerítésétől mindig szigorúan tartózkodva.

A *CW (1980)* című hivatalos egyházi megnyilatkozás megtartja és megismétli eme meghatározást, definíciót, ámde néhány jelentős változtatással: eszerint az átcsábítás, a prozelitizmus nemcsak ama jogát sérti meg súlyosan az emberi személynek, hogy főleg a külső erőszaktól és az externális hatástól mentes legyen, hanem a sérthetlenségét az erkölcsi, az etikai és a morális ráhatástól is, valamint hasonlóképpen a testi és lelki nyomásgyakorlástól is.³⁵⁵

Az első hivatalos egyházi szöveg, amelyik eme szakkifejezést kifejezetten a keresztényekre élezi ki, a *CPCCW (1996)* című hivatalos egyházi megnyilatkozás volt, amely azt állítja, hogy az átcsábítás, a prozelitizmus tulajdonképpen a gyűjtőneve szá-

³⁵⁴ A meghatározásnak, definíciónak az eredeti megjelenési helye a következő: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Common Witness and Proselytism: A Study Document (CWP, 1970)* (Közös tanúságtétel és átcsábítás: Egy tanulmányi szöveg), in *The Ecumenical Review (ER)* (1971/1), 9–20.

³⁵⁵ Eme találó meghatározásnak, definíciónak az eredeti megjelenési és publikálási helye a következő volt: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group of the Roman Catholic Church and the World Council of Churches (WCC) (CW, 1980)* (Közös tanúságtétel: A Római Katolikus Egyház és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) közös munkacsoportjának (JWG) egy tanulmányi szövege), Genf 1980.

mos tudatos keresztény erőfeszítésnek.³⁵⁶ Mindezeket pedig ama közös jellemző köti össze, hogy a célkitűzésük az, hogy kifejezetten más keresztény közösségekből nyerjenek el tagokat. Eme szöveg ugyancsak a legelső hely, ahol a szakkifejezést a közös tanúságtételnek a szöges ellentétéként használják.

A szónak a legkidolgozottabb és egyben a legpontosabb meghatározása a *TCW (1997)* című hivatalos egyházi megnyilatkozásban olvasható. Eme szöveg úgy használja az átcsábítás, a prozelitizmus kifejezést, hogy a nézete szerint az a keresztény embereknek a buzdítása és ösztönzése arra, hogy felekezetet vagy egyházat váltsanak a kereszténység határain belül.³⁵⁷ Mégpedig tegyék ezt olyan módszerekkel és afféle eszközökkel, amelyek bizony éles ellentétben állanak a keresztény szeretettel és az odafordulással, továbbá megsértik az emberi személynek a szabadságát, végül pedig csökkentik a bizodalmat Jézus Krisztus Egyházának a keresztény tanúságtétele iránt. Eme tágabb értelemben az átcsábítás, a prozelitizmus egyként alapvető ellentétben áll az ökumenével, az egységre irányuló ökumenikus mozgalommal és gondolkodással, a vallásszabadsággal, továbbá a közös tanúságtétellel is.

Az átcsábításnak, a prozelitizmusnak a jelenségével és fenoménjával valójában az a legfőbb nehézség, hogy *megbotránkoztatja* a vallásokat és a világot, és ezáltal messze hangzó ellentanaságot szolgáltat az élet és a hit vallásos gondolatának a mélységével és annak az igazságával szemben. Az átcsábítás, a prozelitizmus mindig és minden körülmények között is tilos és senkinek sem megengedett, hiszen az erőszakkal vagy a csábítással átadott „hit” csaknem azonnal keserűvé válik és el is illan. A vallások sokféleképpen mutatnak rossz példát azáltal, hogy egymás elleni harcok versengésükben és sokszor bizony a nemtelen vetélkedésük során próbálnak új tagokat szerezni és azokat a soraikba beszervezni. Például úgy tesznek hamis tanúságot a felebarátaik ellen, hogy a frissen megtért embereknek különböző előnyöket kínálnak, vagy hogy méltatlan nyelvezetet használnak a többiek rovására. Illetve úgy is vétkeznek, hogy sokszor bi-

³⁵⁶ Eme találó és pontos fogalmi meghatározásnak és definíciónak az eredeti megjelenési és publikálási helye a következő: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *The Challenge of Proselytism and the Calling to Common Witness: A Study Document of the Joint Working Group (JWG) (CPCCW, 1996)* (Az átcsábítás kihívása és elhívás a közös tanúságtételre: A közös munkacsoportnak (JWG) egy tanulmányi szövege), in *The Ecumenical Review (ER)* (1996/2), 212–221.

³⁵⁷ Eme meghatározásnak, a definíciónak az eredeti megjelenési helye a következő: WORLD COUNCIL OF CHURCHES (WCC) (Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT)), *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism (TCW, 1997)* (Közös tanúságtétel felé: Fölvívás a felelős kapcsolatok kialakítására az örömhír hirdetésében, és az átcsábítás elutasítására), Genf 1997.

zony talán túlfelül erős kötelek fűzik őket az államhoz, a hatalomhoz és a fejedelemségekhez, vagy pedig felsőbbégtudatú és kizárólagos módon gondolkodnak magukról és ezáltal másokról is.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy eme részben nem hallgattunk tehát a rendkívül kérdéses és problematikus jelenségnek és fenoménnek, mégpedig az átcsábításnak, a prozelitizmusnak a különböző árnyoldalairól és az egyes veszélyeiről és kockázatairól. Eme szakfogalomnak, eme technikai terminusnak a hathatós és effektív segítségével sikerült megvizsgálunk, valamint ennek nyomán áttekintünk eme sajátos visszaélést a tanúságtételre vonatkozó közös hivatással és az együttes elhívással kapcsolatban.

7. Az egyéni és a közösségi felelősségvállalás a vallásközi párbeszédben

Minthogy a II. Vatikáni Zsinatnak (1962–1965) a kiemelt hangsúlyai nyomán Jézus Krisztust a keresztény erkölcsnek, a krisztusi etikának és a moralitásnak a központi szabályaként és normájaként szemléljük, ezért Jézus Krisztusnak és a keresztény erkölcsnek a viszonya, valamint ez utóbbinak a pontosabb sajátosságai és a jellemzői további alaposabb kifejtést igényelnek. Mindezek közül talán a legégetőbb kérdés Jézus Krisztusnak és az Evangélium jó hírének, örömhírének a találkozása különböző más kultúrákkal és vallási hagyományokkal, ezáltal pedig egymásnak a kölcsönös megteremkenyítése, vagyis a kultúrába ágyazódásnak, az inkulturációnak a folyamata, amelynek szintén a tulajdonképpeni módszere a párbeszéd kell, hogy legyen. A jelen fejezet kísérletet tesz arra, hogy összegyűjtse, egységbe rendezze, integrálja és summázza, szintézisbe fogja az értelmes és egyben a tartalmas párbeszédbe bocsátkozásnak az egyes lelkiismereti, spirituális, illetve erkölcsi követelményeit, kívánalmait és ajánlásait. Megkíséreljük ezáltal a párbeszéd elvárásrendszerének a behatóbb és a minél meggyőzőbb és hitelesebb kidolgozását, mégpedig olyan szilárd következetességgel, amennyire az csak a jelen esetben lehetségesnek látszik. Tesszük pedig mindezt ama céllal, hogy segítsük a megtérésnek, a konverzióknak (*conversio*) a lehetőségét és az esélyét a beszélgetés (*conversatio*) folyamán és nyomán.

A fejezetnek a három alfejezetét a párbeszéd idővonatkozásának a hármassága, trinitása szervezi: vagyis hogy miképpen és hogyan érdemes viselkedni a résztvevőktől hitelességet és autentikusságot igénylő párbeszéd előtt, aközben és azután. Mert gyakran van olyan érzése és talán meglehetősen sokaknak is az ökumenikus mozgalomban és a vallásközi párbeszéd során, hogy igazából nem is annyira a tantételek, a dogmák, a különböző tanítások választanak el bennünket egymástól, hanem a magukat a tantételeket is tárgyaló párbeszéd tekintetében a szigorú és a mindenkire kötelező erkölcstannak a gyöngesége és sokszor bizony egyenesen a hiánya. Manapság ugyanis bármelyik ember gondolhatja például úgy, hogy az ökumenikus érzületű keresztények álláspontja, akik ráadásul általában nyitottak a vallásközi megértés és a vallások közötti együttműködés, az interreligiozítás, illetve a kooperáció felé is, valamiféle lazasággal, vagy éppen viszonylagossággal, relativizmussal, eretnekséggel, herezissel, avagy egyenesen hi-tehagyással, aposztázissal függ össze. Jóval ritkábbak ezzel szemben a hasonló és megfelelő súlyú ellenvélemények az ökumenikus gondolkodású emberek részéről, tudniillik ama kifejezett vagy beleértett célkitűzéssel, hogy ők fokozatosan fölébresszék a többi keresztény embernek és krisztushívó közösségnek a kötelező felelősségtudatát a párbeszéd iránt. Mindezeket figyelembe véve, nyilván sokan osztozhatunk ama meglátásban, hogy az ökumenikus és a vallásközi közeledésnek és az interreligiózus együttműködésnek a valódi ellensége nem egy szigorúan vallott meggyőződés, hanem éppen a párbeszédre vonatkozó és azt mederbe terelő szabályrendszereknek a csaknem teljes hiánya.³⁵⁸

A *tízparancsolat*nak egyfajta parafrázisát nyújtva úgy fogalmazhatunk, hogy arra szól a vallásos embereknek a hivatása, hogy a párbeszédben okosan és indokkal éljenek Isten szent nevével, és ne egyáltalán éljenek vele bűnös módon vissza: hiszen kizárólag eme magatartás járulhat hozzá ahhoz, hogy emberként és hívőként betöltsék a vallásos küldetésüket és az általános hivatásukat a világban, illetve az embertársaik között.³⁵⁹ Mindennek a véghezviteléhez pedig még időt kell szánniuk arra is, hogy a természetüknek és az emberségüknek minél jobban a mélyére evezzenek vagy ássanak, be-

³⁵⁸ Oliver S. TOMKINS beszél ezen érdekes módszertani meglátásáról: TOMKINS, O. (Oliver) S. *The Nature of Œcumenical Co-operation* (Az ökumenikus együttműködés természete), in *International Review of Missions (IRM)* (1945/3), 305.

³⁵⁹ A következő bekezdésekben témánk vezérfonalaként egy igen jelentős szöveget használunk, amely a műfajának az egyik valóban mesteri darabja: BASSET, J.-C. (Jean-Claude), *Decalogue of Dialogue* (A párbeszéd tízparancsolata), in *Current Dialogue (CD)* (1992/23), 35–39.

leértve mindebbe természetesen az elődeiknek és az őseiknek a különböző jelentésekben rendkívül gazdag hagyományait és a vallási tradícióit is. Ennek megfelelően minden bizonnyal arra vannak közösen elhívva, hogy mindig és egyre jobban beleérzők, és ezáltal megértők legyenek egymás felé, és hasonlóképpen a különböző vallásos vagy éppen az egyes világnézeti és az ideológiai fogalmaknak és az elképzeléseknek, a koncepcióknak az irányában. Mindez viszont magában foglalja ama következetes erkölcsi törekvést is, hogy igyekezzenek nem megsérteni másoknak az életét vagy a vallásos hitét az okatlan és botor erőszakosságukkal, a fölösleges megvetésükkel, illetve a kirívó tudatlanságukkal. Az egyik legfontosabb dolog lehet még eme téren, hogy a vallásos emberek nem sajátíthatják ki a felebarátaiknak, illetve a szomszédaiknak a szellemi javait és az erkölcsi értékeit, de még csak nem is szabad irigyelniük őket. Ugyanígy tilos és kerülendő dolog hamis tanúságot tenni a felebarátaik és a szomszédaik ellen, akár azzal, hogy befeketítik, denigrálják a hitüket és a vallási gyakorlatukat, akár pedig azzal, hogy a saját hitüknek a hamis, vagy pusztán káprázatos, illuzórikus, talmi vagy álságos arcát mutatják meg feléjük.

Ennek megfelelően az igazi kihívás például a keresztények számára a jelen helyzetben legfőképpen az lehet, hogy a hiteles párbeszédes viselkedés, a valóban krisztusi hozzáállás, attitűd, beállítódás és gondolkodásmód szükségességének és elkerülhetetlenségének egyfajta erős és szilárd erkölcsstani, etikai, valamint morális alapot, fundamentumot adjanak. Van tehát eme tárgykörben egy igen fontos és egyszersmind ezáltal megkerülhetetlennek bizonyuló kérdés is: voltaképpen milyen embereknek is kellene lenniük a keresztényeknek, amikor belépnek egy bizonyos párbeszédnek, például egy vallásközi párbeszédnek a fősodrába? Ez minden erkölcsnek és minden egyes erkölcsstannak az egyik legjelentősebb alapkérdése kell, hogy legyen; minthogy a legfontosabb téma nem az, hogy mettől meddig szabad elmenniük a résztvevőknek az egyes párbeszédes tárgykörökben. Az erkölcs, az etika és a moralitás elsősorban is egyfajta tartásnak, kerektségnek, tisztességnek, integritásnak és jellemnek, karakternek a kérdése, nem pedig pusztán különféle szabályoknak, eljárás módoknak, előírásoknak és normáknak az meghatározott módon fölépített rendszere és szisztémája. Az erkölcsi erényeknek eme fölfogásában az immár jellembelivé és lelki habitussá vált képességek, az emberi tulajdonságok, az irányultságok, a beállítottságok és a diszpozíciók jutnak központi és centrális szerephez, ezek kerülnek a fókuszba. Úgy tűnik, hogy vannak tehát olyan sajátos

erények, virtusok, amelyek megelőzik a párbeszédnek a folyamatába belépést, emellett vannak más erkölcsi erények, amelyek egyenesen a párbeszédnek a mélységébe és lényegébe vezetnek, és ott pedig irányítják a résztvevőket. Végül pedig vannak olyan erények, amelyekre „utólag” van szükség, a párbeszéd eredményeinek a befogadása, az elfogadása és a recepciója során. Az erkölcsi viselkedésnek eme hármas tagozódása nyújtja számukra és egyben tartja fenn a párbeszédre vonatkozó felelősségnek a megbízható és követendő keretét.

7.1 Az egyéni és a közösségi felkészülés (*præparatio*) a vallásközi párbeszédre: a vallásközi párbeszéd megalapozása

Az egyéni és a közösségi felelősségvállalásról szóló utolsó fejezetet tehát a párbeszéd idővonatkozásának hármassága szervezi: vagyis, hogy miként érdemes viselkedni a résztvevőktől hitelességet igénylő párbeszéd előtt (fölkészülés, *præparatio*), közben (részvétel, *participatio*) és után (befogadás és elfogadás, *receptio*). Az erkölcsi és lelki-ségi értelemben vett párbeszédes jellem és spiritualitás kialakítása a *nevelés* és *képzés* során hatalmas lendületet és dinamikát adhat a Szentlélek vezetése alatt álló vallási, vagyis ökumenikus és vallásközi párbeszédnek. Az elköteleződés és nyitottság, illetve az igazság, igazságosság és szeretet erényeit a feleknek a párbeszéd során mindvégig teremtő feszültségben kell tartaniuk.

7.1.1 A *nevelés* és a *képzés* kérdése és jelentősége a vallásközi párbeszédben

A kultúrának a jelensége és a vallásnak a fenoménja kölcsönös elszámolással tartoznak egymás felé, és együtt alkotják azon összefüggésrendszert, ama kontextust, amelyben a teológia és a neveléstudomány, a pedagógia elhelyezkedik és mindkettő zajlik. A különböző sajátosságainál fogva az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd természetes módon különösen is felelős a vallásos embereknek és maguknak a vallásoknak a közösségre és a párbeszédre neveléséért és az ezzel kapcsolatos képzésért is. A többé-kevésbé fölépített intézményei és a kidolgozott módszertanai, a metódusai révén és azoknak a segítségével az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd felelős az egyes vallási

közösségeknek a megújulásáért is. A párbeszédre irányuló teológiai képzés és a hittudományi nevelés a vallások idegrendszerének a középpontjai, a centrumai és a fókuszpontjai, és hogy egy adott világvallás hajlandó-e és képes-e ezeket valóban fölállalni és ténylegesen is támogatni, az a növekvő érettségének és a bölcsességének az egyik ékes bizonyítéka.

A képzési vonalat általában az ökumenikus mozgalom négy iránya közül a legrégebbinek tartják. Időben, és talán logikailag, ésszerűen is ezért megelőzi mind a hitnek és az örömhírnek a hirdetését, mind a hit és egyházszervezet vonalát, valamint az élet és a munka kérdésviveteit. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsán belül a jelenlegi képzési és nevelési osztályt korábban a *Keresztény Képzés Világtanácsának* hívták, 1947 és 1971 között.³⁶⁰ Annak előtte pedig ugyanezen irányzat és vonal neve az volt, hogy a *Vasárnapi Iskolák Világszövetsége*, 1907-től egészen 1947-ig.³⁶¹

Az ökumenikus és vallásközi képzésnek az egyik fontos intézményi eszköze jelenleg az Egyházak Ökumenikus Tanácsának 1996-os alapítású *Ökumenikus Teológiai Képzés* elnevezésű, világméretű vállalkozása.³⁶² Korábban, az 1958-as alapításától kezdve eme szervezetet *Teológiai Képzés Alapítvány*nak hívták,³⁶³ amelynek a nevével később, 1977-ben, *Teológiai Képzési Programra* változtatták.³⁶⁴ Eme felsorolt három egymást követő vállalkozásnak az volt és maradt is a célkitűzése, hogy a keresztény egyházakat katalizátorként segítse a teljes teológiai képzés átalakításában, a megreformálásában és a megújításában. Célként kell ugyanis ezen intézményeknek kitűzniük, hogy az ökumenikus perspektívából és a vallásközi szempontból is egyre inkább a valódi hitelességre, a képzeletgazdag teremtőerőre és az emberi alkotóerőre, valamint mindent átfogóan a minőségre törekednek a nevelésük és a képzésük során.

Az ökumenére és a párbeszédre nevelés nagyszabású vállalkozásában kulcsfontosságú szerepet játszanak a különböző ökumenikus és vallásközi intézetek.³⁶⁵ Ezen ku-

³⁶⁰ A Világtanácsnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *World Council of Christian Education* (WCCE)

³⁶¹ A Világszövetségnek az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *World Sunday School Association* (WSSA)

³⁶² A programnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *Ecumenical Theological Education* (ETE).

³⁶³ A programnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *Theological Education Fund* (TEF).

³⁶⁴ A programnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *Programme on Theological Education* (PTE).

³⁶⁵ A különböző ökumenikus és vallásközi intézeteknek az áttekintésénél mindenképpen meg kell említenünk először is az 1948-as alapítású római ferences Egységközpontot (*Centro Pro Unione*,

tatóközpontok az ökumenikus mivoltukat mind a szervezetükön, mind pedig az érdeklődésükön és a tematikus választékukon keresztül megtestesítik és kifejezésre is juttatják. Az alapvető célkitűzésük szerint a vallási bezárkózás fölnyitását, a tudatlanság és egymás nem ismerésének eloszlatását, valamint egymás jobb megértését és összhangját kívánják elősegíteni, az imádság, a tudományos kutatás, a párbeszéd és a közösségi élet központjaiként. A sokak által az egészséges, higgadt és előremutató vallásközi párbeszéd melegágyainak és az oázisainak tartott ökumenikus és vallásközi csomópontok sokszor különösen is az ötletes és cselekvő erőszakmentesség módjaival foglalkoznak. Ezek napjainkban is az ökumenikus és a vallásközi teológiai kutatásnak és a képzésnek, valamint a vallásközi párbeszédre vonatkozó reflexiónak a fellegrárai, az ökumenikus és a vallásközi életnek a műhelyei és a laboratóriumai. Eme központok arra is töreksznek, hogy a vallásos emberek tudomásul vegyék az őket összekötő, közös dolgaikat, amelyek fényében immár helyesebben és jobban láthatják, érthetik és értékelhetik a különbségeiket is.

Ezen intézetek hozták létre másokkal együtt 1980-ban a *Tanulmányi Központok Társaságát*, amely a kultúra és a vallás kutatásának az összehangolásában érdekelt.³⁶⁶ Hasonló célból alakult 1978-ban, európai szinten az *Ökumenikus Kutatás Európai Központja*.³⁶⁷ Végül pedig az 1972-re visszamenő *Oikosnet* különböző világi, laikus központoknak, akadémiáknak és a társadalmi és szociális kérdésekkel foglalkozó mozgal-

CPU). Föl kell sorolnunk továbbá a működését 1953-ban megkezdő lyons-i Szent Iréneusz Központot (*Centre Saint-Irénée*, CSI); valamint a konstantinápolyi ökumenikus patriarchátus 1966-ban létrehozott Ortodox Központját a svájci *Chambésyben*, Genf mellett. A bencés szerzetes és római katolikus pap, Dom Lambert BEAUDUIN (1873–1960) 1925-ben indította el a belgiumi bencés kolostort, *Chèvotogne* település mellett. Eme közösség jelenteti meg a francia nyelvű meghatározó ökumenikus folyóiratot, *Irénikon* címmel, 1926-tól kezdve, amely a világ legelső római katolikus ökumenikus időszaki kiadványa. Az 1946-ban életre hívott svájci, Genf melletti Bossey Ökumenikus Intézet (*Institut Œcuménique de Bossey*) legelső, alapító igazgatója pont a vallásközi párbeszédben korábban is oly fontos szerepet játszó holland teológus, Hendrik KRAEMER volt. A Johann Adam MÖHLER-ről (1796–1838) elnevezett paderborni Ökumenikus Intézetet (*Johann-Adam-Möhler-Institut für Ökumenik*) 1957-ben Lorenz JAEGER érsek szervezte meg. A Franz KÖNIG bíboros nevéhez fűződő, 1964-re datálható bécsi, ausztriai Keletért Intézet (*Pro-Oriente-Insitute*) fontos szerepet játszott a dogmatikai kiengesztelődésben is. Itt dolgozták ki ugyanis a híres bécsi krisztustani formulát (*Wiener Christologische Formel*), 1988-ban, amely néhány év múlva az orientális ortodoxok és a római katolikusok krisztológiai közös nyilatkozatához vezetett, és ez évezredes félreértést és szembenállást volt képes megszüntetni. Kilian MCDONNELL 1967-es alapítására megy vissza a bencés Ökumenikus és Kulturális Kutatóintézet (*Benedictine Institute for Ecumenical and Cultural Research*, BIECR) Collegeville-ben. A Szent Városban, Jeruzsálemben működik, egészen 1972 óta, a Tantar Ökumenikus Intézet (*Tantar Ecumenical Institute*, TEI).

³⁶⁶ A Társaságnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *Fellowship of Study Centres* (FSC).

³⁶⁷ A Központnak az eredeti, angol elnevezése, és annak a rövidítése a következő: *European Society for Ecumenical Research*, *Societas Œcuménica* (ESER).

maknak a világszerte elterjedt ökumenikus hálózata. Eme sokszínű csoport összefogásának a célja az, hogy ezentúl közösen munkálkodjanak egy igazságos, részvételi, fönn tartható és befogadó, inkluzív közösségnek a kialakításáért. Ennek érdekében párbeszédet folytatnak az egész emberiséget érintő tennivalókról és föladatakról, és megkísérlik megteremteni és szorosabbra fogni ezáltal a szeretetnek és a reménynek a közösségeit szerte a világon, így Magyarországon is.³⁶⁸

A vallások többek között és a reményeink szerint a világnak a megsegítése céljából is léteznek, hogy az életet szolgálják a Földön. Alapvető szabályként a hittudományi iskoláknak a szabadságát ugyanazon ortodoxián, igaz hiten belül meg kell őrizni, sőt a sokszínűségben, a pluralitásban értéként is érdemes hangsúlyozni. A hittudományi képzésnek nagy gondot kell fordítania a helyi, őslakos és bennszülött vallási vezetőknek a tanítására és a képzésére. Ezenkívül hangsúlyt kell helyeznie az összefüggérendszernek és a kultúráknak a kívánalmaira és az igényeire is, a fölszabadításnak a kihívásaira, valamint a kultúráközi és a vallásközi találkozásokra és megbeszélésekre. A vallási felsőoktatási intézmények tanrendjének és tananyagának a fejlesztésére, a kiszélesítésére és a párbeszédeselelküllel átítatására is figyelmet kell állandóan fordítani. Mindenképpen megéri tehát közelebből is megvizsgálni kettő kiemelt neveléstudományi gondolkodásmódot és pedagógiai paradigmát, amelyek sajátos jelentőséghez jutottak az ökumenikus mozgalomnak az eddig kibontakozó sodrásában és történetében. Eme kettő fontos rendszer rengetegféle úton és számos módon össze is függ és kapcsolódik egymással, és remélhetőleg ki is egészíti, teremtő módon gazdagítja egymást a képzés és oktatás, valamint a nevelés terén.

Joseph Houldsworth OLDHAM az, akinek a nevéhez köthető az egykor bizonyos vidékeken rendkívüli népszerűségnek örvendő *ökumenikus tanulmányi módszer*.³⁶⁹ Az 'Élet és munka' mozgalom (*Life and Work, L&W*) 1937-es, oxfordi találkozásának, konferenciájának ő volt az egyik mozgatója, animátora, moderátora és fő szervezője. Ez

³⁶⁸ A magyarországi ökumenikus és vallásközi intézetek közül a pannonhalmi bencés *Békés Gellért Ökumenikus Intézetet* (BGÖI) 2001-ben hozta létre VÁRSZEGI Asztrik főapát és püspök, mint Magyarország legelső ökumenikus intézetét. Ökumenikus és vallásközi kutatási és képzési programja, valamint számos angol és magyar nyelvű kiadványa révén a közép-európai ökumenikus közeledés egyik ihletője, inspirálója és katalizátora. A piliscsabai és budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) Hittudományi Karán (HTK) KRÁNITZ Mihály professzor vezetésével működik az *Ut Unum Sint Ökumenikus Intézet* (UUS), 2006 óta. A *Goldziher (Ignác) Intézet a Vallásközi Párbeszédért* (GI) HAUSMANN Jutta professzorasszony vezetése alatt áll, és elsősorban az egyistenhívő vallások párbeszédét kívánja elősegíteni.

³⁶⁹ Joseph Houldsworth OLDHAM (1874–1969) módszerének eredeti elnevezése a következő: *ecumenical study method*.

volt azon összejövétel, amely először használta az ökumenikus tanulmányok készítésének és közös földolgozásának a módszerét, mégpedig a társadalmi és a szociális kérdéseknek az alaposabb és behatóbb vizsgálatára. Joseph Houldsworth OLDHAMnak a meglátása szerint a keresztény Egyháznak nemcsak az istentisztelet, imádság és szeretet közösségének kellene lennie, hanem egyszersmind az együttgondolkodás közösségének is. Eme tárgykörben Joseph Houldsworth OLDHAMnak a meggyőződése az volt, hogy a föladatának teljesítése során az Egyháznak segítségül kell hívnia a legjobb elméket, akik csak a rendelkezésére állnak. A legjobb elméknek a tulajdonságai és a jellemzői alatt elsősorban a mély lelkeségi meglátásoknak, a mások megértésének, valamint a párbeszéd folytatásának az emberi képességét érti. Természetesen azt is szem előtt tartja, hogy a lelki világnak a valósága sokszor rejtve marad a bölcsek és az okosak előtt, és pontosan a gyermekek, a tanulatlanabbak, a képzetlenebbek előtt tárul föl. Márk evangéliumában Jézus Krisztus is a felnőttek gyermekké válásának a fontosságát hangsúlyozta, és állította elénk követendő példaként és elérendő föladatként.³⁷⁰

A brazil *Paulo Reglus Neves FREIRE* dolgozta ki az *elnyomottak neveléstudományát*, pedagógiáját, amelynek középpontjában Istennek a szegények iránti szeretete áll.³⁷¹ Eme neveléstudományi modell arra kívánja meg a peremre szorultakat képessé tenni, hogy a saját történelmüknek az igazi alanyaivá váljanak, és ezáltal tevékenyen vegyenek részt az őket érintő és érdeklő döntéseknek a meghozatalában. Paulo Reglus Neves FREIRE képzési elképzelésének a kulcsfontosságú szava és kifejezése az öntudatra ébresztés, a figyelemnek a fölhívása, illetve valaminek a lelkiismereti kérdéssé tétele. Mindhárom említett kifejezés azon ötletet takarja, hogy a tanár és a diák, a tanító és a tanuló, vagy éppen a mester és a tanítvány egyszerre, egy időben, párhuzamosan, parallel és szimultán módon hatnak egymásra. Mindannyian egy kétoldalú, bilaterális folyamatnak a tudatos és figyelmes résztvevőivé válhatnak, akiket az általuk közösen megismert tudás hoz össze és tart együtt a pedagógiai és a nevelési eljárás során. Az öntudatra ébredésnek az elmélete gyökeres, radikális elmozdulást és fordulatot jelent és jelöl a valamiről vagy valamit tanításnak az elképzelésétől, koncepciójától az együtttanulásnak az elmélete felé. Ennek során a tanulók maguk is teljes mértékben részt vesznek a vizsgálandó tárgynak a kiválasztásában; ezután pedig meghatározzák, körül-

³⁷⁰ *Mk* 9,33–37.

³⁷¹ A brazil származású Paulo Reglus Neves FREIRE az 1921-es évben született, és 1997-ben halt meg.

járják és megvitatják a kérdéskört párbeszédes helyzetben. A cselekvésen és az átgondoláson alapuló, arra és abból építkező eme minta és modell nagyfokú bölcsességet, valamint igen kifinomult megkülönböztetési képességet igényel. Eme nevelési elképzelés láthatóan egyáltalán nem a semlegességet, a neutralitást célozza meg, hanem egy bizonyos környezetből, kontextusból és szövegösszefüggésből indul ki. Éppen ezért a legfőbb célkitűzése az, hogy elkötelezettséget és odaadást váltson és fejlesszen ki a társadalom egészének, valamint a vallásnak a megváltoztatása, a megújítása és a megreformálása iránt.

Eme kettő kiemelt pedagógiai és neveléstudományi példa után érdemes *összefoglalóan* megállapítanunk, hogy az ökumenikus és a vallásközi képzés és nevelés az adott helyi kultúrának és a lokális vallásnak a közös vállalkozása. Eme képzéseknek legfőképpen ama kiemelt célkitűzését különíthetjük el és emelhetjük ki, hogy azok az emberi közösségnek a megújításán is fáradozni hivatottak, hogy a vallási közösség mindenki számára a megszabadulásnak, a kiengesztelődésnek és a megbékélésnek a közössége legyen a párbeszédben, amelyben minden egyes ember végre otthon, biztonságban és elfogadva érezheti magát. Az ökumenikus és a vallásközi képzés és nevelés demokratikus és egyenlőségelvű, tiszteli minden vallásos ember szolgálatát, hivatását és feladatát a világban, a hívők által megélt teológián alapul, ugyanakkor megosztott és apostoli vezetési stílust alkalmaz.

A képzés eme fajtája előreláthatólag az ötletek, gondolatok és eszmék kölcsönös egymást-megtermékenyítéséhez vezet, és az összes résztvevő közötti kapcsolódásoknak a megerősödéséhez. Az ökumenikus és a vallásközi képzés összefoglaló és summázó, illetve összesítő és szintetizáló jellegű; továbbá az egyetértésnek, a megegyezésnek, a konszenzusnak, a fokozatos közeledésnek, a konvergenciának és a közös tanúságtételnek a jelentőségét hangsúlyozza. A középpontjában a megtapasztalás és az élmény általi tanulásnak a fölfogása, a koncepciója és a fogalma áll, úgyhogy fontos szerephez jut benne a közvetlen találkozás, illetve a szembenézés az egész emberiségnek a távlatában és perspektívájában szemlélt helyzetekkel és szituációkkal.

Mindennek részeként, az ökumenikus és a vallásközi *felnőttképzés* az iskola-rendszeren kívüli szervezett képzést jelenti, a tudás közösségi megosztását, magába foglalva a világképet, a világnézetet, az ideológiát, a jövőképet, az értékeket, a megértést, a hozzáállásokat, az attitűdöket, a gyakorlatokat, a praxisokat, a terveket, a képességeket,

illetve az eszközöket, az instrumentumokat. Természetesen az egész emberi életünk maga egy hosszú tanulási folyamat, az élménynek, a megélésnek és a tapasztalatnak a segítségével, a bölcsőnktől egészen a koporsónkig. A felnőttképzésen keresztül a képzésnek az intézményes, az intézményen kívüli, az extraintézményes, illetve a rendhagyó módozatai egyetlen, mégpedig az egész életen át tartó tanulássá rendeződnek.

A keresztény *hitoktatás*nak, a katekézisnek az ökumenikus és a vallásközi vonatkozásai elsősorban a keresztény hitre vonatkozó szóbeli tanításokat jelentik, amelyek a hitet, a dogmákat, a szertartásokat, valamint a krisztusi Egyháznak az életét érintik. A katekizmus pedig a vallási oktatás írásos anyagát is jelenti. Mindkét formának az egyik legfőbb célja azonban az, hogy hozzájáruljon a párbeszéd helyes útjának az elsajátításához, a keresztény Egyházon belül és a nagy világvallások között. A megfelelően végiggondolt hitoktatás fölkelte és ébren is tartja a valódi emberi vágyat a párbeszédre, és elősegíti a dialógus ökumenikus és vallásközi megélését is, hogy ezáltal a vallásos emberek gyümölcsöző és testvéri kapcsolatokat alakíthassanak ki a körülöttük élő szomszédokkal és az embertársaikkal. Végül is nem pusztán azért kellene valakit vallási oktatásban részesíteni, hogy csak egyetlen egyént, egy individuumot neveljünk, hanem azért, hogy egy egész nemzetet, az Egyházat, és a teljes emberiséget is alakítsuk ezáltal, közvetve, indirekt módon és mintegy áttételesen.

Röviden fogalmazva, a párbeszédre nevelés az egész ökumenikus folyamat tekintetében a jobb megértésnek a megalapozását, az elköteleződés kialakítását, valamint a tájékozott és informált részvételt tűzi ki célul. Ezáltal egyszersmind érzékeny, fogékonnyá, együttérzővé és részvétellel telivé is válnak a résztvevők más embereknek a szenvedése iránt, és idegenekből szomszédokká lesznek. Az ökumenikus és a vallásközi szellemben folyó párbeszédre nevelés és a hasonló irányultságú képzés egy egészséges, holisztikus és totális igényű folyamat, amelynek éppúgy vannak közösségi, mint hithirdetési és missziológiai, vagy éppen társadalom-erkölcstani és szociáletikai vonatkozásai.

A célkitűzése szerint a nevelés a határoknak és az akadályoknak a meghaladására törekszik, a cselekvést és a tetteket hangsúlyozó módon; egyfajta kultúraközi helyzetben egy közös fejlődést céloz meg, tudván, hogy valamilyen módon egy közösségnek a tagjairól van szó. A nevelésnek, az oktatásnak és a képzésnek tehát az a legfontosabb

föladata, hogy fokozatosan megtanítsa a benne résztvevőket arra, hogy immáron megfontolt és érett emberként legyen érdekük az érdeklődés.³⁷² Ekképpen, remélhetőleg olyan élményeknek és olyan tapasztalatoknak a kreatív és teremtő létrehozására válnak képessé a résztvevő tagok a lelkeségükben, a spiritualitásukban, hogy ez majd segít nekik fölismerni a teremtésnek a gazdagságát és a javait a természetben, az emberiségnek a történelmében, valamint a kultúrának az egyes csúcsteljesítményeiben.

7.1.2 *Erkölcsei és lelkeségi felkészülés a vallásközi párbeszédre*

Ahogy Joseph RATZINGER (a későbbi XVI. BENEDEK pápa) hangsúlyozta,³⁷³ már maga az egyik szentírás apostoli intés is arra szólítja föl a keresztényeket, hogy ugyanazon érzületet ápolják magukban, amely Jézus Krisztusban is megvolt.³⁷⁴ Ennek megfelelően a vallásközi párbeszédnek az előfeltételei között először is az elkötelezettség, az elmélyültség és az erkölcsi felelősség, a morális reszponzibilitás kell, hogy álljanak, mint amely emberi tulajdonságok biztosíthatják, hogy az egyes vallásos emberek a közösségüket hitelesen képviselhetik, és megfelelően jeleníthetik meg. Ezen erkölcsi tulajdonságaikat ellensúlyozzák többek között a nyitottságnak, a szabadságnak és a sérülékenységnak, a vulnerabilitásnak az erényei, amelyek folyamatosan a megtérésnek az esélyét tartják készenlétben az emberi lélekben. Végül pedig, a tanúságtételre és a biztonyságtételre szóló küldetésük és a hivatásuk lehetővé teszi azt is a párbeszédben résztvevő vallásos és hívő emberek számára, hogy egyfajta zarándoktársakként együtt éljenek a világban és járják az útjukat a kölcsönös megértésben és az egymás iránti szeretetben.

Mielőtt tehát ténylegesen párbeszédbe bocsátkoznak, a feleknek szilárd és tartós *elkötelezettséggel* kell rendelkezniük, egyfajta szoros kötődéssel a saját vallásukhoz, illetve a világnézetükhöz. Amikor a párbeszéd folyamatának a megértéséről és a fölfogásáról beszélünk, külön hangsúlyoznunk kell, hogy a vallásos embereknek mindig hűségnek kell maradniuk magukhoz a vallási elveikhez, a hagyományaikhoz és a saját kö-

³⁷² Eme vélemény megfogalmazásának a forrása: SPAEMANN, R. (Robert), *Erkölcsei alapfogalmak*, Pécs 2001, 41.

³⁷³ A gondolat forrása a következő: RATZINGER, J. (Joseph), *Egyházi Tanítóhivatal – Hit – Erkölcsei*, in SCHÜRMAN, H. (Heinz) – RATZINGER, J. (Joseph) – BALTHASAR, H. U. (Hans Urs) VON, *A keresztény erkölcs alapelvei*, Budapest 2002, 66–69.

³⁷⁴ *Fil* 2,5.

zösségüknek a meggyőződéséhez és a tanításaihoz. Bizonyos értelemben a legveszélyesebb pontosan azon embereknek a magatartása és a viselkedése volna, akik egyszerűen semmivel sem jegyezték el igazán magukat, hanem csak kutatnak valami után, vagy, ami még rosszabb, csak játszogatnak az eszmékkel és a gondolatokkal, felelősség és elkötelezettség, odatartozás nélkül. Őfeljük eleinte nyilvánvalóan sokkal inkább lelkipásztori, pasztorális figyelemmel és törődéssel kell fordulni, mintsem hogy a többiek rögtön az érett és megfelelő társukat látnák bennük a párbeszédnek a rendkívül komoly kalandjában.

A párbeszéd minden résztvevőjének alkalmasnak kell lennie a párbeszédre általánosságban, értékelnie és becsülnie kell a párbeszédet, ezzel együtt pedig szilárd sarokpontokra is szüksége van, természetesen az ebből eredő magabiztossággal és jól föl-fogott öntudattal együtt. Valamifajta odaadó éberségben kell élniük a hitük tartalmának az egyes mélységei és szépségei iránt.³⁷⁵ „Teológiai gerinc nélkül az emberek lelki medúzák maradnának, lebegve a viszonylagosság sekély vizeiben” – figyelmeztet erre bennünket például Stanley Jedidiah SAMARTHA is.³⁷⁶ Majd folytatja: „Föl vagyok készülve a párbeszédre akár a sátánnal is, amennyiben a társalgás nyelve az indiai angol.”³⁷⁷ Egy ennek megfelelően kidolgozott teológia és annak az alapos elsajátítása szintén fontos előfeltétel. Föl kell készülniük az elméletben és a gondolkodásukban is, nemcsak az elméjükben, a szívéjükben és a lelkükben, a lehetséges és a kívánatos életváltató meglátásokra és tapasztalatokra. És minél fölkészültebbek a résztvevők, vagy teológiailag minél képzetebbek, és lelkileg minél *elmélyültebbek*, a találkozás annál minőségibb, annál kiválóbb, nívósabb és színvonalasabb lehet.

³⁷⁵ Stanley Jedidiah SAMARTHA használja és bontja ki eme szemléletes költői jelképet a tanulmányában: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség keresése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 25.

³⁷⁶ Az idézet a következő tanulmányból származik: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Religious Pluralism and the Quest for Human Community* (A vallási sokszínűség és az emberi közösség keresése), in NELSON, J. R. (Robert) – BRILL, E. J. (szerk.), *The Unity of Humankind in the Perspective of Christian Faith: Essays in Honour of Willem A. VISSER'T HOOFT on His Seventieth Birthday* (Az emberiség egysége a keresztény hit szemszögéből: Esszék Willem A. VISSER'T HOOFT tiszteletére a hetvenedik születésnapján). Leiden 1971.

³⁷⁷ Stanley Jedidiah SAMARTHA ezen ironikus, ugyanakkor elkötelezett vallomása Paul KNITTER egyik cikkére hangzott el válaszként: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *In Search of a Revised Christology: A Response to Paul KNITTER* (Egy fölülvizsgált krisztustan nyomában: Válasz Paul KNITTERnek), in *Current Dialogue (CD)* (1991/21), 35.

Az egymáshoz fűződő viszonyaikat és az emberi, a személyes, valamint a közösségek között létrejövő és fennálló kapcsolataikat igazságosan érdemes és kell is kiegyensúlyozniuk, és átfogóan kell azokat összehangolniuk és harmonizálniuk. Ugyanakkor viszont, amennyiben a részvételük nem igazán teljes és *egészleges*, nem holisztikus, nem kellően totális, akkor még értelmetlen, haszontalan vagy egyenesen bántó és ártalmas is lehet a párbeszéd számára. A párbeszéd ugyanis legyen *alkotó*, teremtő, kreatív, ötletes, mégpedig a részvételnek, a participációnak, a megosztásnak és az osztózásnak a jellegével; a résztvevőknek pedig érdeklődniük kell úgy a velük szemben álló ember, mint maga a párbeszéd iránt is.³⁷⁸

Másrésről azonban a megértéshez *nyitottságot* kell magukra ölteniük és megtestesíteniük, vagyis olyan kiemelt erényeket, mint a hitelességet, az autentikusságot, az igazságosságot, az alázatot és az őszinteséget, valamint a hitet és a bizalmat a kölcsönös egymást gazdagításnak az állandó lehetőségében. Így tesznek ugyanis igazán tanúságot és bizonyosságot a felek az igazság és a párbeszéd mellett.³⁷⁹ A gondolkodásbeli nyitottság erénye azt igényli és kívánja meg, hogy adott esetben képesek legyenek hangfekvést, regisztert váltani, különböző paradigmákban gondolkodni, avagy többféle nyelvjáratot játszani.³⁸⁰ Az effajta komoly és készségszerű nyitottság a másik emberre és a másik félnek a meglátásaira természetesen a társadalomban egy rendkívül hosszú tanulási és beilleszkedési folyamatnak, mégpedig a szocializációnak az eredménye. Más szóval, pusztán az elhatározás még nem tesz valakit azonmód nyitottá.

A merészség és a *bátorság* szándékot és elhatározást jelent a kísérletezésre; a *humor*, vagyis a jókedvű arányérzék³⁸¹ pedig szintén szükséges előfeltétele a valódi párbeszédnek. A résztvevők *felelőssége* jelentősen megnövekszik, amikor a szeretett ha-

³⁷⁸ A Nicholas A. ZABOLOTSKY által föllállított öt teljesen alapvető jellemző az alábbi fontos írásában található: ZABOLOTSKY, N. (Nicholas) A., *Dialogue in Community: Initial Points and Conditions* (Párbeszéd közösségben: Kiindulópontok és föltételek), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Faith in the Midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédéről közösségben), Genf 1977, 59–73.

³⁷⁹ Francis ARINZE bíborosnak a fönt említett viselkedési hozzáállásait megírva találjuk a következő tanulmányában: ARINZE, F. (Francis), *The Place of Dialogue in the Church's Mission: Reflection on "Redemptoris Missio" (RM)* (A párbeszéd helye az Egyház küldetésében: Megfontolások a "Redemptoris Missio"-ról (RM)), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/1), 22–23.

³⁸⁰ Paul VERGHESE beszél a párbeszéd viselkedés eme három elengedhetetlen előfeltételéről: VERGHESE, P. (Paul), *Will Dialogue Do?* (Megtesz-e a párbeszéd?). in *The Ecumenical Review (ER)* (1966/1), 27–38.

³⁸¹ Stephen NEILL sorolja föl a párbeszéd eme három elengedhetetlen előfeltételét az érdekes tanulmányában: NEILL, S. (Stephen), *The Miracle of Pentecost* (A Pünkösöd csodája), in *The Student World (SW)* (1959/4), 392.

gyományukat, a tradíciójukat, a vallásukat kell megbízottként, vagy csak a pusztá jelenlétükkel *képviselniük*. A párbeszéd ugyanis kifinomult és széleskörű felelősségérzetet és felelősségtudatot föltételez és kíván is meg az egyén részéről a vallási és a kulturális közössége iránt, ugyanakkor maga a párbeszéd felé is.³⁸² Márpedig eme elsajátított és fölvállalt felelősség igencsak kívánatos és üdvös, mivelhogy a tett és a cselekvés még elkötelezettséget, kockázatot és akár veszélyt is jelenthet. A vallásközi vagy más hasonló jellegű párbeszéd különösen is akkor fordul komolyra és akkor válik súlyossá, amikor hirtelen vészesen sürgőssé és talán halaszthatatlanul szükségessé is válik.³⁸³ Nincsen te-remtőkészség *kockázatvállalás* nélkül, sem pedig valódi újdonság *szenvedés*, szerencsés esetben közösen vállalt vagy együttssenvedés, kompasszió vagy empátia nélkül.³⁸⁴ A párbeszéd tulajdonképpen mindig és minden esetben kockázatosnak tekinthető, hiszen benne az embernek a sérülékeny mivolta nyílik meg és tárul föl a másik és a Mindent Meghaladó, a transzcendens felé.³⁸⁵ A párbeszédben résztvevők felek felelősek tehát és végső számadással is tartoznak ekképpen a beállítottságaikért, a diszpozícióikért is, hogy a benyomásaik, az élményeik és a tapasztalataik döntő hatással lehessenek rájuk. A helyesen fölfogott *sérülékenységet*, vulnerabilitást tehát, amellyel természetesen minden esetben nagyon súlyos bűn volna visszaélni, szintén a párbeszéd egyik fő jellemzőjének nevezhetjük.³⁸⁶

³⁸² L. A. ZANDER beszél az egyik kiemelkedő tanulmányában ezen előzetes felelősség szerepéről és jelentőségéről: ZANDER, L. A., *The Essence of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom lényege), in *The Student World* (SW) (1937/2), 158.

³⁸³ Jürgen MOLTMANN szentel egy egész fejezetet eme kérdésnek a vallásközi párbeszédéről szóló és kimagasló jelentőségű teológiai, hittudományi összefoglalásában, amelyben a párbeszédnek a sürgősségét és a szükségességét is hasonlóképpen hangsúlyozza: MOLTMANN, J. (Jürgen), *Theology in Interfaith Dialogue* (Teológia a vallásközi párbeszédben), in MOLTMANN, J. (Jürgen), *Experiences in Theology: Ways and Forms of Christian Theology* (Tapasztalatok a teológiában: A keresztény teológia útjai és alakzatai), London 2000, 18–20.

³⁸⁴ Stanley Jedidiah SAMARTHA hangsúlyozza a kockázatot, valamint a szenvedést: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Missions and Movements of Innovation* (Küldetések és újító mozgalmak), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 87.

³⁸⁵ Az említett gondolat forrása a következő tanulmány: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Missions and Movements of Innovation* (Küldetések és újító mozgalmak), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), in *Missiology: An International Review* (1975/4).

³⁸⁶ Paul LÖFFLER idézi Hans Jochen MARGULLnak a sérülékenységről szóló eme meglátását az áttekintő tanulmányában: LÖFFLER, P. (Paul), *Representative Christian Approaches to People of Living Faiths: A Survey of Issues and its Evaluation* (Jelentős keresztény hozzáállások a más vallású emberekhez: A kérdések fölmérése és értékelése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Faith in the Midst of Faiths: Reflections on Dialogue in Community* (Hit a hitek között: Megfontolások a párbeszédéről közös-

Egyszerre több előfeltétele is van eme lelki és lelkeségi hozzáállásnak és viselkedésnek. Az egyik előfeltétel éppen ama lehetőség, hogy a résztvevők másokat megszólítsanak és őket is megszólíthassák mások; továbbá eme közléscserének, eme kommunikációnak a közvetlen eszköze és a direkt instrumentuma, amely rendszerint egyfajta nyelv, illetve valamilyen nyelvezet. Egy másik fontos előfeltétel és jelentős kívánalom az, hogy a lehető legteljesebb módon szabaduljanak meg az öngazolástól, a félelemtől és az aggodalomtól, valamint az általánosításoktól, a generalizációktól, az előítéletektől, a prejudikációktól, továbbá a közhelyektől (*locus communis*) egyaránt. Még egy további előfeltétel a megalapozott, a szilárd és az eltökélt hajlandóság és irányultság arra, hogy nagy alázattal és bölcs tapintattal a másik embernek a mély belső életébe lépjenek, és ott figyelemmel és tapintatosan tekintsenek körül. Elvárásként jelentkezik ugyanekkor, hogy a rossz *emlékeiket* előzetesen meg- és *begyógyítsák*, továbbá ne vadják a másik felet olyasmivel, amit nem is ő követett el.

A párbeszédben résztvevő feleknek egyáltalán nem lehetnek olyan *rejtett céljaik* a beszélgetés mögött, amelyek esetleg lehetlenné tennék a kölcsönös gazdagodásukat, és netán megkérdőjelezhetnék az egész szerepüket a közléscserének a folyamatában. Amennyiben például a párbeszédet hittérítésre, *misszióra* akarnák fölhasználni, az többé már nem is volna tulajdonképpeni értelemben vett párbeszéd. A párbeszédben ugyanis a felek nem csak mintegy véletlenül beszélgetnek a másik emberrel, hanem hozzá a különleges, a speciális *küldetésük* is szólítja őket. A *misszió* kifejezést, és három becsületes és pontos fordítását, a *küldetést*, a hivatást és a hithirdetést, nem volna jó és nem is szabad vagy lehet kitörölni például a keresztény szótárból és a krisztushívőknek a szóhasználatából. A küldetésük ugyanis adott, ami egyszersmind az előkészítés föladatát rója rájuk; hogy aztán ebből megtérés származik-e, már nem az ő dolgunk, hanem egyedül Istené. Vagyis valójában nem térítenek, hiszen ezt Maga az Isten teszi, hanem a *tanúságtételükkel* valamiképpen a sajátos küldetésüket teljesítik és viszik végbe: a párbeszéd saját oldalán megmutatják önnön megtérésüknek az okát és a történetét, vagyis a szilárd elkötelezettségüknek a magvát és a tőkesúlyát.³⁸⁷ Eme küldetésesség azonban megnyilvánulhat a másik embernek az őket-megszólításában is, illetve abban, hogy a másik személy adni fog, el fogja őket téríteni, helyesebben vissza fogja őket téríteni a megtérésüknek a magvához.

ségben), Genf 1977, 22.

³⁸⁷ OTTLIK Gézának a kifejezésével élve.

A bölcsesség, a szentség és a tudás felé vezető hosszú és kimerítő lelki zarándoklatukon a felek egyszerre vannak a *keresésnek* és a *meglelésnek* a kölcsönös mozgásában és a kétirányú feszültségében. Már eddig is minden bizonnyal számos mélységet találtak ugyanis a lelki történelmükben, és bizonyosan rengeteg meglátás után még csak ezután kell kutakodniuk és vizsgálódniuk. Eme lelki összetartásnak, eme spirituális konvergenciának, az ökumenikus kaland és a vallásközi párbeszéd elindulásának talán az egyik legjobb képe, metaforája és kiábrázolása az, hogy a *zarándoktársak* egymás mellett találják magukat az Istennek az új világába vezető hosszú országúton.³⁸⁸ Mind ezen megfontolások remélhetőleg kölcsönösen szilárd elszánáshoz vezethetnek majd arra nézvést, hogy az emberek a világban *együtt éljenek*: vagyis hogy a létmódjuk legyen maga a *konvivencia*. A párbeszédnek a világban(-benne)-létüknek a fősodrában és a fővonalában kell állnia és ott is kell működnie. A vallásközi párbeszédnek négy rendkívül fontos előfeltétele a töredelem, az alázat, az öröm és az épség vagy a tartás, az integritás.³⁸⁹ Végül is, a párbeszédnek az egyik szilárd alapja éppenséggel a másik ember és a másik hagyomány néha egyenesen gyökeres másságának és különbözőségének az elfogadása és az elismerése, mégpedig kölcsönösen önátadó *szeretetenben*, vagyis *agapéban*.³⁹⁰

7.2 A tevékeny egyéni és közösségi *részvétel* (*participatio*) a vallásközi párbeszéd folyamatában

A *részvétel* során a vallásközi párbeszédben bizonyos értelemben egyedül a megfelelő módszer, metodika vagy metodológia biztosítja az eredménynek a lehetőségét: vagyis maga a párbeszéd, a dialógus. Eme tágabb dimenzió magában foglalhatja a megosztottság különböző nem teológiai tényezőinek föltárását és meggyógyítását, beleértve például az emlékezet megtisztítását is. Mindehhez az eredmények és meglátások

³⁸⁸ John C. ENGLAND használja eme képet a tanulmányában: ENGLAND, J. (John) C., *Experience of Spirituality in Dialogue* (A lelkiség megtapasztalása párbeszédben), in ARAI, T. (Tosh) – ARIARAJAH, S. W. (Wesley) (szerk.), *Spirituality in Interfaith Dialogue* (A lelkiség a vallásközi párbeszédben), Genf 1989, 79.

³⁸⁹ Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának a Chiang Maiban rendezett konferencián a résztvevők által megfogalmazott jelentése, amely megtalálható a következő helyen: *Dialogue in Community* (Párbeszéd közösségben), in *The Ecumenical Review* (ER) (1977/3), 262.

³⁹⁰ Az önátadó szeretet, mint a párbeszéd egyik meghatározó alapja S. Wesley ARIARAJAH-nak az alábbi tanulmányában tűnik elő, amelyet Peggy STARKEY-ről írt: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *The "Otherness" of the Other* (Peggy STARKEY) (A másik „mássága” (Peggy STARKEY)), in *International Review of Mission* (IRM) (1985/4), 479.

befogadása és elfogadása során a vallásos emberek, a kulturális közösségeik, illetve a vallásaink *megtérésére*, gondolkodásmódjának megváltozására, *metanioájára* is szükség van.

A vallásközi párbeszéd elméletéhez a dolgozat egyik legfontosabb keresztény teológiai hozzájárulása az *önkiüresítés*, a kenózis fogalmának alkalmazása a vallásközi párbeszédre, amely fogalom Isten és Jézus Krisztus egy általános magatartását jelenti. Eme hozzáállás példamutató kell, hogy legyen a párbeszéd számára is, a dolgozatunk ezért bevezeti az *önkiüresítő párbeszéd* fogalmát. Ennek lényege, hogy a párbeszéd igazán átütő, nagy változásokat elindító eredményre kizárólag azon esetekben vezethet, amennyiben a résztvevők képesek benne önmaguk kiüresítésére is, mégpedig Isten számára. Ezen önkéntes, főként áldozatokon és följánlásokon alapuló kenózis segíti a feleket abban és képessé is teszi őket arra, hogy elfogadhassák Istennek a párbeszédben számukra följánlott ajándékait és adományait, illetve az ezáltal megszerzett tapasztalatokat és meglátásokat.

7.2.1 A részvétel módszertana a vallásközi párbeszéd folyamatában

Amikor benne vannak és részt vesznek a párbeszéd folyamatában, a felek arra vannak hivatva, hogy a mindennapi gyakorlatba ültessék át a párbeszédre készülést, a képzést és a nevelést során megszerzett jártasságaikat és a kompetenciájukat. Mindehhez azonban kézzelfogható példák, minták, modellek és példaképek kellenek, akik megmutathatják a magatartásukkal az adott erényeknek a gyakorlati és a praktikus alakját és azoknak az alkalmazását. A személyes részvétel biztosítja és garantálja ekkor, hogy együtt építsenek közösséget. Ennek megfelelően a teológiának, a hittudománynak is mindig az egyenlőség alapján kell állnia, hogy az önazonosságnak, az identitásnak a magját és a súlypontját az igazság és annak a tiszteletteljes keresése alkossa, illetve az állandó újra meg újra megújulásnak a vágya.

A közös nyelv által lehetővé tett meghallás és a megértés nyitja meg annak a terepét, hogy a jóindulat hermeneutikájának, megértéstanának az aranyszabálya, vagyis maga a szeretet uralkodjék a párbeszédben. A résztvevők ama kihívás előtt állnak, hogy fejtsék el egy időre, azaz tegyék zárójelbe, hogy a párbeszéd különböző hagyományoknak, tradícióknak a találkozása; inkább arra összpontosítsanak, hogy mindez ott és ak-

kor történik, meghitt és közvetlen *személyességben*, a felebarátok és a szomszédok között.

A párbeszédben mindig a játék valódi szabályai szerint kell játszaniuk a feleknek, nem pedig egy másik játékról álmodozniuk, vagy úgy tenniük, mintha ugyanazon játékot játszanák. A meggyőződésük szerint párbeszédnek hívják ama játékot, amelybe a bekapcsolódást a vallásos emberek pontosan a vallásos és a hívő mivoltuknál fogva nem kerülhetik el. Szerencsére, a helyzetek, a szituációk és az összefüggésrendszerek, a kontextusok iránt fogékony emberek sohasem fogják egyazon mondatokat használni szemtől szembe, amikor találkoznak a felebarátaikkal és a szomszédaikkal, mint amelyeket egy szerződésnek, kontraktusnak vagy éppen egy jogi nyilatkozatnak, deklarációnak a szövegében használnának.

Általánosságban szólva, az elvont és az absztrakt tantételek nem igazán alkalmazhatók egy élő kapcsolatnak a leírására. Éppen ezért arra vannak hivatva a párbeszédben részt vevő felek, hogy osztozzanak egymásnak a terheiben, a szenvedéseiben és a fájdalmaiban is. A hivatásuk szerint egymás keresztjét kell viselniük és hordozniuk, mint Cirenei Simon tette Jézus Krisztuséval.³⁹¹ Semmiképpen sem szabad elszemélyteleníteniük és imperszonalizálniuk a találkozást, hiszen ami az egyik oldalról felelősség, a másiktól jogosultságként jelentkezik. Arra vannak hivatva, hogy ne csak a másik beszédére és a megszólalására figyeljenek, hanem éppen úgy ama másik embernek a személyére is, aki hozzájuk beszél. Bátran nyíljanak meg tehát ilyenkor személyesen is, és ne csak különböző elméletekről és különféle eszmékről társalogjanak egymással. Hiszen így válik lehetővé ama kívánatos megértés, amely a sokszor sikertelen megfogalmazás mögött látja a szándékot, az irányt és a tendenciát is. Ez pedig a beállítottságnak, a diszpozíciónak az egyik alkotóeleme, összetevője és komponense.

Érdemes kifejleszteniük ama képességet is, hogy a szóhasználatukban igen hamar a „*mi*”-alakzatra váltsanak, ami nagy mértékben és rendkívül gyorsan megteremti az együvé tartozásnak az érzését és az érzetét. A „*Ti*”-alakzat ugyanis inkább távolságot növel, míg a „*mi*, emberek” kifejezőmód megteremti a *sorsközösségnek*, a közösségvállalásnak, a szolidaritásnak, az együttkeresésnek, illetve egymás föl vállalásának a benyomását, az impresszióját, egyszersmind sokszor magát a valóságát is. A dogmatikusságnak és a látzólagos mindentudásnak a mellőzése vagy legalább egy időre zárójelbe tétele, zárójelzé-

³⁹¹ Mt 27,32. A név protestáns változata: Cirénei Simon.

se elvezethet a vallási történeteknek, az *élmény*eknek és a tapasztalatoknak a megosztásához is.

A nézőpontfüggő, vagyis kulturálisan meghatározott, a példabeszédekbe burkolt, azaz értelmezésért kiáltó, illetve időleges, tehát önjavító *teológiákat* a résztvevőknek időről időre következetesen fölül kell írniuk.³⁹² Addig, amíg olyan teológiai gondolkodásmód kötözi le a feleket, amely, például, azt állítja, hogy a többi világvallás csak meddő emberi kísérlet Istennek az elérésére, a megszólítására és a szóra bírására, anélkül persze, hogy Isten ténylegesen működnék is eme vallásokban, bizony nem sokat lehet nyerni és profitálni a vallásközi és az ökumenikus párbeszédből. Ugyanezen meglátás igaz azon esetben is, amennyiben úgy véljük, hogy az ember saját vallása Istennek az egyetlen egy kísérletére válaszol, amellyel ezidáig az emberiséghez fordult a történelemben.

A párbeszédnek mindig valóban *kölcsönösnek* és legalább is kétirányúnak kell lennie: vagyis a résztvevőknek teljesen azonos jogokkal és abszolút megegyező kötelezettségekkel kellene benne rendelkezniük.³⁹³ Ilyen, és csakis ilyen értelemben a vallásközi és a más jellegű párbeszéd *egyenlő* és egyenrangú résztvevők között jöhet csak létre, születhetik meg, vagyis *par cum pari*.³⁹⁴ Máskülönben ugyanis misszióról, hit hirdetésről, meggyőzési kísérletről, illetve párhuzamos, parallel előadásról lehet csak beszélni, nem pedig szigorú és méltóságos értelemben vett párbeszédéről.

Egyáltalán nem szabad Istennek megszabni, hogy mikor és miként kezdeményezzen kapcsolatot az emberekkel, a kultúrákkal, az egyes vallásokkal és a közösségekkel? Minden egyes világnézethez és mindegyik vallásnak sok tanulnivalója van nemcsak a máshtól emberektől (hiszen a Szentlélek ott fú, ahol akar), hanem a saját hittudományából is.³⁹⁵ Ez a teológiának, a hittudománynak az egyik föladata is: a hagyó-

³⁹² Maurice WILESnek a vallásközi párbeszédéről szóló könyvéről írott ismertetésében Julius LIPNER idézi eme három fogalmat: LIPNER, J. (Julius), *Maurice Wiles: Christian Theology and Interreligious Dialogue* (Maurice Wiles: Keresztény teológia és vallásközi párbeszéd), in *The Ecumenical Review (ER)* (1993/2), 238–239.

³⁹³ A gondolat forrása: SWIDLER, L. (Leonard), *The Dialogue Decalogue: Ground Rules for Interreligious Dialogue* (A párbeszéd tízparancsolata: A vallásközi párbeszéd alapszabályai), in KINNAMON, M. (Michael) – COPE, B. (Brian) E. (szerk.), *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices* (Az ökumenikus mozgalom: Kulcsszövegek és megszólalások szöveggyűjteménye), Genf 1997, 413.

³⁹⁴ Leonard SWIDLER az a szerző, aki ezt megfogalmazza, mint minden egyes párbeszédnek a hetedik parancsolatát: SWIDLER, L. (Leonard), *The Dialogue Decalogue: Ground Rules for Interreligious Dialogue* (A párbeszéd tízparancsolata: A vallásközi párbeszéd alapszabályai), in *Journal of Ecumenical Studies (JES)* (1983/1), 3.

³⁹⁵ *Jn* 3,8.

mány, a tradíció emlékezetének a fönntartása és az állandó megtisztítása, a vallásos emberek szeretetének és a gondoskodásának a megosztása a többi emberrel. Így olyan teológiát fejleszthetnének és bontakoztathatnának ki, amelyik be tudná vonni a többi embernek az elbeszélését is Isten minden egyes embert megszólító *üdv történetének* a fővonalaiba és a fősodrába. Isten egyszerre munkálkodik és működik a vallásos embereknek a felebarátaiban és a szomszédaikban is. Az ennek kifejezésre juttatására irányuló eddigi teológiai és bölcséleti erőfeszítések kétirányúak voltak a történelemben: egyrészt centripetálisak, központirányúak, másrészt pedig centrifugálisak, központhagyók.³⁹⁶ Mind ezért óvni, őrizni és tisztelni kell és érdemes a társunk *önazonosságának*, az identitásának a teljes erejét és az egész mivoltát, a kölcsönös bizalom légkörében, valódi zarándoktársakhoz méltó módon.

Elsősorban három erényt érdemes különösen is együtt tartani a párbeszéd folyamatában, amennyiben nem is mindvégig, de egészében mindenképpen. Ezen párbeszédes erények a *tisztelet* és elfogadás, a nyitottság a különbségre, a különbözőségekre és a másságra, valamint az igaz és a fölszabadító igazságosságnak az erkölcsi, az etikai és a morális egyetemessége és univerzalitása.³⁹⁷ A fölülíráson ehelyütt elsősorban azon alapvető erőfeszítéseknek az összességét értjük, hogy a vallásos szótároknak az egészét vagy legalább is egy részét megváltoztassák, illetve újraolvassák. Hiszen éppen a szótárkészletek és a nyelvjátékok azok, amik a merev és a megkövült gondolkodásmódokhoz kötik hozzá a feleket, ekképpen állandósítva azokat. A párbeszéd eseményében a felek arra vannak fölhívva és fölszólítva, hogy igazából felelősek legyenek a közös *nyelvért*, különösen a kizárólagosságigényű állításoknak a mellőzéséért.

A Pünkösdnek a kulcsfontosságú eseménye után az odahallgatás, a *meghallás* és a megértés elsősorban a Beszélő *tiszteletét* jelenti, először is Magaét Istenét, azután pedig a másik emberét is.³⁹⁸ A meghallás és a megnyílás a dolgok meghallására, valamint

³⁹⁶ Mary HALL beszél a centripetális és a centrifugális (vagyis a központirányú és a központhagyó) teológiáról, hittudományról: HALL, M. (Mary), *Ecumenics and Interfaith Dialogue: An Interfaith Methodology* (Az ökumené és a vallásközi párbeszéd: Egy vallásközi módszertan), in *The Ecumenical Review (ER)* (1987/4), 454.

³⁹⁷ David TRACY említi eme három párbeszédes alaperényt, amelyeket a gondolkodásunkban, valamint a gyakorlatunkban mindvégig együtt kell és érdemes tartanunk: TRACY, D. (David), *Beyond Foundationalism and Relativism: Hermeneutics and the New Ecumenism* (Túl a kezdetkötöttségen és a viszonylagosság-hiten: A megértéstan és az új ökumené), in GREINACHER, N. (Norbert) – METTE, N. (Norbert) (szerk.), *The New Europe: A Challenge for Christians* (Az új Európa: Kihívás a keresztények számára), in *Concilium* (1992/2), 109.

³⁹⁸ Marsha M. WILFONG foglalkozik a pünkösdi eseménnyel a tanulmányában, mint a Bábel-átok újraolvasásával: WILFONG, M. (Marsha) M., *From Babel to Pentecost* (Bábeltől a Pünkösdig), in

az ezt lehetővé tévő kiüresedés, kenózis és üresség természetesen más világvallásokban is föltűnik. Ezt mutatják például a következő jelentőségteljes sorok: „A Lélek meghallása megköveteli minden egyes érzékünknek az ürességét, és mielőtt az érzékeink üresek, az egész létezésünk figyelni kezd.”³⁹⁹ A meghallás azonban nem engedi, hogy a résztvevők elmeneküljenek, avagy kikerüljék a saját hitük kifejezésének, a magyarázatának és az interpretációjának a kötelezettségét és a felelősségét; minthogy odahallgatni mindig bátran, lényegre törően és kitartóan kell. Eme helyzetekben, eme szituációban mindannyiuknak tisztán és egyenesen kell beszélniük, továbbá minél barátságosabban, szívélyesebben és határozottabban kell kifejezniük magukat. A világvallások közötti párbeszéd magában foglalja az adás és odaadás művészetét, sőt egyenesen önmagunknak az ajándékozását,⁴⁰⁰ éppen úgy, mint a megokolásnak és a befogadásnak a művészetét.⁴⁰¹

A beszédnek a *komolysága*, az egyenessége, az őszintesége és a megfontoltsága, egyben mindig a közösség és az egymáshoz tartozás komolyságának a hatásos, hatékony és effektív kifejezése is.⁴⁰² Az ember ugyanis elsősorban a testvérek közötti párbeszédben tudja kibontakoztatni a képességeit, és így tudja megadni a választ is a hivatására.⁴⁰³ Bármely párbeszéd esetén figyelemmel kell lenni egymásnak a helyes és a valódi *megértésére*. Csak a megfelelő és a pontos megértést követheti a javító szándékú bírálat és a jóindulatú kritika, természetesen mindig a szeretetnek a légkörében, minden résztvevő kölcsönös gazdagodására és meglegedésére.

GURNEY, R. (Robin) E. (szerk.), *Mission in Unity: Ethnicity, Migration and the Unity of Church* (Hithirdetés egységben: Nemzetiség, elvándorlás és az Egyház egysége), Genf 1995, 118.

³⁹⁹ C. Murray ROGERS idézi és elemzi CSUANG-cének, a hírneves kínai taoista tanítónak, gondolkodónak és mesternek a szavait: ROGERS, C. M. (Murray), *The Far away Look: Reflections on the Tao of Interfaith Dialogue* (A távoli tekintet: Megfontolások a vallásközi párbeszéd Taójáról), in *The Ecumenical Review (ER)* (1985/4), 434.

⁴⁰⁰ Bruno FORTE beszél eme szakkifejezésről, önmagunknak az odaajándékozásáról az egyik fontos tanulmányában: FORTE, B. (Bruno), *Jesus Christ, Lord and Saviour, and the Encounter of Religions: The Paradox of Christianity and the Way of Dialogue* (Jézus Krisztus, Urunk és megvátónk, és a vallások találkozása: A kereszténység ellentmondása és a párbeszéd útja), *Bulletin (Pro Dialogo)* (1994/1), 68.

⁴⁰¹ Hance MWAKABANA ír eme háromszótagú párbeszédművészetéről: MWAKABANA, H. (Hance), *Introduction: Theological Perspectives of other Faiths* (Bevezetés: Más vallások hittudományi nézőpontja). In *Theological Perspectives of Other Faiths* (Más vallások hittudományi nézőpontja), in *Lutheran World Federation (LWF) Documentation* (1997/41), 15.

⁴⁰² Tanulmányában különösen Klaus VON BISMARCK foglalkozik a megosztottság különböző nyelvi tényezőivel: BISMARCK, K. (Klaus) VON, *The Christian Vocabulary: An Obstacle to Communication?* (A keresztény szókincs: A közléscsere akadálya?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1957/1), 1–15.

⁴⁰³ A teológiai gondolatnak a forrása a következő: *A Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK)*, Budapest 1993, 1879. pont.

A párbeszéd végső soron az *ajándékoknak* a kölcsönös *cseréjét* jelenti, amely alkalommal persze minden egyes résztvevőnek joga van ahhoz, hogy a saját fogalmaival fejezze ki önmagát.⁴⁰⁴ Mindenkinek párbeszédes joga van továbbá ahhoz is, hogy önmagát körülírja és meghatározza. Mindenkinek megvan ama fontos joga is, hogy tiszteljék a megalapozott fölfogásai miatt. A vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának, a módszertanának, a lelkiségének és az erkölcstanának további szempontjai a *szereket* központi és döntő szerepe, valamint a *megkülönböztetésnek* és a különbségtételnek (*discretio*) a képessége.⁴⁰⁵

Mint az egyik rendkívül fontos lélektani, pszichológiai tényezőért, a résztvevők mindannyian egyetemlegesen felelősek a párbeszéd *légköréért*, a hangulatáért, továbbá az otthonosságáért is. A légkör, az atmoszféra jelentése a szívélyes fogadtatás, a baráti vendéglátás, illetve a kiáradó szeretet. Mindezek ugyanis együtt teremtik meg egy mély találkozásnak a valódi és a tulajdonképpeni környezetét. A szeretet nélkül a felek nem látják igazán és igazságosan a többi világnézetet és az egyes világvallásokat. A szeretet kiigazít, a szeretet felelős, az igazsága pedig szabaddá tesz.⁴⁰⁶ A felek közül mindenki ama személyre vagy dologra figyel igazán és egészen, akit és amit ténylegesen szeret. Amennyiben tehát a másik embert nem szeretik, nem is tudnak rá igazán figyelni. A szeretet ilyen légkörében a Szentlélek leszállása eléri a másik embert. A párbeszéd Lelke végül alkalmassá teszi a feleket arra, hogy elviseljék a *már* és a *még nem* feszültségét a hitben, a reményben és a szeretetben. Természetesen egyáltalán nem szabad várni a többiek szeretésével és az elfogadásával mindaddig, amíg majd egyszer talán megérdemlik; már most úgy kell és úgy is érdemes szeretni őket, ahogyan vannak.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Edward Idris CASSIDY bíboros hangsúlyozza a párbeszéd ezen oldalát az egyik tanulmányában: CASSIDY, E. I. (Edward Idris), *That they may all be One: The Imperatives and Prospects of Christian Unity* (Mindnyájan egy legyenek: A keresztény egység kötelességei és távlatai), in *First Things (FTh)* (1997/1.), 35., www.firstthings.com/ftissues/ft9701/articles/cassidy.html. (A kutatás ideje: 2009. január 26.)

⁴⁰⁵ Marcello ZAGO sorolja föl egy tanulmányában a négy, szerinte mindenféleképpen szükséges lelkiségi hozzáállást: ZAGO, M. (Marcello), *The Spirituality of Dialogue* (A párbeszéd lelkisége), *Bulletin (Pro Dialogo)* (1999/2), 244–246.

⁴⁰⁶ Paul RICŒUR említi és elemzi a keresztény szeretet eme három betöltendő és ellátandó szerepét, funkcióját: RICŒUR, P. (Paul), *Ye are the Salt of the Earth* (Ti vagytok a Föld sója), in *The Ecumenical Review (ER)* (1958/3), 269–276.

⁴⁰⁷ Hiszen pontosan ilyen föltételek mellett szeretett bennünket maga Jézus Krisztus is. Lesslie NEWBIGIN elemzi és járja körül a keresztény egységtörekvés, vagyis az ökumenikus mozgalom gyümölcsjeinek élő, erős és hatékony lehetőségeit: NEWBIGIN, L. (Lesslie), *The Form and Structure of the Visible Unity of the Church* (Az Egyház látható egységének alakja és szerkezete), in *One in Christ* (1977/1), 125–126.

7.2.2 Az önküresítés (*kenózis*) döntő jelentősége és reménye a vallásközi párbeszédben

A párbeszédéről szóló gondolkodás első terepe, dimenziója a bölcséleti, a filozófiai megközelítés, amely szerint az igazság nem másban létezik és áll fenn, hanem a résztvevő felekben található. A második tér és egyben dimenzió az istenhívő alapállás, vagyis a teista hozzáállás, attitűd, amely azt hangsúlyozza és azt emeli ki, hogy Isten személyesen a résztvevő felek között van jelen. A harmadik terület, dimenzió pedig az összehasonlító, a komparatív módszertani beállítódás, amely szerint a különböző nagyobb világvallások egyfajta kölcsönös egymásra hatásban, interakcióban kezdenek élni, amikor egymással valahol, valamiképpen és valahogyan, de érdemben találkoznak. Végezetül, a negyedik terület, vonatkozás és dimenzió a teológiai vagy hittudományi;⁴⁰⁸ és ennek jellemzője pedig az önküresítésnek, a kenózisnak az elmélete, az elgondolása és a gyakorlata, amely az átalakulás teremtő útja, a transzformáció kreatív módja.⁴⁰⁹

Az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd között természetesen fontos és alapvető különbségek vannak a végső célkitűzéseik tekintetében. Ugyanígy, az alkalmazott és a használt módszerük, a módszertanuk, a metodikájuk is néhány jelentős különbséget, differenciát és eltérést mutat föl, éppen úgy, mint az őket irányító és motiváló erők. Ugyanakkor viszont érdemes újra megemlítenünk azt is, hogy a közös tulajdonságaikra és a jellemzőikre is tekintettel kell lennünk, amelyeknek a föl kutatása és a fölmutatása a résztvevő felek közös föladata. Szinte tagadhatatlan fontossága és alapvető jelentősége van a párbeszéd erkölcsstanának, az etikájának és a moralitásának, valamint az önküresítés, a kenózis elméletének, a teóriájának és a teológiájának. A valódi, az autentikus és a hiteles párbeszédnek ugyanis rendelkeznie kell mindazon nélkülözhetetlen jellemzőkkel, amelyeket eme fejezetben eleddig felsoroltunk. Ezen karakterisztikumok bármelyikének a hiánya mellett, egy személyek között létrejövő találkozás szoros és tulajdonképpen értelemben véve még nem nevezhető párbeszédnek. Miután immár számba vetjük az önmagában is nagyon nehéz és ritkán megtapasztalható és megkövetelhető mini-

⁴⁰⁸ Arvind SHARMA sorolja föl a gondolkodás eme négy meghatározó vonatkozását, vagyis dimenzióját a tanulmányban: SHARMA, A. (Arvind), *Towards a Theory of Dialogue* (A párbeszéd egy elmélete felé), in *Current Dialogue (CD)* (1998/32), 36–39.

⁴⁰⁹ Hans KÜNG idézi J. COBB eme meglátását: KÜNG, H. (Hans), *Towards an Ecumenical Theology of Religions: Some Theses for Clarification* (A vallások egy ökumenikus teológiája felé. Néhány tisztázásra váró kérdés), in KÜNG, H. (Hans) – MOLTSMANN J. (Jürgen) (szerk.), *Christianity among World Religions* (A kereszténység a világvallások között), in *Concilium* (1986/1), 125.

mumát a párbeszédés magatartásnak és viselkedésnek, most fordítsuk a figyelmünket a párbeszédnek és ezen belül a vallásközi párbeszédnek a legmagasabb és egyben a legnemesebb lehetséges alakzatára. Mindehhez, mint keresztény hívőknek, nem is kell messzebbre és távolabbra mennünk, mint magának Jézus Krisztusnak a személyéhez, az egyéniségéhez és a személyiségéhez. Jézus Krisztus ugyanis egy rendkívül értékes, megfontolandó és követendő példát, hatékony példamutatást és erőteljes mintát hagyott nekünk örökül eme tekintetben is.

Jézus Krisztusnak a földi magatartása a szolgáló és az önfeláldozó szeretetnek a példája és a mérvadó mintája a vallásközi párbeszédben is, a maga önküresítő és kenotikus másokért élésében, proegzisztenciájában.⁴¹⁰ A sokféleségben és a sokszínűségben megélt közösségnek a teológiája az önküresítésnek, a kenózisnak a lelkületét kívánja meg, mégpedig teljes alázatosságban, totális szellemi becsületességben és emberi tisztességben. Azon állandó tudatossággal érdemes eme magatartásnak társulnia, hogy Istennek a titkát, az isteni misztériumot igazából senki sem képes megérteni és fölfogni a maga egészében és a teljességében. Eme titokkal összhangban pedig a teológiának van misztikus, van kísérleti és experimentális, illetve van apofatikus vonatkozása is, éppen úgy, ahogyan szellemi, intellektuális, ésszerű, észelvű, racionális és tanításbéli, dogmatikai megközelítésmódja is. Végül is Maga a Szentlélek lesz az annak idején, Aki az Igazságot majd föltárja nekünk: „Amikor eljön Ő, az Igazság Lelke, elvezet benneteket a teljes igazságra.”⁴¹¹

Idézzük emlékezetünkbe ehelyütt, hogy a különböző ázsiai vallási hagyományoknak a nagy részében a lelkeségnek, a spiritualitásnak a végső kifejezői az eltávolodásnak, a lemondásnak, az eloldottságnak, illetve az érvényességnek az erényei, a virtusai.⁴¹² Már egészen korán, 1964-ben, az ökumenikus mozgalomnak egy hivatalos egyházi megnyilatkozása, dokumentuma megemlítette mindannak az elhagyását és ezáltal a feleknek a maga mögött tudását, ami csak számukra ismerős és otthonos. Ilyeténképpen jutnak el önmaguknak az egyre fokozottabb és egyre teljesebb kiüresítéséhez, ami bi-

⁴¹⁰ Ezt többek között Heinz SCHÜRMANN hozza nagyon közel hozzánk: SCHÜRMANN, H. (Heinz), *Az újszövetségi erkölcsi állásfoglalások és intések kötelező érvényének kérdése*, in SCHÜRMANN, H. (Heinz) – RATZINGER, J. (Joseph) – BALTHASAR, H. U. (Hans Urs) VON, *A keresztény erkölcs alapelvei*, Budapest 2002, 21.

⁴¹¹ *Jn* 16,13.

⁴¹² A felsorolt erényekre a következő tanulmány hivatkozik: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Hindu Spirituality: An Invitation to Dialogue?* (Hindu lelkeség: Egy meghívás párbeszédre?), in *The Ecumenical Review (ER)* (1986/1), 77.

zony sokszor meglehetősen fájdalmas és persze gyakran veszélyes, sőt kockázatos is lehet.⁴¹³ Önkiüresítő, azaz kenotikus módon, Isten viszonylagosította, relativizálta Magát a történelemben. A felek önkiüresítésének, a kenózisának a természete az, hogy áttetszőnek és transzparensnek mutatkozzanak Isten előtt.⁴¹⁴ Az önkiüresítés, a kenózis tanítása alkalmazható és vonatkoztatható Istenre is és Jézus Krisztusra is. Egy effajta fokozatos önkiüresítés során az ember helyet csinál és helyet készít a többieknek. Az önkiüresítésnek, a kenózisnak eme módja a kifejezett istenközpontúságnak, a valódi teocentrikusságnak a végső és a megcáfolhatatlan bizonyítéka is, amelyet lemérhetünk a tanítások és a tantételek önkiüresítésének a fokán is, természetesen a szeretetnek a nevében és annak az ösztönzésére.

Az önkiüresítés, avagy a kenózis, a görög igei alakjában (*κενόω*) mindössze öt helyen tűnik föl az egész Újszövetségben, és mindahány esetben Szent Pál használja eme szót. A Rómaiaknak írott levélben a szó jelentése „érvénytelen”;⁴¹⁵ míg a Korintusiaknak írott első levél egyik versében pedig az, hogy valami „megfosztott”.⁴¹⁶ A többi három szentírási szöveghelyen viszont a jelentése az ürességgel, az úrral áll kapcsolatban. A Korintusiaknak írott második levél egyik verse arra int, hogy Szent Pál dicsekvése a gyülekezettel avagy a közösséggel alaptalannak, vagy más szavakkal üresnek ne bizonyuljon.⁴¹⁷ A Korintusiaknak írott első levél egy helyütt ama tényről ad számot, hogy amennyiben Szent Pál ékesszóló bölcsességgel hirdette volna az Úrnak az örömhírét, az evangéliumát, akkor Jézus Krisztus keresztye elveszítette volna az erejét.⁴¹⁸ A bibliai és a teológiai alap, amelyet keresünk most mint a párbeszédnek az elméleti, a teoretikus megalapozását, és mint egy valódi paradigmaváltó gondolatot, a Filippiekhez írott levélnek az úgynevezett kenotikus himnuszában találjuk: „Ugyanazon lelkületet ápoljátok magatokban, amely Krisztus Jézusban volt. Ő mint Isten az egyen-

⁴¹³ A fent a szövegben említett hivatalos egyházi megnyilatkozás, vagyis dokumentum a következő: *Christian Encounter with Men of Other Beliefs. A Statement Adopted by a Commission of the East Asia Council of Churches (EACC) Assembly, Bangkok, 1964* (A keresztyének találkozója a más vallású emberekkel: A Kelet-Ázsiai Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EACC) által elfogadott nyilatkozat, Bangkok, 1964), in *The Ecumenical Review (ER)* (1964/4), 455.

⁴¹⁴ Eme költői és egyben pontos kifejezés Stanley Jediah SAMARTHA gondolkodását dicséri, aki az egyik írásában használja: SAMARTHA S. J. (Stanley Jediah), *The Kingdom of God in a Religiously Plural World* (Isten Országja egy vallásilag sokszínű világban), in *The Ecumenical Review (ER)* (1980/2), 161.

⁴¹⁵ *Róm* 4,14.

⁴¹⁶ *1Kor* 9,15.

⁴¹⁷ *2Kor* 9,3.

⁴¹⁸ *1Kor* 1,17.

lőiséget Istennel nem tartotta olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell, hanem szolgálai alakot öltött, kiüresítette Önmagát (*εκένωσε(ν)*), és hasonló lett az emberekhez. Külsejét tekintve olyan lett, mint egy ember. Megalázta magát és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig. Ezért Isten fölmagasztalta, és olyan nevet adott Neki, amely fölötte van minden névnek, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban, és minden nyelv hirdesse az Atyaisten dicsőségére, hogy Jézus Krisztus az Úr.”⁴¹⁹

Eme szövegből alapozhatjuk meg és mélyíthetjük el az öнкиüresítő, a kenotikus teológiát, és eme teológiát kívánjuk ezúttal használni arra is, hogy megértsük a párbeszédes viselkedés által föllállított valódi kihívásokat. Amikor Isten úgy döntött, hogy párbeszédbe bocsátkozik a világgal, a közléscsere, a kommunikáció egy sajátos alakzatát választotta: azt, hogy szent közösségben, kommúnióban, koinóniában legyen az egész teremtett világgal. Isten úgy döntött, hogy egészen emberré lesz: ám ez csak az éremnek az egyik oldala. Isten eme folyamat során, amelyet megtestesülésnek, azaz inkarnációnak, testté levésnek neveznek, megtartotta az isteni természetét (ami minden valószínűség szerint azonos azzal, amit ma önazonosságnak vagy identitásnak hívnak a kortárs modern nyelvezetben), míg ugyanakkor fölvette az emberi természetet is. Eme folyamat elegyítés, változás, megosztás és szétválasztás nélkül ment végbe, ahogy a khalkédóni zsinatnak a rendkívül jelentős hitvallása, krédója ezt megfogalmazta, dogmatörténeti jelentőséggel, 451-ben.

Az *epoché*, avagy a visszavezetés, a *reductio* minden bizonnyal egy szintén fontos, jelentős és hasznos elmélet, teória, amelyet ezúttal is az elmélkedésünknek, a reflexiónknak a tárgyává kell tennünk.⁴²⁰ Az *epoché* ugyanis azt jelenti, hogy a párbeszédben résztvevő felek időlegesen fölfüggesztik az ítéletüket, és zárójelbe teszik az előföltevéseiket és az előítéleteiket, hogy a csöndnek a helyzetét, a szituációját teremtsék meg önmagukban, a tiszta áttetszőségét, a transzparenciáét, a merő befogadásét és a

⁴¹⁹ *Fil* 2,5–11.

⁴²⁰ A dél-amerikai jezsuita szerzetes, Juan SEGUNDO használja az egyik tanulmányában a redukció, vagyis a visszavezetés fogalmát, mégpedig majdnem ugyanazon jelentésben, mint az általánosabb *epoché* kifejezést: SEGUNDO, J. (Juan), *Fundamental Theology and Dialogue* (Az alapvető hittan (fundamentális teológia) és a párbeszéd), in METZ J. (Johannes) B. (szerk.), *The Development of Fundamental Theology* (Az alapvető hittan fejlődése), in *Concilium* (1969/46), 77.

fölnyílván állását. Ez természetesen egy nagyon komoly és rendkívül fegyelmezett aszkézist és önmegtagadást kíván meg tőlük.⁴²¹

Ugyanakkor azonban szabályozniuk is kell az önkiüresítés eme módját. Amennyiben ugyanis éppen üresek és betöltetlenek, akkor nincs semmi olyan értékünk, amelyet másokkal, az embertársaikkal megoszthatnának, amellyel másokat megajándékozhatnának. Ez az oka annak, hogy az *epokhénak* a szentírási önkiüresítésnek, a bibliai kenózisnak a kettős természetét kell magára öltenie azért, hogy egyszerre legyen teli és üres, egy időben és szimultán módon teljesen isteni és teljesen emberi. Jézus Krisztus visszautasította azt, hogy ragaszkodjék és lekösse magát ama meghatározáshoz, definícióhoz, hogy kicsoda is Ő, és hogy milyen előjogokra, jogokra és kedvezményekre volna jogosult és méltó. Mindezt pedig ama céllal tette, hogy eljusson az emberi és a bűnös Másikhoz, hogy fölvegye a szolgának és a szolgálónak az alakját, és ezáltal sérülékeny és kiszolgáltatott legyen egészen a halálig, mégpedig a kereszthalálig.⁴²² Amilyen módon a felek elfogadják a halálukat, az kapcsolódik ahhoz, ahogyan az élet egy és egyetlen reményét őrzik és táplálják: „Saját halálával, az Egyház föltárja majd a Megfeszítettet a világnak.”⁴²³ Továbbá: „Isten, egy csodálatosan finom érintéssel, lefordította Önmagát emberi fogalmakra. Miután minden ember Isten képmására van megalkotva, és mindenki különböző, minden egyes ember elmondhat valami olyat a Jóistenről nekem, amit senki más nem képes.”⁴²⁴

⁴²¹ Jose KUTTIANIMATTATHIL elemzi és analizálja a bölcselethez Edmund HUSSERL eme jelenségtani, fenomenológiai elképzelését: KUTTIANIMATTATHIL, J. (José), *Practice and Theology of Interreligious Dialogue: A Critical Study of the Indian Christian Attempts since Vatican II (1962–1965)* (A vallásközi párbeszéd gyakorlata és teológiája: Az indiai keresztény kísérletek megkülönböztető (kritikai) tanulmányozása a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) óta), Bangalore 1995, 477–483.

⁴²² A teológiai szakirodalomban valószínűleg a francia jezsuita szerzetes, Jean-Marc LAPORTE volt ama szerző, aki a legmesszebb ment a párbeszéd önkiüresítésként, kenóziként értelmezésében és megértésében. Egy egész tanulmányt szentel az önkiüresítés és a közösség kapcsolatának, amikor egy bizonyos kétoldalú, avagy bilaterális párbeszédet vizsgál meg, amely az anglikán közösség és a római katolikus egyház között ment és megy végbe: LAPORTE, J.-M. (Jean-Marc), *Kenosis and Koinonia: The Path ahead for Anglican – Roman Catholic Dialogue* (Önkiüresítés és közösség (kenózis és koinónia): Az anglikán – római katolikus párbeszéd további útja), in *One in Christ* (1985/2), 102.

⁴²³ Bruce D. MARSHALL utal ama lehetséges, potenciális tényre, hogy a keresztény Egyház átadja majd a helyét Isten Országának a végidőkben, az idők beteljesedésekor, az eskathonban, és ezáltal elfogadja és fölajánlja majd a saját halálát más embereknek a javára: MARSHALL B. (Bruce) D., *Who Really Cares About Christian Unity?* (Igazából kit érdekel a keresztények egysége?), in *First Things (FTh)* (2001/1), 34., www.firstthings.com/ftissues/ft0101/articles/marshall.html. (A kutatás ideje: 2009. január 25.)

⁴²⁴ Yohan DEVANANDA idézi Basil HUME-nak eme fontos, ugyanakkor finom és árnyalt véleményét az egyik tanulmányában, amikor arra kísérel meg használható választ találni, hogy voltaképpen miért is van szükségünk másokra: DEVANANDA, Y. (Yohan), *Understanding Conversion in the Context of Dialogue* (A megtérés értelmezése a párbeszéd szövegösszefüggésében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1992/4), 440.

Az önküresítés, a kenózis himnuszának a szövegét összevethetjük és összehasonlíthatjuk más hasonló szentírási szöveghelyekkel, mint például János evangéliumának az egyik versével, amely szerint a búzaszemnek a földbe kell hullania, és el kell halnia, hogy sok termést hozzon.⁴²⁵ Hasonló irányban mozognak Máté evangéliumának egyes versei is, amelyek szerint ne hívjuk föl magunkra a figyelmet képmutatóan és hi-pokrita módon alamiznaadáskor, hogy az emberek dicsérjenek bennünket, hanem az ajándékunk maradjon titokban, hiszen Isten a rejtekben is lát bennünket.⁴²⁶ Ezen kívül, Máté evangéliumának egy másik verse is fontos, ahol Jézus Krisztus azt mondja nekünk, hogy aki meg akarja menteni az életét, az elveszíti azt; aki azonban elveszíti az életét Őérte, az majd megtalálja azt.⁴²⁷ Végül pedig, Máté evangélium egy harmadik versét is megemlíthetjük, ahol világossá és egyértelművé van téve, hogy aki fölmagasztalja magát, azt megalázzák, aki pedig megalázza magát, azt majd fölmagasztalják.⁴²⁸

Az önküresítés, azaz a kenózis nélkül a valódi közösséget, a koinóniát nemigen lehetséges elképzelni; és itt most nem a másokért fölládozott életről, mint legfőbb jóról beszélünk. Jézus Krisztus halála egy olyan jelentőségteljes halál ugyanis, amelyet a föltámadásnak a reménye követ és tart is meg. Ezen értelemben, az eszkatológikus, a végidőbeli ünnepnek a lehetősége magának a Jónak a képévé válik.⁴²⁹ „Jézus Krisztus nyitott kezű, önküresítő és kenotikus mozdulata, gesztusa azt célozza és szándékolja, hogy helyrehozza Ádámnak az összeszorított öklű mozdulatát, gesztusát, amellyel az Istennel fönnálló egyenlőséget akarta megragadni.”⁴³⁰ A párbeszédben részt vevő felek előtti kihívás az, hogy az önmehtagadásnak,⁴³¹ az önmeghaladásnak, az önátlépésnek

⁴²⁵ *Jn* 12,24.

⁴²⁶ *Mt* 6,2–6.

⁴²⁷ *Mt* 16,25.

⁴²⁸ *Mt* 23,12.

⁴²⁹ John MILBANK a tanulmányában megfosztja a titok-jellegétől, és ezáltal egyszersmind demisztifikálja is az önfeláldozást, mint a legfőbb jót, és ekképpen írja le a végidőbeli, vagyis az eszkatológiai ünnepet, mint a jó képét: MILBANK, J. (John), *The Ethics of Self-Sacrifice* (Az önfeláldozás erkölcstana), in *First Things* (*FTh*) (1999/3), 38., www.firstthings.com/ftissues/ft9903/articles/milbank.html. (A kutatás ideje: 2009. január 24.)

⁴³⁰ A jezsuita szerzetesnek, Jean-Marc LAPORTE-nek a már idézett és igen fontos tanulmányának a címe a következő: LAPORTE, J.-M. (Jean-Marc), *Kenosis and Koinonia: The Path ahead for Anglican-Roman Catholic Dialogue* (Önkiüresítés és közösség (kenózis és koinónia): Az anglikán – római katolikus párbeszéd további útja), in *One in Christ* (1985/2), 107–108.

⁴³¹ A neves Srí Lanka-i protestáns, metodista lelkész, S. Wesley ARIARAJAH az egyik tanulmányában szintén az önmehtagadást, vagyis az aszkézist mutatja föl, mint a hiteles keresztény hitnek az alapját, szívét és magját: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Towards a Theology of Dialogue* (A párbeszéd egy teológiája felé). In ARIARAJAH S. Wesley, *The Bible and People of other Faiths* (A Szentírás és a más vallású emberek), Genf 1985, 68.

vagy az öntranszcendenciának, valamint a lelki szegénység hozzáállását és viselkedésmódját mutassák föl, amikor a párbeszéd folyamatába lépnek és belebocsátkoznak.⁴³²

A párbeszéd jelenségét számos más létezővel is összehasonlíthatjuk, összevetjük és párhuzamba állíthatjuk. Az egyik ilyen lehetséges fölállítható párhuzam a *dialektikáé*. A dialektikában a kérdésnek és a válasznak, avagy a tézisnek és az antitézisnek, a tételnek és az ellentételnek, a tudásnak és az igazságnak a mind mélyebb megértése a szintézisre, az összetételre, az összefoglalásra vezet. Ezen esetben a tagadásnak a tagadása, a negációnak a negációja kiváló lehetőséget teremt a párbeszédben résztvevő felek számára ahhoz, hogy önmagukat kettősen, duplán is megtagadják, azaz létezni segítsék a valódi önmagukat, és engedjék megtörténni a személyiségükön a kettős önküresítést, a dupla kenózist.⁴³³ A kettős önküresítés, a dupla kenózis ugyanis a keresztény teológia szerint egyszerre a Fiúnak, Jézus Krisztusnak az isteni tette a megtestesülésben, az inkarnációban (*incarnatio*), mind pedig a már testté lett Igének, a Logosznak a döntése a földi létezése, az élete folyamán. Jézus Krisztus ugyanis kiüresítette önmagát minden önmagára összpontosítástól, koncentrációtól is.⁴³⁴

Egy mindeneket magába ölelő és túlcsonduló párbeszédés lelkiségnek, spiritualitásnak az egyik lényegi jellemzője annak tudata, érzete és átélése, hogy a feleknek a saját vallása is bűnös és rengeteg mindenben vétkes, hibás. További jellemzője eme lelkiségnek, eme spiritualitásnak az állandó és gyökeres, lényegi készség és a készenlét, az éberség az önküresítésre, a kenózisra és a megtérésre. További karakterisztikuma eme mentalitásnak és attitűdnek a várakozás a megfordulásra, a konverzióra, a metanoiára; csakúgy, mint a kérő, a könyörgő, a fohászzkodó és a bűnbánó, a penitenciális imádságos

⁴³² Giacomo LERCARO elemzi és analizálja az *Unitatis Redintegratio* (UR, Az egység helyreállítása, 1964) című és kezdetű hivatalos egyházi megnyilatkozást, és az elemzése közben említi meg eme fontos kívánalmat: LERCARO, G. (Giacomo), *The Decree on Ecumenism and the Dialogue with Non-Catholic Eastern Churches* (Az ökumenizmusról (ökumenéről) szóló határozat, és a párbeszéd a nem katolikus keleti egyházakkal), in BÖCKLE F. (Franz) – OUWERKERK C. (Coenraad) A. J. VAN (szerk.), *Moral Problems and Christian Personalism* (Az erkölcsi nehézségek és a keresztény személyelvétség), in *Concilium* (1965/5), 169.

⁴³³ Yoshiaki IISAKA ír a párbeszéd eme három fontos párhuzamáról: IISAKA, Y. (Yoshiaki), *Dialogue, Dialect, Dialectic and Diakonia* (A párbeszéd, a nyelvjárás, a dialektika és a szolgálat), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1992/2), 188–189.

⁴³⁴ A jezsuita szerzetes, Piet SCHOONENBERG idézi J. A. T. ROBINSONnak a pontos kifejezését eme fölhalmozódásra: SCHOONENBERG, P. (Piet), „*He Emptied Himself*”: *Philippians 2,7* („Kiüresítette önmagát”: A Filippiekhez írott levél 2,7-es verse), in SCHILLEBEECKX, E. (Edward)– WILLEMS, B. (Boniface) (szerk.), *Who is Jesus Christ of Nazareth?* (Ki az a Názáreti Jézus Krisztus?), in *Concilium* (1966/11), 62.

gyakorlat és praxis.⁴³⁵ Azon eljárás mód, amelyet Isten kiválasztott, hogy elkötelezze Magát a párbeszédre az egész emberiséggel és ezzel együtt minden emberrel, az az önküresítésnek, a kenózisnak az útja volt; a résztvevő felek pedig ama kihívás előtt állanak állandóan, hogy az Ő lábnyomaiba lépjenek és azokat kövessék.

Az önküresítésnek, a kenózisnak az igazi jelentése egyfajta hatalomnélküliség; a folyamatos és a meg-megújuló megtisztulás, a purifikáció az önközpontúságtól, az egocentrizmustól; valamint az állandó növekedés a nyitottságban.⁴³⁶ Az imádság és az áldozat táplálja mindenekelőtt is az önküresítésnek a lelkeségét, vagyis a kenotikus spiritualitást. Az imádság összeköt Istennek a jóságával, a szeretetével és a hatalmával, míg az áldozat megerősíti az imádságot, és elősegíti a szent közösséget, a kommuniót, a koinóniát. Az önküresítésnek, a kenózisnak a hosszú folyamatában az önföláldozás egyesíti magában az imádságot és azon áldozatot, amikor valaki mintegy maga válik imádsággá másokért és sokakért.⁴³⁷

Az ökumenikus és a vallásközi irodalom immár tekintélyes történetében a legnagyobb hangsúllyal érdekes módon egy magyar jezsuita szerzetes, mégpedig ÖRSY László írásaiban esik latba az önküresítésnek, a kenózisnak a teológiai gondolata. Az ő számára ugyanis az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd egy olyan kísérletet és afféle erőfeszítést jelent, amely elősegíti, előmozdítja és fönn is tartja az egy és az egyetlen testen belüli gyógyítási és gyógyulási folyamatokat. Jézus Krisztusnak az önküresítése, a kenózisa mindörökké a legfontosabb példája, a legfőbb mintája és a legjobb modellje marad a tulajdonképpeni értelemben vett, hiteles és valódi párbeszédnek minden közösség előtt és azok számára. Ez jelenti ugyanis a belépést a húsvéti titoknak (*mysterium paschale*) a mélységébe, valamint annak isteni jelentésébe és jelentőségébe. Ekképpen, a halál szolgál ajtóul a föltámadáshoz (*resurrectio*), miként az önküresítés, a kenózis je-

⁴³⁵ Az idézet Johannes WILLEBRANDS bíborosnak a tanulmányából származik: WILLEBRANDS, J. (Johannes), *The Ecumenical Dialogue and its Reception* (Az ökumenikus párbeszéd és annak a befogadása), in *One in Christ* (1985/3), 224.

⁴³⁶ Az ázsiai *Bishop's Institute for Interreligious Affairs* (a vallásközi ügyekért felelős püspöki intézet, BIIA) egyik, *Hua Hin*-béli találkozájának a zárónyilatkozata szintén említi az önküresítést, vagyis a kenózist, felsorolva például eme három lelkeségi, azaz spirituális hozzáállást, avagy attitűdöt és kívánalmat: *Interreligious Dialogue: Fresh Horizons for Communion and Cooperation Today* (*Hua Hin*, 1991) (A vallásközi párbeszéd: Új távlatok a közösségre és az együttműködésre napjainkban (*Hua Hin*, 1991)), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1991/1), 31.

⁴³⁷ Eme párbeszédes lelkeség, amely egyesíti az imádságot az áldozattal, Francis ARINZE nigériai bíboros lelkipásztori levelében is megtalálható: ARINZE, F. (Francis), *Letter to Presidents of Bishop's Conferences on the Spirituality of Dialogue* (Levél a püspöki konferenciák elnökeinek a párbeszéd lelkeségéről), in *Bulletin (Pro Dialogo)* (1999/2), 265.

lenti a belépést a valódi közösségbe. Ezen önküresítésnek, eme kenózisnak nem kell föltétlenül a vallási önazonosságot, az identitást érintenie. Nem kell, hogy vonatkozzék a közösségi avagy az egyházi önazonosságra, öntudatra sem. Mert ezen önküresítésnek, eme kenózisnak a valódi terepe az időleges, a temporális, a népszerű és a populáris önazonosság, öntudat és identitás kell, hogy legyen: a történelmi, historikus esetlegességeknek a tere és a dimenziója.⁴³⁸ Eme véletleneket és ezen esetlegességeket el is lehet hagyni, és akár föl is lehet ajánlani mint teljesen eléggő hálaáldozatot Istennek, Aki Maga a párbeszédnek a szentháromságos közössége.

7.3 A vallásközi párbeszéd eredményeinek befogadása és elfogadása (*receptio*) az egyén által és a kulturális közösségben

Mindennek megfelelően, a vallásközi párbeszédnek a lehetséges legmagasabb, illetve legmélyebb szintje talán az *átgondolás*, a reflexió, illetve a *befogadás*, a recepció vonatkozása és a dimenziója. A megalapozott reményeink szerint mindezek fokozatosan az állhatatos, a megtermékenyítő, a kiengesztelődött és a megbékélt különbözőségeknek az állapotához vezethetnek el, vagyis egyfajta új önértelmezéshez és megújult önfelfogáshoz.

Sokak szerint a vallás a kultúrának a lényege, az esszenciája, és az anyaga, a matériája, míg a kultúra a vallásnak az egyik, talán a legjelentősebb és talán a legfontosabb alakzata és a formája. Paul TILLICH gondolkodásában az emberi kultúrának a három legalapvetőbb fajtája a következő: először is, az öntörvényű, vagyis az autonóm kultúra; másodsor, a valaki más törvényének alávetett, vagyis a heteronóm kultúra; illetve, harmadszor, az isteni törvénynek engedelmessé, azaz a theonóm kultúra.⁴³⁹ A kultúra tulajdonképpen értelemben azon emberi hangot és ama humán megszólalást alakítja, formálja és azt is árnyalja, amely Istennek a hangjára és a megszólítására felel és arra válaszol, elsősorban a vallásban és a hitben. Mindezen módokon például a keresztényeknek hiteles tanúságot kell tenniük minden egyes emberi kultúra előtt és azo-

⁴³⁸ A világhírű magyar jezsuita szerzetes és teológus, ÖRSY László (aki Ladislaus ORSY vagy ÖRSY néven is gyakran publikál az angolszász világban) áll ki a legmarkánsabban ezen elképzelés mellett: ÖRSY, L. (László), *“Kenosis”: The Door to Christian Unity* (Az önküresítés: A keresztények egységének ajtaja), in *Origins* (1993/3), 39.

⁴³⁹ Paul TILLICHnek a gondolatát idézi: SONG, Ch.-S. (Choan-Seng), *Culture*, in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 285.

kon belül is, számításba véve természetesen az örömhírt, a krisztusi evangéliumot, annak a változatos kifejezéseivel együtt.

A kultúrák teológiájában H. Richard NIEBUHR öt modellt különböztetett meg azért, hogy leírja Jézus Krisztus és a kultúra kapcsolatának lehetőségeit. Ezen öt modell pedig a következő: Jézus Krisztus a kultúra ellen; a kultúrának a Jézus Krisztusa; Jézus Krisztus a kultúra fölött; Jézus Krisztus és a kultúra egyfajta ellentmondásos, paradox viszonyban; illetve Jézus Krisztus mint a kultúra átalakítója és átformálója.⁴⁴⁰

Az örömhír és a kultúra kapcsolatának és a viszonyának a történeti, a historikus példái magukban foglalják először is a bennszülötté vagy őslakossá tételt, az indigenizációt, amelynek során az örömhír, az evangélium gyökeret ereszt egy adott kulturális talajban. Továbbá, másodikként, ide sorolhatjuk a szövegösszefüggésbe helyezést vagy az oda állítást, vagyis a kontextualizáció folyamatát, amely leginkább az alanynak és a tárgynak, a szubjektumnak és az objektumnak az egymást kölcsönös áthatásával, az interpenetrációjával foglalkozik, azt elemzi és tárgyalja. A tovább történeti példák között szemlélhetjük, harmadsorban, a kultúrához alakítást, vagyis az akkulturációt, illetve az alkalmazást, az alkalmazkodást, vagyis az adaptációt, ami a keresztény gyakorlatoknak a helyi kultúrára illesztését jelenti. Negyedszerre, érdemes megemlítenünk a kultúrába ágyazás lehetőségét és jelenségét, az inkulturációt, amelynek folyamán az új értékeket egyfajta prófétai és fölszabadító módon beleoltják egy adott örökségbe, hagyományba, világnézetbe, világképbe és ideológiába.

Az összefüggésrendszerektől meghatározott, kontextuális teológia fölfogása szerint az összefüggésbe helyezés, kontextualizáció legmagasabb foka a megtestesülés, az inkarnáció. Eszerint viszont már most is bele vannak ágyazva a kultúrákba bizonyos teológiai jelentések, kódok és rejtjelek, amelyek Isten titká és misztériuma mélységét és a szélességét jelzik és mutatják. A vallási és a kulturális találkozások számára a főszabály továbbra is az marad, hogy további terheket ne helyezzenek a másikonak a vállára, mint a valóban lényegi dolgoknak a súlyát és a tömegét. Az Apostolok Cselekedeteiben többek között azt olvassuk erről: „A Szentlélek és mi magunk is azt tartottuk helyesnek, hogy a következő szükséges dolgokon kívül semmi más terhet ne rakjunk rátok.”⁴⁴¹

⁴⁴⁰ H. Richard NIEBUHRnek a gondolatát idézi: SONG, Ch.-S. (Choan-Seng), *Culture*, in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 2002, 286.

⁴⁴¹ *ApCsel* 15,28.

A jézusi örömhír, a krisztusi evangélium megvilágosítja, illuminálja, majd átalakítja, transzformálja az adott emberi kultúrát, amely viszont mintegy cserébe szintén megvilágosítja, világosabbá teszi és meg is testesíti az örömhírnek az üzenetét és annak a tartalmát. Mindennek eredményeképpen az egyes emberi kultúrák fokozatosan megtisztulnak, egyre inkább megújulnak, és mindinkább új élettel telnek meg az örömhírnek az erejétől és a fényétől. Ugyanakkor pedig az egyes emberi kultúrközösségeket a keresztény örömhír megfosztja a föltétlenségüktől, az abszolút mivoltuktól, azokat viszonylagossá teszi, relativizálja, és párbeszédbe állítja. Rengeteg kultúrában jelen vannak az örömhírnek a hiteles és a valódi értékei, mint amilyen például az életnek, a hitnek, a békének és a békeségnek, az alázatosságnak, a közösségvállalásnak és a szolidaritásnak, vagy az igazságosságnak az erényei. Ilyen értékek továbbá a szabadságnak, az együttérzésnek, az empátiának, és a rokonszenvnek, a szimpátiának, a párbeszédnek és a dialógusnak, a kölcsönösségnek, az örömmek, a bölcsességnek és a szapienciának, valamint a teremtéssel és az egész teremtett világgal fönntartott egészleges, holisztikus és totális kapcsolatoknak az értékei. Amikor a keresztény Egyház egyetemességét, univerzalitását és katolicitását a párbeszédben kiművelt keresztények újra fölfedezik az egyes kulturális összefüggésrendszerekben, a kontextusokban, akkor a megtestesülésnek, az életnek, a halálnak, valamint Jézus Krisztus föltámadásának a mintája és a modellje szolgál a bölcsességi megkülönböztetésüknek az alapjaként és annak a mércéjeként is.

A *különbség* két halmaz esetén a közös metszetükön kívül eső tartományainak az anyaga, a matériája; míg a *különbözőség* az, hogy egyáltalán létezik ilyen külön tartomány, vagyis ez a sokféleségnek, a pluralitásnak az egyik árnyalata. Kiengesztelni elsődlegesen is ezen így-létüket kell: a célkitűzés tehát az, hogy a párbeszédben résztvevő felek ne lássanak vétket a másik embernek a másságában vagy a különbözőségében, illetve amennyiben valami bűnként jelenik meg a szemük előtt, akkor rögtön vagy legalább is minél hamarabb meg is bocsássák azt, hogy ezáltal a közös metszetre mint lényegi tartalomra figyelhessenek. Magának a különbségnek a pusztá kiengesztelődése avagy megbékéltetése ugyanis jobbára csak az egyszínűséghez, a monokromitáshoz, illetve az egyöntetűséghez, az uniformitáshoz vezethetne. Eme szinten mindannyian, bár nagyon különböző utakon és módokon, de arra vannak elhivatva, hogy fokozatosan megkíséreljék fölfedezni az isteni titkoknak és a misztériumoknak az értékeit, a tapasztalatait, a vonatkozásait és a dimenzióit. Ezek ugyanis más világvallásokban elsősorban a kulturális, a történeti, a történelmi vagy

egyenesen az isteni gondviselésben gyökeredző, a providenciális okok miatt adott esetben néha esetleg kifejtettebbnek, netán kerekesebbnek is bizonyulhatnak.

Az előző megállapítások nyomán szinte magától adódik azon érdekes és ama fontos kérdésfeltevés, hogy vajon pontosan melyek is volnának azon emberi kötelességek, és ama felelősségek, amelyek akkor hárulnak a felekre, miután tevékenyen és aktívan részt vettek a vallásközi párbeszédnek legalább az egyik fontos szakaszában. Mindenképp valószínűnek és sürgetőnek látszik, hogy a nyelvnek, a történelemnek, a históriának, a megértésnek, az értelmezésnek, az interpretációnak, a tapasztalatnak, a vezetésnek és a döntéshozásnak, illetve a szertartásnak, a rítusnak, a liturgiának egyfajta forradalmára, de legalább is ezeknek a döntő mértékű átalakulására és átformálódására volna szükség.⁴⁴²

A legfontosabb azonban, hogy a vallásos emberek mindannyian felelősek ama változásoknak és ama meglátásoknak a *befogadásáért*, a recepciójáért, amelyeket maga eme találkozás hozott létre bennük. Amennyiben komolyan szándékoznak venni magukat és a maguk által betöltött szerepet a vallásközi párbeszédnek a folyamatában, eme változásokat és eme kihívásokat alaposan végig is kell gondolniuk, illetve reflektálniuk kell ezekre. Ennek megfelelően, meg kell tehát rágniuk és meg is kell emészteniük az új behatásokat és a friss belátásokat; továbbá, új érveket és eltérő nézőpontokat kell keresniük, hogy a saját meggyőződéseiket az eddigiekhez viszonyítva még erőteljesebben kifejezhessék és ki is fejthessék. Egy vallásközi párbeszéd nyomán nemcsak a saját lelki-ségi és spirituális fejlődésükért felelősek a résztvevő felek, hanem, hasonlóképpen, az egész vallásuk, saját felekezetük, közösségi hitrendszerük, illetve a másokkal együtt vallott világnézetük további fejlődéséért, fejlesztéséért és előmozdításáért is.

A vallásközi párbeszéd a kölcsönös *megtermékenyítésnek* és az ösztönzésnek⁴⁴³ a hatását kell, hogy elérje minden résztvevő egyén és az összes érintett közösség számára a befogadás, a recepció folyamatában.⁴⁴⁴ Jelentős föladatuk tehát, hogy meg kell is-

⁴⁴² S. Wesley ARIARAJAH idézi Diane ECKnek eme fölhívását a forradalomra az egyik fontos tanulmányában: ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Women and Dialogue: Is Dialogue Compromised?* (Nők és a párbeszéd: Megalkuvás áldozata-e a párbeszéd?), in ARIARAJAH, S. W. (Wesley), *Not without my Neighbour: Issues in Interfaith Relations* (A szomszédom nélkül nem: Kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1999, 59–72.

⁴⁴³ Peter NEUNER beszél eme kölcsönösen megtermékenyítő és ösztönző hatásról az egyik írásában: NEUNER, P. (Peter), *Intrafaith Dialogue* (Valláson belüli párbeszéd), in LOSSKY, N. (Nicholas) – BONINO, J. M. (José Míguez) – POBEE, J. (John) – STRANSKY, T. (Tom) – WAINWRIGHT, G. (Geoffrey) – WEBB, P. (Pauline) (szerk.), *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Az ökumenikus mozgalom szótára), Genf 1991, 288.

⁴⁴⁴ Stanley Jedidiah SAMARTHA beszél az egyik tanulmányában a belső párbeszédnek a szükségességéről, amelynek a tényleges párbeszéd, vagyis dialógus megtörténte után kell fokozatosan előlépnie

merkedniük és meg kell barátkozniuk a saját kulturális elkötelezettségeikkel⁴⁴⁵ és magukkal az eszmei előföltévéseikkel.⁴⁴⁶ Ezen gondolati elmélyedés pedig egy bizonyos, de belátható idő elteltével hozzásegítheti őket mindahhoz, hogy a saját hagyományukat és a tradíciójukat is egyfajta *második naivitás*ban pillantsák meg és azontúl úgy is tekintsék és lássák azt.⁴⁴⁷ A kevésbé új, az új, valamint az újonnet keletkezett lelki, lelki-ségi és spirituális belátásaikat pedig hatékonyan és effektív módon kell tanúsítaniuk minél több felebarátjuk és a szomszédaik számára is.

Ami pedig a *tanúságtétel* és a párbeszéd viszonyának a rendkívül időszerű és aktuális kérdéskörét illeti, arról azt mondhatjuk, hogy tulajdonképpen mindenfajta tanúságot a párbeszédnek a lelkületével kell tenniük, sőt a valódi párbeszéd egyszersmind magában foglalja a tanúságtétel bátor tettét is.⁴⁴⁸ A párbeszédben, a dialógusban ugyanis a másik személy iránt mélységesen érzékeny és szenzitív, éppen ezért a tanulásra és a fejlődésre egyaránt hajlamos tanúságtételre szól a résztvevőknek a küldetése. Sőt mi több, az igazi párbeszéd minden világvallást és az összes világnézetet az Igazsághoz fordulásra, valamint a hagyományaiknak és a tradícióiknak⁴⁴⁹ a legjobb részeihez szóló *megtérésre* is fölhívja.⁴⁵⁰ Ugyanis a „valódi párbeszéd mindegyik résztvevő számára ki-

és szerephez jutnia: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobii vita egy értelmezése), in SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: Ecumenical Issues in Interreligious Relationships* (Bátorság a párbeszédre: Ökumenikus kérdések a vallásközi kapcsolatokban), Genf 1981, 62.

⁴⁴⁵ A gondolat forrása: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobii vita egy értelmezése), in *World Faiths (WF)* (1976/3).

⁴⁴⁶ Ezen megfogalmazás a következő tanulmányban található meg: SAMARTHA, S. J. (Stanley Jedidiah), *Courage for Dialogue: An Interpretation of the Nairobi Debate* (Bátorság a párbeszédre: A nairobii vita egy értelmezése), in *Religion and Society (RS)* (1976/3).

⁴⁴⁷ David TRACY idézi a tanulmányában Paul RICŒUR ezen alapfogalmát: TRACY, D. (David), *Beyond Foundationalism and Relativism: Hermeneutics and the New Ecumenism* (Túl a kezdetkötöttség és a viszonylagosság hite: A megértéstan és az új ökumené), in GREINACHER, N. (Norbert) – METTE, N. (Norbert) (szerk.), *The New Europe: A Challenge for Christians* (Az új Európa: Kihívás a keresztnyek számára), in *Concilium* (1992/2), 110.

⁴⁴⁸ Michael L. FITZGERALD egy egész áttekintő tanulmányt szentel a két, néha egyenesen ellentétben álló fogalom kapcsolata kérdéskörének: FITZGERALD, M. (Michael) L., *Witness and Dialogue* (Tanúságtétel és párbeszéd), in *International Review of Mission (IRM)* (1997/1–2), 117.

⁴⁴⁹ Yohan DEVANANDA említi az írásában Tissa BALASURIYA eme fontos véleményét a megtérés különféle megértéseiről, és csatlakozik is azokhoz: DEVANANDA, Y. (Yohan), *Understanding Conversion in the Context of Dialogue* (A megtérés megértése a párbeszéd összefüggésrendszerében), in *The Ecumenical Review (ER)* (1992/4), 435.

⁴⁵⁰ Talán a legkomolyabban veendő és egyben a legszínvonalasabb javaslat a felekezetek megtérésére a következő: DOMBES, Groupe des, *For the Conversion of the Churches* (Az egyházak megtéréseért), Genf 1993.

hívást jelent, minthogy fölhívja a figyelmüket Istennek a jelenlétére, és egy ismeretlen mélységből föltörő megtérésre szólítja föl őket.”⁴⁵¹

Valódi értelemben vett közléscserére és igazi kommunikációra kizárólag csak akkor kerül sor, amikor a résztvevő felek tájékoztatást adnak egymásnak, információkat, ötleteket, eszméket és gondolatokat osztanak meg egymással. Mindezzel együtt egymásnak a kultúráját is fölfedik a másik előtt, az emberek és a helyszínek közelebbi kapcsolatba és szorosabb viszonyba kerülnek egymással, elkezdenek együttműködni, kooperálni, és párbeszédet folytatni, dialogizálni egymással. A közléscserének, a kommunikációnak az eredeti jelentése az, hogy egy egységként kötődni kezdünk egymáshoz; a kommunikáció vallási elvei ennek megfelelően a részvétel, a megszabadulás és a próféta kiállás. Mindezek együtt teremtik meg a közösséget, sőt a kommuniót a különböző emberek és az embercsoportok között, ezáltal is támogatva, segítve és fejlesztve az emberi kultúrát. Biztosak lehetünk benne, hogy a tanítás minden egyes lépésének és az összes mozzanatának szüksége van az elfogadásra, a befogadásra és a recepcióra; továbbá, a kölcsönösen megkülönböztető és kritikai kipróbálásra és a tesztelésre. Csak ezután következhetik a megfelelő alkalmazásuk, a vallásközi párbeszéd eredményeinek fokozatos és kölcsönös elismerése és elsajátítása, egyénileg és a vallási közösségben.

A befogadás egyrészt egyfajta válasz, egy bizonyos felelet a fölgyorsult változásoknak a hatásaira, ugyanakkor az érvényes vallási hagyomány, a tradíció, valamint a személyes, perszonális és a közösségi élmények és a tapasztalatok alapvető és ősi igazságainak újrafölfedezése, elismerése és megerősítése. Éppen ezért a vallásközi párbeszédre nevelésnek és a képzésnek az általános célja a gyökerekre visszamenő megújulás, reform és naprakésszé tétel (*aggiornamento*). Mielőtt másoktól várnák el, a feleknek elsősorban is önmagukat kell megújítaniuk, hogy ezáltal is egyre inkább megfeleljenek és hűségesek legyenek a saját vallásuknak a lényegéhez és az üzenetéhez. A keresztyének előtt örök mintaként és modellként a háromságos egy Isten áll, Akinek maga a természete a közléscsere és a párbeszéd, mégpedig a három isteni személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek között, a szeretet szent *perikhórészis*ének, vagyis egymás kölcsönös átjárásának és interpenetrációjának az értelmében.

⁴⁵¹ John B. CARMAN idézi Klaus KLOSTERMAIERNak eme megállapítását a *metanoiáról*, vagyis a megtérésről, miközben a megtérés és a párbeszéd kapcsolatát vizsgálja az egyik jelentős és érdekes tanulmányában: CARMAN, J. (John) B., *Continuing Tasks in Interreligious Dialogue* (Folytatódó föladatok a vallásközi párbeszédben), in *The Ecumenical Review (ER)* (1970/3), 204.

Összefoglalás és kitekintés:
A vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának
helyzete, kihívásai és feladatai

A vallásközi párbeszéd a kortárs teológia egyik legtöbb teremtőerőt és ötletességet igénylő területe, hiszen egy régi kihívás alapvetően új megközelítésében kerül a keresztény teológusok elé, és ezért a hagyomány e téren, érthető módon, egyelőre nem túl bő. A szakirodalom eddigi fontosabb javaslatait megkíséreltük tehát szervesen és organikusan beépíteni egy nagyobb elmélet kereteibe. Az alkotóerő teológusi erényét pedig a hűség erénye tartja teremtő feszültségben a keresztény tanításhoz.

Doktori dolgozatunk a vallásközi párbeszéd fundamentálteológiai, alapvető hit-tani megalapozásával foglalkozott az ökumenikus mozgalomban, különösen az 1979 és 2004 közötti időszakban. Az időhatárokat a témában eddig született két ökumenikus hivatalos egyházi megnyilatkozás megjelenési éve jelölte ki, amely szövegeket a függékben a saját fordításunkban közöljük is.

Dolgozatunk három részre tagolódott, egy biblikus, egy történeti és egy rendszeres teológiai részre. A vallásközi párbeszéd *szentírási* megalapozásával foglalkozó első rész először a különböző emberek és csoportok közötti kiengesztelődés és megbékélés szentírási alapjait tárta föl, mégpedig ószövetségi példák alapján. Itt olyan kérdéskörök körvonalazódtak, mint a tisztességes eljárás kívánalma (Ter 8,20–9,17), a vezetők és a nép felelősségének kérdése (Kiv 24,1–18), a Szentlélek és ajándékainak szerepe (Ter 33,1–11), az imádság elengedhetetlensége (Ter 18,20–33), az egyetemes közösségvállalás (Szám 12,1–16), a vendéglátás és a vendégbarátság (Ter 45,1–28), valamint az önkiüresítés, a kenózis és a föltétel nélküli szeretet eszménye (Óz 1–3) a megbékéléshez vezető vallásközi párbeszédben.

Ezután ráközelítettünk magára a vallásközi párbeszédre és a más vallású emberekkel fennálló kapcsolatokra a Szentírásban, azáltal, hogy megvizsgáltuk a *párbeszéd* szó igei alakjának tizenhárom újszövetségi előfordulását, illetve a számariai asszonyról szóló történet példáján (Jn 4,1–42) végigkövettük egy konkrét jézusi párbeszédes helyzet lépcsőfokait. A vallásközi párbeszéd tíz lépcsője eszerint a következő: az előítéletek meghaladása, a hétköznapi beszélgetés, az elválasztó falak ledöntése, a közös nyelv megtalálása, a személyes találkozás, a művészi vonatkozások működésbe hozása, az eg-

zisztenciális megérintettség, a lelkiségi elmélyülés, a tanúságtétel, illetve az elnémulás a misztérium előtt. Végül néhány olyan vallásközi megfontolásra irányítottuk a figyelmünket az Ó- és az Újszövetségben, amelyek segíthetnek a továbblépésben a hosszú ideig uralkodónak számító kizárólagossági, exkluzivista fölfogástól a vallásközi párbeszéd módszertana felé.

A dolgozatunk második része a vallásközi párbeszéd *történeti* kibontakozását vizsgálta az ökumenikus mozgalomban. Bevezetésként fölillantottuk a vallásközi párbeszéd néhány jelentősebb keresztény teológiatörténeti szempontját (például megváltás, üdvtörténet, sokszínűség és gondviselés), majd áttekintettük a vallásközi párbeszéd teológiájának kibontakozását az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) történetében, 1948-tól 2006-ig, az előzmények bemutatása után a világközgyűlések (Amszterdam, Evanston, Új-Delhi, Uppsala, Nairobi, Canberra, Vancouver, Harare és Porto Alegre) szerinti bontásban.

Külön kiemeltük a párbeszéd aleggység két meghatározó vezetőjének, Stanley Jedidiah SAMARTHÁnak (1920–2001) és S. Wesley ARIARAJAH-nak a szerepét az ökumenikus mozgalom vallásközi szerepvállalásában. Az újkori ökumenikus egyháztörténet ívéen szépen végigkövethető a párbeszéd és a missziós irányzatok teremtő feszültsége. A párbeszéd aleggység lassú kialakulását hamarosan a szabályozás igénye és szükségessége követte, rövid fölvirágzás, majd jelentős viták, visszaesés és újraszabályozás.

Ezzel párhuzamos fejlődést jelentett a Római Katolikus Egyház vallásközi szerepvállalása, különösen is a *II. Vatikáni Zsinat* (1962–1965) után. A zsinati hivatalos egyházi megnyilatkozások közül is kiemelkedik az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról szóló *Nostra Aetate* (1965) nyilatkozat, amely a *Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa* működésének alapjait vetette meg. A Pápai Tanács eddigi egyik legfontosabb megnyilatkozása az 1991-es *Párbeszéd és hithirdetés*, amelyet együtt ismertettünk és elemeztünk a Függelékben is közölt ökumenikus 1979-es *Irányelvekkel* és a 2004-es *Megfontolásokkal*.

A dolgozatunk harmadik része foglalkozott magával a vallásközi párbeszéd fundamentálteológiájának a *rendszerező*, szisztematikus kifejtésével. A vallás (*religio*) fogalmát először is elhatároltuk a világnézet és a világtétele fogalmától, és ezáltal az ideológiai rendszerekkel folytatott párbeszédet végleg kizártuk a vizsgálódási körünkéből. A

párbeszéd fogalmának meghatározásához pedig a bölcselet története sietett a segítségünkre, elsősorban SZÓKRATÉSZ (Kr. e. 469–399) és Martin BUBER (1878–1965) meglátásaival.

A dolgozatunk bevezetett egy általunk alkotott új bölcseleti fogalmat, a *jóindulat hermeneutikáját*, megértéstanát. Ellentétpárja, a *rosszindulat* hermeneutikája teljesen félrevezeti az értelmezni igyekvőt, és egyáltalán nem juttatja el a tulajdonképpeni megértéshez. A *gyanú* hermeneutikája lehetetlenné teszi a dogmák, az axiómák és az arkhimédészi sarokpontok lefektetését; végül pedig, a *távolságtartás* hermeneutikája megfoszt az elkötelezettség föl vállalásától. Egyes egyedül az együttérzés, beleérzés és rokonszenv alapján álló jóindulat hermeneutikája vezetheti el az értelmezni törekvőt a másik embernek és a másik közösségnek egy olyanfajta megértéséhez, amely az illető, vagyis az értelmezett számára is ismerős, meggyőző és föl vállalható.

Az *ökumenikus párbeszéd*nek legalább annyira szüksége van módszertani megalapozásra, mint rendszeres teológiai és dogmatikai tartalomra, és ennyiben előzetes módszertani párhuzamot jelent a vallásközi párbeszéd számára. Az ökumenikus teológiai párbeszédet nem érdemes pusztán tanításbéli és dogmatikai kérdésekre leszűkíteni, hanem egy átfogóbb egyházi összefüggésrendszerbe érdemes ágyazni. Az ökumenikus és a vallásközi párbeszéd voltaképpen ugyanazon módszert használja és alkalmazza, mégpedig a párbeszéd, a dialógus módszerét.

A közös vonások föl ismerése, egyszersmind a jelentős különbségek föl tárása és megvizsgálása mindkét folyamat számára nélkülözhetetlen és elengedhetetlen. A két tevékenység azonban nagyon különböző sebességgel folyik, és más és más a fontosságuk Isten előtt és az Egyház életében. Mindezt a közös módszer kidolgozásán kívül éles és határozott elválasztásuk és megkülönböztetésük is föltétlenül szükségesnek mutatkozott, mégpedig a saját jól föl fogott érdekükben is.

Összehasonlítva tehát a két típusú és fajtájú vallási párbeszédet, azt állapíthattuk meg, hogy a vallásközi párbeszédben a feleknek mindig nyitva kell állniuk *Istennek a szabad önjáándékozása* felé. A megnyílásuk által megszerzett és megtapasztalt meglátások kimeríthetetlen sokasága ugyanis mindaddig nem lesz ismeretes előttük, ameddig empirikusan valóban át nem élik ezeket. Az ökumenikus párbeszéd, ezzel szemben, egy nagyon is pontosan meghatározott remény és várakozás felé halad, mégpedig a krisztusi, keresztény Egyház *látható egysége* felé. Eme jelzett és fölismert különbség kulcsfon-

tosságúnak és döntő jelentőségűnek bizonyult a párbeszéd minden egyes mozzanata során.

A vallásközi párbeszédnek hármass teológiai *célrendszere* van. Az *önmagamért* folytatott vallásközi párbeszéd az elmélyülést segíti a saját hagyományban. A magáért a *párbeszédért* és az *Istenért* folytatott vallásközi párbeszéd elvezet az ajándékok kölcsönös cseréjéhez, a gazdagodáshoz a hitben, valamint a párbeszédhez Istennel és Istenben. Végül, a *másik emberért* folytatott vallásközi párbeszéd fölveti a keresztény Egyház számára Jézus Krisztus örömhírének, evangéliumának hirdetése, vagyis a hithirdetés (misszió), illetve a vallásközi párbeszéd viszonyának kérdését.

Egyszerre végezni a *párbeszédet* és a *hithirdetést* csak egy sajátosan tágan, például kölcsönös tanúságtételként fölfogott hithirdetés, misszió keretében szabad, mert a hithirdetés hozzáállása egyrészt nem tesz nyitottá a tanulásra a másik féltől; másrészt pedig, a keresztény misszió és evangelizálás hitelteleníti a párbeszédet a hátsó szándékok megléte és fönnállása miatt, és ezáltal a párbeszéd a hithirdetésnek a szolgálatában látszattá alacsonyodik. Ugyanakkor természetesen más alkalmakkor a keresztények személyesen és közösségekben is arra vannak fölhívva, hogy Jézus Krisztus fölszabadító örömhírével és szabaddá tévő evangéliumával gazdagítsanak másokat.

Vallásközi párbeszédéről először is négy *dimenzióban* beszélünk, amelyek mindegyike gyakorlatias irányultságú. Az *egymás mellett élés (coexistentia)* szintjén elsősorban a vallási előítéletek és türelmetlenség teljes meghaladása a vallásközi párbeszéd legalapvetőbb célja, különösen a félreértések napfényre hozása és tisztázása segítségével. A *vallásszabadság* eszméje a vallásközi párbeszéd kérdését a világvallások közösségi kontextusába, másfelől pedig a szabad akarat és az emberi egyéniség személyi összefüggéseibe ágyazta.

A második dimenzióban valódi *együttéléstről (conviventia)* akkor lehet beszélni, amikor a résztvevők nyíltan elfogadják és befogadják a másik ember bizonyágtételét, tanúságtételét és vallási élményét, majd pedig azok nyomán, azokat kiindulópontul és alapul véve őszinte kérdéseket tesznek föl, amelynek során igaz figyelmet kap a másik ember; mindez pedig kölcsönös megértéshez és tisztelethez vezet.

Az *együtműködés (cooperatio)* szintjén a vallásközi párbeszéd figyelme és érdeklődése elsősorban a közös emberi célkitűzések megállapítására és szolgálatára

összpontosul, az őszinte kapcsolatok pedig fokozatosan elvezetnek majd a közös tevékenységekhez is.

Végül, a *közös tanúságtétel* lényege, szíve és veleje a szeretet, az alázat és az odafordulás másokhoz az ember egész lényével és személyiségével: mindig választ keres a többiektől, ugyanakkor a vértanúságra is készen áll, akár a halállal is bátran szembenézve. A többiektől érkező válasz a tanúságtévő számára is gazdagító, és a viszonyuk folytonos újragondolására készíti ama valósággal kapcsolatban, amelyről tanúságot tettek.

Ám a vallásközi párbeszédnek soha nem szabad megelégednie a félreértések fokozatos tisztázásával és egymás kölcsönös megismerésével, mint a párbeszéd első számú főcéljával. Az sem tűnik elegendőnek, amennyiben a vallások pusztán a közös célkitűzések, például a békesség, az igazságosság, vagy a teremtésvédelem érdekében kísérelnek meg összefogni.

A vallásközi párbeszéd *hármás tipológiája* ezért inkább gondolati, teológiai és lelkeségi irányultságú. A vallásközi párbeszédnek egyszerre jelenti a kiindulópontját és az eredményét az *életközösség* megteremtésének a szintjén a szeretet és a közösség kiépítése.

A *teológiai eszmecsere* szintjén az igazság kérdése merült föl, amelyet az ontológiai, az egzisztenciális és az episztemológiai igazságfogalmak, az igazság birtoklása és a kizárólagosság igénye, valamint az igazság párbeszédes természetének a segítségével vizsgáltunk. A vallásközi párbeszédben főként az *egzisztenciális*, azaz a személyes igazság az, ami arra irányítja a résztvevőket, hogy valóban és komolyan párbeszédbe bocsátkozzanak a többi vallásos emberrel és vallási hagyománnyal: Isten arcát, jelenlétét, Szentlelkének hatását és nyomát fedezik föl másokban, az embertársaikban, amikor tanúi lesznek lelkeségüknek és életük minőségének. Nem ők birtokolják az igazságot, hanem az Igazság birtokolja őket. Az Igazság pedig olyannyira párbeszédes természetűnek bizonyult, hogy mintegy a harmadik résztvevő félnek is tekinthető a párbeszédben.

Végül, a *lelkeségi* tapasztalatok kölcsönös megosztása a megtérés és az üdvösség kérdését vetette föl. Mások lelki kincseinek figyelmen kívül hagyása nagyfokú hálátlanság lehet Isten mindenkit szerető és üdvözíteni akaró gondviselésével és kegyelmével szemben. Ez egyszersmind az eredendő istenképmásiságot hordozó

embertársak lelkiismereti keresésének és Istennel folytatott párbeszédének nem komolyan vételére is utalhat.

A vallásközi párbeszéd három *határát* különítette el a dolgozatunk. A merevség és a *fundamentalizmus* leegyszerűsíti a szövegek és tények értékelését, és mindazt elutasítóan minősíti, ami nem fér bele a saját rögzített értékeinek és nézeteinek szűkös és korlátozott keretébe. Így egyszerre válik védekezővé és apologetikussá, ugyanakkor támadóvá és agresszívvá is, ami a vallási türelmetlenség melegágya.

Az egybemosás, a vallási *szinkretizmus* és eklekticizmus különböző vallások összetevőinek megkülönböztetés nélküli elegyítése és vegyítése megfelelő lényegi középpont vagy egyesítő alapelv nélkül. Az ilyen gondolkodás hamar elhajtja a kereteket és viszonylagosságba, relativizmusba torkollik, mintegy fölszabadítva magát az értékelés nyúga alól, belenyugodva nézetek olyan együttesébe, amelyeknek nincs szerves közük egymáshoz.

Végül, az átcsábítás, a vallási *prozelitizmus*, a vallásszabadság ellentétéként, olyan helytelen hozzáállások és viselkedések összessége, amelyek alapvetően sértik a vallásos ember jogait arra, hogy mindenfajta külső erőszaktól mentes legyen a vallási dolgok terén.

Az egyéni és a közösségi felelősségvállalásról szóló utolsó fejezetet a párbeszéd idővonatkozásának hármassága szervezte: vagyis, hogy miként érdemes viselkedni a résztvevőktől hitelességet igénylő párbeszéd előtt (fölkészülés, *præparatio*), közben (részvétel, *participatio*) és után (befogadás és elfogadás, *receptio*). Az erkölcsi és lelkiismereti értelemben vett párbeszéd jellem és spiritualitás kialakítása a *nevelés* és *képzés* során hatalmas lendületet és dinamikát adhat a Szentlélek vezetése alatt álló vallási, vagyis ökumenikus és vallásközi párbeszédnek. Az elköteleződés és nyitottság, illetve az igazság, igazságosság és szeretet erényeit a feleknek a párbeszéd során mindvégig teremtő feszültségben kell tartaniuk.

Sőt, akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a *részvétel* során bizonyos értelemben egyedül a megfelelő módszer, metodika vagy metodológia biztosítja az eredmény lehetőségét: vagyis maga a párbeszéd, a dialógus. Eme tágabb dimenzió magában foglalhatja a megosztottság különböző nem teológiai tényezőinek föltárását és meggyógyítását, beleértve például az emlékezet megtisztítását is. Mindehhez az eredmények és meglátások befogadása és elfogadása során a vallásos emberek, a kulturális közösségeik, illetve

a vallásaik *megtérésére*, gondolkodásmódjának megváltozására, *metanioájára* is szükség van.

A vallásközi párbeszéd elméletéhez a dolgozat egyik legfontosabb keresztény teológiai hozzájárulása az *önkiüresítés*, a kenózis fogalmának alkalmazása a vallásközi párbeszédre, amely fogalom Isten és Jézus Krisztus egy általános magatartását jelenti. Eme hozzáállás példamutató kell, hogy legyen a párbeszéd számára is, a dolgozatunk ezért bevezette az *önkiüresítő párbeszéd* fogalmát. Ennek lényege, hogy a párbeszéd igazán átütő, nagy változásokat elindító eredményre kizárólag azon esetekben vezethet, amennyiben a résztvevők képesek benne önmaguk kiüresítésére is, mégpedig Isten számára. Ezen önkéntes, főként áldozatokon és följánlásokon alapuló kenózis segíti a feleket abban és képessé is teszi őket arra, hogy elfogadhassák Istennek a párbeszédben számukra följánlott ajándékait és adományait, illetve az ezáltal megszerzett tapasztalatokat és meglátásokat.

Függelék I.

EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSA

Az élő vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei (1979)

Bevezetés: Párbeszéd a közösségben

Vajon honnét származik a párbeszéd a közösségben kérdésfölvetése? Minthogy a keresztények együtt élnek más vallású és világnézetű embertársaikkal, a hangsúly nem annyira magára a párbeszédre került, hanem a közösségben folytatott párbeszédre. A keresztény közösségnek az emberi közösségen belül egy közös öröksége és sajátos, másokkal megosztásra váró üzenete van. Szükséges tehát, hogy megvizsgáljuk ama közösség természetét, amelyet a keresztények másokkal együtt keresnek, valamint a párbeszéd viszonyát az egyházak életéhez, akik azt kérdezik maguktól, hogy miként lehetnek szolgáló és tanúságtévő közösség anélkül, hogy hitük fölhígulna, vagy elárulnák a háromságos egy Isten iránti elkötelezettségüket. Egy ilyen kutatásnak a különböző vallások és világnézetek ismeretéből, továbbá az embertársakkal folytatott jelenlegi párbeszédekből nyert meglátásokból kell táplálkoznia. A kutatásnak figyelembe kell vennie az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) tagegyházainak aggodalmait, kérdéseit és tapasztalatait. Az 1971-ben, Addisz Abebában összeült Központi Bizottság fölismerte, hogy „az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) részvételét a párbeszédben úgy kell értelmezni, mint az egyházak közös vállalkozását.” Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) különféle felekezeti hagyományokat és sokszínű meggyőződéseket fog össze. A kulturális helyzetek sokszínűsége, valamint ama vallások, kultúrák, világnézetek, társadalmi rendszerek és társadalmi körülmények, amelyeket a keresztények e közös életükbe magukkal hoznak, jelentős szerepet játszanak a megbeszéléseken. A közösségek közötti hatalmi viszonyokat befolyásolják a társadalmi viszonyok és a gazdasági erők. Az emberiség túlélésért és szabadságért folytatott világméretű küzdelme korában a vallások és világnézetek hozzájárulásának jelentősnek kell lennie, ez azonban csupán kölcsönös párbeszéd által érhető el. A keresztények felelőssége az, hogy a Jézus Krisztustól kapott megbékélés és remény lelkületével előmozdítsák e párbeszédet. Könnyű a vallásokról és világnézetekről úgy beszélni, mintha azok a nyugalom valamely birodalmában, az emberiség éles megosztottságaitól, viszályaitól és szenvedéseitől jól elkülönülve léteznének. A vallások és világnézetek azonban gyakran járulnak hozzá közösségek széthullásához, és azok szenvedéséhez, akiknek közösségi élete széthullott. A keresztények és a szomszédos közösségek kapcsolatáról tett alábbi megállapításokat ezért ama fölismerés jegyében kell olvasni, hogy e kérdéskörnek helye van az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) egész tevékenységében, ami magában foglalja a jelentős keresztény szerepvállalást a társadalmi és gazdasági kényszerhelyzetekkel és nehézségekkel, valamint a tudományos és műszaki világ által az emberiség jövőjével kapcsolatban fölvetett kérdésekben. Értékelni kell továbbá ezeket az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) más ügyeivel összefüggésben is, továbbá hogy milyen hatással vannak az olyan megbeszélésekre, mint az Egyház egysége, valamint az embe-

riség egysége és közössége. Meg kell jegyeznünk, hogy az állásfoglalás és az irányelvek inkább a vallásokra vonatkoznak, mint a világnézetekre. Ez egy tudatos önkorlátozás, mert mindaddig a Más élő vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd aleggységének (DFI) a tényleges párbeszéd tekintetében több tapasztalata van az élő vallások, mintsem a világnézetek tagjaival. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a párbeszéd tevékenysége ne vonatkoznék a világnézetekre is. Ez is része fölhatalmazásának, fölismerve, hogy a vallások és világnézetek hatnak egymásra és befolyásolják egymást a közösségek életében. Néhány tanácskozáson annak módjával is foglalkoztak, ahogy a világnézeti tényezők befolyásolják a vallási intézményeket és beállítottságokat. A világnézeti kérdések számos területen érintik az EÖT munkáját. A keresztény–marxista találkozók éveken keresztül az Egyház és társadalom irányába tartoztak. Számos országban a keresztények olyan embertársaikkal élnek és dolgoznak együtt, akik nagyon határozott világnézeti meggyőződéseket vallanak. A tudományos és műszaki kérdésekkel foglalkozó különböző tevékenységekben, az igazságos, részvételi és fenntartható társadalom (JPSS) keresésében, a nemzetközi ügyeknél és a fejlődés kérdésénél a világnézetek által fölvetett kérdések fontos szerepet játszanak. Ezért amikor a nyilatkozatban és az irányelvekben világnézetekre hivatkozunk, elismerjük, hogy e területen a munkát nem folytathatja egyedül a Más élő vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd aleggysége (DFI), hanem azt más aleggységekkel együttműködve kell elvégezni, építve az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) egészének korábbi ilyen irányú tapasztalataira. Ezen állásfoglalásban a hithirdetés (misszió) és az örömhír hirdetése (evangelizálás) kifejezéseket nem használjuk gyakran. Ennek az oka nem a menekülés vágya ama keresztény felelősség elől – amelyet az 1975-ös nairobi közgyűlés ismételt hangsúlyozott –, hogy ma is megvalljuk Jézus Krisztust, hanem hogy más utakat találjunk a keresztény tanúságtétel és szolgálat szándékainak egyértelmű kifejezésére. A keresztény egység magában foglalja a föltámadt Krisztus hívására adott egységes választ, hogy a tanúi legyünk az egész világon.

I. rész: A közösségről

A. A közösségek és az emberiség közössége

1. A közösségről gondolkodásuk során a keresztények annak elismeréséből indulnak ki, hogy Isten, Kiről hiszik, hogy Krisztusban eljött, minden dolog s az egész emberiség Teremtője; kezdettől fogva kapcsolatot akart Önmaga és minden között, amit életre hívott; és hogy evégből lehetővé tette közösségek szerveződését, valamint hogy azokat megítéli és megújítja. Amikor a keresztények megvallják Őt mint egyetlen Szentháromságot, amikor a Jézus Krisztus föltámadásában megjelenő új teremtésnek örvendeznek, megismerik és megtapasztalják az Istentől kapott emberi mivoltuk új távlatait. A keresztény hitvallás természete és tartalma afelé vonja a keresztényeket, hogy a lehető legnagyobb figyelmet fordítsák a világ valóságára, miként az Isten teremtő, gondviselő és megváltó uralma alatt kibontakozott. Meg kell tehát kísérelniük a közösségek és az emberiség közösségének leírását egy

alapvető keresztény hitvallás fényében, ugyanakkor olyan fogalmakkal, amelyek megértésre, sőt egyetértésre találhatnak más vallások s világnézetek tagjai között is.

2. Minden nő és férfi emberi kapcsolatok hálójába születik. Ott vannak mindjárt a családjuk tagjai, de hamarosan még több kapcsolatot kell fölfedezniük, amint elkezdnek iskolába járni vagy dolgozni. Mindez a falusi társadalom vagy az egyre nagyobb lakosságot vonzó korszerű kisvárosi vagy nagyvárosi központok összetett kapcsolataiba ágyazódik. Még ennél is tágabb összetartozást tapasztalnak meg a nemzeten, fajon, valláson belül, ugyanakkor miközben társadalmi rétegekhez vagy kasztokhoz tartozhatnak, amelyek meghatározzák szemléletmódjukat. Azután a sajtó, amelyet olvasnak, a rádió- és tévéműsorok, amelyeket hallgatnak és néznek, tudatosítják bennük ama rengeteg módot, ahogy az életük a világ más részein élő emberektől függ, akinek életmódja rendkívül változatos. Ilyen és számos hasonló összefüggés nyomán alakul ki az emberben az érzés, hogy bizonyos közösségekhez odatartozik, míg másokhoz nem. Az azonosulás valamely közösséggel és az elidegenedés másoktól olyasmi, amit sohasem értünk meg teljesen, ám létezésünk valamennyi területén mindannyiunk számára valóságos marad.

3. Mindegyik közösségben az oda tartozó embereket a közösen vallott értékek kövacsolják össze. Ez a legmélyebb szinten önazonosságukkal van kapcsolatban, amely az otthonosság érzetét nyújtja számukra ama csoportokban, amelyekhez tartoznak. Az önazonosságot alakíthatja a hosszú történelmi tapasztalat, vagy a szembesülés az újabban fölmerült nehézségekkel; kifejeződhetik századok során kiérlelődött közösségi hagyományokban és szertartásokban, vagy olyan újabb alakzatokban, amelyek olykor kevésbé következetesek, olykor pedig merevebbek. A vallások és világnézetek lényegi hatást gyakorolnak a közösségekre; magukat a vallásokat és világnézeteket is alakítják azonban más alkotóelemek a kultúrában, amelynek részei: a nyelv, a nemzeti hovatartozás, a társadalmi réteg vagy kaszt. E tekintetben néhány közösség egyformaságra törekszik, míg másokban a sokszínűség nagy hagyományokra tekint vissza, s az sem ritka, hogy egy családban többféle vallás van jelen.

4. Sok és sokféle emberi közösség létezik. Ezek állandó változásban vannak, ami sokkal inkább hömpölygő folyókhöz teszi hasonlóná őket, mintsem szilárd emlékművekhez. Jóllehet a változás mindig is jelen volt, kétségtelen, hogy napjainkban fölgyorsult, különösen a műszaki tudományok, a gazdasági erők és a tömegsajtó hatásának következtében. Néhány változás annyira gyors és gyökeres, hogy a közösség elvesztéséhez, ennek nyomán pedig az ember elszigetelődéséhez vezethet. Más esetben a közösségek szerkezete alakul át: a hajdan zárt közösségek másokkal kapcsolatba kerülve elköteleződnek a nemzetépítés föladataiban; olyan közösségek, amelyekre korábban egyöntetű kulturális önazonosság volt jellemző, most megnyílnak a kulturális és vallási rendszerek sokszínűsége felé; más közösségekben a hagyományos vallási rendszerek mélyreható változásokon mennek keresztül, új életre kelve pedig megújult önazonosságot jelentenek, és folytonosságot a múlttal. E változások közepette sok ember minden közösségtől elidegenedik, és vagy föladja a közösség keresését, vagy pedig több forrásból kísérli meg a sajátját összeállítani.

5. E fölgyorsult változás egyik fontos részét azon összetett kapcsolathálózat képezte, amely nemrégiben az emberi közösségek között létrejött. Ma sürgetőbben, mint eddig bármikor, az egyes közösségeink hagyományai közelednek egymáshoz, néha új összhangba rendeződve, néha viszont az áradó folyók pusztító örvényeibe veszve. Az emberi közösségek egymásra utaltsága számos új kihívást hoz magával a kölcsönös törődés és a lelkipásztori gondoskodás terén; az erre akár egyénként, akár közösségben együtt adott válaszunk pedig meghatározza az *emberiség közösségének* valódi jellegét.

6. A válasz gyakran világnézetekként születik meg. A fölgyorsult változás az embereket érzékenyebbé s tudatosabbá teszi a megfontolt társadalmi s közéleti cselekvés szükségessége iránt, mert a társadalom alakítását vagy újjáalakítását megkísérlő elgondolások közt találják magukat. A hagyományos közösségek sem kerülnek el a világnézetekben gondolkodás s cselekvés kihívását, válaszaik pedig vizályt éppúgy okozhatnak, mint megújulást.

7. E helyzetben veszélyek rejlenek, ám az emberi egymásra utaltság megtapasztalása különböző helyzetekben elmélyíti annak tudatát, hogy az emberiség közösségének sokszínűsége igazából gazdagító; a keresztények pedig hiszik, hogy ezt minden ember iránti szeretetéből kifolyólag Isten teremtette és tartja fenn. Csodálják tehát és hálát adnak e gazdagságért, elismerve, hogy e tapasztalat sokuk számára saját hagyományaik mélyebb értékeinek gazdagabb megélését eredményezte, néhány esetben pedig lehetővé tette újrafelfedezésüket. Ugyanakkor azonban határozottan tudatában vannak annak, ahogy a sokszínűséggel vissza lehet élni, és bizony sokszor vissza is éltek vele: kísértést jelent, hogy valaki a saját közösségét tartsa a legjobbnak; hogy a saját vallási és kulturális önazonosságának föltétlen tekintélyt tulajdonítson; vagy hogy másokat ezen önazonosságból kizárjon, és hogy ezt másoktól elzárja. E kísértések között a keresztények fölismerik, hogy hajlamosak lenézni és eltékozolni a javakat, amelyekkel Isten nagylelkűségében a teremtést ellátta: fölismerik, hogy hajlamosak elszegényíteni és eltékozolni, és így megosztást szítani.

8. A megosztó szerep miatt, amelyre az összes vallás és világnézet olyannyira hajlamos, mindegyiknek új szemmel kellene néznie önmagára, hogy forrásaikból ezután az egész emberi közösség javát szolgálják. A keresztény hittel szembeni kihívásokra gondolva a keresztényeknek emlékezetükbe kell idézniük a figyelmeztetést, hogy ne mondjanak „békét, békét” ott, ahol nincs béke; valamint Jézus Krisztus szavait a hegyi beszédben: „Boldogok a békességszerzők, mert Isten a fiainak hívja majd őket.” (Mt 5,9). A békéért, fölszabaddításért és igazságosságért munkálkodva – márpedig ezen út gyakran szükségessé teszi az összetűzéseket és költségessé a megbékélést –, arra érznek hivatást, hogy az emberiség közösségében másokkal együtt keressenek új tapasztalatokat a közösségek kibontakozásában, ahol az emberek éppúgy megerősíthetik kölcsönös összetartozásukat, mint a megkülönböztető önazonosságaik tiszteletét. Az 1974-es colombói tanácskozáson megtárgyalták a *közösségek közösségének* világméretű jövőképét. E jövőkép a közösség keresésében jelenthet segítséget egy sokszínű világban: nem egynemű egységet vagy mindenre kiterjedő egyöntetűséget jelent, s nem önmagukba zárt közösségeket képzel el, melyek egyszerűen csak egy-

más mellett léteznek. Inkább az üdvös szerepet hangsúlyozza, melyet a fönnálló közösségek az emberiség közössége jobba tételében játszhatnak. A keresztények számára a közösségek közösségének gondolata összefügg Isten királyi uralmával minden emberi közösség fölött.

B. A keresztény közösség: az egyházak és az Egyház

9. Szétszóródva az emberi közösségek világában, keresztényként keressük Isten királyi uralmának jeleit, és őszintén hiszünk abban, hogy az Egyházban, Jézus Krisztus Testében élő keresztényekkel szerte a világon közösségben vagyunk. A teljesen a világban lévő keresztény közösség benne él az emberi közösségekben és az azok között lévő megannyi különbözőségben és megosztottságban. Ezek önmagukban is hatalmas kulturális változatoságot mutatnak, amelyről kénytelenek vagyunk elismerni, hogy nem csupán a különböző keresztény csoportok hitgyakorlatát, hanem a hitük értelmezését is meghatározza. Jól példázzák ezt a dél-ázsiai keresztények, akik a hinduizmus, a buddhizmus és az iszlám által kialakított kultúrákban vívott ama küzdelmeikről számolnak be, hogy keresztény hitüket olyan lelkületben kíséreljék meg kifejezni, mely engedelmeskedik az Örömhírnek, ugyanakkor kapcsolódik az adott kulturális környezethez is. Európában és Észak-Amerikában pedig a keresztény hit megértését és gyakorlatát a nyugati kultúra befolyásolja mélyen.

10. E roppant szétszórt közösségben keresztényként nagyon változatosak a tapasztalataink. Vannak olyan egyházak, amelyek a társadalmi, kulturális és nemzeti elnyomásban élnek, ezért önazonosságuk veszélyben van, a szabadságuk pedig korlátozott. Léteznek olyan időszakok és vidékek, ahol a keresztényeknek el kell határolódnium másoktól, hogy hűségesek maradhassanak Jézus Krisztushoz; ez azonban nem menti föl ama keresztényeket, akik akár tudatosan, akár önkéntelenül a kulturális gőg vagy a közösségi kizárólagosság kísértésébe esnek. E bűnök ugyanis hozzájárulnak az emberiség közösségén belüli megosztottságokhoz, és a keresztény közösségen belüli különböző csoportok között is ellentéteket szítanak. A keresztények ezért is Isten ítélszéke elé állnak majd. Hiszük, hogy az egységünk minden emberrel valódi közös felelősséget jelent mindabban, ami oly végzetes megosztottságot teremt a világban. A párbeszédet így hozzuk tehát kapcsolatba az egyházak ama tapasztalatával, hogy állandóan szükségük van Isten megbocsátására.

11. Ezen összetett, zavarba ejtő és megalázó helyzetben is hiszük azonban, hogy Urunk, Jézus Krisztus Örömhíre megtartja isteni eredetét. Az Örömhír nem korlátozható egy bizonyos kultúrára, a Szentlélek ihletése által azonban mindegyikben és mindegyikre világosságot hozhat. Az Örömhír igazságát sem torzíthatja el keresztény követőinek bűnössége. Az Örömhír sokkal inkább bűnbánatra és hitvallásra szólítja őket egyénekként és közösségben is, a föltámadt Jézus Krisztusban pedig életük megújítására. A keresztény közösség megújulásának e valósága kereszténységünk legmélyebb tapasztalatai közé tartozik. E tapasztalatról többféleképpen beszélhetünk. Például szólhatunk közösségünkről az Egyházban, amely az emberiség megbékélésének és egységének szentsége, és amelyet Isten megváltó tevékenysége teremtett újjá Jézus Krisztusban; vagy közösségünkről Istennel, Aki

Szentháromságának teljességében az emberiséget Egységre hívja Magával, örök közösségében az egész teremtett világgal. Mint közösségünkről Jézus Krisztus Testének minden tagjával a történelemben, túl minden faji, nemi, társadalmi és kulturális megkülönböztetésen; és ama meggyőződésről, hogy Isten Jézus Krisztusban szabaddá tesz bennünket a közösségre minden emberrel és mindazzal, amit csak megszentel Isten munkája. Noha e közösség valóságával kapcsolatos meggyőződésünket különböző módokon fejezhetjük ki, mégis ragaszkodunk Istenhez Jézus Krisztusban, Aki Egyházát Igéje és szentségei által táplálja.

12. Föl kell ismernünk a párbeszéddel törődésünk és az Egyház látható egységére irányuló munkánk közötti szoros kapcsolatot. Nemcsak arról van szó, hogy egyes hitvallási hagyományok befolyásolják a párbeszéd különböző megközelítéseit, és hogy a párbeszéddel kapcsolatos kérdéseket komolyan tárgyalják az egyházakon belül és között is, hanem hogy a keresztények hozzájárulását a párbeszédhez eltorzítja a közöttük lévő megosztottság.

13. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsában (EÖT) megtapasztaljuk mind a közös hitvallás és istentisztelet lehetőségét, mind pedig a keresztény egység akadályait. Egyetértünk abban, hogy gondolkodásunkban alapvető helyet foglal el a Szentírás tanulmányozása és az istentisztelet; képesek vagyunk istentiszteletet bemutatni egyetlen Urunknak, az általunk képviselt egyházak igen különböző módján. Tudatában vagyunk mindazonáltal a Szentírás tekintélyével kapcsolatos ama nehézségeknek is, amelyek megoldatlanok maradtak közöttünk, és ama ténynek is, hogy még nem vagyunk egyazon úrvacsorai közösség részesei. Így hát nem meglepő, hogy a keresztények között vita van más vallások szent könyveinek elmélkedő használatáról (ami más, mint pusztán az értelmi tanulmányozás), valamint a különböző vallású emberek közös istentiszteletének kérdéséről. Szükség van e kérdések további gondos és tapintatos vizsgálatára, és kérjük is a *Más élő vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszéd* aegységét (DFI), hogy szorgalmazza e kutatást az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) tagegyházai s a párbeszédpartnereink között.

14. Keresztényként tudatában vagyunk a közösségen belüli ama feszültségnek, hogy közösségünk az emberi közösségek világában tapasztalható, lényegileg mégis azt tartjuk róla, hogy Isten ígérete szerint létezik. E feszültség alapvető a keresztény önazonosságunkhoz. Nem tudjuk föloldani, de nem is kéne a kikerülésére törekednünk. E feszültség mélyén a keresztény Egyház ama jellemzőjét fedezzük föl, hogy egyszerre jele az emberek teljesebb és mélyebb közösség iránti szükségletének, valamint Istennek Jézus Krisztusban helyreállított és az emberi közösségre vonatkozó ígéretének. A feszültség e tudatának ki kell zárnia a keresztény Egyház életéből a diadalittasság bármiféle nyomát, mikor az emberiség közösségeire tekint. El kell kerülni az embertársainkkal szembeni leereszkedő magatartás bármilyen lehetőségét. Inkább a valódi alázat lelkületét kell, hogy előhívja bennünk mindenki felé, hisz tudjuk, hogy testvérekként mi sem élünk az Isten által akart közösségben egymással.

15. Keresztény hivatásunkat úgy fogjuk föl, hogy az teljes részvétel Isten küldetésében (*missio Dei*), vagyis ama meggyőződés bátorságával, hogy vállalkozó szelleműek lehetünk és kockázatokat vállalhatunk. E célból alázatos szívvel egy nagyszerű zarándoklat-

ban vehetünk részt minden embertársunkkal együtt. Különösen Jézus Krisztusnak vagyunk tanítványai, ám elutasítjuk azt, hogy Őt az emberi megértésünk lehetőségeire korlátozzuk. Az emberi közösségekkel kiépített kapcsolataink nyomán hisszük, hogy a hitben teljesebben megismerhetjük Jézus Krisztust; hogy Ő Isten Fia és a világ Megváltója; növekedünk az Ő szolgálatában a világban; és örvendezünk ama reménységben, amelyet Ő ad.

II. rész A párbeszédről

C. A párbeszéd indokai

16. *A párbeszéd a közösségben* fogalma ama tekintetben is hasznos, hogy a párbeszédre vonatkozó keresztény megfontolásokat kézzelfoghatóvá teszi. Továbbá, ráirányítja a figyelmünket annak okaira, hogy miért is állunk párbeszédben; amit két összefüggő osztályozásban írhatunk le. A legtöbb mai keresztény olyan emberekkel közösségben éli az életét, akik tőlük eltérő valláshoz és világnézethez tartoznak. Néha olyan családokban élnek, ahol több vallás és világnézet is előfordul; szomszédokként ugyanazon városokban és falvakban laknak; úgy kell a kapcsolataikat fölépíteniük, hogy kifejezze kölcsönös emberi gondoskodásukat, és a kölcsönös megértésre törekedjenek. Az effajta párbeszéd nagyon gyakorlatias, és a jelenkor nehézségeivel foglalkozik: a társadalmi, közéleti, környezeti, és legfőképpen a mindennapi és jól ismert kérdésekkel. Ám a helyi kérdéseken túl is vannak olyanok, amelyek a keresztényeket párbeszédre szólítják egy szélesebb közösségi tér létrehozása érdekében, ahol teljesebben megvalósítható a béke és az igazságosság. Ez a közösségek közti párbeszédre vezet, ahol nemzeti és nemzetközi kérdésekkel foglalkoznak.

17. *A párbeszédet sem lehet a közösségnél pontosabban meghatározni: inkább leírni* érdemes, megtapasztalni és életmódként elsajátítani. Emberként megtanultunk beszélni: társalgunk, csevegünk, tájékoztatást adunk és kapunk, tárgyalunk egymással: mindez azonban még nem párbeszéd. Néha azonban megeshet, hogy beszélgetésünkből és kapcsolatainkból egy mélyebb találkozás születik, egyfajta megnyílás a másik kérdései felé, nemcsak szellemi értelemben. Ezt megtapasztalják a családok és barátok, továbbá mindazok, akik ugyanazon valláshoz vagy világnézethez tartoznak. Bennünket azonban most különösen is ama párbeszéd érdekel, amely meghaladja a vallás, világnézet és kultúra különbségeit, még akkor is, amennyiben a párbeszédben álló felek nem is értenek egyet az emberi élet fontos központi szempontjaiban. A párbeszédet arról lehet fölismerni, hogy üdvös módon engedelmeskedik a Tízparancsolat előírásának: „Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen.” A párbeszéd segít abban, hogy ne torzuljon el a más valláshoz és világnézethez tartozó embertársainkról alkotott képünk. Számos keresztény tapasztalata az, hogy e párbeszéd tényleg lehetséges azon az alapon, hogy kölcsönösen bízunk egymásban, és tiszteletben tartjuk minden résztvevő önazonosságának épségét.

18. A párbeszéd tehát a közösségen belüli keresztény szolgálat alapvető része. A párbeszédben a keresztények tettekkel válaszolnak a parancsra, hogy “szeresd Uradat és embertársadat, mint önmagadat”. A szeretet kifejezéséeként a párbeszédbe bocsátkozás a Jé-

zus Krisztusban megtapasztalt szeretetről tesz tanúbizonyságot. A zűrzavarral szemközi életet örvendetesen erősíti meg, és részt vesz egy jobb emberi közösség időleges céljainak keresésében mindazokkal együtt, akik az élet párján állnak. A *párbeszéd a közösségben* nem újabb titkos fegyver az erőszakos keresztény hadviselés fegyvertárában. Inkább e hit megélésének eszköze Jézus Krisztusban, az embertársakkal alkotott közösség szolgálatában.

19. Ezen értelemben a párbeszédnek a keresztény életben belül megkülönböztetett és méltó helye van, a szolgálat más alakzataihoz hasonlóan. A *megkülönböztetett* azonban nem jelent egészen különbözőt vagy különállót. A párbeszédben a keresztények az igazságról kívánnak beszélni szeretetben, hogy együgyűen ne hányja őket ide-oda és ne sodorja el a tanítás minden szele (Ef 4,14–15). Tanúságtételük közben fölismerik, hogy ma a legtöbb környezetben a párbeszéd lelkületére van szükség. Ezért nem látjuk úgy, hogy a párbeszéd és a tanúságtétel bármilyen ellentétben állna egymással. Valójában amikor a keresztények Jézus Krisztus melletti elkötelezettséggel párbeszédbe bocsátkoznak, a párbeszédés kapcsolat újra meg újra alkalmat teremt a hiteles tanúságtételre. Ezért az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) tagegyházai számára jó szívvel ajánlhatjuk a párbeszéd útját, amelyben Jézust Krisztust megvallhatjuk a mai világban; ugyanakkor jó szívvel biztosíthatjuk párbeszédpartnereinket arról, hogy nem ravaszkodókként érkezünk, hanem valódi zárandoktársaként, hogy arról beszéljünk nekik, amit hitünk szerint Isten az előttünk járó Jézus Krisztusban cselekedett, akivel a párbeszédben is újra találkozni szeretnénk.

D. Más vallású és világnézetű emberek teológiai jelentősége

20. A más vallású és világnézetű emberekkel közösségben a hűséges párbeszédbe bocsátkozó keresztények a maguk részéről nem kerülhetik ki a mélyreható kérdések vizsgálatát, hogy hol van a többiek helye Isten történelmi cselekvésében. E kérdéseket nem elméletben teszik föl, hanem azzal kapcsolatban, hogy Isten hogyan cselekszik száz- és százmillió ember életében, akik közösségben élnek a keresztényekkel, vagy Őt keresik, de más utakon. A párbeszédnek tehát más vallású és világnézetű emberek, nem pedig elméleti, személytelen rendszerek vonatkozásában kell folytatódnia. Ezzel nem tagadjuk a vallási hagyományok és azok összefüggéseinek jelentőségét, de életbevágó megvizsgálunk, hogy a vallások és világnézetek hogyan adnak iránymutatást egyének és csoportok mindennapi élete számára, és hogyan hatnak több szempontból is a párbeszédre.

21. Amikor a keresztények teológiai kérdéseket közelítenek meg e szellemben, a következőképpen kell eljárniuk: *bűnbánattal*, mert tudatában vannak annak, hogy milyen könnyen torzítják el Isten Jézus Krisztusban adott kinyilatkoztatását, cselekedeteikkel elárulják azt, és Isten igazságának birtokosaként tetszelegnek, nem pedig úgy látják magukat – akik valójában –, mint a kegyelem méltatlan elfogadói; *alázattal*, mert oly gyakran ismernek föl más vallású és világnézetű emberekben olyan lelkeséget, odaadást, együttérzést és bölcsességet, amelynek meg kéne tiltania számukra, hogy másokról a felsőbbrendűség helyzetéből ítélkezzenek; különösen is kerülniük kéne a más vallású emberekkel kapcsolat-

ban ama fogalmak, mint a *rejtett keresztények*, a *keresztény jelenlét* vagy az *ismeretlen Jézus Krisztus*, használatának olyan módját, ahogy az ezeket teológiai célokra javaslok nem szándékozták, illetve ahogy a keresztények vagy mások önmegértésére vonatkozóan előítéletekkel terhelt lehet; *örömmel*, mert nem önmagukat hirdetik, hanem Jézus Krisztust, akit számos más vallású és világnézetű ember is prófétának, szentnek, tanítónak, példának tart; de akit a keresztények Úrnak és Megváltónak vallanak, hűséges tanúnak és eljövendőnek (Jel 1,5–7); *tisztességesen*, mert nem másként bocsátkoznak párbeszédbe, mint bűnbánó s alázatos örömmel Krisztusban, nyilvánvalóvá téve mások előtt tapasztalataikat s tanúságtételüket, még akkor is, ha másoktól is hallani szeretnék legmélyebb meggyőződéseiket és meglátásaikat. Mindez nyitottságot s föltárulkozást jelent, a megsebesülés képességét, amelyet Jézus Krisztus példáján is látunk, s melyet a *sérülékenység* szóval foglalunk össze.

22. Csak e lelkülettel remélhetik a keresztények, hogy teremtő módon kerülnek szembe a teológiai kérdésekkel, amelyeket más vallások és világnézetek intéznek hozzájuk. A különböző háttérből érkező keresztények megértése különösen a következő területeken növekszik: A teremtés tanítására megújult figyelmet kell fordítaniuk, különösen a keresztény szentháromságos istenfölfogás, valamint Jézus Krisztus föltámadásainak és megdicsőüléseinek fényében. Isten természetével és tevékenységével, valamint a Szentlélek tanításával kapcsolatban alapvető kérdések tolnak föl a párbeszédbe; a krisztustani párbeszédnek pedig ezen értelmezési rendszerben kell folynia. A Szentírást, az Egyház hagyományának és tudományának figyelembevételével, valamint a megértéséhez szükséges minden segítséggel együtt, teremtő módon kell használni a keresztény gondolkodás alapjaként a fölmerülő kérdések tekintetében, hiszen bátorítást és figyelmeztetést egyaránt tartalmaz, noha nem föltételezhetjük, hogy párbeszédpartnereink is vonatkoztatási pontnak tekintik. Az Egyház egységének teológiai kérdéseit szintén a párbeszédre törekvésre tekintettel kell szemügyre venniük. A párbeszéd célja nem az élő vallások és világnézetek (legkisebb) közös nevezőre hozása, és nem csak a jelképek és fölfogások összehasonlítása és megvitatása, hanem ama lelkeségi meglátások és tapasztalatok közötti valódi találkozás elősegítése, amelyeket csak az emberi élet legmélyebb szintjein találhatók.

23. Várakozással tekintünk e kérdések (és még számos más kérdés) további gyümölcsöző megvitatása elé a kereszténységben belül, valamint a párbeszédhelyzetekben. Vannak még további kérdések is, ahol az egyetértés nehezebb, sőt néha lehetetlen, és ezeket is a teológia további figyelmébe ajánljuk: Milyen kapcsolatban van Istennek az egész emberiséget érintő és egyetemes teremtő és megváltó tevékenysége, valamint Istennek különös teremtő és megváltó tevékenysége Izrael történetében és Jézus Krisztus személyében és életművében? A keresztényeknek Isten tevékenységéről a többi ember életében csak kísérleti jelleggel szabad beszélniük, remélve, hogy valamit megtapasztalnak Istenből? Vagy sokkal határozottabban, Isten önfeltárulkozásáról is beszélhetnek más vallások és világnézetek tagjai előtt, valamint az emberi élet küzdelmei közepette? A keresztények milyen ismereteket találjanak a Szentírásból a megfelelő hozzáállás kialakításához más vallások és világ-

nézetek tagjaihoz, miközben kötelezően elismerik az évszázadok során a keresztények által a Szentírásnak tulajdonított tekintélyt, az Ószövetség tekintélyét a keresztény Egyház előtt számos kérdéssel kapcsolatban, valamint ama tényt, hogy a párbeszéd társaknak más kiindulási pontjaik és forrásaik vannak, ami a szent könyveket és a tanítási hagyományokat illeti? Mi a Szentlélek működésének bibliai fölfogása s keresztény tapasztalata? Helyes s hasznos-e Isten Egyházon kívüli tevékenységét a Szentlélekre vonatkozó tanításon át értelmezni?

E. Egybemosás

24. A keresztények hivatása, hogy legyenek bátrak a párbeszédben, s álljanak készen kockázatok vállalására is; s Istennel kapcsolatban legyenek körültekintőek és éberek. Az egybemosás vajon olyan veszély, amelyre a keresztényeknek figyelniük kell?

25. Létezik egy pozitív igény a keresztény üzenet mindenkori és helyi hiteles tolmácsolására. Erre az igényre válaszolnak a Szentírás fordítói, amikor egy adott nyelven elkezdnek dolgozni, és súlyozniuk kell szavaik kulturális és bölcséleti fölhangjait és megbúvó jelentéseit. Az üzenet tolmácsolásának egy tágabb módja, mikor művészi, színházi, szertartási és mindenekelőtt kapcsolati formákban jut kifejezésre, melyek megfelelően közvetítik az üzenet hitelességét helyileg is hiteles módon, gyakran az adott közösség teológiaiilag bejáratott jelképein és fogalmain keresztül.

26. Noha megkísérelték menteni az *egybemosás* kifejezést, korábban a keresztény viták során a használata mára már gyanússá tette. Nyilvánvalóan ezen eset áll fenn, amikor a nairobi nagygyűlés használja e kifejezést, a következő értelemben: az egybemosás „tudatos vagy nem tudatos emberi kísérlet, hogy egy új vallás jöjjön létre, melynek részeit különböző vallásokból vett elemek alkotják”. Ezen értelemben az egybemosást a párbeszédben álló felek is elutasítják, bár talán akad köztük néhány, aki elvallástalanodásában számos forrásból keres segítséget és az egybemosást nem tekinti gyanúsnak.

27. Az *egybemosás* szót azonban a nairobi értelemnél szélesebben használják, különösen is két további veszély elleni figyelmeztetésül: Az első veszélyt az jelenti, amikor megkísérlik „lefordítani” a keresztény üzenetet egy adott kulturális környezet, vagy ama vallások és világnézetek számára, melyekkel a keresztények párbeszédben állnak, mert ilyenkor túl messzire mehetnek, és a keresztény hit és élet hitelességét veszélyeztetik. A Szentírás velük van, hogy vezesse őket, de mindig kihívást jelent az örömhírt egy új környezetben kifejteni: például a korai kereszténység is küzdött az eretnekséggel, amikor a gnoszticizmussal vitatkozott; vagy amikor az örömhírt megféleltetik a Nyugat „polgári valóságával”. Üdvös vizsgálat alá vetni e példákat, nehogy azt föltételezzük, hogy az egybemosás csak bizonyos földrészekben tűnik járványszerű veszélynek. Egy második veszélyforrás, amikor egy élő vallást nem a saját bevett kifejezéseivel kísérelnek meg továbbadni, hanem egy másik vallás vagy világnézet szókészletével. Ez sem a tudomány, sem a párbeszéd elvei szerint nem engedhető meg. Ekképpen a kereszténység helytelen egybemosásának számít, amennyiben azt csak az egyiknek tekintik Isten megközelítésének számos mód-

ja közül. Más vallás helytelen egybemosásának számít, ha csak részleges megértésnek tekintik, míg a kereszténységet tartják a teljes tudás birtokosának. Tovább kell tanulmányozni, hogy mely esetekben lehet az egybemosásnak helye vallások és világnézetek között.

28. Ezek mind valós veszélyt jelentenek, s a keresztény hívők és az egyházak között különbségek lesznek annak megítélésében, hogy e veszélyek fenyegetőek-e, vagy bizonyos keresztény vállalkozások ezeknek már áldozatul is estek. A fölismert veszélyek ellenére a keresztényeknek üdvözölniük kell a fölfedező hit kockázatosságát, és örömmel kell elköteleződnieük mellette. A kortárs világban az egybemosás bizonyos kockázatainak nem volna szabad oda vezetnie a keresztényeket, hogy visszatartsák magukat a párbeszédétől, sőt inkább a párbeszédbe lépés melletti érvet kéne jelentenie, hogy e kérdéseket tisztázniuk kell.

29. Az ökumenén belül a párbeszéd gyakorlata s a tanúságtétel néha kölcsönösen gyanút ébreszt a másikban. Isten türelmes Egyházával, teret s időt biztosít neki, hogy fölfedezze az útját s annak gazdagságát (2Pt 3,9). Az ökumenikus közösségben kell, hogy egymásnak teret s időt adjunk, például Indiában s Ghánában, hogy földerítsük az örömhír gazdagságát egy oly közegben, mely lényegesen eltér a „hellenizált” Európától; teret és időt, például Koreában, hogy fejlesszük az egyházak jelenleg meglepő munkáját az örömhír hirdetésében. Teret és időt adjunk, például Európában, hogy ráhangolódjunk azon újonnet kialakult helyzetre, ahol az elvallástalanodást most fölváltja egy új vallási érdeklődés, amely azonban nem a hagyományos formákban akar kifejezésre jutni. A párbeszéd változatosságát kell fölismernünk egyéni tartalmában s különleges összefüggésekhez kapcsolódásában is.

III. rész: Ajánlott tanulmányi és cselekvési irányelvek az Egyház számára

A keresztények tapasztalataiból az élő vallások és világnézetek tagjaival folytatott párbeszédben, valamint a Központi Bizottság *Párbeszéd a közösségben* nyilatkozatából nyilvánvaló, hogy a párbeszéd napjainkban számos keresztény számára sürgetővé vált. Az alább következő irányelvek ama keresztény meggyőződésekre épülnek, amelyeket e nyilatkozat első két részében fejtettünk ki; a nyilatkozatot és az irányelveket együtt kell olvasni. Keresztény hitünk a Szentháromságban: az egész emberiség Teremtőjében, és Megváltónkban, Jézus Krisztusban, valamint a kinyilatkoztató és megújító Lélekben bennünket, keresztényeket kapcsolatra szólít embertársainkkal. E kapcsolat része a párbeszéd: a legmélyebb meggyőződéseink melletti tanúságtétel, és az embertársaink tanúságtételének meghallgatása. A keresztény hit fölszabadít bennünket arra, hogy mások hitére nyitottak legyünk, kockázatot vállaljunk, megbízzunk másokban, és sebezhetőek legyünk. A párbeszédben meggyőződés és nyitottság egyensúlyban áll. Egy olyan világban, amelyben a keresztényeknek számos embertársuk van, a párbeszéd nem csupán összejövetelekre és találkozókra irányuló tevékenység, hanem maga a keresztény hit megélésének módja kapcsolatban és elkötelezetten azon embertársak felé, kikkel a keresztények együtt élnek a kis- és nagyvárosokban, az országokban és az egész világon. A párbeszéd életstílus, kapcsolat embertársainkkal. Ez egyáltalán nem helyettesíti vagy korlátozza keresztény kötelezettségünket a tanúságtételre,

miközben a felek sajátos elkötelezettségeikkel együtt párbeszédbe bocsátkoznak. Ezen irányelveket az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) tagegyházainak és az egyes gyülekezeteknek ajánljuk, helyzeteik gazdag sokszínűségének tudatában. Azon embertársaink, akikkel a keresztények a párbeszéd során kapcsolatba lépnek, lehetnek társak közös társadalmi, gazdasági és közéleti válságokban és törekvésekben; munkatársak a tudományos munkában vagy a szellemi és lelki kutatásban; esetleg a szó szoros értelmében a szomszédaink. Egyes helyeken az Egyház mint intézmény és a keresztények hatalmi és befolyásos helyzetben vannak, embertársaik pedig hatalom nélküliek. Más helyeken viszont a keresztények azok, akik hatalom nélküliek. Vannak feszült s vizállyal terhelt helyzetek, hol párbeszéd esetleg nem lehetséges, vagy pedig lehetőségei korlátozottak. Sok helyütt a különböző vallások tagjai nem csak egymással, de különböző világnézetek tagjaival is kapcsolatban állnak; bár néha nehéz világosan megkülönböztetni a vallásokat s világnézeteket, mert a világnézeteknek is vannak vallási vonatkozásai, s a vallásoknak is világnézeti vonatkozásai, a kereszténységet is beleértve. Sok országban az új vallási csoportok föltűnése a vallásközi kapcsolatokban új vonatkozásokat s feszültségeket hozott. Mindezen sokszínűséget észben tartva az alábbi irányelveket megfontolásra s megvitatásra, alkalmazásra s értékelésre ajánljuk az egyházaknak, s hogy azokat az egyes sajátos helyzetekben finomítsák.

Tanulás és megértés a párbeszédben

1. Az egyházaknak keresniük kell az utakat, melyeken a közösségek párbeszédbe léphetnek más vallású s világnézetű emberekkel. Föl kell fedezniük a módokat is, ahogy válszolni tudnak az emberektől jövő hasonló kezdeményezésekre az adott közösségen belül.

2. A párbeszédet rendszerint közösen kell megtervezni. Amikor más élő vallású vagy világnézetű emberekkel együtt tervezünk, akkor gyakran a homloktérbe kerülhetnek egyedi teológiai vagy vallási, közéleti vagy társadalmi kérdések.

3. A párbeszédben álló feleknek leltárba kell venniük környezetük vallási, kulturális, világnézeti különbözőségeit. Csak ha éberek, hogy figyeljenek az adott feszültséggócokra s megkülönböztetésekre, illetve a társalgás s együttműködés lehetőségeire saját környezetükben, akkor lesznek készek a keresztények s embertársaik arra, hogy megteremtsék a párbeszéd föltételeit. Különösen is figyelemmel kell követniük a vallási, kulturális, világnézeti kisebbségi csoportok alapvető emberi jogaival kapcsolatos szabálytalanságokat.

4. A párbeszédben álló feleknek szabadnak kell lenniük arra, hogy *meghatározzák önmagukat*. A párbeszédnek az egyik föladata, hogy engedje a résztvevőknek, hogy a saját hitüket a saját kifejezéseikkel írják le, és eszerint is tanúskodjanak róla. Mindez elsődleges fontosságú, mivel mások hitének a saját érdekeinket szolgáló leírása az előítéletek és közhelyek alkalmazásának, valamint a leereszkedő viselkedésnek az egyik gyökere. Embertársaik önértelmezésének figyelmes meghallgatása képessé teszi a keresztényeket, hogy a 'ne tégy a felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot' parancsának engedelmeskedjenek, miközben e felebarátok lehetnek akár egy rég kialakult vallási, kulturális vagy világnézeti hagyomány,

akár pedig egy új vallási csoportosulás tagjai. A párbeszédben álló feleknek föl kell ismeriük, hogy bármely egyetemes igénnyel föllépő vallás vagy világnézet önértelmezésén kívül létezik egy saját értelmezése a többi vallásról és világnézetről, amely saját önértelmezésének is részét képezi. A párbeszéd lehetőséget ad a kölcsönös kérdésfölvetésre a résztvevő felek önértelmezéséről s másokra vonatkozó értelmezéséről. A meghatározó jelentőségű párbeszéd egymás meghallgatásából s az egymástól tanulás kölcsönös akarásából nő ki.

5. A párbeszédnek képzési törekvéseket kell előhívnia a közösségből. Számos esetben a keresztények a párbeszéd során szerzett tapasztalataikat hasznosítva kezükbe kell, hogy vegyék a kezdeményezést a képzés terén, hogy helyreállítsák az embertársaikról alkotott torz képet, amely már kialakulhatott a saját közösségeiken belül; és elősegítsék más vallások és világnézetek tagjainak keresztény megértését. Még ott is, ahol a keresztények nem élnek más valláshoz, kultúrához vagy világnézeti hagyományhoz tartozó emberekkel szoros kapcsolatban, komolyan kell venniük a felelősségüket, hogy képezzék magukat, és tanuljanak más hagyományokról. A tagedyházaknak föl kell mérniük, hogy mit tudnak tenni a következőkben fölsorolt képzési területeken: Az emberiség kulturális, vallási és világnézeti hagyományainak megértését erősítő képzési tervek iskolákban, a felsőoktatásban és a felnőttképzési rendszerekben. Az ilyen tervek készítésekor, ahol csak lehetséges, hívják meg más hagyományok követőit, hogy ők is megtehessék hozzájárulásukat. Képzési tervek teológiai szemináriumokban és egyetemeken, hogy a keresztény lelkészeket ellássák a vallásközi párbeszédhez szükséges tudással és érzékenységgel. A terveken keresztül gyümölcsöző kapcsolatok kialakítása az egyetemek tanszékei s más felsőoktatási intézetek között, melyek a vallás tudományos igényű tanulmányozásában érdekeltek. A képzések során használt anyagok és tanítások felülvizsgálata az egyházak minden szintjén, ideértve a teológiai egyetemeket és szemináriumokat is, és kigyomlálása mindannak, ami a más valláshoz vagy világnézethez tartozókkal szemben az elvakultságot vagy érzéketlenséget támogatja. Az egyházi iskolákban a más vallású vagy világnézetű emberek bemutatásához használt anyagok kidolgozása. Képzések biztosítása mindazoknak, kiket más kulturális környezetbe küldhetnek, vagy akik látogatóként más kultúrákba utaznak, hogy nagyobb megértésre és érzékenységre segítsék őket. Felelős válasz kialakítása az iskolai tankönyvekre és sajtómegjelenésekre, melyek előítéletekkel terhelik az embertársaikról kialakított képet. A sajtó, rádió és televízió ügyes használata, amikor csak lehetséges, hogy minél szélesebb hallgatóságot érjenek el annak érdekében, hogy a más vallású s világnézetű emberek megértése elterjedjen.

Osztozás és együttélés a párbeszédben

6. A párbeszédnek életbevágó jelentősége van, amikor a résztvevő felek élettere közös. A létező közösségekben, ahol a családok szomszédokként találkoznak és gyermekek játszanak együtt, önkéntelenül is kialakul a párbeszéd. Ahol különböző vallású és világnézetű emberek osztóznak közös tevékenységekben, szellemi érdeklődésben és lelkeségi keresésben, ott a párbeszéd az életük teljességéhez tud kapcsolódni és a kapcsolatban állás élet-

stílusává válik. Az ember, amikor megkéri más vallású szomszédját, hogy magyarázza el egy szokás vagy egy ünnep értelmét, valójában megtette az első lépést a párbeszédben. Természetesen, a régóta egy szomszédságban élőknel a párbeszédnek az útjába állhatnak mélyen bevésődött előítéletek, és az embereknek számolniuk kell nemcsak a közösséggel, amelyet keresnek, hanem a jelenlegi közösségeik közt fennálló korlátokkal is.

7. A párbeszédet közös erőfeszítéseknek kell követniük a közösségekben. A hitről, világnézetről, tevékenységekről folytatott párbeszéd leggyümölcsözőbb háttérét a közös tevékenységek s tapasztalatszerzés jelenti. Az emberiség igazságos közösségéért folytatott kutatásban a keresztények s embertársaik egymást segíthetik, hogy kitörjenek kulturális, nevelési, közéleti, társadalmi elszigeteltségből, s egyenlőbb részvételen alapuló társadalmat valósítsanak meg. Lehetséges, hogy némely környezetben az ilyen erőfeszítések vallásközi bizottságokat vagy szervezeteket hoznak létre, hogy elősegítsék a tevékeny párbeszédet.

8. A párbeszédben résztvevőknek tudatában kell lenniük saját világnézeti elkötelezettségeiknek. A párbeszédnek segítenie kell abban, hogy az adott helyzetekben a vallások világnézeti alkotóelemeit föltárja és megértesse. Amikor a keresztények más vallású szomszédokkal egy közösségben találják magukat, előfordulhat, hogy közös vagy esetleg különböző világnézeti meggyőződésen lesznek. Hol a keresztények elvállaltanodott világnézeti meggyőződésekkel találják magukat egy közösségben, a párbeszéd megvilágíthatja, hogy járulnak hozzá együttesen a közös kutatáshoz, mely egy jobb emberi közösség ideiglenes céljaira irányul. Itt a párbeszéd egyfajta „belső párbeszédként” kezdődhetik, amely arra törekszik, hogy kifejezetten megfontolásnak és megtárgyalásnak a kérdéseivé tegye az örömhír találkozását egyrészt ama közösségek világnézeti tényezőivel, amelyekben keresztények élnek a világban; másrészt pedig maguk a keresztények világnézeti előfeltételeivel.

9. A párbeszédben állóknak tudatában kell lenniük kulturális környezetüknek. Az emberekre irányuló párbeszédet s érzékenységet fejleszteni kell a hit ama területein, melyek kultúrákhoz kapcsolódnak. Ez különösen is vonatkozik ama területekre, hol a hagyományos s népszerű kultúrát az egyházak helytelen módon semmibe vették s elutasították. Noha egy kultúrát sem kell eszményíteni vagy hamis módon mindenek fölé emelni, ezek gyakran állíthatják kihívások elé s gazdagíthatják a keresztény hit kifejeződéseit. Alapos értelmezés s megkülönböztetés után a helyi kultúrák jelentős segítséget adhatnak a jelképekben s szertartásban, társadalmi szerkezetekben, kapcsolatokban, gyógyítási módszerekben, művészetben, építészetben s zenében, táncban s színdarabban, költészetben s irodalomban.

10. A párbeszéd fölveti a közös részvétel kérdését az ünnepléseken, szertartásokon, istentiszteleteken és elmélkedéseken. Az emberi közösségek szertartásokon és istentiszteleteken jönnek össze, ott fejezik ki és újítják meg magukat; a párbeszéd ezért föltételezi a tiszteletteljes hozzáállást a szomszédok közösségének szertartási kifejeződései iránt. Időnként a párbeszéd magában foglalja, hogy kiterjesztünk vagy elfogadunk egy meghívást, és vendégként vagy megfigyelőként meglátogatjuk egymást családi vagy közösségi szertartások, ünnepek, nagy vallási ünnepek alkalmával. Az ilyen alkalmak kiváló lehetőséget

biztosítanak, hogy szomszédainkkal erősítsük a kölcsönös megértést. Az együttes munkálkodás a közös terveken vagy tevékenységeken, a látogatások az otthonokban vagy nagy ünnepeken végül fölvetik a közös imádság, istentisztelet vagy elmélkedés igen nehéz, ugyanakkor a nagyon lényeges kérdését. Akár sor kerül e tevékenységekre, akár nem, a párbeszédben résztvevők becsületesen szembe akarnak nézni a fölvetett kérdésekkel, mégpedig egymás épségére érzékenyen, és teljes mértékben tudatában léve mindazon előfeltételeknek és következményeknek, amelyeknek megfelelnek vagy elmulasztanak megfelelni.

A párbeszéd megtervezése

11. A párbeszédet ökumenikusan kell tervezni s végezni, ahol lehetséges. Az egyházaknak együttműködve kell előrelépniük a párbeszéd tervezésében. Ez azt is jelentheti, hogy az egyházak területi s helyi ökumenikus tanácsainak külön párbeszéd-bizottsága van.

12. A párbeszéd tervezése szükségessé teszi az irányelveket. Amint az EÖT egyházai megfontolják, alkalmazzák s értékelik az elveket, szükségük lesz arra, hogy maguknak s társaiknak a párbeszédben irányelveiket dolgozzanak ki saját használatukra az egyes helyzetekben. Az EÖT legjobban úgy segítheti a tagegyházakat a sajátos párbeszédekben, hogy az egyes vallásokkal és világnézetekkel folytatott keresztény párbeszéd világméretű jellemzőire összpontosít. E célból az EÖT világszinten találkozókot szervez.

13. A párbeszédet segítheti a részvétel bizonyos vallásközi világtalálkozókon és világszervezetekben. Számos szervezet létezik manapság, amely összeköti a világnak a vallásait, és különböző célok érdekében képessé teszi őket az együttműködésre, mint például a küzdelem a békéért és az igazságosságért a közösségben és az egyes nemzetek között. A párbeszédben résztvevő keresztényeknek meg kell válogatniuk, hogy az efféle szervezetek által szervezett találkozók közül melyiken vesznek részt. A keresztények számára szükségessé válhatik annak egyértelművé tétele, hogy a részvételük nem jelenti szükségszerűen az adott találkozó vagy szervezet alapelveinek az elfogadását. A keresztények általában elfogadják kerülni azt, hogy más vallásokkal vagy világnézetekkel szemben álló szövetségekkel bármiféle kapcsolatba hozzák őket. Az EÖT szívesen küld az ilyen találkozókra tanácsadókat és megfigyelőket, ám jelenleg közvetlenül és hivatalosan nem vesz részt a vallásközi világszervezetek intézményeiben.

A párbeszédbe bocsátkozás megköveteli értelmünk és szívünk megnyitását mások felé. Ez egy erőfeszítés, mely a kockázatvállalást éppúgy megköveteli, mint a mély elhivatottságot. Mindez pedig lehetetlen érzékenység nélkül az emberi élet gazdag sokszínűsége iránt. E megnyílás, kockázatvállalás, elhivatottság s érzékenység az ökumenikus mozgalom lényegéhez és az egyházak életének legmélyebb sodrásába tartozik. A Központi Bizottság e nyilatkozatot és az irányelveket az egyházaknak ama fontosság iránti elkötelezettséggel ajánlja, amelyet a párbeszéd az Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházai számára képvisel.

(NAGYPÁL Szabolcs fordítása)

Függelék II.

EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSA

Ökumenikus megfontolások a párbeszédéről és kapcsolatokról más vallású emberekkel: Harminc év párbeszédének áttekintése és az 1979-es irányelvek felülvizsgálata (2004)

1. Az Egyház kezdettől fogva azt vallotta, hogy Isten Jézus Krisztusban engeszteli ki a világot Önmagával. A történelem folyamán az Egyház arra törekszik, hogy megértse, és az adott tényleges körülmények között alkalmazza hitének alapjait. A korai Egyháznak folyamatosan újra kellett gondolnia önértelmezését, amikor elmozdult azon állapotból, amikor még a zsidó hagyománynak volt része, majd lassan a zsidók és pogányok Egyházává vált, görög-római kereteiből pedig a világ más kultúrái és vidékei felé is nyitott. Az Egyház hivatása továbbra is az, hogy képessé tegye tagjait arra, hogy más vallási hagyományokhoz tartozó emberekkel kapcsolatokat építsenek ki, és másokkal együtt tanúságtévőként éljenek.

2. E látomáshoz hűen alakította ki az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) Chiang Maiban, 1979-ben Az élő vallású és világnézetű emberekkel folytatott párbeszéd irányelvei című megnyilatkozását. Megerősítjük ezen irányelvek értékeit, amelyeket széles körben terjesztettünk az egyházak elé elfogadásra. Mostanra azonban 30 évnyi tapasztalattal halmozódott föl a vallásközi kapcsolatok és párbeszéd terén, lehetővé téve, hogy továbblépjünk az eddigi eredményekre vagy kísérletekre építve. Az 1979-es irányelvek óta az ökumenikus mozgalom jelentős lépéseket tett a vallásközi kapcsolatok és párbeszéd elősegítése érdekében, ám az elvárások is nőttek erőfeszítéseink gyümölcseivel kapcsolatban.

3. Az elmúlt években a tagegyházak olyan irányelveket kértek a vallásközi kapcsolatokról és párbeszédéről, amelyek a mai összefüggésszerekkel foglalkoznak. Minden korábinál inkább növekvő igényt érezhetünk nemcsak a más vallású emberekkel folytatott párbeszédre, hanem valódi kapcsolatokra is. A vallási sokszínűség növekvő tudata, a vallások lehetséges szerepe a viszályokban, és a vallás növekvő szerepe a közéletben olyan sürgető kihívásokat jelentenek, amelyek a különböző vallású emberek között nagyobb megértést és együttműködést kívánnak meg.

4. Az egész világot figyelembe véve, és különböző hagyományokhoz tartozó keresztényekként szólunk a tagegyházakhoz. Reméljük, hogy a helyi egyházak tanulmányozzák, megbeszélik és alkalmazzák majd ezen ökumenikus megfontolásokat saját élethelyzetük megszólítása érdekében. Ezen erőfeszítés során a keresztényeknek tovább kell lépniük, együttműködésben más vallási hagyományokhoz tartozó embertársaikkal, hogy olyan közösen elfogadott irányelveket készítsenek a kapcsolatokra s a párbeszédre vonatkozóan, amelyek mindenkit tájékoztatnak, tanítanak és képessé tesznek arra, hogy a bizalom és közösségépítés útjára lépjen.

I. A vallásközi kapcsolatok és párbeszéd napjainkban

5. A vallási sokszínűségnek az egyre nagyobb tudatosulása növelte a kapcsolatok javítása és a párbeszéd szükségességét a különböző vallású emberek között. A könnyebb közlekedés, a nagyarányú menekülthullámok, valamint a gazdasági háttérű elvándorlások azt eredményezték, hogy egyre több különböző vallású ember él egymás mellett. Ahol van indíttatás a párbeszédre és találkozásra, ott a különböző vallások tagjai között hatékonyabban lehet közvetíteni a tudást és fokozni az egymás iránti figyelmet. Sajnos, néha a közösségek közötti megszorodott kapcsolatok nehezebbé váltak a feszültségek és félelmek miatt. Sok közösségben eme feszültség megerősíti azon igényt, hogy védjék a saját önazonosságukat és a sajátosságaikat. Néha elmosódik a határ az önazonosságnak az indokolt keresése és a más vallású és kultúrájú szomszédainkkal szembeni ellenségeskedés között. Az egész világon és a jelentős vallási hagyományok követői között is megnövekedett a mozgalmak és a vezetők hatása, akik mozgósítják híveiket a fenyegetettnek érzett sajátos önazonosság megőrzése érdekében. Az önazonosság effajta fölfogását gyakran egy új társadalmi rend megteremtésének kizárólagos alapjává teszik, ezt pedig egy szentként fölfogott múlt kiváló tanításainak, hitelveinek és gyakorlatainak visszaállítása egészíti ki.

6. Amikor egy közösségben a vallási sokszínűség hatására növekszik a feszültség, fennáll a veszély, hogy visszaélnék a vallásos érzésekkel. A vallás az egyéneknek és a közösségeknek a legmélyebb érzéseikhez és érzékenységeikhez szól: komoly történelmi emlékeket őriz, és gyakran elvárja a megkülönböztetés nélküli vallási közösségvállalást. A vallást néha a vizsály okának tekintik, holott valójában sokkal valószínűbb, hogy csak fokozza a vizsályt. A vallásközi kapcsolatok és párbeszéd arra szolgál, hogy segítsék a vallást megszabadítani az effajta visszaéléstől, és lehetőséget adni a vallásos embereknek, hogy együtt szolgálhassanak a gyógyulás és megbékélés hírnökeiként.

7. A vallási önazonosságok gyakran kerülnek vizsályba s erőszakos kapcsolatba. A világ sok részén a vallást azonosítják a származással, miközben vallásos főlhangokat adnak a népek közötti összeütközéseknek. Más esetekben a vallási önazonosság már annyira szorosán összefügg a hatalommal, hogy a hatalomtól megfosztott közösségek, vagy akiket hátrányos megkülönböztetés sújt, a vallásukra az egyet nem értés és a tiltakozás mozgósító erejeként tekintenek. E vizsályok hajlamosak arra, hogy vallási közösségek közötti összeütközéseként jelenjenek meg, vagy éppen így jelenítik meg őket, a közösségi választóvonalak mentén kiélezve. A vallási közösségek gyakran mély megosztottságok, gyűlölködések és ellenségeskedések örökösei, melyeket általában vizsályban álló nemzedékeken keresztül adnak tovább. Mikor közösségek kizárólag a vallásuk által azonosítják magukat, vagy mások így azonosítják őket, a helyzet robbanásig feszül, készen arra, hogy századokon keresztül békében élő közösségeket szétszaggasson. A vallásközi kapcsolatok s párbeszéd föladata, hogy segítsen megakadályozni, hogy a vallás közösségek közti törésvonallá váljék.

8. A vallásos közösségek közötti megosztottság megelőzését szolgáló világméretű erőfeszítések ma fontosabbak, mint valaha. A tömegtájékoztató hatására az emberek haj-

lamosak arra, hogy az egyik helyen föllépő viszályt egy másik részének tekintsék, ennek nyomán pedig a világ egyik részén megjelenő ellenségeskedések más területekre is áttérjenek. Az egyik helyen megjelenő erőszakos cselekedeteket arra használják, hogy egy másik helyen megerősítsék az előítéletes ellenségképet, vagy éppen megtorló támadásokat idézzenek elő a világ egy másik részén. Szükség van tehát arra, hogy tartózkodjunk a világméretű általánosításoktól, és mindegyik viszályt a maga összefüggésrendszerén belül elemezzük. Az egyes összefüggésrendszerek sajátosságának a hangsúlyozása nem mentesítheti a világ más részein élő hívő embereket, hogy azokért felelősséget érezzenek és részt is vállaljanak bennük. A vallásközi elkötelezettség az egyik helyen valóban igen lényeges hozzájárulást jelenthet a békeateremtéshez és kiengesztelődéshez egy teljesen másik helyen.

9. Számos országban növekszik a vallás szerepe a közéletben, ez pedig több megértést és együttműködést követel meg a vallások között. A vallási vezetőket meghívják a kormányzati és nem kormányzati szervek, hogy nyilvánítsanak véleményt erkölcsi vonatkozású kérdésekben. Ám hogy közösen és erkölcsi tekintéllyel nyilatkozzanak meg, a vallási közösségeknek föl kell ismerniük közös értékeiket, el kell dönteniük, hogy milyen mértékben képesek közösen véleményt nyilvánítani, és meg kell vitatniuk, hogy miként tudják elkerülni a közéleti erők túlzott befolyását.

II. A vallási sokszínűség megközelítése

10. Miközben más vallási hagyományokhoz tartozó embertársaikkal találkoznak, számos keresztény tapasztalja meg Isten előtt a *közös emberiség* jelentését. E tapasztalat ama szentírásbeli kijelentésben gyökeredzik, hogy Isten az egész teremtett világ Teremtője és Fönntartója: “Az Úr a Föld, és ami betölti; a Földkerekség, és minden lakója.” (Zsolt 24,1) Isten arra hívta meg Izrael népét, hogy tanúságot tegyen a népek között; ugyanakkor azt is kijelentette, hogy Ő minden nép Istene (vö. Kiv. 19,5–6). A Biblia végidőkre vonatkozó látomása szerint minden nép összegyűlik, a teremtett világot pedig Isten ama teljesség szerint állítja helyre, melyben mindent részeltetni akar. E meggyőződés tükröződik a kijelentésben, hogy Isten nem marad tanúságtétel nélkül egyik nép számára sem (vö. ApCsel 14,17).

11. Amikor más vallású emberekkel állnak kapcsolatban, a keresztényeknek tudatában kell lenniük a vallási kifejezések kétértelműségeinek. Noha a vallási hagyományok bölcsességet, szeretetet, együttérzést és szent életet is tükröznek, mégsem védettek az ostobasággal, gonosszággal és bűnnel szemben. A vallási hagyományok és intézmények néha az elnyomás és kirekesztés rendszereit támogatják, vagy akként működnek. A vallási hagyományok bármely megfelelő értékelésének foglalkoznia kell kudarcaikkal is, amikor nem élnek összhangban legmagasabb eszményeikkel. Keresztényekként különösen is tudatában vagyunk annak, hogy a történelem tanúsága szerint saját vallási hagyományunkat is néha arra használjuk, hogy az örömhír igazi jelentését eltorzítsuk, melyet pedig hirdetni kellene.

12. Mint tanúságtévők, elkötelezett hittel közeledünk a vallásközi kapcsolatokhoz és párbeszédhez. A keresztény hit szívében az egy isteni Szentháromságba vetett hitünk áll.

Megerősítjük, hogy Isten, az Atya, az egész teremtett világ Teremtője és Fönntartója. Jézus Krisztus életét, halálát és föltámadását Isten megváltó műve középpontjának tartjuk mindannyiunk és az egész világ számára. A Szentlélek megerősít bennünket e hitben, megújítva életünket és elvezetve bennünket a teljes igazsághoz.

13. Meg vagyunk győződve arról, hogy hivatásunk tanúságot tenni a világban Isten gyógyító s kiengesztelő művéről Jézus Krisztusban. Ezt alázatosan tesszük, annak tudatában, hogy nem ismerjük teljesen az utakat, amelyeken át Isten megváltó műve beteljesedik. Most még csak tükörben, homályosan látunk, most csak töredékes a tudásunk, és nem ismerjük teljesen, hogy Isten mit tartogat a számunkra (vö. 1Kor 13,12–13).

14. Sok keresztény nehezen találja az értelmét más vallási hagyományok valóságának, vagy éppen nem viszonyul alkotó módon hozzájuk. Keresztényként azonban hisszük, hogy Isten Lelke a megértésünket meghaladó módon működik (vö. Jn 3,8). A Lélek tevékenysége meghaladja a meghatározásainkat, a leírásainkat és a korlátozottságainkat. Törekednünk kellene arra, hogy fölismerjük a Lélek jelenlétét ott, ahol “szeretet, öröm, békeség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség és önuralom” van (Gal 5,22–23). Isten Lelke a lelkeinkkel együtt sóhajtozik. A Lélek azért működik, hogy elhozza az egész teremtett rend számára a megváltást (vö. Róm 8,18–27).

15. Olyan világban vagyunk tanúségtévők, ahonnan nem hiányzik Isten, és olyan emberek előtt, akiknek van mondanivalójuk Istenről. Olyan emberekkel találkozunk, akik már most hitük szerint élnek, amely szabályozza az életüket, és amelyben már most otthon érzik magukat. Keresztény hitünk által kialakított lelkiségünkkel és lelkületünkkel teszünk tanúságot közöttük. A keresztényeknek meg kell nyitniuk magukat mások tanúságtétele előtt, melyet ők nem csak szavaikkal tesznek, hanem hűséges cselekedeteikkel is, Isten iránti odaadással, önzetlen szolgálatban és elkötelezetten a szeretet és erőszakmentesség iránt.

16. Tanúságtételünket bűnbánat, alázat, épség és remény jellemzi. Tudjuk, milyen könnyen félremagyarázzuk Isten kinyilatkoztatását Jézus Krisztusban, tetteinkben elárulva azt, Isten igazságának a tulajdonosaiként pózolva, nem pedig a kegyelemnek a méltatlan elfogadóié. A többiekben megtapasztalt lelkiség, az odaadás, az együttérzés és a bölcsesség kevés alkalmat nyújt arra, hogy erkölcsi felsőbbrendűsége tartson igényt. Ama szabadságra várva, melyet Isten az egész teremtett világ számára akar (vö. Róm 8,19–21), nem tehetünk mást, mint hogy tapasztalatainkat s tanúságtételünket megismertetjük a többiekkel, rájuk is figyelve akkor, amikor legmélyebb meggyőződéseiket és meglátásaikat fejezik ki.

17. A más vallású emberekkel kialakított párbeszédünk és a kapcsolataink során föl ismerjük azt, hogy Isten megváltásának a titkát a teológiai kijelentéseink nem merítik ki: Az üdvösség Istenre tartozik; ezért nem ítékezhetünk mások fölött. Amíg hitünkről tanúságot teszünk, törekszünk megérteni az utakat, amelyek által Isten a céljait be kívánja teljesíteni. Az üdvösség Istenre tartozik; ezért vagyunk képesek embertársainkat biztosítani arról a párbeszédben, hogy szándékunk komoly és nyitott arra, hogy az igazság teljessége felé együtt haladjunk. Az üdvösség Istenre tartozik; ezért biztosan vallhatjuk e reményünket,

mindig készen arra, hogy számot adjunk róla, amikor erőfeszítéseket teszünk és együttműködésre lépünk a többiekkel egy versengésektől, háborúktól, társadalmi egyenlőtlenségektől és gazdasági igazságtalanságoktól szétszaggatott világban.

III. Vezérelvek

18. A párbeszédnek a *kölcsönös képessé tétel* folyamatának kell lennie, nem tárgyalásnak oly felek között, kiknek érdekei s igényei mások. A hatalmi viszonyok kényszereihez kötöttség helyett a párbeszédesek feleknek képessé kell válniuk arra, hogy az igazságosság, béke s a minden ember javát szolgáló alkotótevékenység közös kereséséhez csatlakozzanak.

19. A párbeszéd során *növekszünk a hitben*. Nekünk, keresztényeknek a részvétel a párbeszédben a szentírási és teológiai hagyományra vonatkozó megértésünk állandó újraértékelését teszi szükségessé. A párbeszéd minden közösséget önvizsgálatra indít, illetve módszereik újragondolására, melyek segítségével vallási hagyományait értelmezik. A párbeszéd a hit megtapasztalásában is változást hoz, és segíti az embereket abban, hogy a hitükben váratlan módon mélyüljenek el és növekedjenek.

20. A párbeszédben *reményünk megerősödik*. A rengeteg megosztottság, viszály és erőszak közepette remény van arra, hogy lehetséges az igazságosságban és békében élő emberi közösség megteremtése. A párbeszéd nem öncél, hanem eszköz arra, hogy a tiszteletnek és a megértésnek a hídjait fölépítsük: az élet örömteli megerősítése mindenki számára.

21. A párbeszédben *ápoljuk kapcsolatainkat*. Minden párbeszéd célja, hogy kapcsolatokat és kötődéseket építsünk azokkal, akiket *másiknak* tekintünk. E kötődések azonban nem épülnek ki könnyen vagy gyorsan. A türelem és kitartás ezért döntő jelentőségűek a párbeszéd gyakorlatában. Az eltökéltség a kitartásra, még amennyiben a gyümölcsök nem is nyilvánvalóak, a párbeszéd egyik alapvető szabálya.

22. A párbeszédben *tájékozottnak* kell lennünk *az összefüggésekről*. A párbeszéd adott viszonyok közt folyik. Elengedhetetlen oly valóságok figyelembe vétele, mint a történelmi tapasztalat, a gazdasági háttér s a közéleti eszmék. Továbbá, a kulturális, nemi, nemzetközi, faji, nemzetiségi különbségek is jelentős hatással vannak a találkozás természetére, stílusára. Az összefüggések komolyan vételével a párbeszéd célja nem a különbségek megszüntetése vagy a menekülés előlük, hanem rajtuk átívelve remény s bizalom kiépítése.

23. A párbeszédben *kölcsönös tiszteletre* törekszünk. A párbeszédben álló felek felelősek egymás hite önértelmezésének meghallgatásáért és figyelembe vételéért. A remény és bizalom abból származik, hogy a másik félnek engedjük meghatározni önmagát, tartózkodunk az átcsábítástól (prozelitizmus), és alkalmat teremtünk a kölcsönös kérdésre, s amennyiben megfelelő, a jogos bírálatra. E gyakorlat egymás tájékozott megértését segíti elő, ami minden más kapcsolat alapját jelenti.

24. A párbeszédben fontos, hogy a vallási hagyományok *sérthetetlenségét tiszteljük* intézményeik és szervezeteik sokszínűségében. Ugyanennyire fontos, hogy elismerjük a módot, ahogy a párbeszéd résztvevői meghatározzák kapcsolatukat a közösségükkel. Néhá-

nyan hangsúlyozzák ama jogukat és kötelességüket, hogy közösségük nevében beszéljenek. Mások inkább azt választják, hogy saját tapasztalataikból kiindulva beszéljenek.

25. A párbeszéd *együtműködés és közös cselekvés*. Minden érintett felet a kezdetektől be kell vonni a tervezési folyamatba. A teendők közös meghatározásának ereje ama tényben van, hogy így minden fél sajátjának tekinti a teendőket, s elkötelezi magát arra, hogy végre is hajtsa azokat. A párbeszéd folytatásához elengedhetetlenek a világos célkitűzések, valamint a részvétel és rendszeres értékelés közösen megállapított szempontjai.

26. A párbeszédben arra törekszünk, hogy *befogadók* legyünk, minthogy a párbeszéd könnyen válhatik a kiváltságosok tevékenységévé, s korlátozódhatik a társadalom bizonyos rétegeire. Gondot kell fordítanunk annak biztosítására, hogy a párbeszéd különböző szinteken történjék, különböző csoportok között, és olyan kérdésekről, amelyek a közösség minden csoportjának életére hatással vannak.

IV. Néhány gyakorlati megfontolás

27. A vallásközi kapcsolatok és párbeszéd során az egyének és közösségek még a legjobb szándék mellett is szembekerülhetnek akadályokkal és nehézségekkel. A párbeszédre szólító hívást néha habozva, gyanakodva, közömbösen vagy éppen ellenállással fogadják, mind a saját közösségen belül, mind pedig más vallási közösségek részéről. Néha a vallásközi kapcsolatok olyan magatartásokat közvetítenek, amelyek ellentétben állnak az adott kultúra által vallott értékekkel és a párbeszéd erkölcsstanával. Néha a párbeszéd lehetséges eredménye nem elégséges ahhoz, hogy a részvételt igazolja. Más kérdések alapos megfontolásra késztetnek, melyek közül némelyek a legutóbbi idők megbeszélésein kerültek elő.

28. Gyakran nagy az elvárás aziránt, hogy a párbeszéd jelentősen járuljon hozzá a közéleti vagy közösségi viszályok megoldásához és a béke helyreállításához olyan helyzetekben, ahol a vallás érintettnek tűnik. Számos országban vannak olyan párbeszédben álló felek, akik képesek az együtműködésre a vallásokat elválasztó vonalakon keresztül is, a béketeremtésnek a kézzelfogható erőfeszítései által. Vannak olyan esetek is, amikor a vallási vezetőket fölkérik, hogy látható szerepük legyen az állam által támogatott egyes békekezdeményezésekben. Ám a párbeszéd hatása a viszályokra esetleg csalódást okozhat mindazoknak, akik magas elvárásokat támasztanak. Amikor képtelen csillapítani a viszályt, az alkalmassága is megkérdőjeleződik. A természete szerint azonban a vallásközi párbeszéd nem pusztán eszköz, amely vészhelyzetekben a nehézségek azonnali megoldására szolgálna. Az értékes bizalmon és barátságon alapuló kapcsolatok és viszonyok különböző vallású emberek között, amelyeket békeidőben csöndben építettek föl türelmes párbeszéd által, a viszályok idején elejét vehetik annak, hogy a vallást fegyverként használják. Sok esetben az ilyen kapcsolatok egyengethetik az utat a közvetítési és békéltetési kezdeményezésekhez. A közösségi feszültségek idején vagy egy válság tetőpontján, a közösségi választóvonalakon átnyúló kapcsolatok fölbecsülhetetlen értékűvé válhatnak a béke megteremtésében.

29. Noha a párbeszéd a természete szerint közvetlen találkozás, mégis minden párbeszédben vannak *láthatatlan résztvevők* is mindegyik oldalon. Az embertársaink igen gyakran bennünket fognak felelősnek tartani a párbeszédben mindazért, amit keresztény testvéreink tettek vagy elmulasztottak megtenni, amit mondtak vagy nem mondtak. Noha ez bizonyos szempontból elkerülhetetlen és néha még érthető is, nagyon is tudatában vagyunk a vallásokon belüli komoly nézetkülönbségeknek, és tudjuk, hogy a választóvonalak nem mindig a vallási közösségek között húzódnak, hanem gyakran a vallási közösségeken belül. A különbségek nemcsak teológiaiak lehetnek, hanem társadalmi, közéleti s erkölcsi kérdésekkel is kapcsolatosak. Különböző okokból találhatjuk magunkat ellentétes oldalakon oly emberekkel, kikkel különben közös hitet vallunk. Megtanuljuk, hogy a vallási közösségek nem osztatlan tömbökként állnak szemben egymással. Az álláspontok sokszínűségét egyik oldalon sem kellene figyelmen kívül hagynunk vagy elnyomnunk, mialatt azt védelmezzük, amit a közösségünk érdekében állónak tartunk. Egy hit melletti elkötelezettség nem foglalja magában az azonosulást azzal, amit a nevében tesznek vagy nem tesznek. Nem kell tehát védekező álláspontra helyezkednünk, hanem bizakodónak kell maradnunk abban, hogy a párbeszéd elősegítheti a mélyen rögzült vélemények vagy előítéletek megváltoztatását.

30. Sok közösségben találkozhatunk oly emberekkel, kiket, úgy tűnik, elsősorban saját közösségük növekedése érdekel a *hithirdetés* formái, köztük az átcsábítás segítségével. Őket kevésbé érdekli a párbeszéd, vagy arra használják föl, hogy előmozdítsák hithirdetési tervüket. Az ilyen helyzetek elkedvetleníthetik azokat, kik készek párbeszédbe bocsátkozni. Csalódottságuk pedig gyakran beárnyékolja annak a lehetőségét, hogy a párbeszédben rátaláljunk azon embertársainkra, akik közösségükben az effajta hozzáállást távolságtartással szemlélik. Elengedhetetlen, hogy célirányosan fölkutassuk a megfelelő társainkat, és föltárjuk mindama módokat, amelyeknek a segítségével a párbeszéd hitelességét újraépíthetjük; az eltérő nézeteket valló embereket képessé téve ezáltal arra, hogy a megosztó kérdéseknek a megvitatására kölcsönös bizalmon alapuló és nyitott kapcsolatba lépjenek egymással.

31. A párbeszédnek sok megnyilvánulása létezik, visszatükrözve az élet különböző vonatkozásait. Az egyik megnyilvánulás nem jobb, mint a másik; részvételünknek ezért nem kellene alkalmazkodnia a párbeszéd semmilyen előre fölállított mintájához vagy rangsorához, hanem a szükségletekre kell választ adnia, megtéve, ami lehetséges. Néhány helyzetben könnyebben megvitathatjuk a *kulturális* különbségeket, mint a *vallásiakat*, még akkor is, amennyiben vallási vonatkozású és a vallási gyakorlatot érintő kérdéseket is megfontolunk egy-egy ilyen megbeszélésen. Hasonlóképp, *társadalmi* kérdésekben is lehetséges együttműködés, sőt ez kívánatos, ahol haboznak teológiai kérdésekről párbeszédet folytatni.

32. A párbeszéd indítékait néha meghatározhatják a vallási közösségek közötti *hatalmi viszonyok*, és a számbeli egyenlőtlenségek vélt vagy valós jelentősége. Számos országban e közösségek ugyanazon nyelvet beszélnek, és gyakran ugyanazon kultúrához is tartoznak. Tagjaikat névlegesen gyakran egyenlő polgári és politikai jogok illetik meg a törvény előtt. A hátrányosan megkülönböztető gyakorlat azonban súlyosbítja a bizalmatlansá-

got és a megosztottságot. Az állami intézkedések és a közösségi hagyományokban gyökerező vallási önazonosságok összekeveredése a közösségeket arra készítheti, hogy fenyegetésként tekintsenek egymásra. Ez különösen igaz a bizonytalanságok, vagy olyan politikai és alkotmányos változások idején, amelyek az állam és vallás kapcsolatának újrameghatározását vonják magukkal. A vallásközi párbeszéd nem tekinthet el attól, hogy fölismerje az egyenlőtlen hatalmi viszonyok és az egymásról kialakított kép hatásait, bármilyen torzak is legyenek azok. A párbeszédre irányuló kezdeményezések jelentősége nagyrészt ama célirányos és összpontosított erőfeszítésüktől függ, hogy eloszlassák a félelmet és gyanakvást azok között, akik a vallási közösségek képviselőinek tekinthetők. Hasonlóképpen lényeges, hogy a vallásközi párbeszéd lehetőséget teremtsen arra, hogy a vallásközi elkötelezettségek megerősödjenek; miközben a megbeszélések és a közös cselekvés során állandóan fönntartják a közjó és a mindenkire kiterjedő közéleti részvétel központi jelentőségét.

33. A részvétel a több vallás által szervezett *imádság*on egyre gyakoribbá vált számos keresztény számára. A mindennapi élet bizonyos helyzetei is lehetőséget nyújtanak a különböző vallású emberek találkozására. Ilyenek lehetnek a vallásközi házasságok, a személyes barátságok, a közös imádság egy közös célért, például a békéért vagy egy sajátos válsághelyzetben. De az alkalom lehet egy nemzeti ünnep, egy vallási ünnepség, egy iskolai összejövetel vagy egyéb találkozók is, a vallásközi kapcsolatoknak és a párbeszédnek az összefüggésrendszerében. A különböző vallású emberek közötti imádságnak négy különböző fajtája létezik: *A keresztényeket meghívhatják* más istentiszteleti helyekre, ahol tisztelettel kell viseltetniük ama hagyomány szertartásai iránt. *A keresztények* más vallású *vendégeket hívhatnak* templomi istentiszteletükre, és ekkor gondoskodniuk kell a szívélyes vendégszeretetről. *A több vallás által szervezett imádság* egymás mellé helyezi a különböző hagyományok imádságát. Előnye az, hogy tiszteli mindegyik hagyomány változatosságát és épségét, valamint hogy egymás jelenlétében imádkozunk. Hátránya pedig az lehet, hogy kívülállók maradhatunk. *A közös vallásközi imádság* olyan alkalom, amikor különböző vallású emberek együtt terveznek és készítenek elő egy közös imádságot, és vesznek abban részt. Némelyek szerint ez ama veszélyt hordozza, hogy az imádságainkat a legkisebb közös nevezőre hozzuk, mindez pedig elvehet valamit minden egyes vallás imádságának az egyedülálló lelkiségéből. Mások számára az effajta imádság egyáltalán nem is lehetséges. Mégis, némelyek számára az együttimádkozás lelkileg is igen gazdagító alkalom lehet. E különböző válaszok azt jelzik, hogy a keresztények között e kérdés átbeszélése még nem befejezett.

34. *A sokszínű közösségekben a keresztények és a más vallású emberek összetartoznak az élet párbeszédében, annak minden nehézségével, ugyanakkor gazdagságával és távlataival együtt. Újszerű bepillantást nyernek saját és mások hitének világába. Újra fölfedeznek olyan forrásokat, amelyek segítenek, hogy a Földet még emberségesebbé és együttélésre alkalmasabbá tegyék. Megtanulják, miként legyenek fogékonyabbak a többiek szükségleteire s vágyaira, s engedelmesebbek Isten teremtett világra vonatkozó akaratának.*

(NAGYPÁL Szabolcs fordítása)

**Fundamental Theological Grounding
of Interreligious Dialogue
in the Ecumenical Movement
(1979–2004)**

Interreligious dialogue is one of the areas of modern and contemporary theology requiring and susciting great creativity, since an ancient challenge appears to Christian theologians in a fundamentally new way; thus scientific tradition in this area, understandably, is not abundant. Therefore we intended to build the most important recommendations and insights of ecumenical theological literature into an organic theoretical framework. Of course, the theologian's virtue of creativity is held in a creative tension with faithfulness to Christian teaching.

Our doctoral dissertation deals with the fundamental theological grounding of interreligious dialogue in the ecumenical movement, especially between the years 1979 and 2004. These temporal limitations are set by two ecumenical official Church documents issued on this topic, whose original Magyar (Hungarian) translations are included in the appendix.

Our dissertation consists of three parts: Biblical, historical and systematic theological. The first part deals with the *Biblical* grounding of interreligious (and interfaith) dialogue, uncovering first the bases of reconciliation among different people and groups in the Holy Scripture by analysing examples from the Old Testament. Such topics are described here as *making a fair deal* (Gen 8,20–9,17), the *responsibility of leaders and the people* (Ex 24,1–18), *gifts of the Holy Spirit and their function* (Gen 33,1–11), the *necessity of praying for others* (Gen 18,20–33), *universal solidarity* (Num 12,1–16) and *generous hospitality* (Gen 45,1–28), as well as *kenosis and unconditional love* (Hos 1–3) in interreligious dialogue leading to reconciliation.

Then we focus on interreligious dialogue and on relationships with people of other faiths in the Bible, by exploring the thirteen appearances of the word *dialogue* in the New Testament; also, in the example of the story of the Samaritan woman (Jn 4,1–42) we follow the stages of a concrete dialogical situation involving Jesus Christ Himself. Accordingly, the ten *stages* of interreligious dialogue are the following: overcoming prejudices, everyday discussion, destructing walls of separation, finding a common language, personal encounter, activating artistic dimensions, existential touch, spiritual

depth, witness, and awe in front of the divine mystery. Finally, we concentrate on some interreligious insights in the Old and New Testaments, which may help us in going beyond the exclusivist way of thinking that has dominated Christian theology for centuries, towards a methodology of dialogue.

The second part of our dissertation researches the *historical* development of interreligious dialogue in the ecumenical movement. As an introduction we take a look at some aspects of interreligious dialogue in the history of Christian theology (such as salvation, pluralism, providence and salvation history). Then we review the development of the theology of interreligious dialogue in the history of the *World Council of Churches* (WCC) between 1948 and 2006, taking the assemblies (Amsterdam, Evanston, New Delhi, Uppsala, Nairobi, Canberra, Vancouver, Harare and Porto Alegre) as milestones in this evolution.

We emphasise the specific role of two outstanding leaders of the WCC sub-unit on dialogue with people of other faiths and ideologies (DFI), Stanley Jedidiah SAMARTHA (1920–2001) and S. Wesley ARIARAJAH, in the interreligious endeavour of the ecumenical movement. We detect the creative tension of the dialogical and missiological wings in the arc of modern ecumenical Church history. We find that the slow formation of the dialogue sub-unit was soon followed by a need and demand for regulation, by a short bloom, and then by significant debates, decline and re-regulation.

A kind of parallel development has been the interreligious endeavour of the *Roman Catholic Church*, especially after the Second Vatican Council (1962–1965). Among official Church documents a special place is reserved for *Nostra Aetate* (1965), the declaration on the relation of the Church with non-Christian religions, setting the ground for the Pontifical Council for Interreligious Dialogue (PCID). One of the most important documents of the Pontifical Council so far has been *Dialogue and Proclamation* (1991), which we analyse together with the *Guidelines* (1979) and the *Considerations* (2004), included in our *appendix*.

The third part of our dissertation deals with the *systematic* exposition of the fundamental theology of interreligious dialogue. The notion of *religion* is discerned here from ideology and worldview, thus excluding dialogue with ideological systems from the scope of our research. In defining the notion of dialogue, the history of philosophy comes to our aid, especially the insights of SOCRATES (469–399 BC) and Martin BUBER (1878–1965).

Our dissertation introduces a new philosophical term, the *hermeneutics of goodwill*. Its opposite, the hermeneutics of *bad will*, totally misguides the person seeking understanding, and does not lead to genuine knowledge at all. The hermeneutics of *suspicion* makes the setting of doctrines, axioms and Archimedean points impossible; and finally, the hermeneutics of *distance* precludes the interpreter from taking responsibility. It is only the hermeneutics of goodwill, based on empathy and sympathy, which can lead the person seeking understanding to an interpretation of the other person and the other community that is familiar, convincing and acceptable to the person and community interpreted.

Ecumenical dialogue needs methodological grounding as much as theological and dogmatic content, and as such it constitutes a prior methodological parallel to interreligious dialogue. It is not worth limiting ecumenical theological dialogue only to doctrinal questions; it should be integrated into a wider ecclesial context. In fact, ecumenical and interreligious dialogue use and apply the same method – the very method of dialogue. It is crucially important and necessary for both processes to recognise their common features, as well as to discern and explore their significant differences. But these two activities are moving at a very different speed, and their importance vis-à-vis God and in the life of the Church is not the same either. For all these reasons, apart from working out their common method, it is absolutely necessary to separate and distinguish ecumenical and interreligious dialogue, especially for their own sake.

When comparing these two main types of religious dialogue, we can find that in interreligious dialogue participants are called to be open for the *free self-giving of God*. The inexhaustible richness of insights gained during such an opening-up will not be known to them in an authentic way until they are experienced existentially. Ecumenical dialogue, on the other hand, moves towards an explicitly defined hope and expectation: the visible unity of the Christian Church. This marked and recognised difference proves to be of key importance and crucial significance in each phase and momentum of these dialogues.

Interreligious dialogue has a threefold system of theological *aims*. First, interreligious dialogue for *myself* helps my immersion in my own tradition. Second, interreligious dialogue for *dialogue* itself and for *God* leads to a mutual exchange of gifts, an enrichment of faith, as well as to a dialogue with God and in God. Third, interreligious dialogue for the *other person* brings to the fore the question of the relation of mission

and evangelisation (the proclamation of the good news) to interreligious dialogue in the Christian Church.

To conduct interreligious dialogue simultaneously with mission is only possible and permissible if it happens in the framework of mission understood in a special and broader sense, as mutual *witness*. It is so because on the one hand the attitude of mission does not make one open to learning from the other person; and on the other hand, Christian mission and evangelisation makes dialogue inauthentic because of the existence of hidden motives, which render dialogue into only an appearance in the service of mission. Of course, on other occasions Christians personally or in community are called to enrich others with the liberating good news and gospel of Jesus Christ.

We can speak of interreligious dialogue in four *dimensions*, all of which are praxis-oriented. On the level of *coexistence* the main aim of interreligious dialogue is to totally overcome prejudices and intolerance, especially by clearing and removing misunderstandings. The notion of *religious freedom and liberty* places interreligious dialogue in the communitarian context of world religions, as well as in the personal context of free will and the human individual.

In the second dimension, we can speak about genuine *living together* (*convivence*) when participants receive and openly accept the witness and religious experience of the other persons, and based on this decision they pose honest questions, truly listening to the other persons, which leads to mutual understanding and growing respect.

On the level of *cooperation*, the attention and interest of interreligious dialogue is primarily concentrated upon the wise discernment and joint service of common human aims; these honest relationships will gradually lead to joint efforts and common action in society.

Finally, the essence and meaning of *common witness* is love, charity, humility, and turning towards others with one's whole personality: one always seeks answers from the others, while being ready even for martyrdom (the original meaning of witness). The answers received from the others are enriching for the witnessing person as well, and force her or him to constantly rethink and re-evaluate their relation to the reality to which they are witnessing.

Interreligious dialogue, however, must never be content with the gradual clearing up of misunderstandings and the mutual getting to know each other as its

primary aims. It does not seem to be enough if world religions try to join hands only for the sake of common human aims, such as peace, justice, liberation or environmental protection.

The threefold *typology* of interreligious dialogue is more theoretical, theological and spiritual. First, on the level of creating a *community of life*, the building up of love and community serve at the same time as the starting points and as the fruits of interreligious dialogue.

Second, on the level of *theological exchange* the question of *truth* emerges, which we explore with the help of the notions of ontological, existential and epistemological truth, the possession of truth and claims for exclusivity, as well as the dialogical nature of truth. In interreligious dialogue it is mostly existential and personal truth which calls and orients participants to be involved in dialogue with other religious people and traditions profoundly and seriously: they discover together the face and presence of God, the influences and vestiges of the Holy Spirit, in their fellow human beings, when encountering their spirituality and quality of life. It is not human beings who possess the truth; rather, the Truth possesses them. Truth proves to be of a dialogical nature so much so that it can even be regarded as the third partner in dialogue.

Finally, the mutual exchange of religious *spiritual* experiences brings up the important question of *conversion* and *salvation*. Ignoring the spiritual richness of others can be an act of enormous ingratitude towards the providence and grace of God, Who loves and wants to save everyone. It can also signify that one does not take seriously the spiritual search and dialogue with God of fellow human beings bearing the image of God.

Our dissertation discerns three *limits* of interreligious dialogue. *Fundamentalism* simplifies the evaluation of texts and facts, labelling everything negatively that does not fit one's narrow and limited framework of set values and views. In this way it becomes at the same time defensive and apologetic, as well as attacking and aggressive, which is the hotbed of religious intolerance.

Religious *syncretism* and eclecticism signifies the uncritical mixing and mingling of components from different religions, without an appropriate essential centre or integrating principle. This way of thinking soon gets rid of frames and becomes relativism,

liberating itself from the burden of evaluation and accepting a conglomerate of views, which are not connected organically.

Finally, religious *proselytism* and sheep-stealing, as the opposite of religious liberty, means the sum of inappropriate attitudes and behaviours which fundamentally violate the rights of a religious person to be free from external coercion in religious matters.

The last chapter dealing with personal and communitarian responsibility is organised according to the threefold temporality of dialogue: how one is to behave before (*preparation*), during (*participation*) and after (*reception*) a dialogue requiring profound authenticity from the participants. The formation of a dialogical moral character and spirituality during *preparation*, instruction and *education* may provide religious (ecumenical and interreligious) dialogues with tremendous dynamics led by the Holy Spirit. Participants are challenged to always keep the virtues of commitment and openness, as well as truth, justice and love, in creative tension.

We can even say that during *participation* in a certain sense it is basically the appropriate method that ensures the possibility of a proper result – and this method is dialogue itself. This wider dimension may contain the exploration and healing of various non-theological factors of disunity, including, for example, the healing of memories. In the process of the *reception* of different results and insights there is a need for the conversion and metanoia of religious people, their cultural communities and religions themselves.

One of the most significant Christian theoretical contributions of our dissertation to the fundamental theology of interreligious dialogue is the application of the notion of self-emptying, *kenosis*, to interreligious dialogue, which term marks a general behaviour of God and Jesus Christ. This attitude must serve as an example for dialogue as well; thus our dissertation introduces the notion of *kenotic dialogue*. Its essence is that the most important way dialogue can lead to crucial and life-changing results is when participants are able to empty themselves out in it, for the sake of God. This voluntary *kenosis* based especially on sacrifices and offerings assists and enables participants to receive and accept the gifts of God offered to them, as well as the experience and insight gained in interreligious dialogue.

Alulírott NAGYPÁL Szabolcs, felelősen kijelentem,
hogy a jelen doktori disszertációt
önálló kutatásaim alapján, önállóan írtam,
a föltüntetett és hivatkozott források és szakirodalom alapján,
amelyeket az érvényben lévő előírások értelmében idézek.